

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Muzeul Universității

Historia Universitatis Iassiensis

VI

2015

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Muzeul Universității

Historia Universitatis Iassiensis

VI/2015

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” IAȘI

CONSILIUL EDITORIAL:

Stefan Albrecht (Römisch-Germanisches-Zentralmuseum, Mainz)
Pieter Dhondt (University of Eastern Finland, Joensuu)
Dorin Dobrinu (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” al Academiei Române, Iași)
Gheorghe Iacob (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Vasile Ișan (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Victor Karady (Central European University, Budapesta)
Inge Knudsen (Coimbra Group Office, Brussels)
Hans-Christian Maner (Johannes Gutenberg-Universität, Mainz)
Andi Mihalache (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” al Academiei Române, Iași)
Marina Mureșanu Ionescu (Université Jean Monnet, Saint Etienne)
Lucian Nastasă (Institutul de Istorie „George Bariț” al Academiei Române,
Cluj-Napoca)
Alexander Rubel (Deutsches Kulturzentrum, Iași, Institutul de Arheologie, Iași)
Cornel Sigmirean (Universitatea „Petru Maior”, Târgu Mureș)
László Szögi (Universitatea Eötvös Loránd, Budapesta)
Ion Toderașcu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Nicolae Ursulescu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Florea Ioncioaia, redactor-șef (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Leonidas Rados, redactor-șef adjunct (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” al
Academiei Române, Iași)
Cătălin Botoșineanu, secretar de redacție (Arhivele Naționale ale României, Iași)
Ovidiu Buruiană (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Vasile Cotiugă (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Bogdan-Petru Maleon (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Ionuț Nistor (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Ana-Maria Stan (Muzeul Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca)

Coperta: Bogdan Panțir

ISSN 2285 – 9071

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
MUZEUL UNIVERSITĂȚII

Historia Universitatis Iassiensis

VI/2015

SUMAR

VIAȚĂ ACADEMICĂ ȘI ISTORIE UNIVERSITARĂ/7

Florea IONCIOAIA

Diplomație și război cultural: Alexandru S. Sturdza, critic al universității germane.....9

Leonidas RADOS

Constantin Erbiceanu, profesor la Seminarul de la Socola (1868-1886).....57

PATRIMONIU ȘI BIBLIOTECONOMIE/187

Iuliana BRĂTESCU

*Extremitatea nordică a Podului Verde: morfologia spațiului și dinamica
sociabilităților urbane în Iași secolului XIX.....189*

Liviu BRĂTESCU

De la realitate politică la simbol. Inaugurarea statuii lui C.A. Rosetti (1903).....217

Carmen BĂDURĂ

*Cenzura în bibliotecile ieșene în perioada comunistă. Studiu de caz – Cartea din
fondul secret al Bibliotecii Județene „Gheorghe Asachi” Iași și al Bibliotecii Centrale
Universitare „Mihai Eminescu” Iași 243*

DOCUMENTA/277

Mihail CIOBANU

Profesorul Dimitrie Alexandresco: o viață de om și câteva scrisori de familie inedite.....279

Lăcrămioara CHIHAIA

Corina Leon-Sombart și Garabet Ibrăileanu. Confidențe epistolare.....343

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE/393

Lucian Nastasă, Dragoș Sdrobiș (editori) – *Politici culturale și modele intelectuale în România*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, 425 p. (Ana-Maria Stan)/395; Ion I. Solcanu, *Ioan Hudiță: istoric, om politic și autor de jurnal*, București, Editura Enciclopedică, 2015, 642 p. (Marian Hariuc)/405; Livia Ciupercă, *Oreste Tafrali. Uitare-n neuitare*, Iași, Editura StudIS, 2015, 425 p. (Vasilica Mîrza)/415; Ion Didilescu, *Universitari din alte vremuri*, Iași, Editura „Ștefan Lupașcu”, 2010, 208 p. (Petronela Podovei)/419; Anca Filipovici, *Cărturarii provinciei. Intelectuali și cultură locală în nordul Moldovei interbelice*, Iași, Editura Institutul European, 2015, 221 p. (Cătălin Botoșineanu)/423; Grigore T. Popa, *Jurnalul unui savant român în America*, ediție îngrijită, note și postfață de Richard Constantinescu, prefață de Dumitru Radu Popa, București, Editura Filos, 2014, 302 p. (Cătălin Botoșineanu)/427; Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (coordonatori), *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, 402 p. (Alina Frunză)/431; Nicoleta Roman (coordonator), *Copilăria românească între familie și societate (secolele XVII-XX)*, București, Editura Nemira, 2015, 416 p. (Alina Frunză)/435

În atenția colaboratorilor..... 439

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
MUZEUL UNIVERSITĂȚII

Historia Universitatis Iassiensis

VI/2015

CONTENTS

ACADEMIC LIFE AND UNIVERSITY HISTORY/7

Florea IONCIOAIA

Diplomatie et fracture culturelle: Alexandre S. Stourdza, critique de l'universités allemandes... 9

Leonidas RADOS

Constantin Erbiceanu, as a Professor at the Theological Seminary of Socola (1868-1886)..... 57

PATRIMONY AND LIBRARY SCIENCE/187

Iuliana BRĂTESCU

The Northern end of Podu Verde: Space morphology and dynamics of urban sociability in Iasi during the 19th century..... 189

Liviu BRĂTESCU

From political reality to symbol. The inauguration of C.A. Rosetti's statue (1903) 217

Carmen BĂDURĂ

The Romanian Libraries Censorship during Communism. The Secret Fund Books of the Public Library "Gheorghe Asachi" Iași and Central University Library "Mihai Eminescu" Iași. A Study Case..... 243

DOCUMENTA/277

Mihail CIOBANU

Professor Dimitrie Alexandresco: a lifetime and some unpublished family letters 279

Lăcrămioara CHIHAIA

Corina Leon-Sombart and Garabet Ibrăileanu. Epistolary confidences 343

BOOK REVIEWS/393

Communications..... 439

Diplomație și război cultural: Alexandru S. Sturdza, critic al universității germane

Florea IONCIOAIA

Cuvinte-cheie: *Alexandre S. Sturdza, universitățile germane, Confederația Germană, Congresul de la Aachen/Aix-la-Chapelle, Burschenschaft*

Introducere

La începutul lui noiembrie 1818, un consilier imperial rus prezenta participanților la conclavul *Sfintei Alianțe*, care se ținea în acele zile la Aix-la-Chapelle/Aachen¹, un opuscul, al cărui titlu avea aparent puține legături cu contextul diplomatic respectiv: *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne*. Deși transcris franțuzește, după uzanțele timpului, numele autorului trebuie să fi apărut suficient de exotic: *Alexandre Stourdza*. Oricum, fără a fi cu totul necunoscut anumitor medii intelectuale sau diplomatice europene, numele era departe de a reprezenta o autoritate de vreun fel sau altul, în măsură a spune ceva prin sine însuși².

Inițial, volumul fusese difuzat (probabil într-o formă manuscrisă) în numai 50 de exemplare, pentru uzul exclusiv al participanților la conferință. Totuși, întrucât lucrarea s-a bucurat de o receptare de asemenea

---

¹ Data de începere a Congresului este probabil 1 octombrie. Cf. în limba română, o abordare destul de extinsă la Gh. Cliveti, *Concertul european. Un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX*, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 352-464.

² Se pare că intenția inițială a fost de a trece numele autorului sub tăcere. Nu știm cum era indicat numele acestuia pe versiunea manuscrisă, care a fost transmisă inițial participanților, dar chiar și pe coperta primei ediții imprimate, numele autorului apare prescurtat: *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne* par M. de S..., conseiller d'état de Sa Majesté Impériale de toutes les Russies, Paris: à la Librairie grecque-latine-allemande, Novembre, 1818.

neobișnuită, intensă, am spune (de fapt, un scandal, în toată legea), va fi retipărită în mai multe ediții, pare-se, pirat, tradusă inclusiv în germană³. În fapt, lucrarea va genera o puternică emoție în anumite cercuri ale societății germane, îndeosebi în mediile studentești și intelectuale. Se cunosc de altfel mai multe replici, iar ecourile s-au întins până dincolo de anii douăzeci ai secolului XIX⁴.

Se pot pune nenumărate întrebări în legătură cu această filipică: Ce urmărea de fapt Alexandru I? A fost vorba oare de suportul unui demers diplomatic ratat? De ce universitățile germane? Apoi, în legătură cu rolul lui Sturdza, era vorba de convingeri personale sau de o comandă precisă? În fine, despre conținutul în sine ale criticii: care universitate germană este în fapt subiectul criticii lui Sturdza, cea humboldtiană sau universitatea tradițională?

În epocă, răspunsurile s-au configurat aproape exclusiv în cheie partizană, adesea puternic militantă, obsidională chiar, ca o luptă între libertate și tiranie, între tentația imperialismului absolutist și emanciparea națională, între trădare și patriotism, între misticismul feudal și liberalism. De aici nu doar imaginea complet negativă a lui Sturdza și a *Memoriului*, dar îndeosebi aspectul caricatural al episodului în imaginarul intelectual al epocii.

A trebuit să treacă un secol pentru o lectură nepasională⁵. Apărut în circumstanțe de altfel deloc potrivite, motiv pentru care a rămas

---

³ Se cunosc mai multe versiuni germane, dar probabil prima versiune a textului a fost aceea publicată în revista *Europäischen Annalen*, Erster Band, Tübingen, 1819.

⁴ Episodul a lăsat urme destul de puternice în memoria intelectuală a secolului XIX, de vreme ce-l găsim amintit în principalele dicționare enciclopedice europene ale secolului XIX: *Brockhaus Conversations Lexikon. Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie*, 13. Auflage, Bd. 15, Leipzig, 1886, p. 328; *Meyers Konversationslexikon*, Leipzig und Wien, Vierte Auflage, 1885-1892, Band 15, p. 406; *Larousse, Grand dictionnaire universel*, vol. 14, Paris, 1865, p. 1120.

⁵ Poate cu excepția unor scurte referințe de tipul celei din biografia baronului von Stein a marelui istoric și publicist britanic J.R. Seeley, la finele secolului XIX; J.R. Seeley, *The Life and Times of Stein: or, Germany and Prussia in the Napoleonic Age*, Cambridge,

aproape necunoscut, studiul lui C. Brinkman⁶ este cel dintâi care, în ciuda unor confuzii și imprecizii⁷, încearcă să ofere o perspectivă istorică asupra acestui episod. Punând în valoare mărturia unui înalt funcționar prusian aflat în misiune la Sankt Petersburg, istoricul german recompune fundalul ruso-german al receptării *Memoriului*: rolul politic al lui Alexandru S. Sturdza în cadrul politicii externe a lui Alexandru I, felul în care a fost primită lucrarea acestuia în Germania și în Rusia, imaginea împăratului, orientările politicii sale, poziția internațională a Rusiei, aureolată de rezistența față de Napoleon, întărirea legitimismelor prin apelul la religie etc.

Aspectul cel mai important însă privește reconstituirea în oglindă a reacțiilor față de *Memoriul* lui Sturdza în lumea germană și rusă. Pe de o parte, avem reacția cercurilor intelectuale și naționaliste germane (*Oppositions-Blatt* din Weimar, publicistul Fr. Lindner, *Vossische Zeitung*), în raport cu care trimisul german conchide că *Memoriul* a făcut ca simpatia germană pentru Rusia să se reducă mult. De cealaltă parte, potrivit documentului amintit, nici publicul educat rus nu primise lucrarea lui Sturdza într-un mod favorabil. Autorul raportului are grijă aici să-i prezinte ca fiind în opoziție pe rușii nativi (N.I. Turgheniev, prințul Golițan), pe de o parte, și pe cei cu o genealogie complicată, ca a lui Sturdza, pe de alta. Astfel, nativii ruși își exprimaseră regretul față de politica lui Alexandru I, care va duce la înstrăinarea poporului german. De asemenea, relatarea respectivă acuza înstrăinarea lui Sturdza față de elita imperială rusă, ca și educația sa religioasă, greco-ortodoxă. Raportul face și unele aluzii cu privire la sursele care l-au inspirat pe Sturdza, dar nu aduce nimic clar în

---

Cambridge University Press, vol. III, 1878; Seeley este cel care compară scandalul provocat de *Memoriu* cu cel generat anterior de lucrările lui Schmalz; probabil, ca intensitate a disputei intelectuale; Seeley, *op. cit.*, p. 419.

⁶ Carl Brinkmann, *Die Entstehung von Sturdzas „Etat actuel de l'Allemagne”*, în *Historische Zeitschrift*, 120, 1919, p. 80-102.

⁷ De exemplu, îl confundă pe Alexandru S. Sturdza cu Alexandru Demetrius Sturdza, dar mai ales îi proiectează autorului *Memoriului* o cețoasă origine ungaro-valahă. Cf. *ibidem*, p. 83.

sprijin. În fine, documentul mai remarcă faptul că ziarele germane erau foarte urmărite în Rusia, mai ales de către poliția secretă, dar că în general acestea sunt prost receptate, ceea ce poate explica de ce situația din Germania ar fi fost atât de prost înțeleasă de către ruși.

La aproape un veac distanță și dintr-o cu totul altă perspectivă, Stella Ghervas reia în două lucrări relativ recente discuția asupra *Memoriului*, ca parte a complexului său efort de a recompune biografia intelectuală a lui Alexandru S. Sturdza. Este drept că, în prima lucrare, *Memoriului* i se acordă doar ceva mai mult de o pagină⁸, în schimb, în volumul următor, exploatând fondurile documentare ale familiei Sturdza de la Sankt Petersburg ca și numeroase altele, Stella Ghervas întreprinde o cercetare extinsă, cvasi-exhaustivă⁹. Astfel, pe lângă excelenta descriere a contextului biografic, politic și intelectual, precum și a numeroaselor sale implicații, autoarea întreprinde o solidă cercetare de arheologie intelectuală asupra *Memoriului*. De altfel, pe lângă paginile consacrate special acestuia, Stella Ghervas revine cu o anume insistență la el pe tot parcursul lucrării, fapt ce arată importanța pe care i-o acordă din punct de vedere biografic mai ales.

Scopul *Memoriului*, crede Stella Ghervas, era de a-i atenționa „pe reprezentanții marilor puteri cu privire la agitațiile politice” din lumea germană¹⁰. Este vorba de „un pamflet antiliberal”, care arată spaima de revoluție a „majorității elitei ruse, devenită de curând ostilă iluminiștilor și foarte favorabilă reacțiunii politice”¹¹. Autoarea descrie pe scurt conținutul unora dintre replicile intelectuale (mai cu seamă intervenția

---

⁸ Stella Ghervas, *Alexandre Stourdza (1791-1854), Un intellectuel orthodoxe face à l'Occident*, Genève, Libr. Droz, 1999, p. 34 sq.

⁹ Stella Ghervas, *Réinventer la tradition. Alexandre Stourdza et l'Europe de la Sainte-Alliance*, Paris, Honoré Champion, 2008; versiune românească: *Reinventarea tradiției, Alexandru Sturdza și Europa Sfintei Alianțe*, traducere din franceză de Gabriela și Alexandru Șiclovan, Chișinău, Editura Cartier, 2014, p. 202-215 și passim.

¹⁰ *Ibidem*, p. 203.

¹¹ *Ibidem*, p. 208.

lui Krug) ca și contextul receptării *Memoriului*, îndeosebi asasinarea lui August von Kotzebue. Voluntar sau nu, se poate spune că *Memoriul*, prin conținutul ca și prin natura sa de gest politic, proiectează o anume poziție a Rusiei în raporturile cu Occidentul, pentru moment, de tensiune cordială, în ce privește natura civilizației moderne.

În același timp, o serie de întrebări legate de acest episod rămân în suspensie. Este vorba îndeosebi de problema paternității textului, ca și de aceea a contextului receptării, mai cu seamă implicațiile acestui episod asupra istoriei universității. Putem decripta de aici un proiect de universitate? Conexiunea dintre universitate și evoluția ideilor și a formelor de sociabilitate juvenilă în contextul zorilor pașoptismului german (*Vormärz*) este oare o parte a istoriei universității? În ce fel pozițiile lui Sturdza și ale criticilor săi pot fi integrate unei discuții despre universitate?

Paradoxal, istoriografia specializată nu a acordat un rol prea însemnat acestui caz. Referințe disparate și sumare găsim în monografiile unor universități germane, mai cu seamă ca sursă contextuală. Alte referințe accidentale privesc subiectul din unghiul biografiei instituționale, în măsura în care a afectat istoria unor universități germane în anii douăzeci ai secolului XIX, cum este de exemplu cazul universităților din Jena, Göttingen sau al celei din Leipzig¹². Istoria vieții studențești germane a fost în mod firesc preocupată de acest episod, însă tot ca o temă de fundal, mai cu seamă legată de cazul asasinării lui Kotzebue și implicațiile „decretelor de la Karlsbad” asupra organizațiilor studențești¹³.

Motivația acestei relative lipse de interes poate fi căutată atât în faptul că *Memoriul* a fost receptat mai mult ca un demers politico-diplomatic, cât și în caracterul său derutant, între pamflet și demers

---

¹² Cf. Max Steinmetz (Hrsg.), *Geschichte der Universität Jena*, Bd. I, Jena, 1958, p. 356 sq.

¹³ Cf. printre altele: Paul Wentzcke, *Geschichte der Deutschen Burschenschaft*, 1. Band, Heidelberg, 1919, p. 216 sqq.; Herman Haupt, *Handbuch für den Deutschen Burschenschafter*, Frankfurt a. Main, 1929, p. 16-38; Konrad H. Jarausch, *The Sources of German student unrest 1815-1848*, în *Historical Social Research, Supplement* (2012), 24, p. 86 sqq.; <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-379206> (consultat pe 17 mai 2015).

secret. Este evident, însă, că subiectul depășește ca semnificație problematica relațiilor internaționale sau implică o categorie nouă de relații internaționale: relațiile intelectuale. Acestea nu au însă automat un caracter politic și nu implică în mod necesar statele ca subiecți. Dezbaterea legată de *Memoriul* lui Sturdza pune în discuție pentru prima dată în mod deschis și politic problema universității ca subiect politic, inclusiv al relațiilor internaționale, iar în al doilea rând a avut un impact semnificativ asupra universității, mai ales prin *decretele de la Karlsbad*. În fapt, este probabil prima chestionare publică semnificativă cu privire la relația dintre aceasta și societate¹⁴.

Scopul demersului de față este mai ales acela de a examina relevanța acestui pamflet pentru istoria universității: sursele intelectuale, ecourile și consecințele sale, îndeosebi, implicațiile polemicii din jurul *Memoriului* asupra configurării unei imagini asupra universității, atât ca ideal normativ cât și ca miză politică. Astfel, după o scurtă trecere în revistă a principalelor teze și argumente cuprinse în *Memoriu* privitoare

¹⁴ Trebuie spus că deși universitățile făcuseră în trecut obiectul a numeroase persecuții și critici, până atunci, acestea nu fuseseră totuși scrutate atât de radical. Se știe că atât umaniștii, cât și reprezentanții Luminilor ignoră mai curând universitatea, ca sursă de putere și normativitate socială. Desigur, aceasta se datora și statutului tot mai precar al universităților europene la începutul modernității europene. Chiar și funcția sa pedagogică este în declin mai ales odată cu secolul XVI-XVII, pe măsură ce decade ca sursă de prestigiu. Cf. Jacques Le Goff, *Intelectualii în Evul Mediu*, București, Editura Univers, 1994, p. 16 sqq. În același timp, universitatea germană era într-o fază de tranziție, atât în ce privește organizarea studiilor în sine cât și modul de funcționare a vieții studentești. Cf. Jacques Verger/Chr. Charle, *Histoire des Universités, XIIe-XXIe siècle*, réed., Paris, PUF, 2012: mai ales capitolele III și IV. cf și *Histoire de l'éducation*, No. 62, mai 1994 (Numéro spécial): „Les Universités germaniques: XIXe-XXe siècles”. Problematika „Universitate și societate”, în care trebuie integrat și demersul de față, este o arie tematică propusă și cultivată de Lawrence Stone încă din anii '70; cf. și L. Stone (ed.) *Schooling and Society, Studies in the History of Education*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1976; de asemenea, în lumea franceză: Alain Besançon: *Education et société en Russie dans le second tiers du XIXe siècle*, Paris, Mouton, 1974; Jacques Le Goff, „Ce conștiință de sine a avut Universitatea medievală?”, în *Pentru un alt ev mediu*, traducere de Maria Carпов, București, Editura Meridiane, 1986, vol. I, p. 269-291; „Universitățile și Puterile publice în Evul Mediu și Renaștere”, în *ibidem*, p. 292-313; idem, *Intelectualii în Evul Mediu*, ed. cit.

la universitate, demersul de față va încerca de asemenea să reconstituie pe cât posibil contextul și motivațiile demersului consilierului de stat rus. Într-un al treilea capitol se va analiza receptarea textului, reacțiile și impactul acestuia asupra universității. O scurtă discuție cu privire la semnificația acestui moment în istoria universității va încheia expunerea de față.

1. Germania unui consilier imperial

Cel puțin din punct de vedere tehnic, *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne* este structurat ca un raport administrativ, cât mai clar și logic posibil. Limbajul său, care uzează din plin de instrumentarul pamfletului, ca și spiritul general al lucrării contrazic însă flagrant această intenție. Patosul, virulența și caracterul sentențios al tonului, abuzul de formule puternice, inclusiv de tropi cu rezonanță religioasă, ca și o anume postură de superioritate arată că lucrarea nu este concepută ca un simplu demers administrativ.

Introducerea este scurtă, iar tonul este aici încă prudent, vag, poetic, dar paternalist în același timp. Autorul se plasează în perspectiva unui „observateur bienveillant”, străin, deci, imparțial, care nu dorește decât să reamintească o serie de adevăruri evidente, cu privire la aspectul moral și politic al „Germaniei”, ușor de observat de oricine. El nu uită să remarce însă că, deși nu-și propune un scop practic, nici nu interzice ca ideile sale să fie folosite astfel. Altminteri, nu este vorba decât de niște „indications salutaires”, dar firește că revine guvernelor germane și celorlalți oameni devotați destinului Germaniei să le pună în practică și să le extindă.

Evidențierea importanței geopolitice cu totul particulare a Germaniei pentru civilizația europeană are scopul de a arăta nu numai de ce este importantă această discuție, dar mai ales de ce trebuie reformată „educația” în Germania. Căci Germania este inima Europei: „le

foyer primitif et central de toutes les revolutions qui, depuis six siecles, ont changé la face de ce continent”¹⁵, punctul de contact și de raliere către care converg toate relațiile Nordului cu Sudul, toate influențele reciproce dintre Orientul și Occidentul lumii civilizate”¹⁶. O poziție privilegiată și periculoasă deci, în același timp.

Din nefericire, revoluția, care este răul absolut, găsește Germania, în ciuda potențialului său, într-o gravă stare de lipsă de unitate, constată Sturdza. Diviziunea germanilor s-a manifestat astfel pe toate planurile: religios, filosofic, moral etc. Singurul lucru care stătea în calea spiritului destructor al revoluției era o anume incompatibilitate națională, ca și voința lui Dumnezeu¹⁷. Prin modelul de federație propus de tratatul de la Viena i s-a acordat Germaniei posibilitatea de a-și reconfigura unitatea fără a se atinge independența statelor componente. Totuși aceasta nu va avea nici un succes în absența unor „grandes mesures d’éducation nationale”¹⁸. Aceasta pentru că autorul nu crede că Germania, ca și Europa, ar fi pacificată. Semnele care îi provoacă îngrijorarea lui sunt mai cu seamă șapte¹⁹. Între acestea, două privesc lumea universitară: „les vociférations de la Wartbourg” și „la défection sanglante des étudiants de Goettingue”.

¹⁵ *Memoire sur l’état actuel de l’Allemagne* par M. de S..., conseiller d’état de Sa Majesté Impériale de toutes les Russies, Paris, Librairie grecque-latine-allemande, 1818, p. 7.

¹⁶ *Ibidem*, p. 8.

¹⁷ „Jamais et nulle part l’état et l’église, la réalité et la pensée abstraite, les désirs et les préjugés, les devoirs et les intérêts n’avaient été plus divisés qu’ils l’étaient en Allemagne à cette époque; et s’il y existait encore un principe de résistance à l’ascendant destructeur de la France révolutionnaire, ce principe ne résidait, à coup sûr, que dans certaine *incompatibilité nationale*, et dans la volonté de Dieu qui avoit préservé ce sentiment de la contagion”; *ibidem*, p. 17 sq.

¹⁸ *Ibidem*, p. 24.

¹⁹ „Les sectateurs de Poeschel, leur délire, leurs attroupemens fanatiques, l’émeute de Breslau, les vociférations de la Wartbourg, la défection sanglante des étudiants de Goettingue, les derniers troubles religieux en Saxe, l’effervescence des esprits et le refus d’acquitter les charges publiques en Souabe, et, plus que tout cela, le phénomène imposant des émigrations”; *ibidem*, p. 27.

În ce privește „les causes de l’agitation”, care în formă combinată afectează acum Germania și care i-ar putea bulversa într-o zi drepturile, condițiile și puterile, acestea sunt clasificate de Sturdza în trei categorii. Mai întâi, deplasările de populație și mutațiile sociale generate de revoluție, apoi, dezorganizarea și ideile religioase, expresie puternică a unei umanități „souffrante”, dar în același timp „l’arme principale de la passion et de l’erreur”. Ultima dintre cele trei cauze este „l’éducation publique”, cea mai gravă, ale cărei vicii deveniseră atât de enorme, încât nimic nu le mai putea corecta²⁰.

Așadar, „educația” este principala sursă a îngrijorării consilierului rus. Nu este însă prea clar ce anume înțelege prin educație, iar argumentarul său fondat pe imagini și referințe istorice, cvasi-mitice²¹ nu ne ajută. Abia atunci când face o constatare în chip de paradox cu privire la importanța pe care o acordă germanii studiilor universitare²², ne dăm seama că este vorba de instrucția școlară și îndeosebi de studiile universitare. Nu are nimic să reproșeze de altfel educației (cum o numește el) „pregătitoare” în ciuda vremurilor neprielnice²³. Universităților în schimb are totul să le reproșeze, iar tonul este aici fără rest, pur pamfletar.

Mai întâi, aerul lor vetust, prelungiri ale Evului Mediu: „En effet, que sont-elles aujourd’hui, ces universités? Débris gothiques du moyen âge, incompatibles avec les institutions et les besoins du siècle où nous

---

²⁰ „...le système de législation et d’administration le plus parfait ne saurait leur servir de correctif”; *ibidem*, p. 29.

²¹ „Pour juger du degré de perfection d’un gouvernement quelconque, il suffit d’observer l’influence qu’il exerce sur l’éducation publique. L’école rend témoignage au trône, et celui-ci atteste par le fait la bonté de l’éducation. L’antiquité toute entière rendit hommage à cette vérité fondamentale. Les constitutions des peuples anciens n’étaient que d’ingénieux systèmes de pédagogie, privés du flambeau de la religion chrétienne. Quelles qu’aient été leurs imperfections, le principe demeure immuable. Le berceau de Moïse, flottant sur les eaux du Nil, renfermait les destinées d’Israël; ou, en d’autres termes, le berceau des générations naissantes devient le vaisseau de l’état”; *ibidem*, p. 37.

²² „...d’ailleurs, tout aspire à étudier en Allemagne. De pauvres artisans se privent souvent du strict nécessaire, pour réussir à perdre leurs enfans dans les universités”; *ibidem*, p. 38.

²³ *Ibidem*.

vivons”²⁴. În al doilea rând, autonomia lor, îndeosebi prin acele „corporations sans objet qui forment un état dans le sein de l’état” și care „sont animées d’un esprit de corps et de présomption héréditaire, qui ne sert qu’à égarer la jeunesse, à dénaturer l’esprit public”.

Dar nu numai corporațiile studentești îi provoacă teamă. Universitatea în general devine obiectul unei adevărate furii:

„Répertoires de toutes les erreurs du siècle, les universités reproduisent et perpétuent toutes les fausses théories, toutes les doctrines mensongères, dont une funeste expérience a déjà désabusé la plupart de leurs contemporains”.

Îndeobște, influența lor este îngrijorătoare. Universitățile sunt văzute drept „maîtresses absolues de l’avenir d’une nation entière et nul gouvernement ne leur demande compte de l’essence, de la méthode de leurs instructions”. Întreaga societate le este la dispoziție și nimeni nu le poate cere cont, ceea ce pentru cineva care venea din Rusia era desigur un scandal. Libertatea academică și interesele financiare ale unor state germane susțin această situație intolerabilă²⁵.

Astfel că tinerețea este abandonată tuturor exceselor posibile, intelectuale și morale. O școală a rebeliunii:

„La jeunesse, soustraite à l’empire des lois, se plonge dans tous les excès qui dérivent de la rébellion de l’esprit et de la corruption du cœur. Elle ne commence pas la carrière de la vie par un exercice d’obéissance, qui seul apprend à commander un jour; mais elle apprend à tout tenter, à tout se permettre dans l’âge de l’obéissance, afin de ne rien respecter, de tout bouleverser dans l’âge mûr. Chose incroyable! Les états les plus démo-

---

²⁴ *Ibidem*, p. 39.

²⁵ „Les lettres, les sciences, le barreau, l’autel même – tout leur est confié, et rien ne garantit leur fidélité à administrer ce patrimoine des états. Livrées à une indisciplin totale, les universités sont tous les jours à la veille de se dissoudre; et si quelque chose les soutient encore, c’est, d’une part, l’attrait séducteur d’une liberté dite *académique*, et, de l’autre, l’étrange système de plusieurs gouvernements d’Allemagne, qui s’obstinent à envisager une université comme une spéculation de finances propre à attirer du numéraire dans leur pays. A ce prix, tout est licite dans les universités”; *ibidem*, p. 39 sq.

cratiques de l'antiquité, tenaient inflexiblement à la discipline de la Jeunesse; et ce sont, de nos jours, des états monarchiques qui émancipent l'homme de la nature, pour mieux discipliner l'homme de la société”²⁶.

Aceasta se răsfrânge asupra întregii societăți, mai ales pentru că induce educatorilor impulsuri egoiste, respectiv de a nu mai lua în seamă „que leurs honoraires et leur popularité”²⁷. Cu alte cuvinte, temă scumpă lui Sturdza, educația nu mai implică o investiție afectivă directă, personală, completă, cum se cere unui educator. Faptul este vizibil mai ales în tratamentul acordat teologiei, care ar fi separată de religie (de credință, probabil!)²⁸. De aceea, este momentul, continuă Sturdza, de a încheia cu sistemul periculos, cultivat până atunci de guvernele germane, de a vedea în universități doar o sursă de venituri financiare. Pe scurt, consilierul de stat al țarului Alexandru I crede că universitatea trebuie reformată, pentru a redeveni „une institution, mère de toutes les institutions sociales, qui fonde le bonheur des peuples ou bouleverse tout leur avenir”²⁹.

De altfel, crede Sturdza, o „reformă radicală a educației”, care să contracareze rebeliunea studentască și spiritul provocator al ziarelor, este cerută de întreaga Germanie „sănătoasă”³⁰. Printre măsurile propuse

---

²⁶ *Ibidem*, p. 38 sqq.

²⁷ *Ibidem*, p. 41.

²⁸ „Entre de telles mains, la théologie est devenue l'antagoniste de la religion; l'herméneutique n'est plus que la profanation des saintes écritures; la médecine croit porter son scalpel jusque dans le sanctuaire de l'âme, et la science du droit proclame le droit du plus fort. Les exceptions sont rares, et la vogue des professeurs dépend en grande partie de leur docilité à suivre le torrent. N'en est-ce pas assez pour tout subvenir? Et ces causes continuant à exister dans toute leur force, peut-on se flatter du retour d'un meilleur ordre de choses; et surtout a-t-on le droit d'attendre que la paix et la concorde soient rétablies dans le système politique et social?”; *ibidem*, p. 42 sq.

²⁹ *Ibidem*, p. 47.

³⁰ „Il n'y a donc qu'une réforme radicale de l'éducation, qui puisse tarir la source du mal et présager de meilleurs temps à l'Allemagne. Une foule de voix s'élèvent pour invoquer cette réforme si indispensable. L'accent d'une juste indignation se manifeste jusque dans le langage de plusieurs feuilles publiques, de plusieurs brochures publiées à la suite des troubles de Goettingue”; *ibidem*, p. 43 sq.

de tânărul diplomat rus pentru ca „pacea și concordia” să fie restabilite, șase privesc universitatea. Prima dintre acestea este probabil și cea mai aspră: „Suppression de tous les privilèges académiques, qui n'étaient bons que dans le moyen âge, et qui sont incompatibles avec la situation présente des états”.

Aceasta trebuia urmată ca o consecință logică de abrogarea legislației speciale cu privire la studenți, îndeobște a poliției academice. Numai astfel, studentul putea depăși condiția unui cetățean minor. Cel puțin o vreme, căci, educat astfel, pe măsură ce comportamentul său se va ameliora, supravegherea autorităților civile „deviendra tous les jours moins nécessaire; lorsqu'elle aura cessé d'être une exception”³¹. Pentru a nu mai lăsa nici un fel de dubiu asupra țintei (și care explică violența reacției mediilor studențești la adresa lui Sturdza), într-o notă de subsol la acest articol se preciza că „cette surveillance doit, avant tout, s'exercer sur l'association séditieuse dont Jéna est le centre, et qui est connue sous le nom de *Burschenschaft*”³².

Următoarele trei măsuri priveau de asemenea lumea studențească. Astfel, se prevedea stabilirea unui curriculum pentru fiecare specializare și interdicția de a urma fără acordul special al Senatului universitar cursuri la alegere, apoi, programe diferite pentru străini și blocarea accesului la cariere ecleziastice al absolvenților care nu posedau „un brevet de bonne conduite donné par le sénat académique et l'autorité civile du lieu”³³.

---

³¹ *Ibidem*, p. 45.

³² *Ibidem*.

³³ „3. Fixation irrévocable du cours d'étude pour chaque vocation avouée; obligation de le suivre sans omission ni extension quelconque, sauf permission spéciale du sénat académique, qui autorise à suivre des cours accessoires, ceux que leurs facultés rendent propres à embrasser une plus grande sphère de connaissances. 4. Distinction à établir entre le cours d'études prescrit aux indigènes et ceux qui sont réservés aux étrangers. 5. Nullité des certificats délivrés à ceux qui se destinent à l'état ecclésiastique, dès que ces certificats ne sont pas accompagnés d'un brevet de bonne conduite donné par le sénat académique et l'autorité civile du lieu”; *ibidem*, p. 45 sq.

Cea de a șasea măsură se referea la autonomia corpului profesoral, îndeobște cu privire la chestiunea recrutării profesorilor de către membrii corpului academic. Argumentația este mai puțin reacționară decât pare³⁴. Dar, chiar dacă nu privea direct libertatea de a preda (*Lehrfreiheit*), măsura submina autonomia corpului universitar. Este posibil ca tocmai această prescripție să fi provocat reacțiile intelectuale cele mai puternice, alături de cele care priveau libertatea presei.

Alături de aceste măsuri, văzute ca obligatorii, Sturdza face și o propunere, ca „un moyen accessoire pour épurer l'esprit de tant d'universités éparses sur le sol de l'Allemagne”. Astfel, pentru a elimina excesiva dispersie a lumii universitare germane, ar fi poate necesară fondarea unui „*institut national germanique dans quelque ville libre*”, cu caracter științific și literar, sub protecția puterii federale, care să aibă ca rol influențarea decisivă a tuturor celorlalte instituții academice și universitare germane. Măsura pare curioasă și trimite în mod ironic la modelul *Institutului Franței*, fondat de Napoleon, dar trebuie pusă în contextul interesului pentru unificarea Germaniei promovat de Sturdza.

Aceste măsuri ar fi trebuit să fie însoțite de o restricționare a libertății presei, care este acuzată că induce „o falsă direcție spiritului public” în Germania. Astfel, restricțiile ar trebui să vizeze nu atât publicațiile savante, puțin accesibile publicului larg, cât așa-numitele „*feuilles publiques*”, care sunt „mercenare, arogante și grăbite” prin natura lor și care oricum nu implică o mare investiție de talent din partea autorilor sau financiară din partea publicului, dar care au un caracter „incendiar” asupra autorității și ordinii și pot afecta piatra unghiulară a edificiului

---

³⁴ „Le corps des professeurs, envisagé comme une assemblée délibérante, ne doit pas avoir le droit exclusif de se renouveler par ses propres suffrages; car des professeurs en corps ne choisissent que rarement leur égal, et jamais l'homme qui leur est supérieur. Leurs suffrages doivent être entièrement subordonnés au voter décisif du gouvernement, dont l'intérêt n'est pas celui des individus”; *ibidem*, p. 46.

social³⁵. Este drept însă că toate acestea numai provizoriu, până ce educația va fi reformată. Oricum, ceea ce poate fi permis unui stat oarecum izolat precum Anglia nu poate fi permis Germaniei.

Concluziile sale sunt ca și începuturile, pe cât de dramatice, pe atât de solemne:

„Dumnezeu, religia, adevărul, expresia, vocea conștiinței și a datoriei, strigătul omenirii în suferință, spectacolul mișcător al generației actuale, amenințate încă de prăpastia revoluției, mântuirea Germaniei și a Europei, viitorul acestui univers pe care paloșul Atotputernicului îl purifică în timp ce sceptrul regilor nu poate să îl guverneze, totul cheamă, totul reclamă imperios revenirea unei mai bune ordini a lucrurilor în această Germanie în care se concentrează toate calamitățile, în această Germanie în care astăzi se deliberează despre marile interese ale societății, precum se dezbătea odinioară pe tema Europei și a speciei umane”³⁶.

2. Autorul, contextul, sursele: arheologia unui denunț

După cum arată indicația de pe copertă, în versiunea care a fost prezentat conclavului, *Memoire sur l'état actuel de l'Allemagne par M. de S..., conseiller d'état de Sa Majesté Impériale de toute les Russies*, a fost editat la Paris, de către *Librairie grecque-latine-allemande*, în novembre 1818. Faptul are importanța sa. Știm că această editură (*librairie*, în termenii epocii) funcționa în epocă³⁷, prin urmare nu este vorba de o

³⁵ *Ibidem*, p. 55 sq.

³⁶ *Ibidem*, p. 65 sq.

³⁷ Este vorba de *Maximilian Samson Friedrich Schöll* (1766-1833), un german alsacian, care s-a ilustrat ca editor (mai întâi în Elveția și apoi la Paris), diplomat (participă în serviciul regelui Prusiei la Congresul de la Viena, căreia îi va și publica documentele), clasicist și istoric (publică numai în franceză). Editura era destul de cunoscută în epocă, fiind oarecum specializată pe editarea unor autori antici, dar nu numai, după cum indică un catalog din 1814: „Auteurs classiques grecs; auteurs classiques latins; livres en latin qui ont pour objet les littératures grecque, latine, orientale et biblique; livres de sciences: de théologie, d'histoire naturelle, de médecine, de physique, de jurisprudence, etc., en langue latine; supplément; extrait du catalogue des livres françois, qu'on trouve chez les mêmes libraires”. Tot Schöll a editat și actele congresului de la Viena: *Congres de Vienne. Recueil*

lucrare-pirat. S-a afirmat că la origine ar fi fost un discurs ținut în prezența auditoriului format din invitați la conferință³⁸. După alte surse, textul *Memoriului* ar fi circulat inițial „în formă manuscrisă”³⁹, ca un document secret sau măcar de lucru⁴⁰, care ar fi ajuns apoi în coloanele ziarului *Times* și de aici la editorul Fr. Schöll la Paris, care l-ar fi publicat⁴¹ la instigarea Prusiei, al cărei agent ar fi fost. Faptul este greu de susținut, întrucât, dacă nu a fost modificat substanțial pentru tipar, în mod destul de limpede, textul nu are un caracter oral. În același timp, este greu de crezut că, în contextul respectiv, în care Rusia era atât de influentă în Europa, ca și în Franța, un editor și-ar fi asumat un asemenea gest fără acordul curții imperiale moscovite⁴². Mai probabil, inițial fusese o comandă pentru un număr limitat de exemplare, care au fost distribuite participanților la congres. Se știe că alte ediții, pirat, traduceri, au apărut imediat sau în cursul anului următor, dintre care se cunosc cel puțin două versiuni germane. Sunt indicații că textul ar fi circulat în ediții „mélange”, alături de cărți subversive sau populare

---

de pièces officielles relatives a cette assemblée, des déclarations qu'elle a publiées, des protocoles de ses délibérations, Paris, Librairie grecque-latine-allemande, 1816-1818, 6 vol.

³⁸ Emmanuel Haivas, *Alexandre de Stourdza (1791-1854). Sa vie et son oeuvre*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, XIV, 1937-1938, p. 41 sq.; autorul nu oferă nici o referință în sprijin: pare a recircula o informație din Larousse.

³⁹ J.R. Seeley, *The Life and Times of Stein*, ed. cit., p. 419; autorul pare a se baza pe notițele lăsate de contele von Stein (Karl Philipp Freiherr vom Stein, mare figură a politicii prusiene din epocă).

⁴⁰ Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 89.

⁴¹ „En 1818, il écrivit pour le congrès de l'Aix-la-Chapelle un « Mémoire sur l'état actuel... », rédigé d'après les matériaux qui lui avaient été remis par ordre de l'empereur Alexandre. L'ouvrage ne fut tiré qu'à 50 exemplaires et fut envoyé aux différentes cours de l'Europe; mais, en dépit de la volonté des chefs du congrès, une copie du mémoire parvint au rédacteur du journal le Times, qui inséra dans ses colonnes ce factum de mauvaise foi, Schöll la publia, en outre, à Paris en 1818” (Larousse, *Grand Dictionnaire Universel du XIXe siècle*, p. 1120).

⁴² Cu privire la influența și imaginea Rusiei în Franța primelor decenii ale secolului XIX, vezi Eléna Jourdan, *L'image d'Alexandre Ier sous la Restauration: du culte à l'oubli (1814-1830)*, colloque „Les Premières Rencontres de l'Institut européen Est-Ouest”, Lyon, ENS LSH, 2-4 décembre 2004, http://russie-europe.ens-lsh.fr/article.php3?id_article=60 (accesat la 17 aprilie 2014).

precum *Le Manuscrit de Sainte Hélène*, ceea ce arată că intrase în acei ani într-o anumită logică de colportaj⁴³.

În măsura în care mai putem reconstitui astăzi ediția originală, este vorba de o broșură de 66 de pagini format A1 (21,5 x 14 cm). Formula *Mémoire sur l'état actuel...* era comună în epocă: o găsim atât în titlul unor scrieri publicate, cât și în cazul altora rămase în manuscris, atât în texte politice, cât și autobiografice. Folosirea limbii franceze nu trebuie să surprindă: era limba diplomatică și intelectuală a Europei momentului. În același timp, este o franceză emfatică, retorică, cu numeroase formule surprinzătoare (care indică o contaminare luministă și chiar revoluționară), marcat religioase. Rechizitoriul aspru alternează cu imaginile poetice, stilul administrativ cu licențele unei relatări de călătorie, tonul amenințător, profetic, cu formulări vagi, eufemistice. Pasajele de început și cele de final sunt neverosimil de dramatice.

Foarte probabil, *Memoriul asupra stării actuale a Germaniei* nu fusese inițial destinat publicului larg. În acest caz, nu știm ce destin ar fi avut textul ca atare, după cum nu este prea clar ce rol i-a fost atribuit de către diplomația lui Alexandru I. A fost un pretext pentru discuții sau, dimpotrivă, rezultatul unor discuții anterioare? Un mesaj de avertisment „destinat să-i atenționeze pe reprezentanții marilor puteri despre agitațiile politice” din Germania „și să-i facă să propună măsuri care ar putea remedia această situație”⁴⁴ sau un banal exercițiu de retorică imperială, din partea unei puteri care își sonda limitele? Fapt este că documentul nu a fost asumat de către ceilalți parteneri ai Rusiei și a fost apoi abandonat chiar și de țară, împreună cu nefericitul său autor⁴⁵.

⁴³ În această formă l-am găsit eu însumi la Biblioteca Universității din Leipzig (*Universitätsbibliothek Leipzig*), la cota *Dt.Gesch.48101*.

⁴⁴ Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 203.

⁴⁵ La puțin timp, „neliniștit de amploarea reacției patriotice și antiruse din Germania”, țarul îi retrace patronajul său; v. *ibidem*, p. 91.

Autorul, Alexandru S. Sturdza, nu avea nici un fel de competență în a descrie sistemul universitar german. Tatăl său, Scarlat, care se expatriase din Moldova după războiul ruso-turc din 1787-1792, urmasa o vreme cursuri la Universitatea din Leipzig⁴⁶, dar influența sa asupra tânărului Alexandru a fost pare-se redusă, de vreme ce nu i-a transmis nici măcar limba. De fapt, știm, grație lucrărilor Stellei Ghervas, că influența mamei (o Moruzi), ca și a surorii sale mai mari, Ruxandra, au fost decisive în educația sa, inclusiv în ce privește adoptarea culturii grecești⁴⁷. De altfel, formația sa intelectuală a fost surprinzător de scurtă, privată, în bună măsură de tip autodidact, pe domeniul familiei sale de lângă Moghilev, unde, cu excepția unui preceptor francez, nu a beneficiat de nici un fel de altă îndrumare sau formă de școlaritate instituțională. Astfel că, la vârsta când redacta *Memoriul*, nu avea nici măcar o experiență biografică semnificativă pentru o atare întreprindere⁴⁸. Singurul său merit intelectual de luat în seamă fusese poate pamfletul său anticatolic (*Considerații asupra doctrinei și spiritului Bisericii Ortodoxe*, 1816), foarte apreciat de Alexandru I și tradus în germană (pe speze rusești) anul următor.

Se înțelege că nu trebuie să evaluăm această lucrare din punctul de vedere al meritelor sale intelectuale, mai cu seamă al relevanței descriptive a textului. În același timp, ne putem întreba de unde combustia pamfletară a tânărului funcționar imperial la adresa universităților germane? Această întrebare privește două aspecte încă puțin discutate: paternitatea textului și sursele sale.

---

⁴⁶ Scarlat Sturza (1750-1816) a fost printre puținii moldoveni care au studiat în străinătate în epoca fanariotă; a fost înscris la Universitatea din Leipzig timp de un semestru cel puțin, în noiembrie 1771, după cum o arată registrele matricole ale instituției: Sturdza, Scarlat eq./ues/ Moldav/us/., p. i 27 IX 1771; Universitätsarchiv Leipzig, *Rektor Matrikel*, rola M. 11, p. 1.

⁴⁷ Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 38 sqq.

⁴⁸ Alexandru S. Sturdza era născut în martie 1791, la Iași, deci avea în 1817 abia 26 de ani. Pentru mai multe date cu privire la biografia lui Sturdza din această perioadă, v. *ibidem*, p. 37-101 și passim.

Aparent, chestiunea paternității nu mai este în discuție astăzi. Totuși, faptul că autorul emite judecăți atât de puternice într-o problematică specioasă ne poate face să ne întrebăm dacă nu cumva rolul său a fost mai curând tehnic în această întreprindere⁴⁹. Este drept că, deși abilitățile sale în chestiune erau nerelevante, Alexandru S. Sturdza se afirmase deja atât ca un *true believer*, după cum o arăta polemica sa cu lumea catolică, cât și ca abil consilier, în contextul discuțiilor diplomatice care urmaseră înfrângerii lui Napoleon⁵⁰. Pe de altă parte, nu trebuie să vedem *Memoriul asupra stării actuale a Germaniei* ca fiind opera unui autor în sens propriu, liber de orice constrângeri. Stella Ghervas vorbește de un „intelectual în serviciu comandat”⁵¹, ceea ce este oarecum oximoronic. Fapt este că Sturdza și-a petrecut restul vieții expiind condiția de autor al acestui pamflet, supus la numeroase atacuri și aproape la o *damnatio memoriae*.

De-a lungul timpului s-au configurat două poziții în această chestiune. Prima, exprimată în epocă și evidențiată mai ales de Brinkmann, încearcă să arunce întreaga responsabilitate pe umerii lui Sturdza și poate a cercurilor grecești din jurul lui Capodistria, Alexandru I fiind oarecum captiv sau măcar rău consiliat în această speță. O poziție oarecum logică, întrucât Rusia nu a oferit o motivație rațională prea clară a acestei intervenții și mai ales a tonului acesteia. O a doua poziție, mai nuanțată, susținută de Stella Ghervas, pare a susține contrariul.

⁴⁹ Nu întâmplător, în epocă s-a crezut că autorul pamfletului este scriitorul August v. Kotzebue, cunoscut drept colaborator al Rusiei și traducător al cărții lui Sturdza publicată cu un an mai înainte în Germania; cf. Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 213 sq.

⁵⁰ Este de amintit aici mai ales rolul său în pertractările care au însoțit redactarea tratatelor fondatoare ale Sfintei Alianțe, îndeosebi în ce privește componenta creștină, mistică, a acesteia, promovată de Alexandru I; lui Sturdza i se atribuie chiar paternitatea asupra „versiunii finale” a tratatului Sfintei Alianțe; fapt este că tânărul funcționar imperial pare a juca în acești ani rolul unui fel de consilier ideologic pe lângă țar (de altfel, în 1816 va fi numit *consilier de stat*); *ibidem*, p. 82 sq.; v. de asemenea subcapitolul: „În centrul Congresului de la Viena”, *ibidem*, p. 89 sqq.

⁵¹ *Ibidem*, p. 83 sqq.

Potrivit acesteia, Sturdza a fost doar semnatarul, eventual redactorul, în timp ce inspiratorul a fost Alexandru I și mediul său. Astfel, după cum o spune el însuși, în autobiografia sa rămasă inedită, *Précis des années de service*, ar fi redactat *Memoriul* „la ordinul și sub supravegherea șefilor săi”. De altfel, Sturdza a primit pentru această lucrare Ordinul „Sfântul Vladimir”, clasa a III-a⁵². Se prea poate așadar să fi existat un mandat din partea împăratului.

Din acest punct de vedere, *Memoriul* poate fi văzut ca o mărturie a imaginarului politic rusesc dominant din epocă⁵³. Teamă deja mitică de revoluție se întâlnea cu o căutare mistică, iar puterea militară a Rusiei era transferată automat în planul civilizației și al ideologiei, de unde ideea superiorității ortodoxiei rusești în raport cu catolicismul și protestantismul, a autocrației rusești în raport cu indeterminarea politică din Germania. Mai presus de toate era firește ideea că Rusia trebuie să-și asume o misiune de supraveghetorie a Europei, iar Germania era deopotrivă un simptom și un teren de exercițiu pentru aceasta. Pe de altă parte, aprehensiunea față de universitățile germane putea avea surse multiple, inclusiv catolice și germane, care l-ar fi putut inspira pe tânărul consilier imperial⁵⁴.

Din păcate, în legătură cu procesul de elaborare a documentului, informațiile sunt în continuare lacunare. Nici textul însuși nu este prea transparent din acest punct de vedere. În ce privește descrierea Germaniei, orizontul său referențial pare captiv culturii antice și creștine: de la

---

⁵² *Ibidem*, p. 89 și 216.

⁵³ *Ibidem*, p. 208. Există o bogată literatură asupra „spritului rus” în timpul lui Alexandru I; amintesc aici doar lucrările cele mai cunoscute: Marc Raef: *Michael Speransky: Statesman of Imperial Russia, 1772-1839*, s.l., 1957; 2nd ed., 1969; A. Besançon, *La Russie et l'esprit du capitalisme*, în *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, t. VIII, nr. 4, 1967, p. 509-527.

⁵⁴ Să nu uităm pe de o parte influența lui Metternich și a lui Joseph de Maistre, pentru care libertățile universităților germane erau văzute ca o amenințare, protestantă și seculară, deopotrivă, iar pe de altă parte a surorii sale, care i-a mediat deopotrivă relația cu Madame de Kruedener și care era căsătorită cu un german, membru al curții de la Weimar. Cf. *ibidem*, passim; J.R. Seeley, *op. cit.*, p. 428 și passim.

Tacitus (*De Moribus Germanorum*), la (probabil, Friedrich) Schlegel (cu o carte în franceză despre Evul Mediu, foarte puțin cunoscută), la istoricul scoțian W. Robertson⁵⁵, pentru a încheia cu *Evanghelia după Ioan*⁵⁶. Cu excepția lui Friedrich Schlegel, un iluminist german trecut nu doar la catolicism, ci și de partea lui Metternich, unul dintre pionierii romantismului german, dar aflat acum într-o criză mistică tot mai profundă, puțin informat oricum, Sturdza nu face apel la nici un autor propriu-zis contemporan, la nici o lucrare informativă și la nici o lucrare în limba germană, deși limba nu-i era străină. În fapt, ca și excesele de volute, silogisme și formule prețioase de care face paradă Sturdza, referențialul istoric trebuie luat probabil mai mult drept un artificiu retoric, pentru uzul publicului conservator, cel vizat inițial de către autor.

Există totuși mai multe indicii care atestă că pentru elaborarea documentului autorul a beneficiat de informații primite pe filieră administrativă imperială, de la rapoarte ale poliției secrete și presă, până la corespondență diplomatică sau oficială⁵⁷. Este drept că Sturdza pare să fi folosit mai puțin surse primare (articole de ziare, rapoarte ale poliției secrete, rapoarte ale unor spioni sau diplomați) cât mai ales surse contextuale (informații provenind de la anturajul său, de la corespondenți, călători și congeneri). Este drept că natura de raport administrativ a *Memoriului*, ceea ce acesta era în primă instanță, implica o disimulare a faptelor, care trebuiau doar presupuse de către cititori, respectiv, trebuiau să pară implicite, notorii, în favoarea meta-narativului.

În epocă s-a vorbit de rolul lui August von Kotzebue ca informator al Ministerului de Externe rus sau chiar ca autor din umbră al *Memo-*

---

⁵⁵ *Memoire sur l'état actuel de l'Allemagne...*, p. 9.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 33.

⁵⁷ După cum spune notița din Larousse: „il écrivit pour le congrès de l'Aix-la-Chapelle un « Mémoire sur l'état actuel... », rédigé d'après les matériaux qui lui avaient été remis par ordre de l'empereur Alexandre”, Larousse, *Grand Dictionnaire Universel du XIXe siècle*, vol. 14, Paris, s.a., p. 1120.

riului, fiind și asasinat pentru acest fapt⁵⁸. În jurul său s-a configurat de altfel o veritabilă mitologie a inamicului interior⁵⁹. Există însă argumente care arată că sursa de informare a lui Sturdza nu a fost Kotzebue, ci Franz von Baader, profesor de filosofie la München, mistic și anti-luminist radical, alături de consilierul de stat von Loden, fost profesor de medicină la Jena și Halle⁶⁰. Ambii aveau deci intimitatea lumii universitare. Acestora li se adăuga probabil baronul von Stein, marele ministru reformator prusian, dar rolul său trebuie să fi fost cu totul periferic, orientativ⁶¹. Oricum, în timp ce Baader, care trăia în Germania, abia fusese numit „correspondent literar” al guvernului rus, și se crede că a avut o influență directă asupra conținutului⁶², ceilalți doi ocupau poziții care nu implicau automat acest tip activitate. Rolul lor pare a fi mai curând acela de a oferi un background textului, eventual anumite

⁵⁸ August v. Kotzebue este înjunghiat la Mannheim de un student la teologie, pe 23 martie 1819. Deși unii autori neagă (Ghervas), în epocă se credea aceasta; probabil că ideile lui Kotzebue l-au inspirat pe Sturdza, fie și indirect.

⁵⁹ Două dintre cărțile sale vor fi arse la Wartburgfest în 1817 iar ziarele germane îl diabolizează în mod curent; vezi și reacția lui Goethe în faimoasele sale convorbiri cu Eckermann; Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 214.

⁶⁰ Carl Brinkmann, *Die Entstehung von Sturdzas „Etat actuel de l’Allemagne”*, loc. cit., p. 101 sq.; este vorba de Ferdinand Christian von Loden (n. 1713, Riga, m. 1826, Moscova), profesor de chirurgie la Jena (1791-1806) și Halle, consilier de stat rus după 1810; Heinrich August Pierer, *Universal-Lexikon oder vollständiges encyclopädisches Wörterbuch*, Bd. 12, s.l., H.A. Pierer, 1835, p. 576.

⁶¹ J.R. Seeley, *op. cit.*, p. 428 și passim.

⁶² Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., mai ales subcapitolul „Sturdza, discipol secret al lui Baader?”, p. 277 sqq.; autoarea crede că influența lui Franz von Baader se poate distinge mai ales în prima lucrare a lui Sturdza, *Considerații despre doctrina și spiritul bisericii ortodoxe* (1816); totuși, unele idei din *Memoriu asupra stării actuale a Germaniei*, îndeosebi atunci când Sturdza vorbește despre acele „sentimente paternale ale guvernelor germanice” și despre „devotamentul filial al oamenilor zeloși față de patria lor”, ar reflecta „concepția baaderiană a raporturile dintre guvernanți și guvernați, așa cum figurează și în actul Sfintei Alianțe”; de asemenea, „Sturdza se inspiră de la Baader și atunci când propune crearea unui „institut național germanic în orice oraș liber” (*ibidem*, p. 280), deși sensul acestei idei este diferit la Sturdza. Se pare că Baader a atras atenția rușilor asupra „anarhiei spirituale ce domnea în universitățile germane și asupra pericolului reprezentat de acestea pentru religia instituită, precum și pentru stabilitatea statelor” (*ibidem*, p. 285).

clarificări și probabil sugestii pentru eventuale măsuri. Fapt este că textul nu abundă în referințe empirice directe, iar prezentarea faptelor se bazează pe formule cât se poate de vagi, aluzive, eufemistice⁶³.

Ce a dorit să obțină Alexandru I cu acest pamflet și ce rol joacă universitatea aici? Un avertisment, un mijloc de a-și testa leadership-ul sau un gest reflex, deopotrivă defensiv și ofensiv, de autoprotecție față de noile idei? Pamfletul trebuie văzut întâi de toate ca un gest specific așa-numitei „diplomații a congreselor”, pe care s-a susținut inițial sistemul Sfintei Alianțe, în care fiecare dintre puterile fondatoare încerca să ofere diverse piste de lucru, să semnaleze probleme și să ofere soluții. În același timp, *Memoire sur l'état actuel de l'Allemagne* poate fi văzut ca o primă manifestare a Rusiei pe scena intelectuală europeană: prin aceasta Rusia dorește să apară nu doar ca o putere militară, ci și ca o civilizație, un tip de universalism opozabil celui occidental, respectiv, că vrea să conteze pe piața bunurilor simbolice.

Din acest punct de vedere, pamfletul pare a indica structurarea unei lecturi antioccidentale a experienței revoluționare, în raport cu care, necontaminată de Revoluție, Rusia se afla într-o poziție privilegiată, care-i legitima postura paternalistă față de „Europa” și „Germania” îndeosebi. De aici, balansul permanent între logica de factură culturalistă (care pune accentul pe diferența culturală) și logica obsidională. Rusia își exportă prin acest pamflet intensul său sentiment de cetate asediată: lumea europeană post-napoleoniană este amenințată, iar inamicul este în interior, respectiv, revoluția, libertatea în general. De altfel, tema sa principală este abuzul de libertate care ar genera despotismul. Adică un pericol potențial. Luând ca exemplu manifestările studențești din Germania, Sturdza le asociază cu Revoluția și le vede cauzate de „slăbiciunea educației publice”; de aici rechizitoriul său la

---

⁶³ A se vedea, de pildă, modul în care se referă la agitațiile studențești; Sturdza, *Mémoire sur l'état actuel...*, p. 45, nota.

adresa universităților, a spiritului public și a culturii literare germane, care exprimă direct sau indirect starea educației publice în Germania.

Pentru Sturdza, scopul fundamental al acțiunii politice trebuie să fie educarea poporului. Dar aceasta, nu neapărat în sens luminist, ci ca mijloc de control al societății.

Astfel, universitățile trebuie supuse controlului guvernelor, atât în ce privește orientarea generală a studiilor și conținuturilor, prin reîntoarcerea la cultura clasică și respectul față de credință, cât și disciplinarea studențimii.

Pamfletul nu este oare o ruptură față de filogermanismul rusesc, destul de puternic în epocă în mediile apropiate lui Alexandru I? Trebuie spus că Sturdza nu este antigerman, așa cum nu era nici împăratul Alexandru I. Dimpotrivă, Sturdza considera că lumea germană este mai tolerantă datorită protestantismului decât lumea franceză, catolică. Mai curând, prin acesta, Rusia își manifesta angoasa față de vidul de autoritate care era spațiul german. De altfel, contactele lui Sturdza cu lumea germană sunt puternice și vor continua să fie astfel și după acest moment, în ciuda unei anume fracturi care va dura mai mult de un deceniu⁶⁴. În fapt, aici Sturdza se consideră chemat să salveze Germania văzută ca un teritoriu cultural orfan, tampon, între Occidentul profund, contaminat de Revoluție și virtuoasa Rusie ortodoxă. Din acest punct de vedere, Germania pare o fantasmă, o epitomă a anarhiei viitoare. Scopul *Memoriului* este de a promova reîntoarcerea la ordinea armonioasă de altădată, respectiv, anterioară Revoluției.

---

⁶⁴ Ca și sora sa, căsătorită cu un aristocrat de la Weimar, el se va căsători a doua oară cu o femeie de origine germană, fiica unui cunoscut profesor și medic, Hufeland. Prin anii '30, asistă chiar la unele cursuri ale Universității din Berlin (la cursurile de drept natural ale lui Edouard Gans, apoi la cursul de istorie a dogmelor al lui Neander și la cel de fizică al lui Heinrich Wilhelm Dove) și întreține alături de sora sa, la Odesa, un cerc progerman, fiind interesat de Schelling; totuși, el considera Parisul Restaurației centrul intelectual al Europei; preferința pentru Paris în a-și publica ediția de opere complete se explică astfel. Cf. Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 504 sq. și passim.

Atacul său contra universităților germane și la adresa fenomenului studențesc trebuie judecat de asemenea în contextul atracției pe care o exercitau aceste universități față de tinerii ruși: o adevărată modă formativă a timpului, îndeosebi printre mediile nobiliare rusești, dar și pentru lumea est- și sud-est-europeană în general. Germania avea în acel moment cea mai mare și mai deschisă rețea de universități; încă de la finele secolului XVIII acestea luaseră locul în Europa universităților italiene. Libertățile academice erau prețuite aici atât de elitele politice, cât și de public, fiind considerate parte a identității germane. În ce privește Jena, locul agitațiilor studențești invocate de Sturdza, universitatea de aici era principalul centru radical al Germaniei, în care funcționaseră ca profesori Hegel, Fichte, Schelling, Lessing și Schiller și unde Fichte își prezentase cunoscutele sale discursuri către națiunea germană, un centru al elaborației pietiste și naționaliste.

3. Universitatea ca problemă: receptarea Memoriului în lumea germană

Destinat inițial doar mediilor politico-diplomatice prezente la Aachen, *Memoriul* a avut un neașteptat și nedorit (de autor ca și de către cercurile politice rusești) succes de piață. Interceptarea textului de către un corespondent al *Times* și, pare-se, publicarea sa în ziar, și imediat într-o formă editată la Paris, în noiembrie 1818, a creat o veritabilă emoție colectivă. La scurt timp apare o versiune germană, probabil fără acordul autorului, inițial în publicația *Europäischen Annalen*, la Tübingen⁶⁵, apoi

---

⁶⁵ *Denkschrift über Deutschlands jetzigen Zustand*. Aus dem Französischen, in *Europäischen Annalen*, Erster Band, Tübingen, 1819, p. 3-30. *Europäische Annalen* era un periodic editat de Ernst Ludwig Posselt la Cotta și apoi Tübingen între 1795 și 1820, în principal ca o colecție bazată pe materiale de colportaj.

în volum, fapt care a amplificat scandalul. Se pare că alte ediții, pirat sau traduceri, au apărut imediat sau în cursul anului următor⁶⁶.

Nu a fost vorba însă și de un succes intelectual, de stimă. Dimpotrivă. Receptarea *Memoriului* nu doar că a depășit complet așteptările inițiatorilor săi, dar a avut un efect, parțial, cel puțin, contraproductiv. Nu se cunosc luări de poziție care să susțină demersul ca atare, în schimb se cunosc mai multe serii de replici și de reacții negative, în urma cărora unul dintre colaboratorii săi prezumtivi va fi asasinat, iar autorul și familia sa vor trebui să părăsească Germania în mare grabă, Sturdza fiind apoi îndepărtat de la curtea lui Alexandru I, comanditarul său. Autorului i-a adus o prelungită notorietate negativă, iar Rusiei un declin al simpatiei în lumea germană⁶⁷.

Am văzut deja că memoriul a fost primit cu ostilitate în mediile diplomatice și intelectuale, inclusiv cele conservatoare sau apropiate împăratului Alexandru⁶⁸. În lumea germană, trei categorii au reacționat cu o virulență particulară și au creat impresia de respingere în bloc: lumea studentască germană, lumea intelectuală și academică și într-un

---

⁶⁶ Se cunosc diverse ediții: o traducere germană apărută la Leipzig, chiar în cursul anului 1818, iar o alta la Frankfurt, în același an, cf. Alexandre de Sturdza, *Denkschrift über den Gegenwärtigen Zustand Deutschlands*. Nach dem zu Aachen im Monat Nov. 1818 erschienenen *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne* uebersetzt, Frankfurt a. M., Andreä, 1818. Este posibil ca aceste ediții să ofere date false, ca loc de editare, pentru a păcăli cenzura, la frontiere mai ales! O notiță Wikipedia îi atribuie chiar și o replică: *Coup d'oeil sur les universités de l'Allemagne* (Aachen, 1818); https://en.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Sturdza (accesat la 17 martie 2015); notița se bazează pe o informație bibliografică oarecum din epocă: „De son côté, M. Stourdza repliqua dans la meme année par son écrit intitulé: *Lettre de M. de Stourdza sur l'état actuel de l'Allemagne examiné par M. Krug*, Leipzig, 1819, in-8”, pe care o găsim la Joseph Marie Quérard, *La France littéraire: ou Dictionnaire bibliographique des savants ainsi que des littérateurs étrangers qui ont écrit en français, plus particulièrement pendant les XVIIIe et XIXe siècles*, Paris, chez Firmin Didot, père et fils, libraires, vol. 9, 1838, p. 273. Informația nu este confirmată de alte surse.

⁶⁷ Cf. Carl Brinkmann, *op. cit.*, p. 96 sq.; unii istorici vorbesc chiar de o „rusofobie germană”, care ar fi apărut acum: Alexander Maxwell (ed.), *The East-West Discourse: Symbolic Geography and its Consequences*, Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt-am-Main, New York, Wien, Peter Lang Publishers, 2011, p. 59 sq.

⁶⁸ Cf. Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 209-215.

fel extensia sa, lumea publicistică, jurnalistică, în plină configurare. Le voi lua în discuție mai departe în măsură în care au legătură cu problematica universitară. Oricum, totalitatea lor este greu de recompus.

Primele replici apar foarte repede, la finele lui noiembrie 1818, în presa liberală. Mai întâi, în publicația *Isis*, care apărea la Jena⁶⁹, o publicație enciclopedică, editată de Lorenz Oken⁷⁰, destinată mai ales mediilor intelectuale de limbă germană, printre cele mai fervent naționaliste publicații germane ale vremii. Prin vocea lui Oken, i se reproșă lui Sturdza că nu cunoaște realitatea universităților germane, inclusiv că este un „semi-rus”, cam ignorant, care ia „glumele studentești” drept semne de „neascultare și excese”. Mai mult, autorul pune insidios totul pe seama experienței culturale cu totul inadecvate pentru a înțelege lumea germană: „nu ne putem aștepta de la persoane care au trăit încă din tinerețe sub dominația turcă și apoi în subordinea rușilor să știe ce este libertatea individuală, activitatea juvenilă și liberalismul literar”. Atacul este direct, *ad hominem*, puternic ofensator. Mai departe, discursul devine de-a dreptul esențialist: „vremurile nu le permit rușilor și grecilor să dea lecții germanilor, ci aceste două popoare ar trebui să primească recunoscătoare lumina care strălucește deasupra lor dinspre Germania generoasă și binevoitoare”⁷¹. Atacul îl va costa pe Oken poziția de profesor la Jena.

La începutul anului următor, ziarul liberal care apărea la Weimar, *Oppositions-Blatt*, la editura lui Friedrich Justin Bertuch, un apropiat al lui Oken și al cercurilor liberale, publica anonim un nou atac: „Ueber das *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne*” este publicat în serial, zilnic, în

⁶⁹ *Isis, eine encyclopädische Zeitschrift, vorzüglich für Naturgeschichte, vergleichende Anatomie und Physiologie*; apare cu mici întreruperi între 1816 și 1848, mai întâi la Jena.

⁷⁰ Lorenz Oken (1779-1851), profesor la Universitatea din Jena, mare figură a științelor naturii din epocă, liberal, implicat în Wartburgfest și în mișcarea naționalistă specifică Vormärz. Cf. „Okens Isis”, în Heinrich Eduard Brockhaus, *Friedrich Arnold Brockhaus. Sein Leben und Wirken nach Briefen und anderen Aufzeichnungen*, 2, Leipzig, 1876, p. 165-201; G.A. Kertesz: *Notes on Isis von Oken, 1817-1848*, în *Isis*, vol. 77, nr. 3, 1986, p. 497-503.

⁷¹ Lorenz Oken, *Isis*, Jena, 1818, coloana 1941, *apud* Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 211.

primele șapte numere, începând cu numărul din 1 ianuarie 1819, în deschiderea publicației⁷². O versiune franceză îi va urma foarte repede⁷³.

Tonul polemic este aici mai moderat, ironia, sarcasmul, reducerea la absurd a pozițiilor lui Sturdza sunt în general preferate pamfletului. De altfel, articolul se evidențiază printr-un remarcabil spirit analitic, siguranța judecăților și abilitățile publicistice. Universitatea este în centrul demersului, scopul autorului fiind evident acela de a apăra libertățile universităților germane și de a influența decizia politică în acest sens. De aici probabil moderația, calmul, fără a se face însă nici un pas înapoi în ce privește concluziile și poziția sa principiu, respectiv, faptul că universitatea este o parte a patrimoniului german, o instituție care definește și structurează națiunea germană. Pamfletul lui Sturdza este demontat punct cu punct, pe un ton ponderat, superior, când ironic, când sarcastic, vorbind în numele „germanului onest” și încercând a se evita culturalismul sau atacul la persoană. De altfel, Sturdza nu mai există aici ca identitate. Mai mult, se acceptă că este legitim ca un străin să discute despre Germania, iar inflamarea nemăsurată pe acest subiect nu este motivată.

Strategia sa funcționează în principal pe două registre: pe de o parte, autorul încearcă să aducă discuția pe terenul faptelor, iar, pe de alta, să minimalizeze semnificația faptelor pe care se bazează argumentația lui Sturdza. Un al treilea registru, retoric, al limbajului, este abil disimulat între un ton reflexiv, distant, și accente pamfletare, cu intenția de a submina autoritatea, respectiv, credibilitatea autorului. În chestiunile religioase, Sturdza este acuzat că nu înțelege natura protestantismului și că judecă atitudinile religioase ale germanilor dintr-o perspectivă reducăționist-ortodoxă, ca și cum ar vrea ca germanii să devină

---

⁷² *Oppositions-Blatt oder Weimarische Zeitung*, vol. 9, Januar-März, 1819, nr. 1(1 Januar)-7(8 Januar).

⁷³ *Examen critique du Memoire sur l'etat actuel de l'Allemagne: traduit du journal intitule Oppositionsblatt*, Jena, chez August Schmid, 1819, 88 p.

ortodocși. Reamintește natura protestantismului, care nu admite nici ierarhia, nici puterea ierarhică. Pune atacul lui Sturdza pe același plan cu acela al lui Napoleon. Universitățile germane, aceste „auguste și vechi instituții ale poporului german”, au fost centre de opoziție contra lui Napoleon, iar membrii acesteia, luptători devotați. De asemenea, se arată că universitățile germane se apropie cel mai mult de idealul de instituție consacrată științelor și că reprezintă „spiritul primordial al poporului german”. Acestea cultivă civilizația, umanitatea, spiritul în general. A le pune în discuție înseamnă să ataci tot ce poporul german are mai sacru și prețios. Contrar celor spuse de Sturdza, universitățile germane sunt instituții de formare a elitelor, unde se cultivă refuzul „permisivității și libertinajului”.

Dintre cele șapte aspecte evidențiate de Sturdza ca fiind problematice, doar două privesc direct lumea universitară, restul sunt religioase sau sociale: este atunci religia victima universității, se întreabă autorul anonim? Relaționările cauzale sunt principalul punct nevralgic al demersului consilierului rus. Legătura dintre fapte disparate pe care o face Sturdza este forțată, fără obiect, constată recenzentul german. Suprasemnificarea unora dintre acestea, văzute se simptome ale unei catastrofe (revoluții) anunțate este lipsită de rigoare. Ce s-a întâmplat la Wartburg apoi la Göttingen nu reprezintă decât fapte fără legătură între ele și expresia unei tinerimi prea efervescente. Dar cât este de grav acest fapt? La Wartburg, în fond, nu au participat decât 400 de studenți; faptul că actele lor au fost supradimensionate i-au făcut pe studenți să-și supraestimeze forțele; din acest punct de vedere, *Memoriul* este mai provocator decât manifestația în sine.

De aceea, lipsit de cunoștințe suficiente și experiență directă, ca și de rigoare logică, Sturdza s-a angajat într-o misiune care l-a depășit. Prin urmare, remediile pe care le propune nu pot fi eficace, mai ales că vorbește de rele imaginare și de cauze eronate. Aspectul cel mai impor-

tant aici este refutarea tezei potrivit căreia pentru a salva Germania este necesară reforma educației. Pe acest plan, eroarea lui Sturdza, crede autorul, a fost aceea de a considera universitatea germană o instituție de educație, ceea ce universitățile germane n-au fost niciodată și nici n-ar trebui să fie vreodată. Fondate pe spirit, consacrate științelor, erudiției, universitățile trebuie să formeze spiritul, nu să se ocupe de ceea ce se înțelege prin educație, respectiv, călăuzire, intervenție din afară asupra unei minți. Studenții nu trebuie educați, respectiv, călăuziți, supravegheați, supuși prin urmare unei voințe străine. Tinerii între 18 și 24 de ani nu pot fi tutelați, conduși de cineva din afară, pentru că ei pot face distincție între bine și rău, posedă deci rațiunea; la universitate, ei sunt provocați, stimulați intelectual, adică tot ce se înțelege prin libertatea academică. Apoi, în ce privește puterea universității, pe care Sturdza o supradimensionase până la a o transforma într-un stăpân al prezentului și al viitorului statelor germane, autorul crede că dacă ar fi astfel, faptul este prezentat ca și cum ar fi o conspirație sau un fapt misterios; or, nu există nimic mai public decât instrucțiunea care se face la universitate.

În ce privește propunerile sale de ameliorare a stării universităților, autorul le respinge de o manieră diferită. Astfel, în chestiunea privilegiului libertății academice, crede că anularea sa este justă în măsura în care vor fi anulate toate privilegiile altor caste și indivizi. Cererea de eliminare a jurisdicției universitare este examinată pe larg. Mai întâi, observă el, activitatea de poliție este împărțită cu aceea a autorităților municipale, pentru că astfel este mai eficientă; faptul că există această dualitate nu înseamnă că studenții ar beneficia de impunitate ca simpli cetățeni, ci doar că este mai adaptată specificului vieții universitare, statutului tranzitoriu al studentului. Firește, faptul nu presupune că în mediul studențesc nu se petrec lucruri indecente, excese, grosolănii, care merită a fi pedepsite, dar soluția pedepsirii lor pe calea justiției normale nu ar duce nicăieri. Un exemplu este proiectul lui

Napoleon de militarizare a unor școli, care nu a oprit aceste fenomene; de altfel, aceste manifestări se observă și la Eaton: sunt specifice vârstei și sunt judecate ca atare. Pe de altă parte, se observă totuși o dezvoltare a unor virtuți demne de stimă, ca și o reducere a viciilor cunoscute în mediul studentesc.

Cât privește asociațiile numite *Burschenschaft*, mai ales cea din Jena, rolul acestora este în fapt de a-i uni pe studenți, de a-i ajuta să se perfecționeze. Politizarea studenților, mai ales a celor de la Jena, acuzată de Sturdza, este minimalizată. Nu este vorba decât de câteva sute de studenți din aproape opt mii în total, la cele nouăsprezece universități germane. Ei sunt oricum separați pe tot teritoriul Germaniei și componența lor se schimbă în fiecare semestru, când cel puțin 700 dintre ei pleacă din universitate și alții vin în locul lor.

Cu privire la propunerea lui Sturdza de a se concepe programe obligatorii pentru cursuri, autorul adoptă altă strategie: observă că aceasta există deja în Austria, dar că ar fi mai bine să se inventeze niște mașini care să predea în locul profesorilor; în acest caz nu vor mai exista decât capete de lemn și nici un fel de vociferări, ca la Wartburg. În fine, în ce privește propunerea legată de practica recrutării profesorilor, el observă gelozia lui Sturdza față de profesori, apoi că acesta nu cunoaște prea bine realitatea: în doar puține universități germane profesorii au o autonomie completă în recrutarea membrilor comunității. În general, corpul profesorilor propune, dar guvernele decid, uneori peste capul profesorilor.

Nu cunoaștem autorul acestui demers. Ar putea fi publicistul Friedrich Ludwig Lindner, care redacta în 1818 împreună cu Ludwig Wielland *Oppositions-Blatt*⁷⁴. Cunoscut în epocă prin ideile sale, Lindner participase la congresul de la Aachen, dar nu mai era în redacție în

⁷⁴ Helga Brandes, *Die Zeitschriften des Jungen Deutschland: Eine Untersuchung zur literarisch-publizistischen Öffentlichkeit im 19. Jahrhundert*, Springer Verlag, 1991, p. 112; cf. și Kurt Koszyk, *Deutsche Presse im 19. Jahrhundert*, Berlin, Colloquium Verlag, 1966, p. 45 sqq.

decembrie 1818⁷⁵. De asemenea, autorul ar putea fi profesorul de la Jena, Lorenz Oken, care avea o mai mare intimitate a problematicii universitare și care se exprimase și el deschis împotriva pamfletului în publicația sa *Isis*. Ambii fiind apropiați ai editorului Friedrich Justin Bertuch, este posibil ca lucrarea să fie rezultatul cooperării dintre cei doi. Fapt este că „autorul” nu numai că are o cunoaștere excelentă a lumii universitare germane, dar stăpânește impecabil regulile retoricii publicistice.

Aproape simultan cu autorul seriei de articole din *Oppositions-Blatt*, își publica și profesorul de filosofie de la Universitatea din Leipzig, Wilhelm Traugott Krug⁷⁶, replica sa, mai întâi se pare în revista *Hermes*⁷⁷, apoi într-un volum⁷⁸, urmată de asemenea de o versiune franceză⁷⁹. La

⁷⁵ Este cunoscut faptul că Friedrich Lindner a fost implicat, alături de redactorul revistei *Nemesis*, Heinrich Luden, în celebrul scandal legat de numele lui A. v. Kotzebue; identificat de Lindner ca fiind agent al Rusiei și sursa lui Sturdza, acesta va fi supus oprobiului public și asasinat în martie 1919; apropiat de Prusia, al cărei agent este bănuțat a fi fost în această perioadă, dar, de asemenea, liberal și susținător al Revoluției Franceze, Lindner va migra în decembrie 1818 în redacția publicației *Europaischen Anallen*, care apărea la Stuttgart, la editura lui J. v. Cotta; cf. asupra lui și notița lui Konrad Feilchenfeldt, *Lindner, Friedrich Ludwig*, în *Neue Deutsche Biographie*, 14 (1985), p. 610 sq. <http://www.deutsche-biographie.de/pnd117026379.html> (accesat la 3 iunie 2016).

⁷⁶ Wilhelm Traugott Krug, 1827-1840, profesor de filosofie, rector și decan la Universitatea din Leipzig, un respectat și prolific autor, implicat public de pe poziții liberale, succesor al lui Kant la Universitatea din Königsberg; polemica lui Krug cu Sturdza, fie și oarecum indirectă este ușor ironică; la fel ca Sturdza, Krug a scris și el o carte anticatolică precum și câteva lucrări în favoarea Greciei, în anii 1820, mai ales, *Griechenlands Wiedergeburt: ein Programm zum Auferstehungsfeste*, Leipzig, Brockhaus, 1821; cf. Carl von Prantl, „Krug, Wilhelm Traugott”, *Allgemeine Deutsche Biographie*, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 17 (1883), p. 220-222; Holz, Friedbert, „Krug, Wilhelm Traugott”, *Neue Deutsche Biographie* 13 (1982), p. 114 sq., <http://www.deutsche-biographie.de/pnd11884704X.html> (accesat la 19 iunie 2014); a fost cunoscut și la noi în epocă; prima traducere din opera sa datează din 1847 (*Manual de filosofie și de literatură filosofică*, de W. Traug. Krug. Tradusă după a treia ediție de A. Treb. Laurianu, Profesorul de Filosofie, în trei Tomuri. Tom. I., București, Tip. Collegiului Național, 1847).

⁷⁷ *Stourdzas Denkschrift über Deutschland gewürdigt von Krug*, în *Hermes*, 2, 1819.

⁷⁸ W.T. Krug, *Auch eine Darstellung ueber den Zustand von Deutschland, oder Würdigung der Denkschrift des Herrn von Stourdza in juridischer, moralischer, politischer und religiöser Hinsicht*, Leipzig, Brockhaus, 1819.

fel ca autorul replicii din *Oppositions-Blatt*, și Krug observă „senzația” pe care a produs-o memoriul. În ciuda numărului mare de articole pe acest subiect, nici unul dintre ele nu este complet și satisfăcător. În plus, toate sunt anonime, ceea ce l-ar fi putut face pe Sturdza să creadă că nu există o conștiință netă, clară în această problemă sau se tem de el. De aceea, autorul declară că nu se teme nici de Sturdza, nici de altcineva în afară de Dumnezeu și, chiar dacă articolul se vrea a fi o recenzie, Krug își declară deschis atitudinea de plecare ca fiind una de luptă contra lui Sturdza.

Succesul cărții este uimitor, dar se explică prin natura demersului; oricine strigă „Foc!” în piața publică va avea un succes mai mare decât cel care o face de la o catedră, observă profesorul Krug. Tonul aspru al *Memoriului* a atras de asemenea atenția. Textul este un libel difamator. Cu mai multă reflexie, Sturdza ar fi putut să vadă că intervenția sa este cel puțin exagerată, chiar o imprudență, ținând cont că se afla la o întrunire unde erau și mulți germani. Disprețul este cea mai bună armă față de un asemenea scriitor, crede Krug. I se pare totuși de mirare ca un străin să poată vorbi astfel nepedepsit în fața unor germani. Krug este aici la limita instigării la linșaj. „Domnul Sturdza este un străin, originar din Valahia”. Pentru un om de onoare, a scrie despre un popor străin trebuie să se facă în cea mai deplină circumspecție. Îl pune în contrapondere cu lucrarea similară a lui Villers, care găsisese cu numai câțiva ani mai înainte multe lucruri bune la germani; unde au dispărut acestea? Mai mult, întrucât vine din partea unui consilier de stat, Krug găsește textul „impolitic”, căci ar putea sugera că există o voință anexionistă din partea Rusiei, ceea ce Krug refuză să creadă, pentru că stimează poporul rus și pe împăratul său. Dar în acest caz,

---

⁷⁹ *État actuel de l'Allemagne: ou examen et réponse au Mémoire de M. de Stourdza*, Leipzig, Brockhaus, 1819.

prin aceste opinii „nereflectate”, Sturdza comite un act contrar interesului de stat al Rusiei.

Tentația de a-l decupla pe Sturdza de atitudinea țarului este o tactică uzuală. De asemenea, Krug pune și el în discuție practica asamblării unor fapte disparate. Faptele descrise de Sturdza ar ține de categorii diferite (tulburări religioase, certuri studențești, tulburări civile, emigrații), iar unele, cele religioase mai ales, nu au nici legătură cu politica: sunt generate de război, foamete, sărăcie și țin de fanatismul religios.

Nici manifestările studenților nu ar proba nimic: exprimă vârsta acestor tineri, aici ca și aiurea; acestea se pot observa de altfel chiar și în regimurile cu disciplină mai severă, de tip militar sau monastic (din nou se face referință la Eaton, un semn că autorii celor două replici provin din același orizont referențial), și nicăieri n-au provocat subversiunea statului, căci este specificul naturii studențești de a fi în stare de tumult, și numai nepriceperea unora, care au trimis husarzii, a transformat episodul într-un eveniment. La fel și în ce privește rolul asociațiilor de tip *Burschenschaft*: peste tot, acestea au încercat să unifice lumea studențească și să înlăture vechile asociații studențești, care o fragmentau. Dar, cum ar putea o mână de studenți să bulverseze ordinea Sfintei Alianțe? În plus, oricum, revoluția este imposibilă în Germania pentru că aceasta este divizată, conchide Krug, folosind cu sens inversat chiar unul din argumentele consilierului rus.

În ce privește faptul că Sturdza vedea educația drept pericolul cel mai însemnat, aceasta îi provoacă un râs imens. Educația acționează asupra generației viitoare, deci nu asupra generației prezente. Iar reformarea educației nu se face la simpla voință a cuiva, întrucât educația nu este ca o mănășă, pe care s-o schimbi zilnic. Totuși, dacă educația germană este atât de periculoasă, cum se face că universitățile rusești sunt organizate după modelul celor germane, că profesori formați în Germania predau acolo, de asemenea, că mulți ruși și greci studiază la

universității din Germania, în fine, că într-o școală din Grecia un profesor a realizat un manual folosind cărțile sale, de altfel, fără a indica sursa. În Grecia se predau științele și filosofia Germaniei, acolo unde altădată Thales predă filosofia și matematica. Prin urmare, nu-i rămâne lui Sturdza decât să fondeze în Germania o pepinieră de institutori pentru germani ca și pentru câteva mii de tineri valahi unde aceștia să fie dresați așa cum vrea Sturdza; acești noi adepți îi vor dresa la rândul lor pe tinerii germani și astfel se va naște viitorul radios.

În legătură cu descrierea pe care Sturdza o face universităților germane („utopia lui Sturdza”⁸⁰), autorul se întreabă dacă ar trebui să i se acorde atât de multă atenție. Nu este printre cei care să susțină că universitatea germană nu are nevoie de reforme, însă propunerile lui Sturdza nu ar reforma nimic. Dimpotrivă, acestea ar ruina sau chiar distruge universitatea. În unele cazuri, propunerile sale sunt lipsite de simț practic sau probe ale unei mari ignoranțe, în altele, precum aceea care privește modul de recrutare a profesorilor, acestea se bazează pe false supoziții.

Spre deosebire de replica din *Oppositions-Blatt*, intervenția lui Krug este mult mai apăsător culturalistă: reprezintă perspectiva unei națiuni ultragiutate, poate chiar asediate, strigătul unei Germanii superioare cultural rușilor, grecilor sau valahilor (identitățile proiectate asupra autorului) în fața amenințării barbare. Din acest punct de vedere, lucrarea profesorului de la Leipzig este mai întâi un răspuns la o formă de agresiune. De aici, violența și încărcătura polemică a textului, forma sa mai puțin structurată, prolixă chiar (are cu 11 pagini mai mult decât textul recenzat), lipsa de claritate și vigoare stilistică. De asemenea, în centrul discuției este aici Germania, nu universitatea, căreia i se acordă abia câteva pasaje spre final. Este drept că problematicile respective (universitatea și națiunea) nu sunt tratate separat: universitatea este

---

⁸⁰ *Ibidem*, p. 55.

văzută și aici ca un patrimoniu național. Dar spre deosebire de intervenția din *Oppositions-Blatt*, pentru care universitatea reprezintă Germania, la Krug, problematica universitară nu epuizează problematica privitoare la Germania.

De altfel, atunci când Krug reia discuția câteva luni mai târziu în seria de articole din revista *Hermes*, perspectiva sa este identică. Deși nu mai are în centrul interesului său *Memoriul* lui Sturdza și în ciuda titlului, universității i se acordă de asemenea un spațiu relativ mic: și aici autorul pare preocupat mai mult de *Germania* decât de universitate⁸¹.

Dincolo de unele diferențe, mai ales stilistice, observăm totuși similitudini semnificative între cele două intervenții, inclusiv faptul că ambele au fost traduse în franceză, ceea ce poate arăta cel puțin un demers concertat. Structura argumentarului este cvasi-identică, îndeobște utilizarea argumentelor privind rolul național al universităților și superioritatea civilizației germane, combinația universalism-patriotism, strategia miminalizării puterii universității etc. Faptul se poate explica mai întâi prin aceea că autorii aparțineau aceleiași culturi politice și probabil frecventau aceleași cercuri intelectuale, în mijlocul cărora se afla editura lui Bertuch, la Weimar, Brockhaus, la Jena și Leipzig, profesorii Krug, de la Universitatea din Leipzig, și Oken, de la Universitatea din Jena, jurnalistul și scriitorul Lindner, publicațiile *Oppositions-Blatt* din Weimar și *Hermes* din Jena: este vorba de o cultură structurată în

---

⁸¹ Wilhelm Traugott Krug, *Ueber deutsches Universitätswesen, mit Rücksicht auf Kotzebue's literarisches Wochenblatt und gewaltsamen Tod*: aus dem 3. Stücke des Hermes abgedruckt, Leipzig, Brockhaus, April 1819, 93 p.; interesante aici sunt notele asupra jurisdicției academice și a autonomiei universitare (aluzie la observația lui Sturdza cu privire la caracterul gotic, anacronic al acestei autonomii). Astfel, Krug compară autonomia universitară cu statutul unei garnizoane militare; la fel cum o garnizoană se supune jurisdicției militare și nu legislației și autorităților municipale, universitățile se supun propriilor reguli. Argumentul este că prin aceasta, tânărul studios, aflat într-o fază de tranziție a vieții sale, între autoritatea casei părintești și autoritatea legilor sociale, este mai bine protejat. Într-o altă formă, argumentul respectiv este utilizat și de către autorul sau autorii articolului din *Oppositions-Blatt*. Cf. *ibidem*, p. 76 sqq.

siajul Revoluției Franceze, a insurgenței anti-napoleoniene, a tendințelor liberale și naționale specifice prepașoptismului german.

De altfel, critica *Memoriului* se păstrează și în anii care vin în aceleași cadre, liberal-naționale. Autorul nu cunoaște „adevărata natură și caracterul nostru”, atacul asupra „universităților noastre” este văzut ca un atac anti-german, întrucât „universitățile noastre [...] sunt totuși, în ciuda câtorva defecte, cel mai mare patrimoniu național pe care îl avem”⁸². De fapt, cu timpul, pare că din atacul contra universității rămâne mai ales un atac anti-german, ignorant, într-un „limbaj mistico-religios, înțesat de citate biblice prost înțelese, de idei surprinzătoare dar alambicate, fără vreo logică, fără o argumentație bazată pe fapte reale, având ca unic scop atragerea cititorului avid de spectacol”⁸³. Această imagine se va reproduce apoi în toate marile dicționare ale secolului⁸⁴.

Finalitatea acestor intervenții a fost mai ales defensivă, respectiv, protejarea universității, dar miza naționalistă și politică nu pare să fi fost străină. În mod evident, aceste replici, alături de altele, mai puțin articulate, au întreținut o atmosferă de rebeliune și de mefiență față de Rusia și poate Austria, protectoarea Confederației Germanice. Acest fapt este vizibil printre altele atât în reacția presei politice, cât mai ales în reacția studențimii și a opiniei publice la adresa trimișilor Rusiei, inclusiv a lui Sturdza și a familiei sale⁸⁵. Faptul cel mai notoriu și care a fost asociat adesea cu reacția studențească, poate nu tocmai riguros, este

---

⁸² *Berlinsche Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen*, 19 dec. 1819; apud Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 212.

⁸³ *Ibidem*, p. 212 sq.

⁸⁴ De exemplu, teza este preluată via Brockhaus în *Marele dicționar Larousse*, apărut în 1874, care vorbește de „un pamflet scris cu lejeritate și într-un limbaj mistic asociat cu citate din Biblie, lipsit de orice logică și de argumente”; Pierre Larousse, *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, Paris, 1874, vol. XIV, partea II-a, p. 1120.

⁸⁵ Sturdza, care se stabilise cu noua lui soție, de origine germană, la Dresda, se vede obligat să fugă din țară, în mare grabă și incognito, la fel sora sa, care se afla la Weimar; Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 90.

asasinarea lui Kotzebue⁸⁶, cel acuzat că ar fi fost implicat în documentarea și conceperea *Memoriului*.

În fapt, nu este obligatoriu ca asasinatul să fi fost provocat de *Memoriu* sau de reacțiile intelectuale față de acesta. Imaginea lui Kotzebue de agent rus, dar mai ales aceea de conservator, era mai veche în Germania⁸⁷. Nu întâmplător, de altfel, cărțile lui fuseseră arse la Wartburgfest, alături de ale altora, precum profesorul Theodor Schmalz⁸⁸. Asasinatul părea să-i dea dreptate însă lui Sturdza cu privire la pericolul asociațiilor studențești și i-ar fi oferit un pretext lui Metternich pentru a lua mai multe măsuri restrictive contra universității și a lumii studențești, ceea ce Sturdza însuși va numi, într-o notă intimă, „reforma binevenită a universităților”⁸⁹: este vorba mai ales de măsurile cunoscute sub numele de „decretele de la Karlsbad” (*Karlsbader Beschlüsse*).

Trebuie spus că deja Congresul de la Aachen ceruse Confederației Germane să ia măsuri contra „demagogilor”, dar abia peste aproape un an, la cererea lui Metternich, avea loc Adunarea statelor membre ale Confederației Germanice (*Bundesversammlung*), între 6 și 31 august 1819, care decide o serie de măsuri în acest sens. În fapt, la Karlsbad s-au discutat mai ales probleme constituționale și generale. În chestiunea universitară, propunerile lui Metternich sunt pare-se atenuate de reprezentanții

---

⁸⁶ August v. Kotzebue este înjunghiat pe 23 martie 1819 la Mannheim de un student la teologie. C.S. Williamson, *What Killed August von Kotzebue? The Temptations of Virtue and the Political Theology of German Nationalism, 1789-1819*, în *The Journal of Modern History*, Vol. 72(4), 2000, p. 936 sqq.

⁸⁷ În decembrie 1817, în publicația liberală *Nemesis* apărea un comentariu semnat de profesorul de istorie de la Jena, Heinrich Luden, asupra unui raport secret al lui Kotzebue către țară, în care acesta critica universitățile germane ca și atmosfera de rebeliune din Germania. Cf. Dietrich von Engelhardt: *Lorenz Oken und das Wartburgfest 1817 mit einem Abdruck des konfiszierten Heftes 195 der Isis*, în *NTM Zeitschrift für Geschichte der Wissenschaften, Technik und Medizin*. Bd. 11, N. 1, 2003, p. 1-12 (DOI:10.1007/BF02908582). (accesat la 7 mai 2014).

⁸⁸ Cf. Dietrich von Engelhardt, *Lorenz Oken und das Wartburgfest 1817 mit einem Abdruck des konfiszierten Heftes 195 der Isis*, în loc. cit. (accesat la 8 mai 2014).

⁸⁹ Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției*, ed. cit., p. 215.

statelor componente, astfel că deciziile în sine sunt departe de a fi atât de restrictive cum s-a spus.

Dintre cele zece „decizii” din 20 septembrie 1819 (datarea este post-factum!), doar primele patru privesc universitatea (*Universitäts-gesetz*). Prevederile sale sunt mai degrabă vagi: 1. Era numit un reprezentant al guvernului fiecărui stat pe lângă fiecare universitate, cu puteri extinse și clare, care trebuia să-și aibă reședința în orașul în care era situată universitatea; acest funcționar trebuia să supravegheze stricta aplicare a legilor și regulamentelor existente, să observe spiritul în care profesorii își țin prelegerile și cursurile obișnuite și, fără a se amesteca direct în conținutul acestora ori în metodele de predare, să ofere o direcție instrucției din universități, anticipând atitudinile studenților; de asemenea, acesta trebuia să se preocupe de tot ceea ce ar putea promova moralitatea, ordinea și respectul pentru proprietate printre studenți. 2. Statele membre ale Confederației se angajau reciproc să-i înlăture din universități pe profesorii care ar devia de la datoria lor, ar abuza de influența lor legitimă asupra tinerilor, ar propaga idei ostile ordinii publice sau subversive la adresa guvernului; de asemenea, nici un profesor dat afară de la o universitate nu mai putea fi primit în altă universitate. 3. Legile contra societăților secrete și neautorizate trebuiau să fie aplicate strict, mai cu seamă cu privire la *Allgemeine Burschenschaft*, iar orice membru al acestora să fie exclus de la orice slujbă publică. 4. Interdicția ca un student exclus de la o universitate să fie primit la o altă universitate.

Alături de acestea se mai prevedea înființarea unei comisii confederale de investigații cu sediul la Mainz, cu rolul de a combate acțiunile demagogice, revoluționare, subversive (*Mainzer Zentraluntersuchungskommission*)⁹⁰. Observăm însă că, spre deosebire de măsurile contra

---

⁹⁰ Documentele originale (*Provisorischer Bundesbeschluß über die in Ansehung der Universitäten zu ergreifenden Maßregeln, Karlsbader Beschlüsse – Universitätsgesetz vom 20.*

libertății presei și ale tiparului, nu erau luate măsuri directe nici contra universităților, nici a fraternităților studențești, în sensul dizolvării lor, așa cum se susține uneori, nici a libertăților academice. Prevederile vor fi abrogate abia după Revoluția din martie 1848, pe 2 apr. 1848, de către Bundestag, dar rolul lor represiv trebuie analizat de la caz la caz⁹¹.

În loc de concluzii: ideea de universitate în epoca Sfintei Alianțe

De o manieră ironică, *Memoire sur l'état actuel de l'Allemagne* și-a depășit mult intențiile de plecare. N-a stat deloc în intenția autorului ori a comanditarului lucrării să provoace un scandal public, cu nota sa antirusă puternică, pentru a nu mai vorbi de violența asociată, nici să provoace o dezbatere despre Germania ori, cu atât mai puțin, despre universitate și statutul său în societatea modernă. Din acest punct de vedere, pamfletul lui Sturdza reprezintă mai mult decât o curiozitate de arheologie culturală. Mai întâi, acesta poate fi văzut ca o încercare a Rusiei de a se manifesta ca o putere culturală, în sensul că încerca să-și exporte modelul său cultural. Faptul că Rusia face din problematica universitară un subiect-cheie al perspectivei sale asupra Germaniei post-napoleoniene și nu doar se explică atât ca o formă de neînțelegere culturală (mai cu seamă în cazul lui Sturdza), cât mai ales ca o tentativă de a-și impune de o manieră sau alta propria viziune despre lume, conservator-autoritară, aceasta însăși o expresie a reconfigurării ideologiei imperiale rusești. Din acest punct de vedere, *Memoriul* este probabil

---

September 1819) pot fi găsite la adresa: <http://www.heinrich-heine-denkmal.de/dokumente/karlsbad1.shtml>; vezi, de asemenea, totalitatea deciziilor luate la Karlsbad la: M. de Martens, *Nouveau recueil général des traités, conventions et autres transactions remarquables... rédigé sur des copies authentiques... continuation du grand recueil de...*, t. 4, Göttingen, Librairie Dietrich, 1846, p. 8-166.

⁹¹ Cf. o analiză pe acest subiect: Manfred Brümmer, *Staat kontra Universität. Die Universität Halle-Wittenberg und die Karlsbader Beschlüsse 1819-1848*, Weimar, Böhlau, 1991; Konrad H. Jarausch, *op. cit.*, p. 86.

printre cele mai puternice manifeste prin care Rusia își afirmă nu doar diferența, ci chiar o formă de superioritate culturală în raport cu Occidentul, văzut ca un bloc cultural. Prin urmare, universitatea se găsește inevitabil aproape implicată într-o formă de critică culturală.

În al doilea rând, prin reacțiile provocate, directe sau indirecte, fericite sau nedorite, *Memoriul* proiectează de o manieră fără precedent universitatea și lumea studențească în centrul atenției publice. Teza principală a studiului de față este că, în această discuție, se înfruntă nu atât două concepții asupra universității, cât două concepții asupra statului ori, mai bine spus, a relației dintre stat și universitate.

Putem spune astfel că scandalul generat de *Memoriul asupra stării actuale a Germaniei* a scos în evidență cel puțin patru aspecte:

Irumperea problematicei universității ca problematică de ordin politic de prim plan.

Importanța ideilor și demersurilor intelectuale în raporturile politice internaționale, după cum o arată mai ales încercarea Rusiei de a se reconfigura ca putere intelectuală, după momentul victoriei asupra lui Napoleon, care o proiectase în poziția de principală putere militară continentală;

Rolul pe care începe să-l joace lumea studențească în societate, în contextul fuziunii dintre liberalismul timpuriu și idealurile de emancipare națională;

Dezvoltarea, deși în plan secundar, a unei reflecții asupra universității și a rolului său public, complementar celei începute deja cu Humboldt, mai cu seamă cu privire la rolul politic al universității și relația dintre universitate și națiunea germană.

Se înțelege că demersul lui Sturdza trebuie plasat într-o înlănțuire cauzală mai complexă, în care *Memoriul* este deopotrivă ecou, mediator și agent. Să nu uităm că, numai cu doi ani mai înainte, o dezbatere oarecum similară, generată de pamfletul unui profesor german,

Theodor Schmalz, la adresa unor organizații studențești, fusese stopată doar prin intervenția regelui⁹². De altfel, o parte dintre combatanții de atunci pot fi regăsiți și în noul scandal, iar cărțile lui Schmalz vor fi arse cu prilejul primului Wartburgfest, din 1817, fapt care va constitui o parte a probatoriului contra universităților germane din rechizitoriul lui Sturdza.

După cum am văzut, intervențiile care pot fi integrate acestui dosar sunt diferite ca natură, variază de la descriptiv la critic și până la represiv. În raport cu acestea, putem recunoaște trei tipuri mari: descriptiv-critice (Sturdza), defensive (contradictorii lui Sturdza) și funciarmamente prescriptive, dacă ne referim la măsurile luate împotriva universităților germane în epocă, îndeosebi cele cuprinse în ceea ce s-a numit „deciziile sau decretele de la Karlsbad”. Esențial în această discuție este însă de observat faptul că intervențiile din acest dosar nu au necesarmente un caracter proiectiv: nu imaginează o universitate dezirabilă, un proiect de universitate ideală sau măcar o universitate suportabilă; scopul lor este mai curând acela de a sonda, din direcții și cu obiective diferite, limitele libertăților academice.

---

⁹² Este vorba de Theodor von Schmalz (1760-1831), profesor de drept, decan și rector (primul, de fapt) al Universității din Berlin, care a publicat mai multe lucrări pe acest subiect (*Über politische Vereine*, Berlin, 1815; *Über des Herrn B. G. Niebuhrs Schrift wider die meinige, politische Vereine betreffend*, Berlin, 1816; *Letztes Wort über politische Vereine*, Berlin, 1816). Reacțiile la adresa acestora au fost deosebit de aspre, din partea unor profesori și publiciști precum: Barthold Georg Niebuhr, Friedrich Schleiermacher, Wilhelm Traugott Krug, Friedrich Christoph Förster și Ludwig Wieland. Disputa a luat în cele din urmă asemenea proporții încât a trebuit să fie interzise printr-un decretul regal în ianuarie 1816. Cf. Barthold Georg Niebuhr, *Über geheime Verbindungen im preußischen Staate und deren Denunciation*, Berlin, 1815; Friedrich Rühs, *Das Märchen von den Verschwörungen*, Berlin, 1815; Fr. Schleiermacher, *An den Herrn Geheimrath Schmalz. auch eine Rezension*, Berlin, 1816. Informații de context se pot găsi la: Hans-Christoph Kraus, „Schmalz, Theodor”, *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 23, Berlin, 2007, p. 120 sq.; Thomas Jaeger, *Kampf der Flugschriften. Theodor Schmalz und die Debatte um die Gründung der Berliner Universität*, în *Forschungsstelle für Vergleichende Universitätsgeschichte gemeinsam mit dem Förderverein zur Erforschung der Geschichte der Viadrina – Jahresbericht*, 6 (2011), p. 66-85.

Acuzând universitățile germane de a fi anacronice, Sturdza ar dori să submineze argumentul vechimii pe care se baza statutul acestora. În fapt, ținta lui este tocmai acest statut care le asigura autonomia, corporatismul desuet („corporații fără obiect, care formează un stat în stat”), dar mai ales influența lor socială, pe care diplomatul rus o acuză înaintea de toate și care se manifestă atât asupra tinerimii germane, cât și asupra spiritului public. Cele două se confundă de fapt: universitățile sunt un receptacul al ideilor și practicilor toxice: „sunt animate de spirit de turmă”, de „un sentiment ereditar care nu face decât să rățăcească tineretul, să denatureze spiritul public”, un „repertoriu al tuturor erorilor secolului”, „reproduc și perpetuează toate falsele teorii, toate doctrinele mincinoase”, cultivă „rebeliunea sufletului și corupția inimii”. Toate acestea n-ar fi însă poate atât de grave dacă universitățile germane n-ar avea o atât de semnificativă influență asupra națiunii, dar mai ales dacă n-ar fi extrase oricărui control politic.

Propunerile lui Alexandru S. Sturdza sunt paradoxale. Astfel, „pentru epurarea spiritului atâtor universități răzlețe de pe teritoriul Germaniei” el propune suprimarea privilegiilor academice, înlocuirea poliției academice cu poliția municipală, fixarea unei programe de curs care să nu poate fi redusă, nici extinsă, apoi crearea unui „Institut național germanic într-un oraș liber”; acesta ar trebui să joace rolul unei academii, grupând „capete mai degrabă lipsite de ocupație decât imorale”, care să se ocupe cu normarea limbii și orientarea studiilor („să determine progresul în domeniul științelor și artelor”).

Pentru Sturdza, universitățile ar trebui să pregătească mai ales cadre, să fie deci instituții de formare profesională. În al doilea rând, universitatea ar trebui să formeze supuși și nu cetățeni, chiar dacă distincția nu era operabilă *stricto sensu* în epocă, în speță, funcționari, indivizi care să facă proba respectului ierarhiei, tradiției și ordinii instituite. Profesorii ar trebui deci să fie servanții acestui proiect: din acest

punct de vedere, libertățile lor (în ce privește conținutul predării, alegerea congenerilor) nu sunt motivate. De altfel, într-o notă el precizează că religia este știința științelor și că adevărul nu poate fi aflat decât prin supunere față de religie și față de autoritățile ierarhice. Ideea sa centrală este că universitățile sunt parte a unui sistem educativ integrat, nu forme autonome de activitate educativă, socială, intelectuală. Educația apare, în cel mai pur sens conservator, ca un demers de formare a omului (mai ales a unor abilități profesionale și deprinderi sociale), nu de transformare a sa, de emancipare: aceasta o poate face numai Dumnezeu.

Vedem de aici că propunerile sale sunt doar aparent contradictorii, un fals amestec de influențe napoleoniene și humboldtiene (mai ales prin sugestia de a se reforma universitățile germane urmându-se principiile universității din Bonn, fondată, în acei ani, după model prusian, în speță al universității humboldtiene). Era vorba în fapt mai curând de o proiecție de funcționar imperial, respectiv, de un nou model de sistem universitar, care avea ca finalitate: controlul statului, dizolvarea autonomiei universitare și „pacificarea” lumii academice. De aici, fie și în subsidiar, discuția cu privire la funcțiile universității: ar fi trebuit să fie aceasta o instituție profesională, care să formeze deprinderi, sau una intelectuală, care să formeze spirite cultivate și cetățeni activi? Este evident că răspunsul la această întrebare reprezintă, dincolo de miza politică și culturală a scandalului⁹³, fondul acestei dispute.

Este drept că, pe de o parte, unele dintre aceste libertăți erau mai curând supralicitate, iar pe de alta, universitățile germane erau oricum în plină transformare a statutului lor. Frățiile studențești (*Burschenschaften*)

---

⁹³ Christophe Charle, Jacques Verger, *Istoria universităților*, Iași, Editura Institutul European, 2001, p. 16, 157 și passim. De asemenea, se mai poate vedea: Mitchell G. Ash (ed.), *German Universities, Past and Future: Crisis or Renewal? Policies and Institutions*, vol. 1, Providence, 1997; H. Boockmann, *Wissen und Widerstand. Geschichte der deutschen Universität*, Berlin, 1999; Charles E. McClelland, *State, Society, and University in Germany 1700-1914*, Cambridge, 1980; H. Schelsky, *Einsamkeit und Freiheit. Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reform*, Hamburg, 1963.

văzute de Sturdza ca o amenințare (și erau, de fapt, din perspectivă conservatoare!) reprezentau forme noi, care se substituiau oarecum forțat sistemului corporativ studentesc de origine medievală. În același timp, renunțarea completă la libertățile academice, unele de sorginte medievală, altele moderne (datorate Reformei), dintre care unele mai supraviețuiseră pe continent doar în Germania (Confederația Germanică), respectiv, privilegiile academice, autonomia, libertatea studiilor (predării, cercetării) și aceea a recrutării, puna capăt unei tradiții universitare de sorginte medievală. Faptul a fost discutat însă mai ales prin unghiul amenințării la adresa identității germane: un atentat nu doar la libertățile intelectuale, ci și la specificul german. Din acest punct de vedere, *Memoriul* atinge o problemă sensibilă, într-un context particular: nașterea sentimentelor naționale germane, dar în același timp transformă discuția despre universitate într-un conflict cultural.

Paradoxal, dar poate și din rațiuni tactice, adversarii lui Sturdza oferă o imagine încă și mai săracă a universității, chiar dacă unii dintre combatanți sunt universitari. Această reacție s-a configurat mai ales către o critică de tip cultural, cu scop defensiv, apăsător retoric, care urmărea apărarea Germaniei, ca civilizație, apărarea libertății de expresie și abia apoi apărarea libertății universitare. Discuțiile asupra universității sunt mai ales corective.

Putem reține de exemplu din răspunsul anonim apărut în *Oppositions-Blatt* mai ales refutarea tezei apartenenței universității la un sistem educativ, în sens de structură integrată, după model napoleonian. Sturdza susținuse că, pentru a salva Germania, este necesară reforma educației, implicit a universității. Dar, observă autorul, universitatea germană n-a fost niciodată o instituție de educație și nici n-ar trebui să fie vreodată. Argumentul său este că instrucția universitară se bazează de o manieră mult mai apăsătoare pe capacitatea studenților de a alege, de a face distincții, de a se autodisciplina. Pe libertatea academică, deci.

Ambii critici redimensionează puterea universității, pe care Sturdza o hiperdimensionase fantasmatic.

În același timp, în contextul scandalului observăm două fenomene care se asociază și care vor deveni mult mai puternice în deceniile următoare, deși în forme diferite: politizarea problematicei universitare și apariția universitarilor ca prezențe publice. Politizarea lumii universitare trebuie privită pe două planuri: pe de o parte este vorba de imaginea universității germane în ochii autorităților imperiale ruse și austriece, iar pe de alta, de activizarea unor organizații studențești ca și a unor profesori, care au transformat fie și involuntar apartenența universitară într-o formă de solidaritate și de activism de natură politică. Este o imagine în *clin d'oeil*, în care una pare consecința alteia, într-o logică infernală.

Îndeosebi figura universitarilor care se comportă ca intelectuali publici este un fapt destul de neobișnuit. De la profesorii Oken și Krug (dar, marginal, și alții) până la intelectuali și publiciști cunoscuți (Lindner, Wielland și chiar Goethe) sau diplomați și politicieni, pentru a nu mai vorbi de membrii asociațiilor studențești, cu toții se simt implicați intelectual și emoțional într-o poveste comună. În nici o altă țară europeană a momentului, universitarii nu sunt atât de activi public, iar universitatea un subiect de discuție atât de fierbinte.

Se poate spune astfel că avem în față un actor social nou? Ne amintim că deja, după Renaștere, umanistul îl înlocuise ca prezență publică pe universitarul medieval, chiar dacă unii umaniști au fost ei înșiși universitari. Fapt este că odată cu acest moment universitarii nu mai dețin monopolul producției intelectuale, nici al învățământului înalt și nici al discursului public, mai ales că apar instituții noi precum *Collège de France* sau intelectuali de tip nou, în general, în jurul profesiunilor

intelectuale utilitare (drept, medicină)⁹⁴. Astfel că intelectualii de prim plan nu mai provin acum în totalitate din rândul universitarilor. Dimpotrivă, cum este cazul luminiștilor, francezi, înseosebi, aceștia au o relație tensionată cu universitatea.

Chiar dacă în Germania lucrurile sunt relativ diferite din acest punct de vedere, totuși, din motive mai ales de limbă, respectiv, absența unei piețe intelectuale extinse, prezența universitarilor în spațiul public, ca militanți, este mai puțin semnificativă. Revoluția fusese văzută, de aceea, atât ca o bună ocazie, cât și ca o traumă pentru lumea universitară. Simpatia, fie și moderată, a unor universitari pentru Revoluția Franceză este bine cunoscută. Dar invazia și războaiele napoleoniene schimbaseră aproape peste tot această percepție, îndeosebi pentru că-i redusese universității baza socială. Odată cu Reforma, universitatea devenise o trambulină socială a burgheziei germane. După cum observase și Sturdza critic: orice german voia să-și dea copilul la universitate. Fapt este că ideea de *Bildung* (de formare intelectuală) devine o componentă a ethosului german⁹⁵. Apariția în secolul XVIII a unui grup social autonom format din intelectuali (*Bildungsburgertum*) arată că diplomele joacă un rol de sursă de clasificare socială. Aceasta nu putea fi privită decât ca problematică de către o anume tradiție aristocratică, pe care Sturdza o exprima în *Memoriul* său. Faptul că îi oferă acesteia prilejul de a se configura public este poate detaliul cel mai ironic al acestei afaceri.

⁹⁴ Cf. J. Le Goff, „Universitățile și Puterile publice în Evul Mediu și Renaștere”, în *Pentru un alt ev mediu...*, ed. cit., p. 292-313.

⁹⁵ Se pot vedea de exemplu aici considerațiile aparținând unui francez din epocă: Charles de Villers (*Coup d'œil sur les universités et le mode d'instruction publique de l'Allemagne protestante, en particulier du royaume de Westphalie*, Cassel, 1808).

*Diplomatie et fracture culturelle: Alexandre S. Stourdza,
critique de l'universités allemandes*

~ Résumé ~

Mots-clés: *Alexandre S. Stourdza, universités allemandes, Confédération Allemande, Congres de l'Aix-la-Chapelle, Burschenschaft*

Parmi les démarches diplomatiques de la conférence de Sainte Alliance de l'Aix-la-Chapelle (1818), un opuscule sur les universités allemandes signé par un jeune secrétaire attaché à la délégation impériale russe, Alexandre Stourdza, fait une figure appart, aussi bien énigmatique, que provocateur. Pur produit de la pensée impériale d'Alexandre Ier, le *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne* devient toute de suite l'objet d'une énorme dispute publique. Il s'agissait d'une véritable commotion: journaux, universitaires, intellectuels de toutes sortes, étudiants, diplomates et politiciens débates ses propos. Mais, de quoi l'université est-elle un problème pour l'ordre de la Sainte Alliance et particulièrement pour la Russie? Qui est Alexandre Stourdza, ce moldave de culture grecque et française au service de l'Empereur, finalement auteur malheureux et bouc émissaire? Quelle est sa vision de l'université?

Replacer cette polémique dans son contexte génératif et reconstituer ces lignes de force, les sources politiques et intellectuelles, les enjeux et la réception, intellectuelle ou politique, sont les premiers objectifs de ce travail. En même temps, dégager de cette mixture d'opinions, démarches politiques et gestes publiques une réflexion sur l'université doit être son principal but. Intégrer ensuite ces approches dans l'histoire de l'université s'impose tant un objectif légitime qu'un moyen de compréhension historique.

Le scandale autour du *Mémoire* a permis de distinguer au moins quelques aspects principaux. Premièrement, c'est la fusion entre les intérêts politiques et l'argumentaire à caractère culturel. De ce point de vue, il faut remarquer d'abord le poids des idées et des discours dans les rapports politiques internationaux. La Russie particulièrement, la plus significative puissance militaire continentale, semble être très sensible aux moyens relèvent de la politique culturelle: la critique culturelle et l'affirmation soit-il implicitement d'une supériorité culturelle par rapport à l'Occident, l'éducation des élites, l'orientation idéologiques de la jeunesse et de l'opinion publique etc.

C'est donc le contexte auquel l'université devient part d'un argumentaire culturaliste. En même temps, cette polémique a subrepticement mis en évidence une réflexion sur l'université et son place dans la société allemande. De ce point de vue, il s'agit d'une confrontation entre deux

conceptions de l'état que sur l'université, respectivement, sur les libertés politiques qu'universitaires.

Toutefois, une discussion sur la nature et les fins de l'université resurgissent presque inévitablement. Pour Sturdza, l'université doit-être une simple école supérieure orientée vers la préparation de cadres, des fidèles servants de l'état, possèdent un sens de l'hierarchie, de la tradition et du respect de l'ordre en place. Pour cela, il projette une université intégrée dans un système plus stricte, avec des cours obligatoires, différentes pour allemands et étrangers, avec des règles de conduites bien précises pour les étudiants, sous la surveillance et le strict control de la part des autorités. Il faudra même fonder un *institut national* à but tutélaire pour les universités allemandes. Les formes des autonomies académiques (la police académique, le droit de recrutement des professeurs par ses pairs, la liberté de cours etc.) doit être sévèrement réduites.

Les contradicteurs de Stourdza réfutent d'abord cette image prescriptive de l'université en tant qu'une école de cadres. L'université est donc un espace de la libre formation intellectuelle, en dehors toute contraintes extérieures concernant le contenu des études, les choix intellectuelles, les pratiques formatives etc. Mais, la plus part hésitent d'être trop précis probablement par des raisons tactiques. Pour cela, en se penchant plutôt sur la défense de l'Allemagne, leur réflexion sur l'université est paradoxalement moins élaboré que celui de Sturdza.

Pourtant, par leurs réactions, ouvertement ou par interposés, en coulisses ou dans les journaux, contre le *Mémoire*, cette querelle annonce l'irruption en tant que figures publiques des universitaires. Il est vrai, leur regard est orienté plutôt vers la défense de l'Allemagne et toute secondairement sur l'université. Mais, leur politisation, accompagnée par celle plus visible des étudiants, reste comme un fait remarquable.

*Constantin Erbiceanu, profesor la Seminarul de la Socola
(1868-1886)*

Leonidas RADOS

Cuvinte-cheie: *Constantin Erbiceanu, Seminarul de la Socola, teologie, epoca fanariotă, Academia Română*

Constantin Erbiceanu s-a afirmat, la sfârșitul secolului XIX, drept savantul care, trecând peste „ura neîmpăcată și repugnanța” contemporanilor săi față de greci, a înțeles printre primii să accepte epoca fanariotă ca parte a istoriei românilor, aflându-i totodată și însușiri pozitive. Pentru aceasta, a cercetat și publicat numeroase documente și vechi manuscrise descoperite în arhive și biblioteci, încercând să înțeleagă cât mai în profunzime raporturile celor două culturi, precum și aportul dascălilor și școlilor grecești la instrucția românilor din acele vremuri. Acestei munci robace cărturarul i-a datorat rapida sa ascensiune, de la poziția de cadru didactic la Seminarul de la Socola, la cea de profesor și decan al Facultății Teologice a Universității din București, academician și chiar vicepreședinte al Academiei Române.

În continuarea preocupărilor noastre din ultimii ani, în care interesul s-a concentrat pe instrucția cărturarului, începând cu primele zile de carte și încheind cu absolvirea Facultății Teologice a Universității din Atena, în studiul de față prezentăm revenirea lui Constantin Erbiceanu în țară, profesoratul la Seminarul „Veniamin Costachi” de la Socola și primele publicații științifice din „perioada ieșeană” a carierei sale.

În condițiile în care literatura de specialitate rămâne foarte săracă și/sau rudimentară, de mare utilitate s-au dovedit mai cu seamă două monografii dedicate celebrei școli ieșene. În primul rând, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea Socola*, lucrare publicată la 1885 de însuși Constantin Erbiceanu, care înțelegea bine mediul eclesiastic și profesoral ieșean și cunoștea în amănunt evoluția școlii al cărei dascăl era; el a putut consulta direct la sursă, toate documentele din arhiva instituției. În al doilea rând, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași (1803-1903)*, de Gheorghe Adamescu, publicată la București, în 1904. Spre deosebire de cazul anterior, autorul și-a structurat mai bine expunerea și, pe deasupra, a introdus în anexe un bogat material documentar, care poate fi folosit și astăzi de cei interesați. Altminteri, cartea lui Gheorghe Adamescu rămâne până azi, la mai bine de un veac de la apariție, cea mai completă și serioasă cercetare dedicată vestitei școli ieșene.

Dincolo de alte lucrări speciale care sunt amintite în aparatul critic, am consultat în amănunt fondurile arhivistice aflate la dispoziția cercetătorilor la Iași și București: fondul Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Arhivele Naționale Istorice Centrale și fondurile Seminarul „Veniamin Costachi”, respectiv Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Rectorat, păstrate la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Iași, ca să ne limităm la cele mai importante.

Pentru a reconstrui fidel acea etapă a vieții și activității lui Constantin Erbiceanu, toate informațiile oferite de literatura de specialitate și de documente au fost verificate și coroborate cu datele din scurta autobiografie a savantului, *Viața mea, scrisă de mine după cât mi-am putut aduce aminte*, publicată postum la București, în 1913, de un apropiat al academicianului.

Întoarcerea în țară și numirea ca profesor secundar

În vara anului 1868, Constantin Erbiceanu se întorcea în țară cu titlul de *prolytas* (licențiat/doctor)¹ conferit de Facultatea Teologică a Universității din Atena și cu o foarte scurtă experiență pariziană. Completarea studiilor în Germania, pentru care insistase în corespondența cu Ministerul Instrucțiunii, nu fusese posibilă din pricina insuficienței fondurilor pentru stipendiștii din străinătate.

Se prea poate să fi venit până la Iași, pentru a-și revedea familia și pentru a se sfătui cu fratele mai mare, Gheorghe – profesor cu experiență de aproape un deceniu la Seminarul de la Socola – asupra alegerilor care aveau să-i contureze viitorul. În luna august îl aflăm însă la București, noua capitală a țării, unde perspectivele profesionale arătau deja mai bine decât la Iași. Pe 19 august 1868, fostul bursier se adresa ministrului Instrucțiunii Publice, menționând mai întâi faptul că și-a încheiat cu succes studiile la Facultatea Teologică a Universității din Atena și că „sacrificiile” statului în legătură cu educația sa nu au fost în zadar. Preocupat de carieră și de viitor, el solicita, în partea a doua a scrisorii, o catedră în învățământul public, potrivită pregătirii sale:

---

¹ Asupra termenului vezi studiul nostru *Între aplecarea spre învățătură și utilitatea civică: studiile teologice ale lui Constantin Erbiceanu la Universitatea din Atena (1865-1868)*, în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”*, L, 2013, p. 305-320. Interesant este că de-a lungul carierei sale Constantin Erbiceanu s-a declarat și a fost considerat când licențiat, când doctor. Probabil că a avut de suportat unele întrebări, sau chiar ironiile unor colegi de la Iași ori București, avizați asupra acoperirii titlului de „doctor”, drept dovadă notița inserată de redacție (în fapt, de însuși Constantin Erbiceanu) în *Revista Teologică* de la Iași, care ne arată nevoia unor explicații suplimentare. Sub titlul „Licențiat în teologie”, în acea notă el saluta întoarcerea de la studii de la Atena, la începutul anului 1886, a predicatorului bisericii Mitropoliei Moldovei, Dositei Periețeanu: „Acolo terminând cu succes cursurile facultății teologice, a obținut titlul de prolyt (πρόλυτης), adică licențiat în teologie, titlu pe care îl conferă acea facultate ca titlu de bancă după terminarea studiilor și trecerea examenilor doctorale tuturor studenților distinși, ca echivalent doctoratului celorlalte facultăți, rezervând titlul de doctor în teologie ca titlu onorific (honoris causa)”. *Revista Teologică*, an III, nr. 46 din 2 februarie 1886 (în revistă apare data de 1885, dar este o greșeală tipografică), p. 368.

„educațiunea mea în această specialitate s-au făcut cu expres scop, după cum probează concluziunea Onor. Consiliu Academic din Iași în urmarea căruia am fost trimis, adecă de a servi ca profesore în acea facultate atunci existândă și fiindcă astăzi nu mai există o asemenea, de aceea vă rog Domnule Ministre, de a binevoi să regulați a mi se da o catedră echivalentă cu titlul ce posed”².

Cererea tânărului teolog primea inițial o rezoluție prin care era invitat să consulte *Monitorul Oficial* unde se publicau concursurile pentru catedrele vacante și când avea să afle ceva potrivit, să se prezinte la concurs; până atunci, Consiliul Permanent de Instrucțiune recomanda să i se acorde suplinirea catedrei de Istorie universală și eclesiastică de la Seminarul Socola, rămasă vacantă după decesul profesorului Ioan Mandinescu, petrecut în vara aceluiași an.

În scurt timp, însă, această recomandare era anulată, căci la 31 august 1868 se întrunea în ședință ordinară Consiliul Permanent de Instrucțiune (alcătuit la acea vreme din August Treboniu Laurian, Aaron Florian, Simion Marcovici și Alexandru Marcu), care făcea o nouă propunere: în așteptarea concursurilor „pentru aceste catedre vacante”, petiționarul să primească suplinirea catedrei de Filosofie de la Liceul Sf. Sava din București³.

Ministrul Dimitrie Gusti aproba, la 3 septembrie 1868, propunerea Consiliului Permanent, însă aducea o completare, oarecum anacronică: „fiindcă d. candidat e seminarist crescut și trimis pentru studiul teologic în străinătate, de aceea d-sa va da o declarațiune că va îmbrățișa tagma monahală, fiind la una din seminariile țării sau la Facultatea Teologică ca profesor”⁴. La ce „facultate teologică” se referea ministrul

² Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (în continuare: ANIC, MCIP), dosar 163/1868, „Cereri de numiri la catedre vacante în învățământul secundar”, f. 285, cerere înregistrată cu nr. 4491 din 20 august 1868, original.

³ ANIC, MCIP, dosar 163/1868, f. 284, original.

⁴ ANIC, MCIP, dosar 163/1868, f. 284 cu rezoluția nr. 1599 din 3 septembrie, original.

nu știm, câtă vreme cea de la Iași fusese desființată în ianuarie 1865, iar Legea Instrucțiunii din 1864 nu mai preciza o asemenea structură în cadrul universităților⁵. Probabil ieșeanul Dimitrie Gusti avea în lucru un proiect de reînființare a Facultății Teologice; știm că de la Iași însuși mitropolitul locotenent Calinic Miclescu încerca prin felurite mijloace să convingă factorii politici de necesitatea revenirii studiilor teologice în Universitate. Pe de altă parte, în contextul luptei pentru canonicitate, acest gen de stăruințe nu puteau da lesne rod.

Cert este că la 4 septembrie 1868, fără să amintească de rezoluția lui Dimitrie Gusti, funcționarii Ministerului îl anunțau oficial pe solicitant că este numit profesor suplinitor la catedra de Filosofie de la Liceul Sf. Sava până la data organizării concursului⁶. După cum arată o notificare făcută la 19 septembrie 1868 de către conducerea Liceului Sf. Sava, fostul bursier la Atena și-a început lecțiunile la doar câteva zile după numire, pe 9 septembrie 1868⁷.

O asemenea poziție didactică la cea mai însemnată școală din capitală era vizată însă de mulți profesori, unii având, ca și Constantin Erbiceanu, grade academice obținute în străinătate. Spre exemplu, în prima decadă a lunii septembrie, Nicolae Nitzulescu, viitor coleg al elenistului la Facultatea de Teologie de la Universitatea din București,

⁵ Legea Instrucțiunii Publice din 1864 specifica la art. 249: „există 4 specii de facultăți: de filosofie și litere, de drept, de medicină și de științe fizice, matematice și naturale”. Cf. Ministerul Instrucțiunii Publice și a Cultelor, *Colecțiunea regulamentelor, legilor, programelor și diferitelor deciziuni și dispozițiuni generale ale acestui departament de la 1864 la 1901*, adunată și publicată sub îngrijirea domnilor C. Lascăr și I. Bibiri, București, Imprimeria Statului, 1901 (în continuare: C. Lascăr, I. Bibiri, *Colecțiunea regulamentelor...*), p. 22.

⁶ ANIC, MCIP, dosar 163/1868, f. 286, adresa Ministerului nr. 9649 din 4 septembrie 1868 către „dl. Constantin Erbiceanu în capitală”, concept. La fel, conducerea liceului era înștiințată de numirea lui Constantin Erbiceanu până la data concursului deja publicat în *Monitorul Oficial* și rugată, pe de o parte, să-l introducă pe profesor în post și, pe de alta, să anunțe Ministerul cu privire la data exactă a începerii cursurilor de filosofie.

⁷ ANIC, MCIP, dosar 164/1868, f. 213, adresa nr. 51 din 19 septembrie 1868, original. Vezi și adresa internă nr. 1048, către serviciul de contabilitate al Ministerului, care menționează aceeași dată (f. 214, concept).

cerea și el Ministerului să i se acorde „vacanta catedră de philosophie”, pe de o parte în virtutea faptului că a terminat „cu bun succes” studiile filosofice la Universitatea din Leipzig, de unde s-a întors cu titlul de *Doctor philosophiae et magister* și, pe de altă parte, în baza experienței de doi ani ca profesor în învățământul public⁸.

În autobiografia sa, Constantin Erbiceanu notează că a câștigat concursul organizat pentru amintita catedră și a obținut titularizarea, dar a renunțat la post la insistențele președintelui Consiliului Permanent de Instrucție, August Treboniu Laurian, în favoarea fiului acestuia, Dimitrie Laurian, totul în schimbul promisiunii că va fi transferat la o altă catedră din învățământul secundar⁹.

Interesant este că junele Dimitrie Laurian, pe atunci în vârstă de 22 de ani, abia absolvise Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București cu o teză de licență publicată imediat¹⁰, primind și o bursă de la guvern pentru studiul filosofiei la Paris (ulterior la Bruxelles, unde și-a trecut doctoratul). S-a întors în țară în 1871, devenind profesor secundar la mai multe licee din capitală, între care și Sf. Sava. Să îl fi

---

⁸ Având în vedere că respectiva catedră fusese deja dată spre suplinire lui Constantin Erbiceanu, care începuse chiar și prelegerile, cererii i se puneă o rezoluție negativă: cei doi ani de „proponiment” în sistemul de educație publică invocați nu aduc nici un drept (nefiind în domeniul filosofiei); dosarul petiționarului va trebui analizat de „juriul” ce se va numi pentru apropiatul concurs, formalitate la care era invitat a se supune și cel interesat. Lucrul fusese decis în ședința din 18 septembrie a Consiliului Permanent de Instrucție unde trei din cei patru membri opinaseră că solicitantul trebuie să fie înscris la concurs, fapt aprobat în aceeași zi de ministrul D. Gusti și transmis lui N. Nitzulescu trei zile mai târziu. ANIC, MCIP, dosar 164/1868, f. 202 (cererea lui N. Nitzulescu înregistrată la 11 septembrie 1868, original), respectiv 201 (procesul-verbal al Consiliului Permanent de Instrucție nr. 72 din 18 septembrie 1868, original) și 203 (adresa Ministerului cu nr. 10588 din 21 septembrie 1868 către „dl. N. Nitzulescu, profesore în capitală”, concept).

⁹ Constantin Erbiceanu, *Viața mea, scrisă de mine după cât mi-am putut aduce aminte*, tipărită după moartea sa de către fostul său școlar Ionom Ilie Teodorescu, București, Tipografia Gutenberg, 1913, p. 14.

¹⁰ *Metodul de care debe să ne servim în determinarea facultăților sufletului și divisiunea lor*. Tese pentru obținerea gradului de licențiat. Act public susținut la... septembrie 1868 de Demetriu Augustu Laurianu, București, Imprimeria Statului, 1868.

trădat memoria pe Constantin Erbiceanu, cu privire la aceste evenimente petrecute cu aproape jumătate de secol înainte de data redactării paginilor autobiografice?

Documentele de arhivă, chiar dacă nu acoperă întregul episod și nu lămuresc deplin chestiunea, creionează o perspectivă mai complexă care poate fi coroborată cu informațiile prezente în autobiografia elenistului.

Comisia de concurs, alcătuită din șapte membri (universitari, profesori secundari, alături de reprezentanți ai Primăriei) s-a întrunit la 2 octombrie 1868 și, după ce a analizat documentele și înscrisurile oficiale ale celor trei candidați (Erbiceanu, Grandea și Nitzulescu) a constatat că ultimul dintre aceștia a refuzat să participe efectiv la probe, dar a înaintat o petiție. Ceilalți doi candidați rămași în concurs au primit, prin tragere la sorți (conform art. 378 al Legii Instrucțiunii Publice), subiectele tezelor scrise, pentru care li s-au alocat un total cinci ore: 1. *Metodul socratic*; 2. *Despre certitudine*; 3. *Despre datoriile sociale*¹¹.

La 3 octombrie 1868, comisia se întrunea din nou, de data aceasta pentru a corecta tezele și pentru a purcede, dacă erau îndeplinite condițiile, la proba orală. De comun acord, profesorii au constatat că „elaboratele amânduror candidaților prezintă puțină știință specială”, așadar o situație complicată, dar s-a trecut totuși la tragerea la sorți a subiectelor pentru proba orală; în fond, comisia trebuia „să se încrezina mai bine de capacitatea d-lor”. Astfel, pentru ziua următoare, cei doi candidați au primit de tratat subiecte precum: 1. *Voința și obiecțiunile aduse în contra libertății umane*, 2. *Limba în raport cu cugetarea* și 3. „*Organum*” al lui Aristotel¹².

¹¹ Cf. ANIC, MCIP, dosar 165/1868, „Cereri de posturi, numiri și permutări pe la școalele secundare de ambe sexe”, f. 37 (Prescript-verbal al comisiei din 2 octombrie 1868, original).

¹² Cf. ANIC, MCIP, dosar 165/1868, f. 39 (Prescript-verbal al comisiei, 3 octombrie 1868, original).

Pe 4 octombrie 1868, juriul a audiat „lecțiunile” celor doi și a ajuns la concluzia că „dintre cei doi candidați, dl. Erbiceanu a probat oarecare aptitudine în espunerea lecțiunii și ar putea deveni capabil de a profesa”¹³. Era și aceasta o decizie la limită, totuși în favoarea viitorului academician, decizie care i-a marcat, după cum se va vedea, destinul.

În ziua următoare, Consiliul Permanent de Instrucțiune trimitea ministrului actele concursului și concluzia: juriul l-a considerat pe C. Erbiceanu ca posedând „oarecare aptitudini” dar, câtă vreme exista o altă dispoziție ca acesta să fie numit profesor provizoriu la catedra de Istorie universală și eclesiastică de la Seminarul Socola, catedra de Filosofie de la Sf. Sava va rămâne vacantă până la organizarea unui nou concurs¹⁴.

Nu știm la ce dispoziție referitoare la tânărul abia întors de la studii făcea trimitere Consiliul Permanent de Instrucțiune; trebuie să fi fost anterioară datei de 5 octombrie, dar arhivele nu au păstrat nimic în acest sens. Nu este exclus să fi avut loc o negociere de culise pentru asigurarea viitorului junelui Dimitrie Laurian, pentru care să-și fi dat acordul și Constantin Erbiceanu.

La 10 octombrie 1868, Consiliul Permanent de Instrucțiune se întrunea din nou, ajungând la altă concluzie, în contradicție cu prima: niciunul dintre candidații de la concursul amintit „nu au dat îndeestule probe spre a se putea încredința vreunuia provizoriu această catedră”. Mai mult, propunea ca Nicolae Nitzulescu să fie numit suplinitor, deși acesta refuzase să participe la concurs, cum am arătat deja¹⁵. E drept, el înaintase o adresă nedată (dar anterioară datei de 10 octombrie 1868,

---

¹³ Cf. ANIC, MCIP, dosar 165/1868, f. 36 (Prescript-verbal al comisiei, 4 octombrie 1868, original).

¹⁴ ANIC, MCIP, dosar 165/1868, f. 35 (raportul președintelui comisiei, Aaron Florian, către ministru, 5 octombrie 1868, original).

¹⁵ ANIC, MCIP, dosar 166/1868, f. 594 (numerotare incertă, parțial ilizibilă) (Prescript-verbal al ședinței Consiliului Permanent din 10 octombrie 1868, original). Ministrul Dimitrie Gusti aproba propunerea printr-o rezoluție abia la 30 octombrie.

când a fost înregistrată la Minister) solicitând suplinirea amintitei catedre „în virtutea titlurilor ce posed”¹⁶.

Interesant este că în ședința din 11 octombrie, același organism reanaliza cazul lui Constantin Erbiceanu și, luând în considerare elemente precum diploma de doctor în teologie, întreaga lui educație „clericală”, concursul abia încheiat și existența catedrei vacante de Istorie universală și eclesiastică la Seminarul de la Socola, propunea numirea lui la respectiva catedră până la „deschiderea altui post mai corespunzător cu vocațiunea sa”, iar ministrul își dădea acordul printr-o rezoluție din aceeași zi¹⁷.

Neconcordanțele s-ar putea explica, eventual, prin aceea că între timp, diligentul și influentul August Treboniu Laurian reușise să își asigure sprijinul colegilor și al ministrului pentru fiul său Dimitrie, lăsând deocamdată catedra de Filosofie de la Sf. Sava fără titular, în așteptarea întoarcerii tânărului de la studii din străinătate. În absența acestor negocieri de culise, care nu au lăsat, evident, urme documentare clare, nu putem explica precizările lui Constantin Erbiceanu cu privire la reușita concursului său de la București și cedarea în fața lui Dimitrie Laurian.

Din pură întâmplare, catedra de Istorie universală și eclesiastică la care fusese transferat Constantin Erbiceanu se afla chiar la seminarul teologic unde acesta studiasse în deceniul șase alături de fratele său, Gheorghe¹⁸. Postul se vacantase după ce, trecând printr-o boală grea de aproape nouă luni, titularul catedrei (Ioan Mandinescu) decedase la 7

¹⁶ ANIC, MCIP, dosar 166/1868, f. 595, cererea lui N. Nitzulescu către ministru (cel din urmă trimițând-o la 16 octombrie spre rezolvare Consiliului Permanent, care propunea ca solicitantul să fie numit suplinitor la respectiva catedră), original.

¹⁷ ANIC, MCIP, dosar 165/1868, f. 99 (Proces-verbal al Consiliului Permanent din 11 octombrie 1868, original).

¹⁸ Amănunte despre viața de școlar la Socola, vezi în studiul nostru *Itinerarul școlar al „junelui teolog” Constantin Erbiceanu (1844-1858)*, în Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (coord.), *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2015, p. 197-122.

mai 1868. Pe toată durata bolii – adică de la începutul anului școlar 1867-1868 – cursurile fuseseră suplinite de protosincelul Silvestru¹⁹.

Ioan Mandinescu (1833-1868) fusese parte a noii generații de profesori seminariști cu grade academice obținute în străinătate, plăcut de elevi și respectat de ceilalți dascăli. Cert este că știința de carte a acestuia l-a impresionat chiar pe Constantin Erbiceanu, pe atunci elev cu numai cinci ani mai tânăr, care și-l amintea drept „unul din cei mai eminenți profesori”²⁰. Absolvise în 1852 Seminarul, fiind trimis mai apoi la specializare la Sankt Petersburg (1853-1857) și de unde s-a întors cu o diplomă de *candidat* în științe juridice²¹; în 1857, Epitropia Seminarului l-a numit în postul de profesor de istorie universală, istoria filosofiei și drept canonic, iar în 1860, domnitorul Alexandru Ioan Cuza îl numea profesor de „Istoria laică și eclesiastică la cursul superior” al aceleiași școli²².

De altfel, dispariția lui Ioan Mandinescu și vacantarea catedrei fusese anunțată Ministerului la 14 mai 1868 de către Clement Nicolau, directorul Seminarului de la Socola, care solicita ca, până la ocuparea catedrei prin concurs, orele să fie suplinite în continuare de proto-

---

¹⁹ S-a păstrat programa semestrelor I și II la această disciplină (clasele V-VII), întocmită de profesorul Silvestru. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Iași (în continuare: SJAN Iași), fond Seminarul „Veniamin Costachi” (în continuare: SVC), dosar 158/168, f. 7 („Program de materia propusă elevilor din cursul superior al Seminarului Mare din Monastirea Socola în cursul semestrului I a anului școlar 1867/1868”) și 20 („Program de materia predată din Istoria universală și eclesiastică elevilor clasei V-a, VI-a și VII-a din Seminarul Socola în semestrul II-lea a anului școlar 1867-1868”), originale.

²⁰ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea Socola fondat la 1804*, Precedat de o scurtă privire asupra învățământului religios în Moldova de la timpurile Domnului Vasile Lupu, Iași, Tipo-litografia H. Goldner, 1885, p. 134.

²¹ Vezi atestatul de absolvire a Seminarului de la Socola cu nr. 143/1 iunie 1852 semnat de rectorul Filaret Scriban și de alți profesori, întărit de mitropolitul Sofronie al Moldovei, precum și diploma eliberată de Universitatea din Sankt Petersburg la 18 septembrie 1857. Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” Iași (în continuare: BCU Iași), Colecții speciale, doc. 162, respectiv 161.

²² Vezi ordinul de numire 53/14 noiembrie 1857, întărit de mitropolitul Sofronie Miculescu, și decretul domnesc din 5 noiembrie 1860. BCU Iași, Colecții speciale, doc. 163, respectiv 452.

sincelul Silvestru, lucru aprobat la 30 mai 1868 de către autorități, care fixau și data concursului (1 octombrie 1868)²³.

Între timp, chiar mitropolitul Moldovei își arătase interesul pentru soarta catedrei, adresându-se direct ministrului la 27 mai, subliniind că este de dorit ca, în urma concursului ce se va organiza în curând, catedra să fie ocupată de o „persoană bisericească”. Înaltul prelat își argumenta solicitarea invocând specificul școlii, dar și al materiei (Istoria bisericească) predată elevilor, și care ar presupune atât cunoștințe speciale, cât și „devotament simțit” față de Biserică²⁴. Cu toate acestea, nu s-a organizat concursul pentru ocuparea catedrei vacante, ci, conform recomandărilor Consiliului Permanent al Instrucțiunii, la 12 octombrie 1868 Constantin Erbiceanu era numit profesor provizoriu la această disciplină la Seminarul de la Socola²⁵.

Director al Seminarului era pe atunci Clement Nicolau, adică acela care contestase atât de virulent concursurile din toamna anului 1864, organizate de Facultatea Teologică a Universității din Iași în amurgul scurtei sale existențe, un personaj implicat în certuri și scandaluri,

²³ ANIC, MCIP dosar 162/1868, f. 840 (adresa nr. 67 din 14 mai 1868 trimisă de Clement Nicolau la Minister) și 839 (Prescript-verbal al ședinței Consiliului Permanent din 29 mai 1868 cu rezoluția lui Dimitrie Gusti din 30 mai), originale. O nouă adresă din partea direcțiunii Seminarului, la 12 iunie 1868, care anunța că părintele Silvestru cerea jumătate din leafa titularului proaspăt dispărut, era refuzată de Minister; autoritățile acceptau plata întreagă doar până la decesul titularului, mulțumind părintelui Silvestru pentru suplinire. Cf. ANIC, MCIP, dosar 145/1868, „Seminarul Socola din Iași”, f. 163 (adresa nr. 92 din 12 iunie 1868 a direcțiunii de la Socola către Minister), original.

²⁴ Vlădica mai cerea ca acei membri ai comisiei care, potrivit legislației, ar trebui numiți de către Primărie, să fie desemnați în schimb de către Biserică, sau, dacă lucrul nu este posibil, atunci membrii comisiei să aibă recomandarea Mitropoliei. Ministerul răspundea favorabil solicitării și recomanda rectorului Universității din Iași să aibă în vedere, la alcătuirea comisiei, rugămintea mitropolitului. ANIC, MCIP, dosar 163/1868, f. 158, 159 (originale), 160 (concept).

²⁵ SJAN Iași, SVC, dosar 166/1868, „Numirile de funcționari și concediile lor pe 1868”, f. 135 (adresa Ministerului nr. 11677 din 12 octombrie 1868, original). La aceeași dată, numirea era anunțată și proaspătului profesor, aflat încă în capitală. Cf. ANIC, MCIP, dosar 165/1868, f. 100 (adresa Ministerului către Constantin Erbiceanu nr. 11676 din 12 octombrie 1868, concept).

care avea să iasă curând din scena învățământului teologic în urma șocantului și mediatizatului atentat la viața mitropolitului Moldovei.

Situația Seminarului la 1868 și primii ani de profesorat

De la absolvirea lui Constantin Erbiceanu (1858), Seminarul de la Socola trecuse prin schimbări profunde. În primul rând, prin măsura secularizării averilor mănăstirești, școala și-a pierdut veniturile proprii, din care se întreținuse în trecut²⁶. Pe de altă parte, salariile profesorilor, la fel ca și alte capitole de cheltuieli, au fost mult sporite în timpul ministeriatului lui Mihail Kogălniceanu, pentru a se reduce însă în anii următori.

Cum se știe, epoca a fost una în care totul se construia din mers, încercându-se modernizarea rapidă a tuturor instituțiilor, fără o elaborare atentă sau prudentă. Drept urmare, nu au lipsit nici aici situațiile încurcate sau conflictuale, care impuneau o normare mai precisă decât înainte²⁷. Dificultățile, dar și efervescența vremii se resimțeau din plin asupra școlii de la Socola, relevantă fiind chiar instabilitatea conducerii; în numai cinci ani, s-a schimbat de șase ori directorul: Clement Nicolau (1863-1864), Isaia Teodorescu (1864-1865), din nou Clement Nicolau

---

²⁶ Chiar elenistul nota că la 1853 veniturile proprii ale școlii, împreună cu alte donații, se ridicau la 10.000 de galbeni. Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea Socola...*, ed. cit., p. 113.

²⁷ Potrivit legii Instrucțiunii Publice din 1864, directorul se ocupa de administrația Seminarului și de coordonarea studiilor, economul de internat, iar pedagogii de menținerea disciplinei. Din 1867, dorind a-l elibera pe director de unele atribuții secundare, autoritățile au instituit și funcția de *provizor*, menit să-l ajute pe director cu „partea materială”. Atribuțiile acestuia însă se suprapuneau peste acelea ale economului și uneori chiar ale directorului, astfel încât Clement Nicolau, directorul de atunci al Seminarului, a refuzat să îl mai primească în școală pe provizor, de unde un interesant schimb de adrese cu Ministerul. Disputa s-a terminat prin stabilirea mai exactă a atribuțiilor celor din administrația școlii: directorul, provizorul și economul; oricum, bugetul pe 1868 nu mai prevedea poziția de provizor. Vezi Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași (1803-1903)*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1904, p. 114-115.

(1865-1866), Ieronim Buțureanu (1866-1867), iarăși Clement Nicolau (1867-1869), apoi Ieronim Buțureanu (1869)²⁸.

Un avizat istoric al Seminarului amintea, pe bună dreptate, de anarhia și de atmosfera de scandal ce domneau în Seminar la acea dată. Bunăoară, directorul Isaia Teodorescu destul de rău văzut de Minister, demisionase pentru că nu mai putea colabora cu profesorii, în vreme ce recalcitrantul Clement Nicolau pierdea în toamna anului 1865 sprijinul Mitropoliei, care îl acuza de lipsă de bună-cuviință, de rea-credință și de abuz de încredere; de altfel, acesta din urmă s-a văzut curând destituit de Minister²⁹.

El însuși fost profesor la Seminarul de la Socola în epoca lui de glorie, episcopul Romanului, Melchisedec, nu se sfia să descrie decăderea așezământului în termeni foarte expresivi:

„De pe la anul 1864 s-a sfârșit seria oamenilor serioși, cu simț creștinesc și zel gospodăresc, carii un îndelungat timp au condus bine acea Monastire și Institutul Seminarial, și au introdus în el binefăcătoare reforme, și în ramurul instrucțiunii, și al gospodăriei. După acel period de înflorire și prosperitate, în fruntea aceluia Seminaru și a Monastirei s-au rânduit, unul după altul, oameni nedemni de a fi conducători de biserică și de educația viitorilor preoți. Între aceste nenorocite persoane prepuse Seminarului, au fost unii mai de tot smintiți, unul bețiv, încât a tras cu pistolul în mitropolitul protectorul său, alții au fost niște miserabili iubitori de bani și de plăceri lumești, carii s-au silit să facă avere din budgetul Seminarului, apoi să se facă posesori de moșii și să petreacă viață de Sardanapali”³⁰.

Proasta administrare a Seminarului se reflecta și în situația bibliotecii. În 1864 fusese alcătuită o comisie (directorul Isaia Teodorescu, profesorii Gheorghe Drăghici și Vasile Pallade) care să cerceteze starea

---

²⁸ *Ibidem*, p. 116.

²⁹ *Ibidem*, p. 116 și anexa 49 de la p. 93*.

³⁰ *Tratat despre cinstirea și închinarea icoanelor în Biserica Ortodoxă și despre icoanele făcătoare de minuni din România orthodoxă*, de Prea Sfințitul Melchisedec, episcop de Roman, București, Tipografia cărților bisericești, 1890, 49 p., aici p. 39-40.

fondului de carte. Chiar de la prima ședință, aceasta constata „marea neregulă în care se află biblioteca Seminarului”: catalogul era alcătuit fără sistem; o mulțime de cărți rămâneau împrumutate de ani buni pe la foști elevi sau persoane străine școlii; cărțile se aflau în „mizeră stare” și nu erau aranjate în dulapuri ci „aruncate duple întâmplare și amestecate la un loc”. Acuzațiile cele mai dure s-au îndreptat către directorul Isaia Teodorescu, care ar fi gestionat defectuos, dacă nu chiar necinstit (vezi acuzațiile lui Vasile Pallade) fondul lăsat de Ghermano Vida și destinat tipăririi de manuale pentru Seminar³¹.

Chiar anul intrării lui Constantin Erbiceanu în profesorat la Seminarul de la Socola (1868) se dovedise unul plin de provocări. Bunăoară, autoritățile centrale constataseră că procesul de predare urma un curs haotic, dezlânat, prelungindu-se până la orele 5 după-amiază. Cum lucrul acesta influența negativ întregul proces școlar, lăsând prea puțin timp pentru obișnuita repetare și pregătire a temelor pentru a doua zi, Ministerul solicita conducerii Seminarului remedierea grabnică a deficiențelor. Astfel, după ce o primă încercare de convocare a profesorilor eșuase la sfârșitul lunii februarie (când absentaseră două treimi dintre cadrele didactice), la 6 martie 1868, consiliul profesoral condus de directorul Clement Nicolau ajustase orarul, limitând predarea materiei între 8 a.m. și 4 p.m.³²

Un alt fapt care a produs largi discuții în Seminar s-a petrecut în timpul examenelor generale din vara lui 1868, când profesorul de istorie și geografie, N. Giurgeanu, șocase asistența cu opiniile sale. În prezența elevilor, a arhiereului Isaia Vicol ce asista ca delegat și a altor dascăli ai școlii, acesta s-ar fi îndepărtat de doctrina Bisericii și chiar „a impietat

³¹ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 123-125 și anexele 53 („Din raportul comisiunii însărcinate cu cercetarea situațiunii bibliotecii Seminarului Veniamin în 1865”) și 54 („Încheierea Consiliului permanent privitoare la uniforma elevilor din seminarii. 20 martie 1868”), p. 96*-98*.

³² SJAN Iași, SVC, dosar 159/1868, f. 1 și 4.

asupra sanctității unor persoane istorice” precum Constantin cel Mare sau patriarhul Fotie, pe care le vedea ca „ambițioase și fatale pentru progresul civilizațiunii în Europa”. Aceleași idei le exprimase liber și la cursurile sale, după cum avea să releve o anchetă locală³³, ceea ce întărea nemulțumirea fețelor bisericești față de sistemul concursurilor organizate de Minister pentru ocuparea catedrelor; pe această filieră, din ce în ce mai mulți laici ajung profesori la Seminar, personaje care, așa cum se plângea Isaia Teodorescu, „împreună cu obiectele predau și spiritul profan”³⁴. De altfel, se poate lesne observa o stare de tensiune constantă între Mitropolia Moldovei și Sucevei și Ministerul Instrucțiunii Publice începând cu a doua jumătate a deceniului VII, nu doar în privința concursurilor profesorilor și numirii directorilor, dar chiar și a aprobării programelor școlare pentru seminarii.

Conducerea școlii mai era preocupată de „răul nutriment al elevilor”, o problemă veche a internatului, imposibil de remediat, dar și de reparațiile nesatisfăcătoare ale clădirilor, pentru care școala primise finanțare de la guvern. Acuzând, la 1868, arhitectul de faptul că nu a urmărit „la fața locului” lucrările antreprenorilor, concluzia directorului Clement Nicolau nu putea fi decât una singură: reparațiile după noul deviz de 600 de galbeni s-au făcut „cu cea mai mare ușurință și pospăială”, rezultând un simulacru costisitor³⁵.

Situat la oarecare depărtare de Iași, fapt care făcea ca unii profesori să vină la școală cu trăsurile și „cu multă cheltuială”, Seminarul era poziționat într-o zonă bucolică, care asigura o relativă izolare

³³ ANIC, MCIP, dosar 145/1868, f. 279r-v, adresa directorului Seminarului către Minister din 28 septembrie 1868, original.

³⁴ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 118.

³⁵ ANIC, MCIP, dosar 145/1868, f. 250r-v, adresa către Minister din 16 noiembrie 1868, original. Vezi și Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, anexa nr. 55, p. 99* („Raportul direcțiunii Seminarului către Mitropolia Moldovei pentru anul școlar 1868-1869”), în care se arată că încăperile școlii și anexele, „prin neglijență, unele au devenit ruină; iar altele tind spre a se ruina cât mai curând [...] din care cauză Seminarul astăzi nu poate reprezenta decât aspectul unei case lăsată în neglijență și uitare”.

de freamătul urbei moldave. De altfel, fostul profesor Melchisedec o considera așezarea ideală pentru o școală teologică:

„Monastirea Socola este situată în apropiere de Iași, în partea sud-estică a orașului, într-o poziție pitorească și încântătoare. Ea este situată pe un tăpșan alături cu șoseaua carea duce la Vaslui, și în fața măreței grădini a fostului domnitor Mihail Sturza. De la Monastire se începe valea numită a Socolei, carea este încongiurată de dealuri frumoase acoperite cu vii și pomi roditori, și înfundată de dealul Repedea. Valea Socolei vara, și mai ales primăvara, este un adevărat edem (sic!). Totul este o florărie imensă, care parfumează aerul, încântă privirea; noaptea se încântă privighitorile, care pare că s-au adunat acolo din toate părțile. Clopotele Monastirei se pare că se trag îndoite; căci la sunetul lor răspunde echo, carele se resfrânge în dealul Repedea, ca și când și acolo s-ar trage aceleași clopote. Monastirea este încongiurată de niște spațioase grădini și locuri întinse de gospodărie și de îmblarea elevilor la aer liber și curat”³⁶.

Tânărul teolog Constantin Erbiceanu își făcea debutul profesoral revenind la școala copilăriei și adolescenței sale, începând predarea orelor de istorie universală și eclesiastică în a doua jumătate a lunii octombrie 1868. Deschiderea oficială a cursurilor Seminarului avusese deja loc la 7 octombrie, așa că proaspătul profesor a fost nevoit să adapteze din mers pentru elevii săi o materie stufoasă, dar care îl va ajuta semnificativ în carieră. Lucrul nu a fost tocmai anevoios, în fond, căci avea pregătirea necesară atât din Seminar, cât și din facultate, ca să nu mai vorbim de deschiderea pe care o căpătase la Atena.

Existau și modele, tipărite sau în manuscris. În urmă cu un deceniu, Filaret Scriban publicase special pentru elevii seminariști un manual de istorie eclesiastică (*Istoria bisericească pe scurt*, Iași, Tipografia Adolf Bermann, 1858) iar abia dispărutul profesor Ioan Mandinescu lăsase un bun manual de specialitate, editat postum, la doi

³⁶ *Tratat despre cinstirea și închinarea icoanelor în Biserica Ortodoxă...*, ed. cit., p. 40, n.1.

ani de la moartea sa, sub titlul *Elemente de istoria universale* și folosit în mod curent de către elevii Seminarului până aproape de sfârșitul secolului XIX. Sugestiv este faptul că această carte în trei volume (*Istoria vechiă, Istoria evului mediu, Istoria modernă*) s-a bucurat de trei ediții (Iași, 1870-1872; Piatra, 1874; Iași, 1879-1884). *Elementele*, ca multe alte lucrări ale profesorilor de acolo, au avut o bună circulație în Seminar, atât în manuscris³⁷, dar mai cu seamă ca tipăritură³⁸, deși nu apare menționat în Catalogul expoziției serbării jubiliare din 1885³⁹.

Bunăoară, în deceniul nouă, elevii audiau în liniște dar fără mare folos cursul lui Petre Râșcanu la istoria universală și eclesiastică, dar pentru examen recurgeau la manualul lui Ioan Mandinescu, așa cum ne povestește Gh. Ghibănescu: „Din tot ce spusese [Râșcanu] nu se reținuse nimic; iar când venea luna de ascultat, toceam pe Mandinescu! Una e una și alta nu e una!“. La fel, când Râșcanu a fost trimis la Paris pentru completarea studiilor iar cursul l-a suplinat Gheorghe Erbiceanu, elenistul tot pe Mandinescu îl folosea, e drept, de data aceasta cu bun rezultat⁴⁰.

În primăvara anului 1870, Gheorghe Erbiceanu finalizase revizuirea manuscrisului *Sintaxei comparative eleno-latine*, ce avea să vadă lumina tiparului cu un titlu ușor schimbat, beneficiind, după multe eforturi, de sprijin financiar tocmai din fondul creat de întâiul său dascăl

³⁷ Manuscrisul poate fi astăzi parțial consultat la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași. Numai volumele II și III se mai păstrează, căci primul, care trata epoca antică, s-a pierdut. Vezi Ion Mandinescu, *Istoria evului mediu* și de același, *Curs de istorie modernă ținut la Seminarul din Socola 1857-1868* (BCU Iași, Colecții speciale, MS-VI-214 și MS-III-241). Cel din urmă cuprindea și rezumatele a 21 de lecții de istorie ținute în Seminarul Veniamin la clasele a V-a, a VI-a și a VII-a în anul școlar 1864-1865.

³⁸ Vezi și *Bibliografia românească modernă 1831-1918*, vol. III (L-Q), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 167-168.

³⁹ Vezi „Catalogul expoziției”, în A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași cu ocazia împlinirii a cinci-zeci de ani de la înființarea învățământului superior în Moldova. Acte și documente*, Iași, Tipografia Națională, 1885, 412 p., aici p. 248-412.

⁴⁰ Gh. Ghibănescu, *Amintiri. Viața în Seminaria Socolii din 1879-1882*, în *Anuarul Seminarului Veniamin Costachi pe anul 1931*, extras, p. 19.

de elină, Ghermano Vida⁴¹. Nu este nici o îndoială, chiar dacă nu s-a păstrat o mențiune în acest sens, că l-a consultat pe parcursul redactării

⁴¹ La 15 mai 1870, profesorul de greacă de la Seminar îi solicita directorului Ieremia Dârțu să-i trimită opera („15 coli duplicate”) la Minister „spre a fi apreciată” și apoi publicată din fondul generosului arhimandrit Ghermano Vida „ca o carte didactică în usul școalelor”. SJAN Iași, SVC, dosar 201/1870, f. 68, original. Într-adevăr, directorul l-a sprijinit pe elenist în demersul său, cum se vede și din rezoluția aplicată cererii. Lucrurile au evoluat fără incidente, chiar dacă nu foarte repede. În toamnă Gheorghe Erbiceanu se adresa din nou directorului Ieremia Dârțu, anunțându-l că Ministerul a aprobat *Sintaxa* lui „spre a servi ca carte didactică în școale”, și îl ruga, cu această ocazie, să facă demersurile pentru a-i aproba tipărirea din fondul Ghermano Vida, în condițiile în care el personal nu dorește nici un câștig material de pe urma publicării volumului; directorul consimțea imediat, așa cum indică și rezoluția sa. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 199/1870 „Acta numirii de funcționari, concediile lor și alte cestiuni aparținătoare la funcțiuni”, f. 98, cererea din 2 noiembrie 1870, original). La 5 decembrie 1870, Ministerul dădea un nou aviz favorabil, de data aceasta pentru tipărirea din fondul amintit, prin semnătura ministrului C. Esarcu și a șefului diviziunii școlilor, N. Nitzulescu, așa că Gheorghe Erbiceanu lua legătura cu tipograful și prezenta la 18 decembrie chiar un contract spre a fi onorat de bibliotecarul școlii, cel care, potrivit regulamentului, administra și fondul Ghermano Vida. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 201/1870, f. 138, adresa nr. 11807 din 5 decembrie 1870 de la Minister, original, și f. 141, solicitarea înaintată la 18 decembrie de Gheorghe Erbiceanu, cu rezoluția direcțiunii, original. Potrivit unui istoric al Seminarului de la Socola, care citează surse arhivistice, Ministerul acceptase publicarea cu o condiție: să se dea autorului maxim 100 de exemplare din cartea tipărită; la 1872, după tipărirea *Sintaxei*, fondul Ghermano Vida conținea cărți în valoare de 19.940 lei în depozit, numerar 1.935 lei și chitanțe în valoare de 962 lei (vezi Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 125 și n. 2). Pe de altă parte, o *Dare de seamă* din 1884 a consiliului școlar al Seminarului asupra fondului (*ibidem*, p. 146, n. 3) nu menționează defel manualul lui Gheorghe Erbiceanu, ceea ce pare destul de curios (dacă nu cumva e o scăpare a lui Gheorghe Adamescu) și indică un grad ridicat de neprofesionalism, dublat de mărunte interese pecuniare ale administratorilor fondului. În orice caz, în 1872, așadar la doar un an de la ultima tipăritură pe spezele fondului (tocmai *Compendiu de sintaxa elenă*), ministrul Christian Tell se adresa „f.f. urgent” direcțiunii Seminarului și, afirmând că el abia a aflat de existența fondului, cerea ca „în cel mai scurt timp” să i se trimită lămuriri detaliate, copii după actele de donație și felul cum „s-a usat de acel fond până acum”. Vezi ANIC, MCIP, dosar 141/1872, „Seminariul din Socola”, f. 47, adresa Ministerului nr. 11341 din 8 noiembrie 1872, concept. În luna mai 1879, directorul Filotei Romanescu intenționa să apeleze la Minister, care să cumpere din „operele religioase” publicate din fondul Ghermano Vida și păstrate „în sume considerabile de exemplare” la biblioteca Seminarului (amintește și titlurile, inclusiv *Sintaxa* lui Gheorghe Erbiceanu), pentru a le împărți mai apoi drept premii elevilor merituosi și săraci din seminariile teologice, prin aceasta eliberându-se din spațiu și, prin banii strânși, făcând posibilă publicarea altor titluri. Probabil că și-a dus inițiativa până la capăt, deoarece câteva luni mai târziu le cerea profesorilor Gheorghe Erbiceanu, Constantin Erbiceanu și Vasile Kirnischi o

lucrării și pe fratele său, care avusese parte de o experiență ateniană încheiată, cel puțin formal, cu mai mult folos⁴².

Cunoscutul, deja, elenist ieșean folosisese drept model *Gramatica* lui Georgios Papasliotis⁴³, după cum el însuși recunoștea, dar nu este clar din ce ediție anume s-a inspirat. Oricum, ambele ediții pe care le cunoaștem (Atena, 1860 și Viena, 1862) nu conțin cuvintele savantului elen, reproduse de Gheorghe Erbiceanu în *Prefacia* lucrării sale, apărută cu o ușoară întârziere, în 1871⁴⁴.

În toamna anului 1868, Seminarul avea 17 profesori (inclusiv noul venit) și 216 elevi (150 interni și 66 externi); în anii următori cifra elevilor avea să varieze foarte mult, la fel ca și proporția între interni și

---

cercetare asupra fondului lăsat Seminarului de Ghermano Vida și care „actualmente se află în păstrarea d. profesor G. Costăchescu”. Pesemne toată lumea știa că acolo este o situație încurcată, preferabil a fi evitată, căci directorul se scuza că nu el este la originea cercetării, ci are nevoie de datele analizei „ca la rândul meu să pot da Onor. Minister informațiunile cerute prin officia no. 14443”. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 285/1879, „Acta diferitelor cestiuni pe anul 1879”, f. 79 (adresa nr. 66 din mai 1879 către Minister, concept) și f. 197 (adresa nr. 428 din 27 noiembrie 1879 către Gheorghe Erbiceanu, concept).

⁴² Interesant este faptul că *Sintaxa* apare înregistrată la Biblioteca Centrală Universitară „Mihail Eminescu” din Iași avându-l drept autor pe Constantin Erbiceanu; este vorba doar de o indexare incompetentă, care îi face însă un mare deserviciu lui Gheorghe Erbiceanu. Vezi <http://193.231.13.17/vufind/Record/BCU01000373242> (accesat la 28 martie 2016).

⁴³ Născut în Asia Mică, filologul Georgios Papasliotis (1822-1877) a fost profesor la Facultatea Filologică a Universității din Atena (1858-1877), așadar Gheorghe, dacă nu și Constantin Erbiceanu (ca auditor) l-au avut dascăl în timpul studenției ateniene. Tocmai în acei ani, Papasliotis primise misiunea oficială de a ordona sintaxa elină și de a adapta gramatica lui Georgios Gennadios – cel mai renumit și iubit „dascăl al neamului” – pentru școlile secundare și de a o face mai funcțională pentru noile vremuri. Așa a apărut gramatica sa, *Ελληνική Γραμματική προς χρήσιν των Ελληνικών σχολείων της ελευθέρως και ούπο ελευθέρως Ελλάδος*, Atena, Tipografia Mavromati, 1860 și, cu același titlu, Viena, Tipografia imperială, 1862. Lucrarea sa nu este foarte originală – nici nu se putea altfel – căci și el se inspiră, în principal, din gramaticile lui Koumas și Gennadios, pe care altminteri le-a și prelucrat și îmbunătățit, și, în secundar, din metoda germană de predare a gramaticii în gimnazii.

⁴⁴ Gheorghe Erbiceanu, *Compendiu de sintaxa ellenă în comparațiune cu cea latină, elaborat în usul școalelor învețământului secundariu*, Iași, Tipografia A. Bermann, 1871, „Prefacia”, p. 4. Autorul i-a trimis cartea și lui Neofit Scriban, cel de-al doilea profesor al său de greacă și, totodată, cel mai ferm sprijinitor al său, care îi mulțumea pentru frumosul gest, într-o scrisoare. Vezi BCU Iași, Colecții speciale, doc. 143/1871, X, 4.

externi. Școala avea în îngrijire internii, cărora le asigura masa, cazarea și uniforma. De altfel, modelul de uniformă pentru elevii teologi „atât din motiv de cuviință cât și de economie”, fusese proaspăt stabilit de Consiliul Permanent de Instrucțiune, urmând a fi aplicat în toate seminariile⁴⁵.

În ordinea reținută de documente, corpul profesoral al Seminarului se alcătua din arhimandritul Clement Nicolau (director și profesor de teologie dogmatică, morală și pastorală în cursul superior), arhimandritul Ieremia Dârțu, arhimandritul Ieronim Buțureanu, Gheorghe Costăchescu, Scarlat Voiacech, Corneliu Dubău, Dimitrie Stoian, Vasile Galin, Nicolae Giurgeanu, Petru Sfeț(i)escu, Constantin Stahi, Gheorghe Erbiceanu, Constantin Erbiceanu, Gheorghe Drăghici, Vasile Proca, dr. Basserou (medicul internatului și profesor de medicină populară) și August Scriban⁴⁶.

Avem motive să credem că proaspătul dascăl de istorie universală și eclesiastică de la ciclul superior se înțelegea bine cu toți colegii săi, în ciuda conflictelor tradiționale din școala ieșeană. În fond, era unul dintre cei mai instruiți profesori, cu studii atât la Iași, cât și la Atena, de unde se întorsese cu un grad academic. Fratele său, Gheorghe, profesor de limba greacă, se afirmase ca un bun elenist și pedagog totodată, ceea ce trebuie să fi ușurat integrarea noului sosit⁴⁷.

⁴⁵ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, anexa nr. 54, p. 98*: haină de postav negru cu un nasture la gât, până aproape de pământ, pălărie neagră și rotundă, cu bordură de trei degete și înălțime proporționată și o „legătură de gât” cu fundă în față lată de două degete.

⁴⁶ SJAN Iași, SVC, dosar 168/1868, „Titluri de pricini pe 1868”, f. 97, convocatorul din 6 noiembrie 1868, original, unde apare pentru prima dată numele lui Constantin Erbiceanu între profesorii așezământului. Amănunte despre studiile și experiența didactică a fiecărui profesor al Seminarului se găsesc la SJAN Iași, SVC, dosar 201/1870, mai întâi în *Memoriul de trebuințele urgente a Seminarului de Socola (Iași)* din 1870 al directorului de atunci, arhimandritul Ieremia Dârțu, f. 2-7, concept, dar și în *Tabelul profesorilor*, f. 52-59, concept.

⁴⁷ Mai mult, în luna martie a anului 1869, îl aflăm pe Gheorghe Erbiceanu semnând actele și rezoluțiile în locul directorului Clement Nicolau, ceea ce arată, neîndoios, că se bucura de prestigiu printre colegi și superiori. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 188/1869, „Absențele

În toamna anului 1870, mitropolitul Calinic Miclescu, nemulțumit de situația de la Socola, adresa o scrisoare destul de hotărâtă directorului Seminarului, atrăgându-i atenția că se impun măsuri mai ferme pentru educația „morală și științifică” a elevilor și pentru respectarea de către profesori a codului comportamental. Recomandările sale dovedeau o anume grijă pentru bunul mers al școlii, dar și faptul că situația începea să scape deja de sub control⁴⁸.

În primul său an de profesorat, Constantin Erbiceanu avea să fie martorul unui conflict acut între directorul Clement Nicolau și câteva cadre didactice pe care acesta din urmă le acuza că îi subminează autoritatea. După ce directorul îi sancționase în martie 1869, profesorii Giurgeanu, Proca și Buțureanu au protestat la Minister, întreaga afacere terminându-se, între altele, prin înlocuirea lui Clement Nicolau, la 26 mai 1869, cu arhimandritul Ieronim Buțureanu (doar pentru câteva zile),

---

profesorilor”, f. 26, cererea de concediu a lui Gheorghe Costăchescu din 1 martie 1869, original.

⁴⁸ Iată câteva recomandări: elevii să fie folosiți activ în serviciul divin din biserică pentru ca la absolvire să cunoască „regulile tipicare bisericești cum și a cântărilor absolut necesare unui preot”; direcțiunea să controleze cărțile la care au acces elevii și să nu permită decât cărți potrivite vârstei lor, „cărți de studiu și morale științifice”; un control mai riguros al igienei și al îmbrăcăminte, care devenise „foarte pestrițiată” și neconformă scopului așezământului, pe scurt se recomanda „simplitate și curățenie”; interzicerea consumului de tutun, un viciu „introdus pe furiș” în mai toate școlile. În ceea ce-i privea pe dascăli, vlădica insista ca aceștia să dovedească mare atenție la lecții și să fie prezenți regulat la biserică, pentru a contopi cele două ipostaze esențiale („profesor și creștin”) și pentru că elevii vedeau în persoana profesorului un model demn de urmat în viață. Drept urmare, profesorilor laici li se recomanda să se mărturisească și să se comunice în fiecare post (iar cei necăsătoriți măcar de două ori pe an), călugărilor și celor din imediata apropiere a Seminarului să meargă la biserică duminica și sărbătorile legale, mai ales că cei dintâi aveau datoria de a fi „ca o santinelă neadormită” care să vegheze la îndeplinirea acestor îndatoriri creștinești. Evident, celor care locuiau în internat li se cerea prezența zilnică la biserică împreună cu elevii, refuzându-se „obiecțiunea” că li se răpește din timpul alocat profesiei didactice. În fine, clericilor care locuiau în oraș erau invitați să frecventeze biserica Mitropoliei, unde puteau fi sub privegherea mitropolitului. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 201/1870, f. 131-133, adresa nr. 2152 din 26 noiembrie 1870 către direcțiunea Seminarului, original.

apoi cu Ieremia Dârțu⁴⁹. Situația se complicase mult între timp, atât prin sprijinul pe care l-a dat mitropolitul de la Iași lui Clement Nicolau în raport cu Ministerul, cât și prin revolta elevilor interni din luna mai 1869⁵⁰.

Interesant este că, abia intrat în sistem de câteva luni, în septembrie 1869 Constantin Erbiceanu a fost desemnat în comisia examenelor de bacalaureat (sau, cum mai erau cunoscute, „examenele generale de la licee”), alături de nume sonore precum Titu Maiorescu, Nicolae Culianu, Dimitrie Brandia, I.M. Melik și de altele ale unor dascăli care vor face și ei carieră, precum George Cernătescu, George Roșiu și Teodor Lateșiu. Totuși, credem că nominalizarea lui s-a produs din greșeală, Constantin fiind confundat cu fratele său, Gheorghe. Într-o telegramă trimisă la 20 septembrie 1869 rectorului Universității din Iași, și răspunzând unei solicitări locale, Ministerul Instrucțiunii Publice accepta posibilitatea ca în comisia examinatoare să poată fi cooptați și profesori din învățământul secundar, în cazul în care parte din universitari nu erau dispo-

⁴⁹ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 116 și 118.

⁵⁰ Nemulțumiți de faptul că „n-a fost într-acea zi mâncare bună” la masă, o parte a bursierilor îi aplicaseră o corecție fizică sub-economului, la 11 mai 1869; tentativa conducerii de a-i exclude din internat (pe baza articolului 71 al Regulamentului de ordine și disciplină) pe cei cinci lideri ai elevilor a eșuat însă lamentabil, așa cum recunoștea însuși directorul într-o adresă de la 13 mai către Prefectură, căci toți elevii au făcut front comun, cerând să fie pedepsită toată populația școlară, în virtutea participării egale la revoltă. Rectorul Seminarului îl acuza direct pe cel care ocupase funcția înaintea sa, căci nota el, elevii „sunt puși la cale prin organul predecesorului meu care până astăzi nu părăsește internatul”. Așadar, școala era în imposibilitate de a lua măsuri disciplinare pentru că „spiritul de revoltă” și „amenințările de bătaie și alte disordine” crescuseră în intensitate, singura soluție viabilă în ochii direcțiunii, fiind concursul direct al Prefecturii în îndepărtarea celor vinovați. Clement Nicolau fusese înlocuit cu Ieronim Buțureanu, apoi cu Ieremia Dârțu, dar se pare că prezența sa în școală întârzia rezolvarea situației, așa că Ministerul cerea Prefecturii inclusiv îndepărtarea lui fizică din instituție. Într-un final, cei cinci elevi vinovați de tulburări erau îndepărtați din internat, dar numai până la 1 septembrie 1869 și, mai mult, li s-a permis participarea la examenele de final de an, ceea ce ne arată o situație foarte încurcată, cu multe complicități în rândul profesorilor și personalului administrativ al școlii. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 181/1869, „Acta cuprinzătoare de cestiuni de programe, regulamente disciplinare și alte cestiuni de această natură relative la elevi”, f. 2, 5-8, 10-15.

nibili. Se știe, examenul de bacalaureat, unul foarte dur la vremea aceea, se desfășura exclusiv la cele două universități, București și Iași, pentru candidații din liceele de la sud, respectiv de la nord de Milcov.

În chiar telegrama aceasta, rectorul Universității din Iași, Ștefan Micle încheia comisia de bacalaureat:

„se vor ruga ca să asiste la examenele generale pentru licee d-nii: Maiorescu, Culianu, Melik, Brandia, Malgouverne, Columb, Lateșiu și Erbiceanu (profesorele de limba elină), invitându-i a se întâlni în 20 septembrie la 9 ore a.m. în Universitate, conform acestei telegrame”⁵¹.

În consecință, cancelaria Universității a trimis adrese către profesorii amintiți, doar că Malgouverné, tăiat de pe listă, a fost înlocuit cu George Roșiu, licențiatul de la Torino, iar în cazul lui Erbiceanu s-a completat inițiala C.⁵², Constantin fiind probabil mai bine cunoscut funcționarilor, ca fost student și bursier al Universității din Iași. Așa s-ar putea explica faptul că scrisoarea oficială de convocare a primit-o Constantin Erbiceanu și nu Gheorghe Erbiceanu, cum intenționase rectorul Ștefan Micle, „eroarea” fiind apoi transmisă în restul documentelor. Pe 21 septembrie cei opt profesori, între care și viitorul elenist, semnav un convocator în care erau invitați să se prezinte a doua zi dimineață, pentru a începe examinarea celor patru candidați⁵³.

Constantin Erbiceanu se vedea însărcinat cu supravegherea, alături de Teodor Lateșiu, a primelor probe scrise (la limba latină și la limba elină)⁵⁴. Au urmat probele scrise și la limba română și la fizică, după care s-au corectat tezele. Așa cum era și de așteptat, notele cele mai mici au fost date tocmai pentru lucrările la limbile clasice (și mai ales la elină, unde două teze au primit nota 1, respectiv 3, dintr-un

---

⁵¹ SJAN Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Rectorat (în continuare: Rectorat), dosar 92/1869, „Dosarul examenelor de bacalaureat pe 1869-1870”, f. 11, original.

⁵² SJAN Iași, Rectorat, dosar 92/1869, f. 12, concept.

⁵³ SJAN Iași, Rectorat, dosar 92/1869, f. 15, original.

⁵⁴ SJAN Iași, Rectorat, dosar 92/1869, f. 19, original.

punctaj de 10). Doar doi candidați au trecut mai departe la oral și au fost declarați, la final, bacalaureați⁵⁵.

Să mai precizăm că după impresia extraordinară pe care avea să o lase Constantin Erbiceanu (recunoscut între timp și ca elenist, nu doar ca teolog și predicator) la manifestarea din 1885 de la Iași, unde se celebra jumătate de secol de învățământ superior în capitala Moldovei și despre care vom vorbi ceva mai jos, el era invitat să ia parte la comisia de bacalaureat din sesiunea iunie 1886, sub președinția lui Andrei Vizanti (mai făceau parte Aron Densușeanu, dr. Rizu, G. Lucescu și alți doi colegi de la Seminarul „Veniamin”: Gheorghe Erbiceanu și dr. Vasile Agapi)⁵⁶.

Dintr-un raport înaintat la Minister de către direcțiunea Seminarului, aflăm câteva date sintetice, utile pentru a-l integra pe viitorul elenist în mediul acela: anul școlar 1869-1870 a început la 10 octombrie – mai târziu decât de obicei – din cauza reparațiilor; școala avea 228 elevi, dintre care 150 interni; la examenele generale de sfârșit de an s-au prezentat 203 seminariști (148 interni și 55 externi), din care 118 au fost promovați, 32 lăsați corigenți, 39 lăsați repetenți și 15 excluși (repetenți doi ani la rând)⁵⁷.

S-a păstrat și Programă analitică a cursului lui Constantin Erbiceanu pe primul semestru din al doilea an de activitate (1869-1870), pe care o reproducem mai jos:

„Clasa a V-a

Noțiuni introductive din Istoria universală; Istoria popoarelor asiatice: a fenicienilor, a babiloninilor și a sirienilor, a indzilor, a bactrilor, a medilor și a perșilor. Istoria popoarelor africane: a egiptenilor și a cartagineșilor.

⁵⁵ SJAN Iași, Rectorat, dosar 92/1869, f. 33r-v, raportul nr. 26 din 26 septembrie 1869 al comisiei către ministru, concept.

⁵⁶ SJAN Iași, Rectorat, dosar 559/1885, f. 15, convocarea nr. 228 din 2 iunie 1886, semnată de Nicolae Culianu, rectorul Universității din Iași, original.

⁵⁷ SJAN Iași, SVC, dosar 192/1869-1870, „Acta examenelor și a programelor pe 1869/70”, f. 70, raportul directorului nr. 292 din 28 iunie 1870 către Minister, concept.

Din istoria ecleziastică: de la fundarea creștinismului până la începutul secolului al III-lea.

Clasa a VI-a

Istoria poporului roman. De la fundarea Romei până la primul triumverat.

Din istoria ecleziastică: de la Constantin cel Mare până la timpul lui Fotie.

Clasa a VII-a

Istoria modernă: de la luarea Constantinopolului (1453) până la revoluția engleză din 1648.

Din istoria ecleziastică: de la Constantin cel Mare până pe timpul lui Fotie.”⁵⁸

După cum avea să declare el însuși în autobiografie, elenistul nu a fost un dascăl aspru cu învățăceii săi. Într-adevăr, din catalogul examenelor din 1869-1870 la clasele V (23 elevi), VI (12 elevi), VII (9 elevi) se observă lesne că profesorul de istorie universală și ecleziastică dădea note sensibil mai mari decât colegii săi la obiectele lor, diferențindu-se net și față de fratele său Gheorghe, care îi evalua pe elevi mult mai dur la elină⁵⁹.

În primii ani de activitate, Constantin avea un salariu lunar destul de mic, cel puțin raportat la alți colegi cu vechime, între care și fratele său. Dacă Gheorghe Erbiceanu ridica, după reținerile obișnuite, 333 de lei, fratele său Constantin pleca acasă la sfârșit de lună cu numai 207 lei. În 1869, din întreg cursul superior, doar Petru Sfeț(i)escu, maestrul de Muzică vocală, ajuns în Seminar în 1864, înregistra un câștig inferior (166 lei, în condițiile în care acesta nu avea studii superioare)⁶⁰. Veniturile lui Constantin Erbiceanu vor cunoaște însă un curs ascendent, mai cu seamă după transferarea sa, în 1871, la catedra ocupată până atunci de Clement Nicolau. Astfel, în ianuarie 1872, el încasa, după rețineri, 315 lei pentru orele arondate catedrei sale (la fel precum majoritatea dascălilor de la cursul superior, cu excepția medicului

---

⁵⁸ SJAN Iași, SVC, dosar 192/1869-1870, f. 4, original.

⁵⁹ SJAN, SVC, dosar 192/1869-1870, f. 26-28 (catalogul examenelor de iarnă) și 96-98 (catalogul examenelor de vară), originale.

⁶⁰ SJAN Iași, SVC, dosar 198/1869-1870, passim.

Anastasie Fătu și a lui Petru Sfeț(i)escu) la care se adăugau încă 94 lei pentru suplinirea catedrei de Științe catehetice de la cursul inferior (clasele I-IV)⁶¹.

În ciuda bunelor intenții ale direcțiunii și ale autorităților, Seminarul continua să funcționeze cu lipsuri mari. Într-un raport cerut de la Minister, directorul așezământului, arhimandritul Ieremia Dârțu, sintetiza în ianuarie 1870 urgențele școlii, grupându-le în trei capitole distincte⁶². La „Trebuinți materiale”, amintea îngrădirea terenului pe care se afla școala, apoi „îmbunătățirea menajului elevilor”, căci suma prevăzută în buget pentru internatul Seminarului rămânea cea mai mică comparativ cu toate celelalte internate (de aceea solicita mărirea sumei alocate fiecărui elev de la 47 de bani/zi, la 57, cât primeau alte școli, pentru că numai astfel „neajunsurile ar dispărea”). Dorea și refacerea acoperișului „la o parte din casele Seminarului” pe motiv că acestea sunt vechi și plouă prin spărturi, dar și „cumpărarea unei trăsurii cu un cal pentru treburile școlii”, argumentând că Seminarul este situat departe de oraș, așadar dificil de aprovizionat și de întreținut.

La capitolul „Trebuinți didactice”, Ieremia Dârțu amintea că obiectele fizică, chimie, matematică, științe naturale întâmpină probleme în procesul de predare pentru că Seminarul „n-are aparatele necesare și indispensabile” și, în consecință, cerea suplimentarea dotărilor. Tot aici solicita procurarea de cărți didactice pentru a fi împărțite gratuit elevilor, afirmând că mare parte dintre ei sunt orfani și întreținuți în internat; deocamdată aceștia „suferă la studiu” pentru că nu-și pot permite cumpărarea de cărți⁶³. În fine, se mai cerea și suplimentarea numărului de pedagogi, pentru a face față numărului mare de elevi.

⁶¹ SJAN Iași, SVC, dosar 222/1872, „Acta statelor de prezență”, f. 6v și 85, statele de prezență și de salarii pe luna ianuarie 1872.

⁶² SJAN Iași, SVC, dosar 201/1870, f. 2-5, concept.

⁶³ Ministerul obișnuia să publice diverse manuale didactice pe care le trimitea apoi la școli și însărcinând direcțiunea sau pe profesorul de la respectiva disciplină să vândă elevilor

În ultimul capitol, „Lucruri necesare la corpul profesorilor”, directorul făcea o pledoarie pentru mărirea salariilor la cursul inferior, unde, susținea el, era și mai dificil de predat. La obiecte precum religia (pe care o predă el însuși), matematica, limba franceză (curs inferior), istoria universală (cursul superior, unde predă tocmai Constantin Erbiceanu) apărea același număr de ore de predare ca la celelalte, dar ele erau inferior bugetate: acolo salariile anuale variaua între 2280 (religie) și 2760 (istorie universală și eclesiastică – curs superior), în vreme ce titularii celorlalte catedre primeau 4444 pe an. În plus, directorul argumenta că mulți dintre profesorii cu salarii mici vin tocmai din oraș, așa că se văd nevoiți să angajeze o birjă, care îi costă jumătate din salariul lunar⁶⁴.

Noi provocări

Cu toate că ocupa o poziție importantă la Seminar (profesor la cursul superior), se integrase fără incidente în colectiv și îl avea alături pe fratele său, tânărul Constantin Erbiceanu nu părea deplin satisfăcut pe plan profesional. Probabil că schimbările greu de înțeles și de prevăzut, lipsa rigorii din școală, alături de relațiile încordate între profesori și de presiunile făcute asupra sa pentru intra în cinul monahal, l-au făcut să caute alternative, încercări pe care le prezentăm în rândurile de mai jos.

---

manualele, nicidecum să le împartă gratuit. Un asemenea caz se întâmpla chiar în aprilie 1870, când 50 de exemplare ale traducerii lui Nicolae Nitzulescu după un manual străin de psihologie, logică și morală erau direcționate către Seminarul de la Socola spre a fi vândute elevilor. Volumul fusese imprimat „pe spesele statului” și trebuia vândut cât mai repede, de unde și tonul imperativ din adresa Ministerului, care invita „a-l introduce ca carte didactică obligatoare pentru studiul filosofic în acel seminarium”. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 201/ 1870, f. 62, adresa nr. 3122 din 15 aprilie 1870, original, semnată de ministru și contrasemnată de „capul al diviziei școlilor”, nimeni altul decât Nicolae Nitzulescu, autorul traducerii.

⁶⁴ SJAN Iași, SVC, dosar 201/1870, f. 2-5, concept.

În iunie 1870 îl aflăm alături de alți doi candidați la un concurs pentru ocuparea catedrei de Istorie universală de la Școala Militară din Iași. De altfel, încă din 1868 s-au inițiat procedurile pentru scoaterea la concurs a catedrei, dar acestea nu au avut finalitatea dorită⁶⁵. Din ianuarie 1868 catedra fusese ocupată de un profesor cu titlu provizoriu care se prezentase la toate concursurile, dar nu reușise să fie confirmat de Ministerul de Resbel, căci toate concursurile organizate se anulasera rând pe rând⁶⁶.

La 6 mai 1870 ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Constantin Esarcu, fixa data concursului (15 iunie 1870), îi numea pe membrii comisiei (universitarii ieșeni Nicolae Ionescu, Nicolae Quintescu și Andrei Vizanti) și cerea rectorului Universității din Iași să pună la dispoziție o sală potrivită pentru desfășurarea concursului⁶⁷. Documentele păstrate în arhive ne indică doar trei candidați, între care A.B. Brandia (proaspăt profesor de istorie la Liceul din Iași!) și Constantin Erbiceanu, dar nu este exclus ca aspiranții să fi fost mai numeroși. La 5

⁶⁵ În luna aprilie 1868, ministrul de Resbel solicita omologului său de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice să numească membrii comisiei de examinare a candidaților alături de directorul școlii, anunțând că a fixat concursul pentru data de 2 august 1868. Acceptând propunerea Consiliului Permanent de Instrucțiune, ministrul îi numea în amintita comisie pe Teodor Lateșiu, directorul Liceului din Iași (confundându-l probabil cu directorul Școlii Militare), și pe Titu Maiorescu, Nicolae Quintescu și Nicolae Ionescu, tustrei profesori ai Universității din Iași. Vezi ANIC, MCIP, dosar 162/1868, f. 756 (adresa nr. 3707 din 12 aprilie 1868 a Ministerului de Resbel, original), 755 (Prescript-verbal al ședinței Consiliului Permanent de Instrucțiune din 27 aprilie 1868, original), 765 (adresa ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice nr. 4551 către Ministerul de Resbel, concept). Ulterior, responsabilii de la Ministerul de Resbel, realizând că au fixat data concursului în timpul vacanței de vară, când profesorii se aflau în concediu, au cerut mutarea concursului la 18 septembrie 1868. Vezi ANIC, MCIP, dosar 163/1868, f. 7 (adresa ministrului de Resbel nr. 5447 din 4 iunie 1868 către cel de la Culte, original) și f. 8 (adresa nr. 6201-6204 din 14 iunie 1868 către membrii comisiei, concept).

⁶⁶ SJAN Iași, Rectorat, dosar 109\1869-1870, „Dosarul ținerii concursului pentru ocuparea catedrei de Istoria generală de la Școala Militară”, f. 4, solicitarea către președintele comisiei, original.

⁶⁷ SJAN Iași, Rectorat, dosar 109\1869-1870, f. 2, adresa nr. 3656 din 6 mai 1870 de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii către rectorul Universității din Iași, original.

iunie 1870, Constantin Erbiceanu se înscria la concurs, dar solicita direcțiunii Școlii Militare să i se respecte „drepturile deja câștigate” prin concursul din 1868 și postul să-i revină în virtutea acestui fapt, mai ales că, nota el, avea și o vechime de doi ani în predarea materiei; se arăta totuși dispus să participe la concursul propriu-zis, dacă argumentele sale nu ar fi fost considerate „mulțumitoare” de către comisie⁶⁸.

Printr-un act din 13 mai 1870, Rectoratul rezervase sala cancelariei Universității pentru desfășurarea concursului⁶⁹ iar la 15 iunie, comisia decidea forma concursului: „trei lecțiuni orale și trei în scris, și una orală asupra unei teme generale”, cu respectarea programei de la Școala Militară⁷⁰. Oricum, concursul nu a mers până la capăt, întrucât unul dintre membrii comisiei, Nicolae Ionescu, era mai degrabă preocupat să își pregătească plecarea la București, unde trebuia să-și înceapă mandatul de deputat. El absentase de la primele două ședințe ale comisiei (15 și 16 iunie), așa că, la 16 iunie, colegii săi cereau numirea urgentă a unui înlocuitor și, două zile mai târziu, tot ei solicitau amânarea concursului până la remedierea situației⁷¹.

Drept dovadă a faptului că fostul student la Atena nu se mai simțea în largul său la Seminar, la nici două luni de la tentativa de a obține catedra de la Școala Militară, Constantin Erbiceanu își încerca norocul la catedra de Limbă elină de la Liceul din Iași. Astfel, la 13 septembrie 1870, el înainta comisiei o cerere scrisă prin care solicita

---

⁶⁸ SJAN Iași, Rectorat, dosar 109\1869-1870, f. 7, cererea holografă a lui Constantin Erbiceanu către directorul Școlii Militare, original.

⁶⁹ SJAN Iași, Rectorat, dosar 109\1869-1870, f. 3, convocatorul din 13 iunie 1870 pentru profesorii Nicolae Ionescu, Andrei Vizanti și Nicolae Quintescu, concept.

⁷⁰ SJAN Iași, Rectorat, dosar 109\1869-1870, f. 1, Prescript-verbal al ședinței comisiei din 15 iunie 1870, original. La orele șase p.m. comisa a extras și subiectele pentru proba orală de a doua zi (16 iunie); în mod curios, toate trei erau din istoria antică a grecilor.

⁷¹ SJAN Iași, Rectorat, dosar 109\1869-1870, f. 8 (Proces-verbal al ședinței comisiei din 16 iunie 1870, original) și 11 (Proces-verbal al ședinței comisiei din 18 iunie 1870, semnat inclusiv de Nicolae Ionescu, original).

înscrierea la concursul pentru ocuparea amintitei catedre⁷². Norocul părea că îi surâde, căci rămăsese și singurul candidat pe post, așadar cu șanse foarte mari de a obține catedra. Evoluția nu a fost însă una fericită, după cum se va vedea.

Ministerul hotărâse în luna septembrie 1870 comasarea celor câteva concursuri pentru catedrele vacante ale liceelor din Iași (Limba elină), Bârlad (Științe naturale) și Botoșani (Filosofie și Științe naturale), care cădeau în aria teritorială a Universității din Iași (în timp ce Universitatea din capitală gestiona concursurile pentru școlile de la sud de Milcov). Așa că la 7 septembrie 1870, ministrul Constantin Esarcu îl anunța pe rectorul Ștefan Micle că pentru data de 15 septembrie trebuie să aleagă „arbitrii” concursurilor, dintre profesorii definitivi de la Litere și de la Științe – la care se vor adăuga ceilalți membri ai comisiei, numiți de diversele autorități – și să pună la dispoziție „una din sălile Universității la 12 ore din zi”⁷³. Într-adevăr, la 10 septembrie 1870, Universitatea și-a desemnat, potrivit articolului 369 din Legea Instrucțiunii Publice de la 1864, membrii în respectiva comisie (de la Științe, profesorii Nicolae Culianu și Ștefan Micle iar de Litere, în primă instanță, doar Titu Maiorescu, căci celălalt profesor definitiv, Nicolae Ionescu, absentă din oraș), lucru comunicat imediat Ministerului⁷⁴; după ce Primăria a fost anunțată și și-a desemnat la rândul ei reprezentanții, celor amintiți li s-au adăugat arhimandritul Ieronim Buțureanu, profesor la Seminarul

⁷² SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, „Dosarul relativ la concursul pentru ocuparea catedrelor vacante de lycee, cursul superior, pe anul 1870-1871”, f. 8, cererea din 13 septembrie 1870 către „președintele juriului”, original.

⁷³ SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, f. 4, adresa nr. 8376 din 7 septembrie 1870 a Ministerului către Rectorat, original.

⁷⁴ SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, f. 2 (Proces-verbal al ședinței profesorilor Facultății de Litere din 10 septembrie 1870, original) și 3 (adresa Rectoratului din 10 septembrie 1870 către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, concept). Să spunem că la vremea aceea, Facultatea de Științe avea șase profesori (rectorul Ștefan Micle, Nicolae Culianu, Dimitrie Brandia, Grigore Cobălcescu, Ioan M. Melik și Ștefan Emilian) și tot atâtia Facultatea de Litere (Titu Maiorescu, Nicolae Ionescu, Ioan Caragianni, Victor Challiol, Nicolae Quintescu și Andrei Vizanti).

de la Socola (și fost director), George Drăghici și, în fine, un înlocuitor pentru directorul Liceului din Iași.

În calitate de președinte al comisiei, rectorul Ștefan Micle și-a convocat colegii pentru o primă ședință pe 15 septembrie, dar aceasta s-a amânat cu o zi din pricina neprezentării unor membri⁷⁵. Pe 16 septembrie, de această dată întrunită în efectiv complet, după cum cerea legea mai sus amintită, comisia analiza actele celor nouă candidați (pentru cele patru catedre vacante din Iași, Bârlad și Botoșani). Primul cercetat era tocmai Constantin Erbiceanu, candidat unic la catedra de Limba elină disponibilă atunci la Liceul din Iași, despre care procesul-verbal întocmit reținea următoarele:

„a prezentat diploma de dr. în Teologie și un certificat de maturitate, aceste două titluri în dialectul elen și un certificat absolutoriu Facultății de Teologie din Iași sub no. 2 din 1864 și copie de pe adresa Ministeriului Instr. Publ. din 12 octombrie 1868, prin care este numit provizoriu pentru catedra de Istoria Universală și Ecclesiastică de la Socola (Iași)”⁷⁶.

Din totalul de nouă, trei candidați se vedeau eliminați imediat pe motivul absenței sau al insuficienței titlurilor academice, alți cinci erau acceptați să se prezinte la concurs, în vreme ce Constantin Erbiceanu urma să fie supus „unui examen”, de fapt la toate probele unui concurs, dar, cum am arătat, în lipsa contracandidaților⁷⁷.

În ziua următoare (17 septembrie), comisia s-a întrunit din nou, pentru a alege subiectele tezelor scrise. În afară de cei trei candidați eliminați la început, alți doi au ales să nu se prezinte la concurs, așa că au rămas patru candidați. Prin tragerea la sorți a subiectelor (selectate

---

⁷⁵ SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, f. 11 („circulara” Rectoratului nr. 27 din 14 septembrie 1870 către membrii comisiei, contrasemnată de aceștia, original) și 19 (Proces-verbal al ședinței comisiei din 15 septembrie 1870, original).

⁷⁶ SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, f. 30-31 (Proces-verbal al ședinței comisiei din 16 septembrie 1870, original).

⁷⁷ *Ibidem*.

din programa examenului de bacalaureat și extrase de un minor chemat special⁷⁸, așa cum stipula articolul 378 din Legea de la 1864: „tragerea la sorți se va face printr-un copil”), lui Constantin Erbiceanu i s-a dat la scris să traducă din *Dialogurile* lui Platon (mai precis *Criton*, reprezentând dialogul dintre Socrate și discipolul său Criton), lăsându-i-se două ore la dispoziție, alături cu ceilalți concurenți, „sub privegherea d-lui Nicolae Culianu”; iar la proba orală de a doua zi, a primit să facă „oarecare observațiuni” asupra lui Criton⁷⁹.

Cum însă pe 18 septembrie doi dintre „arbitri” au lipsit, proba orală s-a amânat pentru ziua următoare, anulându-se totodată subiectele deja extrase pentru oral în ziua precedentă⁸⁰. Așa că pe 19 septembrie comisia reușea să se întrunească în efectiv complet și să stabilească, prin tragere la sorți, subiectele pentru a doua teză scrisă și prima teză orală. Constantin Erbiceanu a primit, la proba scrisă, o traducere din Homer (de la versul 466 la 485), iar la oral, „să facă ori care observațiuni asupra lui Omer”. Pentru supravegherea probei scrise era desemnat arhimandritul Buțureanu⁸¹.

⁷⁸ Pregătindu-și intrarea în politică, Titu Maiorescu alcătuiuse un text interesant, redactat în cunoscutul său spirit polemic, în care ironiza, alături de multe alte dispoziții ministeriale din domeniul educației, și ridicola tragere la sorți a subiectelor, poate chiar în urma acestei experiențe ca membru al comisiei din septembrie 1870: „Cine a asistat vreodată la o asemenea scenă, care numai fiindcă este prea ridiculă nu este insultătoare, cine a văzut șapte bărbați maturi care compun juriul, în prezența a altor bărbați maturi, care se prezintă pentru catedre de liceu, așezați toți în sala Universității înaintea unei urne de bilete, așteptând ca vâtaful se le aducă un copil nevârstnic de pe stradă, care să tragă sorții și să dea întrebările concurenților; acela a văzut într-un model mic de cristalizare, ce vrea să zică administrație centrală”. Cf. Titu Maiorescu, *Despre reforma învățământului public*, în E. Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste*. Culegere de studii neadunate până acum în volum, București, Casa Școalelor, 1943, p. 74.

⁷⁹ SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, f. 32r-v („Proces-verbal no. 2 din 1870, septembrie 17 zile”), original.

⁸⁰ SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, f. 33 („Proces-verbal no. 3 din 1870, septembrie 18 zile”), original.

⁸¹ SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, f. 34 („Proces-verbal no. 4 din 1870, septembrie în 19 zile”), original.

La 20 septembrie s-a derulat prima probă orală, la care Constantin Erbiceanu a primit o notă relativ mare: 6,85. În aceeași zi, s-au tras la sorți biletele pentru a doua probă orală, la limba elină căzând „despre *Memorablele* lui Xenophont”⁸².

În dimineața zilei următoare comisia trăgea la sorți subiectele pentru a treia teză scrisă, care trebuia alcătuită în două ore; Constantin Erbiceanu a primit atunci de tradus tot din *Memorabilia* (în titlul original, *Ἀπομνημονεύματα*) lui Xenophon, vestitul discipol al lui Socrate, anume „Cartea III, capul X, punctul 9, 10, 11, 12 și o parte din 13”. Iar în după-amiaza aceleiași zile, comisia i-a examinat pe concurenți (între timp rămăseseră doar trei) la a doua probă orală, Constantin Erbiceanu primind nota cea mai mică (4,85), față de Constantin Costișianu la Științe fizice (6,70) și Nicolae Giurgea la Filosofie (7,28)⁸³.

Pe 22 septembrie s-au tras la sorți subiectele celei de-a patra teze scrise, Constantin Erbiceanu având de tratat o temă generală: „Influența culturii eline asupra educațiunii de astăzi”, sub supravegherea arhimandritului Buțureanu. S-au tras și subiectele pentru a treia teză orală, la limba elină căzând tot o traducere din Xenophon (cartea IV, cap. V, paragrafele 1-3)⁸⁴.

A doua zi candidații s-au prezentat pentru a treia probă orală, Constantin Erbiceanu dovedindu-se din nou, în ochii comisiei, insuficient pregătit: a primit o notă foarte mică (4,70), comparativ cu ceilalți doi candidați la disciplinele lor (8,70, respectiv 6,70). Tot atunci s-au stabilit subiectele pentru a patra probă orală, care, la fel ca a patra probă scrisă, trebuia să reprezinte o problemă generală, așa cum stipula

⁸² SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, f. 35 („Proces-verbal no. 5 din 1870, septembrie în 20 zile”), original.

⁸³ SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, f. 36 („Proces-verbal no. 6 din 1870, septembrie în 21 zile”), respectiv f. 37 („Proces-verbal no. 7 din 1870, septembrie în 21 zile”), originale.

⁸⁴ SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, f. 38 („Proces-verbal no. 8 din 1870, septembrie în 22 zile”), original.

articolul 377 din lege. Constantin avea de tratat, pentru ziua următoare, „Despre dialectele limbei eline”⁸⁵.

Pe 24 septembrie 1870, comisia s-a întrunit pentru a evalua tezele scrise și pentru a-i asculta la a patra probă orală pe cei trei candidați. Participarea lui Constantin Erbiceanu nu a avut auspicii favorabile. La cele patru probe scrise a fost notat cu zgârcenie (4,14 apoi 5,70, din nou 5,70, apoi 3,14), rezultând o medie de 4,67, în vreme ce Nicolae Costișianu obținea media 6,82, iar Nicolae Giurgea, 6,10. Comisia își formase deja o părere proastă despre elenist, așa că, atunci când a venit rândul celei de-a patra probe orale, el a primit nota 4, iar colegii săi, 6,15, respectiv 7,28. La probele orale, Constantin Erbiceanu (6,85 + 4,85 + 4,70 + 4) obținea media 5,10 (față de mediile 7,17 și 6,78 ale colegilor).

Se făcea apoi media generală a concursului, unde Constantin Erbiceanu, cu a sa 4,88, nu reușea să treacă pragul minim (stabilit prin lege la 6) pentru a fi declarat admis, chiar și fără concurență. Evident, ceilalți doi, cu medii considerabil mai mari (6,99 și 6,44) au reușit în posturile dorite, la științe naturale și la filosofie⁸⁶. Se încheia astfel un capitol de încercări eșuate, pe care viitorul elenist trebuia să îl uite cât mai curând⁸⁷.

---

⁸⁵ SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, f. 39 („Proces-verbal no. 9 din 1870, septembrie în 23 zile”), original.

⁸⁶ SJAN Iași, Rectorat, dosar 124\1870, f. 41 („Proces-verbal no. 10 din 1870, septembrie în 24 zile”), original. Vezi și f. 43, adresa comisiei către Ministerul Instrucțiunii Publice și a Cultelor, nr. 56 din 29 septembrie 1870, în care se face un rezumat al concursurilor.

⁸⁷ Nu știm dacă într-adevăr viitorul elenist s-a prezentat atât de slab, sau dacă o anumită influență a avut-o în evaluare Ieronim Buțureanu, cel care, cu doar șase ani în urmă, în noiembrie 1864, îi fusese contracandidat la concursul pentru ocuparea catedrei de Studiu biblic de la Facultatea Teologică a Universității din Iași, chestiune pe care am prezentat-o cu alt prilej (vezi Leonidas Rados, *Un student teolog la începuturile Universității din Iași (1860-1864)*, în *Historia Universitatis Iassiensis*, III, 2012, p. 109). Să admitem însă că cei care decideau, cel puțin în primă instanță, erau universitarii, iar ceilalți membri ai comisiei le acceptau, de regulă, opinia.

Transferul din 1871 și activitatea la noua catedră

Profesorul s-a concentrat o vreme pe munca de la catedra sa de Istorie universală și eclesiastică, dar viața avea să-l încerce după doar câteva luni, cu o nouă schimbare. În ianuarie 1871, în urma atentatului comis de arhimandritul Clement Nicolau – titularul catedrei de Teologie dogmatică, morală și pastorală a Seminarului de la Socola – asupra mitropolitului Calinic Miclescu, acesta era trimis în judecată (penală și eclesiastică) iar catedra sa devenea vacantă.

Într-adevăr, după cum menționează documentele bisericești, în noaptea de 19/20 ianuarie 1871, mitropolitul Calinic „au fost atentat cu armă de către arhimandritul Climente Nicolau, slobozind asupra Înalt Prea Sf. Sale patru focuri”. Din fericire, rănilor cauzate nu s-au dovedit periculoase pentru viața înaltului ierarh, dar chiar și așa, protoiereul județului Iași îi invita pe toți preoții din subordine ca duminică, 24 ianuarie, „să se facă Te Deum prin toate bisericile, mulțumind lui D-zeu că au apărât viața Înalt Prea Sf. Mitropolit” și apoi să se continue rugăciunile până la însănătoșirea completă a prelatului⁸⁸.

Imediat, la 21 ianuarie 1871, directorul Seminarului de la Socola înștiința Ministerul Instrucțiunii Publice de tentativa criminală a arhimandritului Clement Nicolau și cerea aprobare ca profesorul Constantin Erbiceanu, „doctor în teologie, ca unul ce este cel mai special și adecuat pentru asemenea post”, să suplinească proaspăt vacantata catedră până la regularea definitivă a chestiunii. Directorul avusese deja o discuție cu cel amintit, care consimțise și acceptase să înceapă lecțiile din ziua următoare⁸⁹.

---

⁸⁸ SJAN Iași, fond Mitropolia Moldovei, Protoieria Iași, dosar 42/1870, „Rugăciunile pentru sănătatea și ușurarea Măriei Sale Doamnei Elisabetei și alte rugăciuni pentru apărarea vieții Mitropolitului Calinic de atentat”, f. 12, concept.

⁸⁹ ANIC, MCIP, dosar 164/1871 „Cereri de posturi, concursuri, numiri și permutări pe la școalele secundare de ambe sexe”, f. 58, adresa Seminarului nr. 5 din 21 ianuarie 1871 către Minister, original. Conceptul scrisorii se află la SJAN Iași, SVC, dosar 207/1871,

Dar scrisoarea directorului intra în Registratura Ministerului abia la 27 ianuarie. Între timp, pe 22 ianuarie, însuși mitropolitul Calinic Miclescu trimisese de pe patul de suferință o telegramă la Minister, în care notase că „noi vă recomandăm și rugăm să transmiteți la această catedră pe d. doctor în teologie Constantin Erbiceanu ca apt, iar la catedra de istorie, pe arhimandritul Iliescu Sprânceană ca suplinitor”⁹⁰.

Cel din urmă, Nechifor Iliescu Sprânceană, nu era un oarecare, chiar dacă despre el Erbiceanu avea să noteze, într-unul din numeroasele manuscrise donate Bibliotecii Academiei, că nu i se cunoaște originea, ba chiar „se spunea că-i un bastar de la Agapia”⁹¹. În orice caz, urmasa studii teologice la Cernăuți și, în virtutea acestui fapt, fusese însărcinat în toamna anului 1860 să redacteze programul de studii pentru anul I al Facultății de Teologie, ce urma a se deschide în cadrul Universității din Iași, însă propunerile sale au fost găsite nerealiste. A și fost propus a deveni profesor la Facultatea Teologică, dar s-a văzut îndepărtat după numai o săptămână, pentru comportament inadecvat⁹². Peste puțină vreme de la numirea sa ca suplinitor la fosta catedră a lui Constantin Erbiceanu, clericul avea să devină și director al Seminarului.

În acest fel, lucrurile erau duse mai departe decât intenționase directorul de atunci al Seminarului și, poate, chiar cel direct vizat de schimbare. Nu mai era o simplă suplinire de ore, ci un transfer în toată regula, de la o catedră la alta; în plus, era recomandată și suplinirea de către un apropiat al mitropolitului (și fost rector la seminariile din Huși și Neamț) a catedrei de Istorie universală și eclesiastică, ocupată până

„Acta numirilor de funcționari pe 1871”, f. 2. O zi mai târziu, pe 22 ianuarie, directorul îl anunța oficial pe Constantin Erbiceanu că l-a însărcinat cu suplinirea catedrei vacante deoarece „D-voastră mai cu seamă posedați îndepline cunoștinți despre acest studiu” (f. 3, concept).

⁹⁰ ANIC, MCIP, dosar 164/1871, f. 39, telegramă.

⁹¹ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III (B.A.R. 3101-4413), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 234, ms. 3763.

⁹² Leonidas Rados, *Un student teolog la începuturile Universității din Iași*, p. 80 și 98.

atunci de Constantin, profesor provizoriu. Telegrama era înregistrată la Minister o zi mai târziu, dar intra în dezbaterile Consiliului Permanent al Instrucțiunii pe 27 ianuarie, adică data la care era înregistrată și scrisoarea directorului Seminarului de la Socola. Propunerea acestui for, aprobată imediat de ministru, dădea satisfacție totală cererii mitropolitului Calinic⁹³, iar scrisoarea directorului Ieremia Dârțu din 21 ianuarie, la care ne-am referit mai sus, era clasată („la dosar”), căci problema primise deja rezolvare.

Chestiunea transferului nu avea să se termine însă aici. Lucrurile urmau calea firească, procedurală, întocmindu-se adrese cu deciziile luate, către profesorii Constantin Erbiceanu și Nechifor Iliescu Sprânceană, către directorul Seminarului, serviciul de contabilitate și, în fine, către *Monitorul Oficial*, unde se anunța scoaterea la concurs a catedrei de Istorie universală și eclesiastică la 15 septembrie 1871⁹⁴.

La 1 februarie 1871, Registratura Ministerului primea scrisoarea arhimandritului Iliescu Sprânceană, în care acesta amintea că în urmă cu doar câteva luni (în septembrie 1870) a câștigat un concurs pentru catedra de Religie de la Seminarul de la Socola, dar Ministerul a anulat „nu știu din ce motive” rezultatul; el se declara la curent cu mijlocirea mitropolitului Calinic și solicita „în puterea titlurilor ce posed” suplinirea fostei catedre a lui Constantin Erbiceanu. Consiliul Permanent de Instrucțiune clasa și această cerere, problema fiind deja soluționată pozitiv⁹⁵.

⁹³ ANIC, MCIP, dosar 164/1871, f. 39v, avizul nr. 135 din 27 ianuarie 1871, aprobat și de ministru, original.

⁹⁴ ANIC, MCIP, dosar 164/1871, f. 40-42, adresele nr. 598, 599, 600, 601 din 30 ianuarie 1871, concepte. Vezi originalul adresei către directorul Seminarului, primită de acesta la 6 februarie, în care se preciza că, în urma destituirii atentatorului, la catedra acestuia va fi „permutat” Constantin Erbiceanu, iar catedra celui din urmă va fi suplinită până la aflarea rezultatului concursului, de către Nechifor Iliescu Sprânceană (SJAN Iași, SVC, dosar 207/1871, f. 4, original).

⁹⁵ ANIC, MCIP, dosar 164/1871, f. 61r-v, original.

La 30 ianuarie 1871 Ministerul începea, printr-o adresă la domnitor, procedura destituirii arhimandritului Clement Nicolau. Carol I semna decretul la 16 februarie 1871⁹⁶, iar patru zile mai târziu, directorul Seminarului era anunțat cu privire la destituirea oficială, prin actul domnesc, a profesorului criminal⁹⁷.

Lucrurile nu mai puteau reveni la starea dinainte iar fostul student de la Atena avea să-și schimbe radical disciplina de predare, deschizându-i-se noi orizonturi și facilitându-i afirmarea ca predicator al Bisericii. O surpriză neplăcută avea să vină din partea fostului coleg de studenție la Universitatea din Iași și, pentru scurtă vreme, la cea din Atena, iar pe viitor, profesor și chiar director al Seminarului de la Socola: arhimandritul Filotei Romanescu.

La sfârșitul lunii ianuarie, acesta trimitea o scrisoare Ministerului în care solicita să fie numit, în virtutea studiilor sale la Universitatea din Iași și a concursului „depus” anterior, la catedra vacantă de Teologie dogmatică (ocupată până atunci de Clement Nicolau), sau la altă catedră echivalentă. Cererea sa era înregistrată la 4 februarie 1871, iar în ziua următoare intra în dezbaterea Consiliului Permanent al Instrucțiunii, care constata că amintita catedră este deja ocupată „de un profesore cu titlu provizoriu”, la Seminarul Socola, nefiind vacantă decât catedra de Istorie, deja scoasă la concurs, la care „se poate prezenta și petiționarul”⁹⁸.

Dar oficialii nu au mai apucat să-i răspundă în scris solicitantului, căci între timp Filotei Romanescu aflase de transferul lui Constantin Erbiceanu și de suplinirea lui Nechifor Iliescu Sprânceană, așa că trimitea o altă întâmpinare, de data aceasta în termeni categorici

⁹⁶ ANIC, MCIP, dosar 164/1871, f. 68, decretul domnesc nr. 280 din 16 februarie 1871, concept.

⁹⁷ SJAN Iași, SVC, dosar 207/1871, f. 6, adresa cu nr. 1184 din 20 februarie 1871, semnată de ministrul Constantin Esarcu și contrasemnată de capul diviziei școalelor, Nicolae Nitzulescu, original.

⁹⁸ ANIC, MCIP, dosar 164/1871, f. 62r-v, original.

(însă tot nedată, înregistrată la Minister la 6 februarie 1871). El nota că un „juriu examinativ din Jassy 1862 m-a recomandat de profesore de theologia dogmatică la Seminariul din Socola” dar nu a ajuns să ocupe efectiv postul, deși Ministerul se angajase „să-mi ofere cel întâi post vacant în tomul theologic”; de atunci petentul aștepta să fie onorat decretul ministerial⁹⁹.

În zilele din urmă, mai nota el, aflând de atentat, a ieșit „din exilul în care trăiam la Monastirea Neamțului” și, neavând cunoștință de intervenția mitropolitului Calinic, a sosit în capitală pentru a cere în persoană catedra vacantă la Seminarul din Socola, „un drept de care nu m-am îndoit vreodată de a-l câștiga și pentru care am așteptat un timp așa de îndelungat”. Imediat după prima cerere în acest sens, a constatat însă „cu destulă mirare” că dorita catedră „s-a oferit provizoriu junelui profesore Erbiceanu Constantin, care până acuma ocupa catedra de istorie universală în acel Seminarium”.

În continuare apela la un artificiu stilistic, afirmând că nu ar regreta alegerea făcută în persoana lui Constantin Erbiceanu și „mai cu seamă” a părintelui Sprânceană, dacă s-ar fi respectat legea, pe care o vedea drept „baza progresului instituțiilor noastre. În mod cert, relațiile dintre cei doi foști colegi nu mai erau, de multă vreme, amicale, precum în vremea studenției la Iași. Retragera bursei de studii în străinătate a lui Filotei Romanescu, ca urmare a părăsirii Atenei pentru a merge la Paris, fără înștiințarea prealabilă a autorităților române și mai ales întoarcerea sa în țară fără un titlu academic, în vreme ce colegul său reușea să-și finalizeze cu bun succes studiile și să obțină imediat o catedră la Seminar, au deșteptat destule complexe și o evidentă invidie.

---

⁹⁹ ANIC, MCIP, dosar 164/1871, f. 55r-v și 56, original. Pentru a nu abuza de aparatul critic, vom cita în continuare în text din scrisoarea secundă a lui Filotei Romanescu, fără a face însă mențiunea cuvenită la subsol, sursa rămânând, în mod evident, aceeași.

Filotei Romanescu încerca să argumenteze de ce considera el că legea nu s-a respectat, mai întâi în ceea ce-l privea pe fostul său coleg:

„Dom[nul] Erbiceanu, după informațiunile ce am căpătat, nu a susținut nici un concurs pentru teologie și apoi, chiar în interesul Bisericei și a moralei, propunerea științelor teologice o cred mai avantajoasă prin persoane clericale, decât prin laici. Pe lângă aceasta, dreptul de profesore de istoria universală ce a câștigat în urma unui concurs, nu constituie dreptul de profesore în theologia dogmatică și morală.”

Dar chiar și în cazul lui Nechifor Iliescu Sprânceană, mai notează petiționarul, nu s-a respectat articolul 366 din Legea Instrucțiunii Publice¹⁰⁰, deoarece acesta nu a absolvit decât Seminarul din Cernăuți, ocolindu-se astfel principiul studiilor identice, obligatoriu mai ales pentru cursul superior. Iar în ceea ce-l privește pe mitropolitului Calinic, considera că acesta „nu e un juriu, nici are dreptul recomandării de profesori”.

Așa că Filotei Romanescu îi solicita ferm ministrului Instrucțiunii Publice revenirea asupra hotărârii și, împreună cu Consiliul Permanent, să dispună pe de o parte, „a se pune la concurs catedra de Dogmatică rămasă vacantă”, iar pe de alta, până la concurs, să fie numit el însuși suplinitor, „lăsând pe d. Erbiceanu la catedra sa”.

Observațiile fostului seminarist nu erau deplasate¹⁰¹, ceea ce a făcut ca solicitarea să intre imediat, la 6 februarie 1871, în dezbaterea

¹⁰⁰ De fapt, articolul 367, care vorbește despre „studii identice sau analoge”. Cf. *Legea Instrucțiunii din 1864*, în C. Lascăr, I. Bibiri, *Colecțiunea regulamentelor...*, p. 28.

¹⁰¹ Nu era singurul caz în care un concurs nu era urmat de acordarea catedrei respective. Situațiile de acest fel abundă, din varii motive, chiar și după intrarea în vigoare a Legii Instrucțiunii din 1864. În anul anterior transferării lui Constantin Erbiceanu, arhimandritul Policarp Popescu susținuse concurs pentru catedra de Religie la cursul inferior al Seminarului de la Socola și, chiar dacă recomandările comisiei examinatoare și ale Consiliului Permanent îi erau favorabile, procedura fusese întreruptă și petentul era anunțat că „spre a ocupa un post în ramul didactic conform legii, să se prezinte la concurs”, stabilit pentru 1 septembrie 1871, catedra fiind deja suplinită. ANIC, MCIP,

Consiliului Permanent al Instrucțiunii, organism care nu intenționa să-și modifice punctul de vedere, ci doar să îl argumenteze:

„având în vedere că d. profesor Erbiceanu, care s-a trecut la catedra de Dogmatică de la Seminariul Socola, a depus concursul în anul 1868 de filosofie care stă în legătură cu teologia, posedând totodată diplomă de la Universitatea din Atena după absolvirea cu foarte bun succes a cunoștințelor teologice (diplomă echivalentă cu doctoratul), considerând asemenea, că nici unul din aspiranții ce s-au presintat pentru această catedră nu posedă titlurile d-lui Erbiceanu, considerând, de asemenea, că prin jurnalul Consiliului Permanent din anul 1868 februarie, se rezervă d-lui profesor Erbiceanu dreptul de a se numi la o catedră corespunzătoare cu vocațiunea sa. La aceste considerente, d. Erbiceanu este și rămâne numit la catedra de Teologie Dogmatică; iar pentru ocuparea catedrei de Istorie la care s-a numit suplinitor părintele Iliescu se va publica concurs în cel mai scurt termen prescris de lege”¹⁰².

Cu această decizie, odiseea „permutării” profesorului provizoriu Constantin Erbiceanu la noua catedră lua sfârșit. Cum însuși notează în autobiografia sa, numirea definitivă la catedra de Teologie dogmatică, morală, pastorală și drept canonic i-a venit „fără a o cere”, după mai bine de zece ani de activitate la Seminar, la 3 mai 1879¹⁰³.

Vechea sa catedră însă, cea de Istorie universală și eclesiastică, pe care se pare că a mai suplini-o ocazional după transfer, a cunoscut un destin complicat în anii ce au urmat, trezind un interes și o concurență rar întâlnite la Seminarul de la Socola. Vom zăbovi în câteva rânduri asupra acestei istorii, datorită conexiunilor cu fostul profesor provizoriu al catedrei.

---

dosar 164/1871, f. 96 (decizia Consiliului Permanent nr. 361 din 3 martie 1871), original și f. 97, adresa nr. 1172 din 8/20 martie 1871 către petent, concept.

¹⁰² ANIC, MCIP, dosar 164/1871, f. 56v (decizia Consiliului Permanent nr. 176 din 6 februarie 1871; ministrul o aproba la 8 februarie 1871), original.

¹⁰³ Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, ed. cit. (vezi *supra*, nota 9), p. 36.

Arhimandritul Nechifor Iliescu Sprânceană începea suplinirea la 13 februarie 1871, în vreme ce concursul pentru ocuparea catedrei, inițial publicat în *Monitorul Oficial* pentru data de 15 septembrie, a fost devansat, probabil pe fondul presiunilor celor interesați, pentru data de 15 mai 1871¹⁰⁴.

După derularea procedurilor de constituire¹⁰⁵, comisia s-a întrunit la 15 mai sub președinția lui Vladimir Suhopan, dar, din pricina absenței lui Grigore Cobălcescu, ședința s-a amânat trei zile. La 18 mai, de această dată în efectiv complet, comisia lua în discuție dosarele celor patru candidați înscrși anterior, între ei numărându-se și Nechifor Iliescu Sprânceană, suplinitorul catedrei¹⁰⁶, și ajungea la o concluzie neașteptată: întrucât singurul care posedă titluri suficiente pentru a putea preda la cursul superior era Nechifor Iliescu Sprânceană, și cum acesta nu s-a prezentat să susțină probele scrise și orale, concursul trebuie amânat „pentru o altă epocă”¹⁰⁷.

¹⁰⁴ ANIC, MCIP, dosar 164/1871, f. 77 (adresa nr. 34 din 16 februarie 1871 a directorului Ieremia Dârțu către Minister, anunțând începerea suplinirii, original), f. 42 (adresa Ministerului nr. 602 din 30 ianuarie/11 februarie 1871, către *Monitorul Oficial*, concept) și f. 57 (adresa Ministerului nr. 884 din 12/24 februarie 1871, către *Monitorul Oficial*, concept).

¹⁰⁵ La 4 mai 1871, ministrul Constantin Esarcu îl ruga pe rectorul Universității din Iași să tragă la sorti membrii universitari ai comisiei (el însuși îi numise deja pe directorul Seminarului, pe Dimitrie Gusti și pe arhiereul Vladimir Suhopan) și să organizeze concursul la 15 mai. Ștefan Micle se conforma, așa încât în comisie au intrat și universitarii Ștefan Micle, Grigore Cobălcescu, Nicolae Ionescu (înlocuit cu Titu Maiorescu, apoi cu Andrei Vizanti) și N. Quintescu, convocând-i pe toți în cancelaria Universității din Iași, la data stabilită. SJAN, Rectorat, dosar 117/1870, „Dosarul relativ la concursul ținut pentru ocuparea catedrei de Istoria universală și eclesiastică de la Seminarul Socola”, f. 1-5, 7 și 8, originale.

¹⁰⁶ Trei dintre aceștia aveau recomandarea Ministerului, prin telegrame semnate de miniștrii Constantin Esarcu, respectiv Christian Tell (Petre Râșcanu, Ioan Grigorescu și Constantin Dimitrescu) iar ultimul, suplinitorul catedrei (Nechifor Iliescu Sprânceană), nu. Vezi SJAN, Rectorat, dosar 117/1870, f. 5, 9 (originale) și 12 (telegramă). Interesant este că Petre Râșcanu concurase și în 1868 la catedra de Istorie scoasă la concurs la Liceul din Iași, așadar dorea să facă din această disciplină, profesiunea sa. ANIC, MCIP, dosar 164/1868, f. 160, cerere adresată Ministerului la 9 septembrie 1868, original.

¹⁰⁷ Direcția discuțiilor fusese trasată de Grigore Cobălcescu, care încă de la început ceruse, intransigent, să se refuze participarea candidaților „care nu posedă titluri acoperitoare” și

Catedra nu a putut fi ocupată nici după concursul fixat la 25 august 1871, când s-au prezentat Nechifor Iliescu Sprânceană, Ioan Cireș și Petru Gafton, ultimii doi absolvenți ai Seminarului de la Socola și studenți ai Facultății de Litere de la Universitatea din Iași, deși toți trei au fost acceptați în concurs¹⁰⁸.

Așa că a fost nevoie de alt termen (10 februarie 1872) pentru a se organiza un nou concurs. De data aceasta, din comisia care trebuia să decidă soarta a cinci catedre, făceau parte arhiereul Filaret Scriban, cel care avea să se stingă din viață în primăvara anului 1873, apoi Zaharia Columb (directorul Liceului din Iași), P. Panciu și universitarii Andrei Vizanti, Victor Challiol, Constantin Climescu și Dimitrie Brandia. Între candidați, alături de Nechifor Iliescu Sprânceană și Petre Râșcanu, îi găsim pe Dimitrie Agura, George Buțureanu și Constantin Severin. Petre Râșcanu, viitor profesor de istorie universală la Universitatea din Iași (însă după absolvirea Facultății de Litere din oraș și după un stagiul la École pratique des hautes études din Paris), i-a devansat clar pe ceilalți concurenți, obținând la cele patru probe scrise și patru orale, media 8,03 (iată și mediile colegilor săi, în afară de Nechifor Iliescu Sprânceană, care nu s-a prezentat nici acum, la fel ca în trecut, pentru a susține probele: 7,14; 5,64; 6,14); drept urmare, a fost declarat câștigător

---

nu au urmat o universitate, căci altfel s-ar descuraja „elevii de facultate”. Epoca era una foarte dificilă, se știe, Universitatea din Iași cunoscând o reducere de populație studențească, între altele, și din motivul că absolvenții nu erau avantajați în cazul unor concursuri pentru diverse posturi în aparatul de stat. Separat se pronunța Nicolae Quintescu, care credea că se poate ține concursul, cu participarea celor doi candidați prezenți, Petru Râșcanu, absolvent de gimnaziu, și Ioan Grigorescu, absolvent al Seminarului de la Socola și profesor titular de geografie și istorie la Liceul din Botoșani. În orice caz, ceilalți membri ai comisiei subliniaseră, foarte coerent, că pentru a putea preda la catedra în cauză, se cere „absolvirea unor studii cel puțin identice cu cele de la o facultate literară și teologică” și că este în interesul educației ca măcar catedrele de la cursul superior să fie ocupate numai de „persoane speciale, care să fi terminat cel puțin studiile universitare din țară”. SJAN Iași, Rectorat, dosar 117/1870, f. 15, 17r-v, 18, originale.

¹⁰⁸ SJAN Iași, Rectorat, dosar 156/1871, „Dosarul relativ la concursul pentru catedrele vacante de lycee, cursul superioare”, f. 1, 2, 10, 11, 14, 22, 25, 27-28r-v, originale.

și recomandat Ministerului pentru numire la catedra de Istorie universală și eclesiastică de la Seminarul Socola¹⁰⁹. La 18 martie 1872, Ministerul anunța direcțiunea Seminarului de numirea pe post a lui Petru Râșcanu, care depunea la 25 martie jurământul în fața rectorului Universității din Iași (conform articolului 383 din Legea Instrucțiunii) și începea efectiv cursurile cu elevii la 1 aprilie¹¹⁰.

Noul profesor de istorie universală și eclesiastică și-a structurat materia diferit de predecesorul său¹¹¹, și, la fel precum Constantin Erbiceanu, a fost la acea vreme o soluție potrivită, un bun orator care știa a-și apropia și „însenina” elevii, predând de la catedră „atât de solemn, dar și de armonios”, cel puțin dacă judecăm după amintirile lui Nicolae Iorga despre Petre Râșcanu și cursul său de istorie antică la Universitatea din Iași¹¹².

¹⁰⁹ Filaret Scriban și P. Panciu (probabil influențat de cel dintâi) au formulat o opinie separată, considerându-l pe Nechifor Iliescu Sprânceană, care, de altfel, nu s-a prezentat nici atunci pentru a susține probele, drept cel mai potrivit pentru a ocupa postul. Vezi SJAN Iași, Rectorat, dosar 169/1871, „Dosarul concursurilor pentru mai multe catedre vacante de licee”, f. 1, 7, 9, 15, 17, 19-28, originale. Deși nu s-a prevalat de această calitate, Petre Râșcanu mai era și student la Facultatea de Litere a Universității din Iași, unde se înscrisese în toamna anului 1870. Vezi SJAN Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere. Dosare personale, dosar 26/1870-1871, „Dosarul Petru Râșcanu, audiente Facultății de Litere. 1870 noemvrie 3”, f. 2 (cererea de înscriere a celui în cauză, din 20 octombrie 1870, și aprobarea decanului Ioan Caragianni) și f. 1 (adeverință de student auditor, datată 3 noiembrie 1870), originale.

¹¹⁰ SJAN Iași, SVC, dosar 219/1872, „Acta numirilor de funcționari și alte chestiuni privitoare la aceasta... 1872”, f. 13, concept, 14-15, originale.

¹¹¹ Programa lui Constantin Erbiceanu am dat-o mai sus. Iată, spre comparație, programa propusă de Petru Râșcanu pentru primul semestru al anului 1872-1873:

„Clasa V-e: Istoria universală antică până la Grecia istorică; Din istoria generală a creștinismului. Clasa IV-e: Istoria Evului Mediu până la cruciate, afară de Europa Orientală și de arabi; Secolele 9-le, 10-le, 11-le din istoria eclesiastică. Clasa VII-e: Istoria modernă până la resbelul lui Ludovic XIV-le pentru succesiunea Spaniei; Secolul 16-le din istoria eclesiastică”. Cf. SJAN Iași, SVC, dosar 224/1872-1873, „Acta programelor și alte chestiuni relative la examene pe 1872-1873”, f. 21, original.

¹¹² Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. I, *Copilărie și tinerețe*, Chișinău, Editura Universitas, 1991, p. 160-161.

La un an de la transferul la noua catedră, Constantin Erbiceanu avea să fie martorul celei mai nefericite reforme a programei, asumată de generalul Christian Tell, un ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor (1872) nepregătit pentru o asemenea responsabilitate. După cum nota Gheorghe Adamescu, noul ministru considera că „unele științe prea lumești, prea practice, nu au ce căuta în programa seminariilor, cari trebuie să dea tinerilor o cultură mai idealistă”¹¹³. De fapt, s-au scos atunci materii care puteau asigura o oarecare deschidere viitorilor clerici, precum limba franceză, limba elină, științele fizico-chimice, agromonia etc. de la cursul inferior. Pe de altă parte, s-au introdus noi materii, menite să întărească dimensiunea eclesiastică, precum exegetica, patrologia ș.a.¹¹⁴

Reforma a produs o vie nemulțumire în corpul didactic al seminariilor, cu atât mai mult la Iași, unde ministrul Tell se făcuse deja neplăcut mediului eclesiastic local prin proiectul său de a subordona Mitropolia Moldovei mitropolitului Ungrovlahiei, care ar fi devenit mitropolit *primat*¹¹⁵; reforma seminariilor a rămas valabilă pe toată perioada în care Constantin Erbiceanu a predat la Socola. În studiul său din 1885 asupra Seminarului „Veniamin”, istoricul așeza în antiteză viziunea ministrului Mihail Kogălniceanu de la 1860 cu cea a generalului Tell din 1872/1873, afirmând, despre reforma primului, că „este tot ce poate fi mai bun, pentru că studiile religioase se întrețin, științele naturale, fizice și matematice se adaugă, precum și limbile moderne, franceza în toate clasele”. Școala ar fi progresat până la 1873, atunci

¹¹³ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 129.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 129-130. Vezi și anexele 62 („Deciziunea Ministerului de Instrucție pentru suprimarea câtorva catedre de la seminarii. 15 septembrie 1872”) și 63 („Raportul ministrului de Instrucție către Domnitor pentru oarecare modificări în privința catedrelor de la seminarii. 2 noiembrie 1872”), p. 101*-104*.

¹¹⁵ A intervenit însă Carol I, la cererea mitropolitului Calinic Miclescu, reușind să păstreze autonomia străvechii instituții. Vezi și N.A. Bogdan, *Regele Carol I și a doua sa capitală. Relații istorico-politice scrise din inițiativa primarului Iașului G.G. Mârzescu*, București, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1916, p. 181.

când, considera elenistul, „ministrul de Culte și Instrucțiune de atunci, rep. General Tell, au lovit de moarte învățământul religios din toată țara, desființând catedre, întrunind mai multe științi pe capul unui profesor, înmulțind în mod neauzit orele de lecții...”¹¹⁶

Iar acuzele profesorului nu se opreau aici. Programul ar fi fost neinspirat alcătuită, încât, constata el, „vedem negru pe alb că învățământul religios din toată țara au dat mult înapoi, că în mare parte starea de necultură a clerului nostru de astăzi este datorită acestei situații penibile și de regres, ce durează de la 1873 și până în prezent”. Drept urmare, sublinia Constantin Erbiceanu, până la o reformă veritabilă, care să îndrepte daunele produse de inițiativa ministrului Tell, aceste școli se aflau în imposibilitatea practică de a da țării „oameni versați în știință serioasă religioasă și în moralitate”¹¹⁷.

Observăm în tonul istoricului toată indignarea corpului profesoral seminarial. Profesorii de la cursul inferior se simțeau direct loviți de noile reglementări întrucât, pe lângă dispariția unor catedre și în paralel cu mărirea normelor (dublate chiar în unele cazuri) până la 21 de ore pe săptămână, se reduceau considerabil salariile. Așa că cinci dintre profesorii Seminarului de la Socola (cursul inferior) alegeau să protesteze în scris la Ministerul Instrucțiunii. Petiționarii arătau că noua grilă de salarizare este nedreaptă și „parcimonioasă” nu doar în comparație cu dascălii de la cursul superior, ci și cu ceilalți profesori de la școlile laice, iar normele, prea mari, de până la 21 de ore săptămânal. În condițiile navetei zilnice din oraș până la școală, care le complica existența și presupunea cheltuirea „a minimum cinci galbeni pe lună pentru trăsură numai”, ei solicitau revenirea la salarizarea din trecut¹¹⁸.

¹¹⁶ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea Socola...*, ed. cit., p. 113.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 117.

¹¹⁸ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, anexa 64 („Petițiunea profesorilor Seminarului «Veniamin» către Ministr. Instrucț. pentru mărirea salariilor. 1872”), p. 107* și 108*.

Același Constantin Erbiceanu, afectat după cum vom arăta, și în plan personal, nota că generalul Tell, „spre a încorona opera sa, au lovit ilegal și au ciuntit salariile profesorilor de la cursul inferior” de la 315 la 179 de lei lunar. Pe de altă parte, Legea Instrucțiunii din 1864 prevedea ca, după 12 ani de activitate, salariile cadrelor didactice să se dubleze așa încât, continua ironic istoricul, „se vede că la aceasta s-au uitat fostul ministru Tell, când li-au înjumătățit salariile profesorilor de la cursul inferior din toată țara, li-au recompensat munca de 12 ani!”¹¹⁹

Cu toate protestele, reducerile de catedre și bugetare au rămas în vigoare¹²⁰ și au influențat negativ evoluția acestui tip de școli, activitatea profesorilor și calitatea absolvenților. De altfel, încă în toamna anului 1871, așadar înainte de „reformă”, când se discutau primele reduceri de catedre, însuși mitropolitul Calinic Miclescu protestase în scris atât la primul-ministru, cât și la președintele Camerei Deputaților,

¹¹⁹ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea Socola...*, ed. cit., p. 115. De altfel, chiar fratele său, Gheorghe, trimisese o plângere la Minister în care menționa că nu este respectat articolul 387 din Legea Instrucțiunii, relativ la dublarea salariilor după cei 12 ani de activitate. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 225/1872, f. 11 (adresa lui Gheorghe Erbiceanu către directorul Nechifor Iliescu Sprânceană din 20 ianuarie 1873, în care roagă să fie înaintată „alăturata prelunga aceasta suplică” a sa la Minister, cu rezoluția pozitivă a directorului, original) și f. 12-14 (petiția olografă a celui amintit, plină de corecturi, înregistrată cu nr. 23 din 22 ianuarie 1873, original). Potrivit lui Gheorghe Adamescu, care a văzut în arhiva Ministerului adresa expediată de la Seminar, lui Gheorghe Erbiceanu i s-ar fi răspuns că lefurile sunt fixate „după buget”, așa că cererea nu poate fi satisfăcută, nici pentru petent, nici pentru restul dascălilor care sunt incluși în aceeași categorie; pur și simplu, efortul bugetar ar fi prea mare. Vezi Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 135, nota 5.

¹²⁰ O nouă încercare disperată a dascălilor de la cursul inferior al Seminarului Socola (inclusiv a directorului) de revenire la vechile salarii, a avut loc la sfârșitul anului 1878 sau la începutul celui următor, când ei s-au adresat legislativului. După aproape trei luni fără răspuns, directorul Filotei Romanescu, el însuși direct interesat de problema salarizării, reacționa ultimativ, scriindu-i ministrului în nume personal și arătând că „dacă reintegrarea salarelor nu se face nici anul acesta” el renunță la dreptul de gradațiune și dorește ca suma respectivă să-i fie adăugată la diurna pe care o primea ca director, oricum insuficientă pentru administrarea unei școli situate în afara orașului. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 285/1879, f. 43 și 44 (adresa cu nr. 39 din 12 martie 1879 către Minister, concept).

propunând ca, dacă „în adevăr este vorba pentru economie”, atunci reducerile să vizeze obiectele care „nici nu sunt în legătură cu sistemul învățământului teologic”, unde seminariile oricum nu ar putea concura școlile laice, și nu materiile religioase¹²¹.

Indirect, lovitura se resimțea și în rândul dascălilor de la cursul superior, căci mulți dintre aceștia suplineau una sau mai multe catedre de la cursul inferior. Constantin Erbiceanu reacționa foarte rapid la noua realitate, renunțând la 3 octombrie 1872, în mod argumentat, la suplinirea catedrei de Religie (sau, cum apărea în statele de funcțiuni, de Științe catehetice¹²²):

„Prea cuvioase Părinte,

Văzând programul după care avem a preda anul acesta scholar, prin care mi s-a dat mai multe ore de cât în anul trecut; considerând că studiul Religiei în cursul inferior s-a divizat în două și pentru fiecare catedră s-a prevăzut un număr însemnat de lecțiuni; considerând încă că lecțiunile studiului meu propriu coincid cu cele ale catedrei ce o am suplini până acum; Pe aceste considerente am onoare a vă încunoștiința că demisionez de la catedra ce am ocupat-o până acum ca suplinitoriu.

Primiți onorabile Părinte, cu această ocaziune încredințarea respectului ce vă conserv.

C. Erbiceanu”¹²³

În aceeași zi, directorul Ieremia Dârțu anunța ministrului demisia colegului său și specifica că, potrivit noii programe, ambele

¹²¹ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, anexe 58 („Adresa Mitropoliei Moldovei către președintele Consiliului de Miniștri în privința suprimării câtorva catedre de la seminarii. 29 septembrie 1871”), p. 101*-102*, și 59 („Adresa Mitropoliei Moldovei către președintele Camerei Deputaților în privința suprimării câtorva catedre de la seminarii. 16 noiembrie 1871”), p. 102*-104*.

¹²² Constantin Erbiceanu suplinise catedra în cursul anului școlar 1871-1872, și primea pentru aceasta, cu mici variații de la o lună la alta, puțin sub 100 de lei pe lună. Vezi A ȘJAN Iași, SVC, dosar 222/1872, f. 6v, continuată la f. 85 (statele de plată și funcțiuni pe luna ianuarie); f. 10 verso continuată la f. 81 (la fel, pe luna aprilie), originale.

¹²³ ȘJAN Iași, SVC, dosar 219/1872, f. 26, adresa Ministerului nr. 10862 din 26 octombrie 1872 către Direcțiunea Seminarului, original.

catedre de Științe catehetice de la cursul inferior (și încă una din cursul superior) au rămas vacante, așa că cerea „să regulați pe cine veți socoti ca suplinitori”, altminteri elevii cursului inferior rămân fără noțiuni religioase¹²⁴. Anul școlar începuse, iar reacția Ministerului se lăsa așteptată, așa că o nouă adresă pleca spre București la 11 octombrie 1872, cerând numirea „de urgență” a suplinitorilor celor trei catedre „de cea mai mare însemnătate” pentru elevii Seminarului. Decizia Consiliului Permanent (aprobată de ministru la 4 noiembrie 1872) se dovedea autistă: „cathedrele citate fiind regulate de a funcționa, acest raport se va pune la dosar”¹²⁵.

Este evident că pe fondul deselor probleme ivite în toată țara și cauzate de schimbările de programă și de buget, funcționarii de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice nu au gestionat în mod competent situația. Așa că, în paralel cu demersurile disperate de la Iași, directorul era notificat la 26 octombrie 1872 de la București că, în urma neconcludentului concurs din luna septembrie, catedra de Religie rămâne neocupată, așa că profesorul Constantin Erbiceanu va fi însărcinat în continuare cu suplinirea ei (dar catedra era deja înlocuită, prin programa Ministerului, cu altele două!). Drept urmare, directorul reamintea Ministerului de actul de demisie al elenistului „pe rațiunea că este imposibil de a ține și a doua catedră, fiind ore mai multe decât poate preda cineva într-o săptămână”¹²⁶.

Cum norma didactică crescuse mult la cursul inferior, nu se găseau ușor suplinitori. Profesorii de la celelalte catedre îi răspundeau directorului că „fiind îngreunați cu lecțiunile ce fiecare le au actual-

---

¹²⁴ SJAN Iași, SVC, dosar 219/1872, f. 43 (sau 41, căci dosarul are pe alocuri numerotare dublă), adresa cu nr. 376 din 3 octombrie 1872, concept.

¹²⁵ ANIC, MCIP, dosar 141/1872, f. 48, adresa cu nr. 382 din 28 octombrie 1872 și avizul Consiliului Permanent cu nr. 3665 din 30 octombrie 1872, original.

¹²⁶ SJAN Iași, SVC, dosar 219/1872, f. 26, adresa Ministerului cu nr. 10862 din 28 octombrie 1872 și rezoluția directorului Ieremia Dârțu, original.

mente, nu pot suplini o altă catedră”¹²⁷. Cu certitudine reducerea salariilor a înnegurat și mai mult atmosfera. După cum bine nota într-un raport directorul Nechifor Iliescu Sprânceană, adus în funcție la sfârșitul anului 1872, „domnii profesori de la cursul inferior prin reducerea salariului de la 297 lei 50 bani, ce l-au avut până la finele anului expirat 1872, la 178 lei 50 bani pe lună, au început a se descoraja”¹²⁸.

Lucrurile au trenat până la sfârșitul toamnei, căci la 22 noiembrie, Consiliul Permanent lăsa în sarcina direcțiunii recomandarea suplinitorilor¹²⁹. Se pare că directorul a reușit la 23 noiembrie să convingă trei dintre dascăli să accepte suplinirile în cauză: frații Erbiceanu (Gheorghe la cursul superior și Constantin la cel inferior, la catedra vacantă de Istoria Vechiului și Noului Testament, Istoria bisericească și Mărturisirea ortodoxă) și Petre Sfeț(i)escu, profesorul de muzică de la cursul superior (pentru cealaltă catedră de curs inferior), dascăli pe care, afirmă Ieremia Dârțu, „i-am și obligat a începe cursurile chiar de la 24 noiembrie”¹³⁰.

Cu toate acestea, lucrurile nu se așezaseră, și nu este exclus ca tocmai această situație încurcată să fi provocat plecarea lui Ieremia Dârțu din postul de director al Seminarului de la Socola. El s-a retras din funcție cândva la sfârșitul anului 1872¹³¹, în locul său venind Nechifor Iliescu Sprânceană. Noul director a găsit o altă rezolvare, căci statele de plată și funcțiuni pe luna decembrie îl arată pe el însuși predând la

¹²⁷ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 134.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 113* (anexa 67: „Din raportul direcțiunii Seminariului «Veniamin» către Ministerul Cultelor pentru anul școlar 1872-1873”).

¹²⁹ *Ibidem*, p. 134.

¹³⁰ SJAN Iași, SVC, dosar 219/1872, f. 48 (sau 46, numerotare dublă), adresa nr. 403 din 3 noiembrie 1872, concept. Vezi și Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 135, unde se citează un raport al directorului către Minister, dar se inversează catedrele suplinite de Constantin Erbiceanu și de Petre Sfeț(i)escu.

¹³¹ Pe Ieremia Dârțu îl vom găsi din luna mai 1873 în ierarhia bisericească ca arhiereu-vicar al Dunării de Jos, luând numele de Gălățeanu; va rămâne aproape sufletește de Seminar, fie ca delegat trimis de Mitropolie la examenele de sfârșit de an, fie prin discursuri la ocaziile festive ale școlii.

catedra unde fusese anterior propus Constantin Erbiceanu, în vreme ce August Scriban, a cărui catedră de Elocvență bisericească se desființase la începutul anului școlar 1872-1873, era numit la cealaltă¹³².

În ianuarie 1873, îl găsim pe Constantin Erbiceanu, alături de directorul Nechifor Iliescu Sprânceană, de Ieronim Buțureanu și de alții, în comisia organizată la Universitatea din Iași pentru concursurile la catedrele vacante din seminariile din Iași, Huși și Roman¹³³. El este prezent și în septembrie 1876, în comisia concursului pentru ocuparea catedrei de Istorie a Vechiului și a Noului Testament, istoria bisericească și confesiunea ortodoxă de la cursul inferior, alături de Vladimir Suhopan, de Ieronim Buțureanu (pe atunci directorul Seminarului) ș.a. Interesant, dar nu neașteptat, este că dintre cei șase candidați înscriși la concurs, comisia l-a preferat pe Filotei Romanescu¹³⁴, vechiul coleg, cu bune și cu rele, al lui Constantin Erbiceanu. Nu cunoaștem atitudinea elenistului față de candidatul Filotei Romanescu, dacă l-a sprijinit sau dacă, dimpotrivă, ar fi preferat un alt rezultat; cu siguranță însă că cel mai greu cuvânt în aducerea lui la Seminarul de la Socola, l-a avut arhiereul Vladimir Suhopan¹³⁵. Noul profesor și-a început cursul cu oarecare întârziere, la 22 noiembrie 1876, dată la care înceta și suplinirea catedrei

---

¹³² SJAN Iași, SVC, dosar 222/1872, „Acta statelor de prezență”, f. 34v continuată la f. 57, original. Drept dovadă a bulversărilor majore din viața Seminarului în 1872-1873, raportul directorului Nechifor Iliescu Sprânceană, înaintat la sfârșitul aceluia an școlar, vine cu o versiune ușor modificată, dar pe care nu o mai prezentăm aici. Vezi Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 112*, anexa 67: „Din raportul direcțiunii Seminarului «Veniamin» către Ministerul Cultelor pentru anul școlar 1872-1873”.

¹³³ *Ibidem*, p. 135. Din păcate, autorul nu dă alte detalii.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 136.

¹³⁵ Dincolo de problemele de raportare la ceilalți, arhimandritul Filotei Romanescu avea două calități pe gustul lui Vladimir Suhopan, care-l evidențiau în grupul de șase concurenți: fusese elevul acestuia la Universitatea din Iași, deschizându-și scurtă vreme orizonturile intelectuale la Atena și la Paris și intrase de ani buni în ierarhia monahală. De altfel, exista tradiția ca toți directorii Seminarului (cu excepția lui Damaschin Bojincă 1834-1839), să fie selectați din cinul monahal.

de către Ieronim Buțureanu, responsabilitate asumată de acesta după decesul lui Nechifor Iliescu Sprânceană (aprilie 1876)¹³⁶.

Viitorul academician a avut și alte supliniri, ocazionale, unele probabil numai în acte (cele pe durată foarte scurtă). În ianuarie 1875, se îmbolnăvea grav Vasile Kirnisch, profesor de retorică și de filosofie la Seminar. La 24 ianuarie, el anunța direcțiunea de imposibilitatea venirii la serviciu și aranja ca orele să-i fie suplinite de Constantin Erbiceanu. Directorul Nechifor Iliescu Sprânceană accepta imediat propunerea și o trimitea pentru avizare la Minister, împreună cu certificatul medical aferent, semnat de trei medici ieșeni, notând că „Vasile Kirnisch a angajat pe d. Constantin Erbiceanu să-l suplinească pe cât timp va fi bolnav”. Iar Ministerul acorda dascălului suferind un concediu de șase săptămâni, dar „cu condițiunea propusă ca în timpul absenței să fie suplini de dl. Constantin Erbiceanu”¹³⁷. Și tot pentru scurtă vreme, cel din urmă avea să-l suplinească, începând cu 17 mai 1875, și pe Ieronim Buțureanu, pe timpul participării acestuia la ședințele Sfântului Sinod¹³⁸;

¹³⁶ ANIC, MCIP, dosar 143/1876, „Seminariul Socola”, f. 48-49, adresa direcțiunii Seminarului către Minister, nr. 446 din 22 noiembrie 1876 și dispoziția ministrului către serviciul de contabilitate, originale. Însărcinat de Minister cu suplinirea catedrei fostului director, Ieronim Buțureanu încercase o eschivă, motivând că orarul este incompatibil, dar până la urmă a trebuit să facă, cum i s-a și sugerat, schimb de ore cu un alt profesor și să se conformeze (f. 8, telegrama din 12 mai 1876 către Minister și rezoluția Consiliului Permanent, aprobată de ministru). Pe de altă parte, cel care care anunțase autoritățile de decesul directorului Nechifor Iliescu Sprânceană, pedagogul șef al Seminarului, se oferise încă de pe 24 aprilie să continue a suplini orele acestuia „ca și până acum”, dar a fost, cel mai probabil, refuzat, ca lipsindu-i specializarea. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 268/1876, „Acta admiterilor și escluderilor elevilor și alte questiuni cu chiriarchie pe 1876”, f. 39, adresa nr. 110 către Ministerul Instrucțiunii, concept.

¹³⁷ SJAN Iași, SVC, dosar 255/1875, „Acta congediilor”, f. 1, cererea semnată de profesorul Kirnisch, datată 24 ianuarie 1875 și rezoluția directorului Seminarului, din 26 ianuarie 1875, original; f. 2, adresa cu nr. 31, tot din 24 ianuarie 1875 către Minister (concept); f. 5, răspunsul Ministerului, cu nr. 1176 din 3 februarie 1875, original.

¹³⁸ SJAN Iași, SVC, dosar 255/1875, f. 16, adresa din partea Mitropoliei către direcțiunea Seminarului, cu nr. 871 din 16 mai 1875, în care se aducea la cunoștința direcțiunii că Ministerul a aprobat deja cele de mai sus. Actul era semnat de mitropolitul Calinic Miculescu și contrasemnat de cel în cauză, directorul Mitropoliei, Ieronim Buțureanu.

la fel va face și după retragerea lui Buțureanu de la catedră, începând cu 2 martie 1877¹³⁹. În anul școlar 1877-1878, Constantin Erbiceanu a mai suplinat catedra de curs superior pe care o va ocupa, în 1878, Dragomir Demetrescu, și el licențiat al Universității din Atena, și viitor coleg de redacție (din 1883) la *Revista Teologică*, predând orele de Scripturistică (Vechiul și Noul Testament) la clasa a V-a, Ermeneutică și Exegeză la clasa a VI-a, Patrologie la clasa a VII-a¹⁴⁰.

Fiecare profesor era obligat să prezinte semestrial direcțiunii programa materiilor predate. Astfel s-au păstrat în arhive câteva din programele obiectelor (din catedra unde era titular) „paradosite” de Constantin Erbiceanu. Iată, mai întâi, ce conținea un asemenea document pentru semestrul de iarnă 1872-1873:

„Clasa V-a – Din Theologia Dogmatică

1. Introducțiunea în Theologia Dogmatică, adică, obiectul, modelurile orthodoxe, methodul, importanța și deviziunea Theologiei Dogmatice. 2. Despre unitatea lui D-zeu și atributele Divinității. 3. Despre Misterul Trinității conform Sf. Scripturi. Tradițiunile Sf. Sinoade Ecumenice. 4. Despre univers în genere și crearea sa. 5. Despre Providența. 6. Despre îngeri în genere și despre îngerii buni și demoni. 7. Despre om, crearea și starea sa primară. 8. Despre căderea omului și peccatul original.

Clasa VI-a – Din Theologia Morală

1. Introducerea în Theologia Morală, adică, definiția, methodul și... 2. Despre limitele obiective a vieții morale: bunul suprem... 3. Despre datorii, drepturi și consilii. 4. Despre limitele obiective a vieții morale: conștiința morală ... 5. Despre imputațiunea acțiunilor morale, obiectivă și subiectivă. 6. Despre viață și acțiunile morale, ori despre virtute și fructele ei. 7. Despre păcat și viața nemorală. 8. Despre theosevie, ori credința, speranța și amorea... 9. Despre amorea datorită aproapelui, dreptate și umanitate.

¹³⁹ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 136.

¹⁴⁰ SJAN Iași, SVC, dosar 276/1877-1878, f. 20-21 „Conspect din materiile ce am predat în cursul anului 1877/1878 în Seminarul Veniamin din Monastirea Socola 1878 iunie 5”, original.

Classa VII-a – Din Dreptul Canonic

1. Definiția dreptului canonic, necesitatea jurisprudenței canonice și... 2. Despre dezvoltarea și izvoarele dreptului canonic. 3. Despre dreptul canonic intern. 4. Despre misterele din punctu de vedere a dreptului canonic, botezul, penitența și matrimoniul. 5. Despre organismul și constituțiunea Bisericii... 6. Despre patriarh, metropoliți, arhiepiscopi, exarhi, precum și despre referințele ierarhice. 7. Despre arhimandriți, protosingeli, egumeni, protopopi, precum și despre referințele ierarhice. 8. Despre diaconi și atribuțiunile lor.

Professore C. Erbiceanu 1872/1873 ianuarie în 3”¹⁴¹

Pentru semestrul de vară nu avem o programă detaliată, dar ne putem forma o idee dintr-un referat al lui Constantin Erbiceanu, în care prezintă foarte pe scurt materia predată în acel an școlar (ambele semestre):

„Classa V-a. Theologia Dogmatică în conformitate cu programul. Semestrul I-iu Din Theol. Dogmat – până la peccatul original. Semestrul II-lea De la peccatu original până la finitul acestui studiu. Eschatologia s-au tratat pe scurt.

Classa VI-a. Theologia Morală și Pastorală dupre program. Semestrul I-iu Din Theol. Morală – până la datoriile individuale. Semestrul II Continuarea Moralei și studiul Pastoralei, cu distincțiune locurile cele mai necesare.

Classa VII-a. Studiul Dreptului Canonic. Semestr. I-iu Dreptul canonic până la ordinul... Semestr. II-lea Continuarea și terminarea acestui studiu”¹⁴².

Interesant este că în acest document profesorul amintea și sursele sale de inspirație pentru pregătirea orelor („manualele din care am făcut us pe larg”); pentru Teologia dogmatică, morală și pastorală a

¹⁴¹ SJAN Iași, SVC, dosar 224/1872-1873 f. 9r-v și 22, „Conspect ce s-au predat din științele theologice în cursul superior din Monastirea Socola, în timpul semestrului I-iu în anul scholarius 1872-1873”, original.

¹⁴² SJAN Iași, SVC, dosar 224/1872-1873, f. 25r-v „Conspect din materia predată de subsemnatul la științele theologice din cursul superior din Seminariul Veniamin din Monast. Socola, în anul scholarius 1872/3”, original.

prelucrat lucrările episcopului Melchisedec, iar pentru Dreptul canonic, cărțile mitropolitului Șaguna¹⁴³.

Iată și programa catedrei sale pentru ambele semestre ale anului școlar 1880-1881:

„Clasa V. Theologia Dogmatică

Semestrul I-iu. Introducerea în teologie etc.; theologia propriu-zisă; despre D-zeu și atributele sale; despre Providență; despre Trinitate; cosmogonia Mosaică, crearea omului, starea sa primară și căderea lui etc.

Semestrul II-lea. Păcatul original, posibilitatea răscumpărării, promisiunea răscumpărării conform profețiilor, venirea Răscumpărătorului; despre personala lui Is. Christos; despre Grație; despre Biserică și notele ei; despre Inspirațiune; despre Sf. Scriptură și tradiție; despre sf. misterii.

Clasa VI. Theologia Morală și Pastorală

Semest. I-iu. Partea I-a conținând teoriile moralei creștine, virtute, viciu, păcat, gradele lui, imputațiunea lor etc.

Semest. II-lea. Partea II-a și III-a. Despre cult, drept și datorie; despre Obligațiuni, justiție, beneficianța etc.; drepturile și datoriile guvernaților și guvernatorilor etc.; morala ecclesiasticilor etc. Partea IV. Despre educațiunea și cultivarea facultăților individului conform creștinismului. Pastorală. Introducerea, calitățile candidatului de preoție, conf. Sf. Scripturi și tradiției etc.; calitățile ce trebuie să aibă preotul ca păstor etc.

---

¹⁴³ Într-un document conceput și semnat – probabil la 1864 – de către Neofit Scriban, Melchisedec Ștefănescu, I. Strat, A.T. Laurian, Carol Davila și P. Donici, erau specificate manualele tipărite propuse pentru a fi utilizate în seminarii. În listă aflăm aproape exclusiv lucrările lui Filaret Scriban și Melchisedec, dar și *Dreptul canonic* al episcopului Șaguna. Vezi culegerea de documente *Seminarul Central 1836-1936. Documentele întemeierii*, publicate de Victor Papacostea și Mihail Regleanu, București, Tipografia Bucovina, 1938, doc. CCLVIII („Manualele teologice tipărite ce sunt a se adopta în seminarele din România”), p. 402-404. În cazul catedrei lui Constantin Erbiceanu, profesorul se referea la *Morala creștinească seau Teologia morală pe scurt*, de Filaret Scriban, Iași, Tipografia Buciumul român, 1855, Melchisedec Ștefănescu, *Teologia pastorală*. Parte tradusă parte prelucrată după mai mulți autori..., București, Imprimeria Ștefan Rassidescu, 1862 și, în fine, Andrei Șaguna, *Compendiu de dreptul canonic al unei sântei sobornicesci și apostolesci biserici*, Sibiu, Tipografia arhidiecezană, 1868.

Clasa VII. Dreptul canonic.

Semestrul I-iu. Introducerea; isvoarele despre Biserică și organismul ei; despre învățăturile dogmatică, simbolice, axiomatice, liturgice și rituale; despre sf. misterii; despre misterul căsătoriei în special; despre arhieriei etc.

Semestrul II-lea. Despre presviteri, diaconi, călugări și călugărițe; despre elementele sociale ale organismului ecclesiastic, parohii, biserici și edificarea lor etc.; despre monastiri, protopresbiteritate, episcopate, mitropolitate și patriarhate; despre persoanele beneviciate în Biserică, dreptul lor de a fi salariate; despre constituirea clerului beneficiat; despre averile eparhiilor, metropoliilor și patriarhiilor etc.; despre Biserica în Stat și Statul în Biserică; Puseciunea [pozițiunea] Bisericei facia cu Statul și vice-versa; despre libertatea Bisericei în Stat; raportul bisericilor de diferite rituri creștine între sine; despre originea legislațiunei Ecclesiei și forma ei; despre canoane în genere; despre Sinod și speciile lui; Sinoadele existente în Biserica Orientală orthodoxă; despre codici vechi și canoniștii orientali; despre traducerea canoanelor în limba română etc.

Professor, C. Erbiceanu”¹⁴⁴

Constantin Erbiceanu avea ore aproape în fiecare dimineață. În anul școlar 1876-1877, spre exemplu, el predă elevilor de curs superior marți și de joi până sâmbătă inclusiv, de la orele 8 la 11, în vreme ce fratele său ținea ore atât dimineața, cât și după-amiaza¹⁴⁵. Un program destul de lejer (mai ales dacă îl comparăm cu normele didactice de mai târziu), de 12 ore pe săptămână. În plus, elevii cursului superior erau, în

¹⁴⁴ SJAN Iași, SVC, dosar 294/1880-1881, f. 26r-v și 36, „Conspect de materiile predate de subsemnatul din studiile theologice în cursul superior la Seminariul din Monast. Socola, în anul școlar 1880-1881”, original.

¹⁴⁵ SJAN Iași, SVC, dosar 261/1876, „Acta lucrărilor consiliului și diferite programe”, f. 42, „Programa distribuirei orelor cursului superior din Seminariul Socola pe anul școlar 1876/1877”, întocmită la 18 septembrie 1876, original. Și în anul școlar 1880/1881 viitorul academician predă doar în cursul dimineții, orele fiind încă mai bine grupate, fapt care îi lăsa timp liber pentru cercetările sale: marți, joi, sâmbătă de la 8.00 la 12.00. Cf. SJAN Iași, SVC, dosar 302/1880, „Dosarul lucrărilor Consiliului profesoral și programa pe anul 1881-1882”, f. 13, „Programa cursului superior”, original.

mod tradițional, mai puțin numeroși decât cei din cursul inferior, ceea ce constituia, fără îndoială, un avantaj.

Salariul său lunar, pentru catedra de Teologie dogmatică, morală, pastorală și drept canonic, s-a situat vreme de un deceniu și mai bine la valoarea de 350 de lei, din care ridica, cu mici variațiuni, după reținerile legale precum taxa de 5% „în folosul statului”, între 282,63 și 299,25 lei. În 1881 spre exemplu, din totalul de 16 profesori ai Seminarului, doar șase de la cursul superior (între care și Constantin Erbiceanu) beneficiau de acest salariu, ceilalți 11 oscilând, după celebra reducere operată la 1872 în salarizarea profesorilor de curs inferior, între 94 și 179,55 de lei¹⁴⁶.

Autoritățile încercau în acei ani să controleze mai bine seminariile și să corijeze derapajele, mai ales că școlile teologice aveau un regim aparte și, de aici, un anumit decalaj față de cele laice. În 1885, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice trimitea o circulară în care cerea, la sugestia Consiliului Permanent de Instrucțiune și după rezultatele inspecțiilor din anul școlar anterior, ca profesorii din seminarii să țină cont de programă, „să întrebuințeze numărul de ore determinat de autoritatea școlară” și să nu țină recreațiile în timpul alocat orelor¹⁴⁷. Cu certitudine, nerespectarea programei era o problemă și la Seminarul de la Socola; fie și numai prin relativa depărtare de oraș, școala de acolo scăpa adesea controlului atent al autorităților.

Mai gravă era însă problema neprezentării profesorilor Seminarului la ore, așa cum rezultă din unele surse, cu deosebire din rapoartele întocmite de direcțiune și din corespondența cu Ministerul, fără a fi o

---

¹⁴⁶ Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 272/1877, passim, dosar 284/1879, f. 27, dosar 298/1881, „Dosarul statelor de prezență pe anul 1881”, passim, dosar 279/1878, „Acta statelor de prezență, conturilor și bugetelor pe anul 1878”, passim, dosar 322/1883, „Acta statelor de prezență și cheltuiala menajului pe 1883”, passim.

¹⁴⁷ SJAN Iași, SVC, dosar 341/1884, „Acta diferitelor chestiuni pe 1884-1885”, f. 102, adresa Ministerului, nr. 2405 din 26 februarie 1885, original.

tară întâlnită doar la Seminarul de la Socola¹⁴⁸. Una dintre cauzele principale era des invocata depărtare de oraș, unde locuiau cei mai mulți dintre dascăli, obligați să ajungă la școală pe jos sau cu trăsura. Și tot din pricina distanței, școala scăpa unui control mai strict, cum aminteam mai sus. În plus, unii dintre profesorii acelei perioade aveau două slujbe: Vasile Kirnisch, profesorul de filosofie, era și funcționar la direcțiunea telegrafelor¹⁴⁹ iar un altul lucra și la Epitropia Sfântul Spiridon din Iași, motiv pentru care își neglija orele¹⁵⁰.

În orice caz, așa cum arată actele de arhivă păstrate până astăzi, Constantin Erbiceanu s-a remarcat ca unul dintre profesorii cu o prezență foarte bună la ore. Abia la sfârșitul lunii august 1873, el solicita de la direcțiune un concediu „de la 15-20 septembrie” pentru a fi prezent înaintea Curții de Casație „în calitate de tutore”, probabil în legătură cu averea adusă în căsătorie de soția sa Aglae și care era supusă unor datorii și procese. Menționa că „numai această absolută împrejurare mă face a-mi lăsa în suplinire postul pentru prima oară de la intrarea mea în profesură” și că orele-i vor fi acoperite, „după o prealabilă înțelegere”, de fratele său, Gheorghe¹⁵¹.

¹⁴⁸ Nici la București lucrurile nu au stat mai bine, nici în epocă, nici anterior. La 3 iunie 1864, o comisie alcătuită din Petrache Poenaru, clericul Veniamin și August Treboniu Laurian inspecta Seminarul de la Văcărești și constata, simptomatic, că, în afară de profesorul Demetrian de la clasa I, „ceilalți profesori erau absenți, și până la 12 ore n-au venit niciunul dintre dâșii”. Cf. *Seminarul Central 1836-1936. Documentele întemeierii*, doc. CCLI, p. 292-293.

¹⁴⁹ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 136. Vezi și Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 16.

¹⁵⁰ Pe de altă parte, unul din foștii elevi ai Seminarului la începutul anilor 80 ai secolului XIX, Gheorghe Ghibănescu (*op. cit.*, p. 15) își amintea că „profesorii veneau regulat la școală”, nelăsând suficient timp liber elevilor..

¹⁵¹ SJAN Iași, SVC, dosar 233/1873, „Acta absențelor și concediilor 1873”, f. 16, cererea lui Constantin Erbiceanu nr. 117 din 29 august 1873 către direcțiune și rezoluția pozitivă a directorului Nechifor Iliescu Sprânceană, original. Direcțiunea transmitea cererea de concediu la Minister, dar cum întârzia de la București decizia oficială, la 11 septembrie directorul îi emitea solicitantului un act („Atestațiune”) prin care menționa că, în lipsa unei confirmări de la Minister, profesorul este liber în perioada amintită, dar că i s-a pus în vedere să fie prezent la 20 septembrie „fiind posibilitatea a se începe cursurile școlare”.

În februarie 1876 el apărea cu o singură absență nemotivată¹⁵², în schimb în luna octombrie a aceluiași an lipsea nemotivat în zilele de 28, 29 și 30 (orele 8-11)¹⁵³. Viața i se complicase între timp, căci fetița Constanța împlinise doi ani și în aprilie 1876 se născuse și al doilea copil al cuplului, Laurențiu.

E drept că, îngrijorat de amploarea fenomenului absenței dascălilor de la cursuri, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii înăsprise condițiile în care se acordau concediile la cerere și solicitase direcțiunilor școlilor să urmărească mai atent prezența profesorilor la ore și să țină o evidență precisă pe care să o trimită regulat Ministerului¹⁵⁴.

Anii următori nu prezintă surprize. Constantin Erbiceanu își vedea de ore cu aceeași seriozitate, lipsind doar în cazuri de boală, urgențe familiale sau vreme nefavorabilă. În anul 1877 nu găsim nici o absență în martie, pe luna aprilie figura cu o singură absență nemotivată, tot una avea în septembrie (29 septembrie, orele 8-11); în octombrie absentase motivat o dimineață, fiind bolnav (5 octombrie), iar în decembrie lipsise nemotivat două dimineți (în zilele de 9 și 15)¹⁵⁵. În anul academic următor, a absentat nemotivat doar în diminețile zilelor de 30

Vezi și dosar 255/1872, f. 92, adresa direcțiunii nr. 357 din 31 august 1873 către Minister, respectiv f. 94r-v, „Atestațiunea” nr. 373 din 11 septembrie 1873, concepte.

¹⁵² SJAN Iași, SVC, dosar 263/1876, „Acta hârtielor relative la state. 1876”, f. 9, adresa direcțiunii nr. 69 din 2 martie 1876 către Minister, concept.

¹⁵³ SJAN Iași, SVC, dosar 268/1876, f. 231, lista întocmită de direcțiune, concept. Chiar și așa, a lipsit puțin față de profesorii Proca (nouă zile) sau Albineț. Profesorul Proca era altminteri cunoscut și la Minister pentru lipsa sa de la ore. În 1872, direcțiunea Seminarului avertiza autoritățile asupra absențelor înregistrate de Vasile Proca în cursul anului școlar 1871-1872, menționând însă că acesta ar fi „bolnav de hiară”; în consecință, Ministerul trimitea profesorului o muștrare scrisă, cerându-i să-și îndeplinească „cu exactitate” datoria de dascăl. Vezi ANIC, MCIP, dosar 141/1872, „Seminariul din Socola”, f. 45 (adresa nr. 375 din 3 octombrie 1872, semnată de directorul Ieremia Dârțu, original), respectiv f. 46 (adresa Ministerului nr. 1171 din 2 noiembrie 1872 către Vasile Proca, concept).

¹⁵⁴ SJAN Iași, SVC, dosar 271/1877, „Acta diferitelor chestiuni pe an 1877”, f. 11, circulara Ministerului nr. 723 din 3 februarie 1877, către directorii școlilor, original.

¹⁵⁵ SJAN Iași, SVC, dosar 271/1877, f. 19, 20, 312r-v, 325 listele întocmite de direcțiune pentru lunile martie, aprilie, septembrie, octombrie și noiembrie 1877, concepte.

noiembrie 1878, 3 februarie și 10 aprilie 1879¹⁵⁶, ceea ce îl poziționa pe Constantin Erbiceanu în topul celor mai conștiincioși profesori, alături de „ceasornicul Socolei”, cum îl numeau elevii, fratele său Gheorghe.

Situația se prezintă neschimbată și în anii următori, deși, să admitem, atât depărtarea Seminarului de oraș, unde s-a mutat după căsătorie, cât și munca de cercetare a vechilor manuscrise, începută cu mult entuziasm, ori obligațiile de redactor la *Revista Teologică*, ca să nu mai vorbim de familia numeroasă, îi consumau energiile¹⁵⁷.

Sugestiv pentru atmosfera de la Socola este că, în ianuarie 1885, ministrul Grigore Tocilescu solicita direcțiunii noi lămuriri asupra fenomenului lipsei dascălilor de la catedră: „văzând numeroasele absențe făcute de profesorii aceluia Seminaru în luna expirată noemvrie sunteți invitat să înaintați actele prin care și-au justificat absențele”¹⁵⁸. Situația nu era însă singulară, căci la 15 ianuarie 1885, pentru a opri practica motivării absențelor profesorilor „numai dupe simplele arătări ale acestora că au fost indispuși sau că au fost reținuți de afaceri grave”, Ministerul trimitea tuturor unităților de învățământ primar și secundar o circulară în care solicita ca, odată cu listele absențelor, să fie înaintate și actele justificative¹⁵⁹.

Și în plan personal, primii ani după preluarea îndatoririlor de dascăl la Seminar, viața lui Constantin Erbiceanu a fost o luptă grea între dorința de a-și întemeia o familie și sugestiile sau chiar presiunile

¹⁵⁶ SJAN Iași, SVC, dosar 285/1879, f. 38r-v (ianuarie și februarie), 96 (martie), 96v-97 (aprilie), 165 (octombrie), liste întocmite de direcțiune, concepte.

¹⁵⁷ El figurează cu absențe pe 2 decembrie 1880 și pe 31 ianuarie 1881. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 298/1881, „Dosarul statelor de prezență pe anul 1881”, f. 127r-v, concept. Iar la finele anului 1884, a absentat pe 16 și 22 noiembrie (fiind bolnav), apoi de două ori, motivat, în decembrie. Cf. SJAN Iași, SVC, dosar 341/1884, f. 42 (noiembrie 1884), 51 (decembrie), concepte.

¹⁵⁸ SJAN Iași, SVC, dosar 341/1884, f. 56, adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice nr. 15 din 2 ianuarie 1885, original.

¹⁵⁹ SJAN Iași, SVC, dosar 341/1884, f. 57, adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice nr. 358 din 15 ianuarie 1885, original.

unor apropiați care îl voiau intrat în cinul monahal. Chiar mitropolitul Calinic Miclescu insista ca tânărul întors de la Atena să se călugărească, precum atâția alți absolvenți de studii teologice, lucru care i-ar fi deschis calea către înalta ierarhie ecleziastică, unde era nevoie de intelectuali capabili și riguros instruiți:

„Mult a stat pe lângă mine Calinic Mitropolitul ca să mă călugăresc, spre a intra în ierarhie. Îmi arăta marea cu sarea, cum zice proverbul și îmi făgăduia totul, eu însă consultându-mă cu mine însumi și luând de ajutor și pe fratele meu, m-am hotărât a nu mă călugări pentru că îmi va fi peste putință a îndeplini cu exactitate cerințele monastice, și aveam și exemple de persecuția cărturarilor, și că dar îmi voi călca jurământul depus și voi putea fi atacat de oricine, la orice împrejurare”¹⁶⁰.

Decizia mariajului, luată în 1873 după discuții cu fratele său, căsătorit de multă vreme cu Iulia Scriban, care îi și dăruise numeroși copii, avea să stârnească pentru o vreme un val de răutăți la adresa sa, peste care a trecut însă cu bine. Și-a ales-o de soție pe Aglae Negrescu, o tânără de aproape 22 de ani, „de familie bună”, fiica lui Gheorghe și Aristia Negrescu din Botoșani, ambii decedați, înrudiți cu avuta familie Zappa.

¹⁶⁰ Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, ed. cit., p. 15. Într-adevăr, faptul că înalții ierarhi, dincolo de prostul obicei al hirotonirii preoților fără carte sau cu studii insuficiente, îi marginalizau uneori pe tinerii instruiți intrați în cinul monahal, era o realitate pe care Constantin Erbiceanu a conștientizat-o puternic în acei ani. Într-unul din sutele de manuscrise dăruite de el însuși Bibliotecii Academiei Române (ms. românesc 3917), care conținea și un *Cuvânt la Pogorârea sf. Duh <rostit în biserica din Mănăstirea Socola de clericul Dimitriu>*, găsim o însemnare a donatorului la f. 97v: „S-au rostit în biserica din Mănăstirea Socola de elevul Dimitriu, tânăr genial. Călugărit s-a numit Filaret. Persecutat, s-a sinucis pe drum spre Huși. Era foarte cult, mare orator și poliglot. Studiase la Socola, Atena și Kiev. Desperarea l-a făcut să comită crima. Trăia din mila cunoșcuților lui și nu i se dădea nici un post, pentru că era temut de cei puternici. C. Erbiceanu”. Cf. Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III (B.A.R. 3101-4413), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 274. Constantin Erbiceanu îl cunoștea bine pe Filaret Dimitriu, care fusese coleg de generație cu fratele său, Gheorghe, alături de care a și fost trimis, în 1856, la studii la Universitatea din Atena.

Profesorul avea pe atunci 35 de ani, așadar mai „copt” decât Aglae, cum se obișnuia de altfel, și probabil că aici a stat secretul unei relații cu adevărat exemplare, în care cei doi s-au armonizat perfect. Căsătoria a avut loc la 20 mai 1873¹⁶¹, după ce în ziua precedentă se încheiase un „Contract de căsătorie” între cei doi viitori soți, întărit de Ioan Negrescu, tutorele tinerei, și având „consimțământul sfatului familiei”. Prin respectivul act, care reglementa regimul dotal, Aglae Negrescu aducea „în casa viitorului ei soț avere mobilă și imobilă” și consimțea ca viitorul soț să administreze toate bunurile. E drept, averea imobilă din Botoșani era grevată de câteva datorii și împrumuturi, dar, în ansamblu, zestrea Aglaei era una însemnată¹⁶².

Dacă până atunci profesorul locuise în apropiere de fratele său și de Seminar, după căsătorie familia s-a instalat în oraș, așa cum cereau noile necesități familiale și pretențiile soției. Soții au ales o casă pe pe str. Atanasie, în apropierea bisericii Sf. Atanasie și Chiril, puțin mai sus de renumita cârciumă Bolta Rece¹⁶³. În Iași au venit pe lume și cei patru copii ai cuplului: mai întâi o fată, Constanța (n. 1874), apoi trei băieți, Laurențiu (n. 1876), Constantin (n. 1877) și mezinul Eduard (n. 1880), care au primit o educație aleasă, atât la Iași, cât și la București sau în străinătate¹⁶⁴.

Relația cu elevii

Numărul de elevi pe care i-a avut Seminarul de la Socola la vremea aceea a variat foarte mult. Însuși Constantin Erbiceanu nota în istoria aceluia așezământ că între 1860-1874 școala avea „150 interni și 100-150 externi”, așadar o situație echilibrată, însă după 1874 lucrurile ar fi luat o turnură nefericită, existând doar 50 de interni și 300-500 de

¹⁶¹ Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, ed. cit., p. 15.

¹⁶² SJAN Iași, fond Tribunalul Iași, secția III-a, Foi dotale, dosar 22/1873 f. 126-128, original.

¹⁶³ Vezi Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 16.

¹⁶⁴ Despre familia savantului vom discuta pe larg în alt context.

externi¹⁶⁵. Într-adevăr, chiar dacă cifra externilor este exagerată, raportând-o la informațiile pe care le-am aflat în arhive¹⁶⁶, toate datele indică o criză, resimțită profund, în ceea ce privește nivelul academic al elevilor și absolvenților. Cauza era, în mod evident, tocmai numărul mare de elevi externi, nevoiți să vină de departe la cursuri sau să locuiască în condiții necorespunzătoare din toate punctele de vedere, și locurile insuficiente din internat. Dacă în anii 50 ai secolului XIX elevii externi erau excepția, cu deosebire la cursul superior¹⁶⁷, ei au ajuns peste două-trei decenii să dea majoritatea populației școlare, cu întregul lanț de consecințe nefaste, subliniat cu deplină luciditate chiar de profesor, la 1885:

„Din acest răstimp au ieșit o sumă de preoți cu puțină instrucție și fără nici o educație specială, pentru că era imposibil a o căpăta, stând prin case particulare și prin locuri D-zeu mai știe de ce condiție.

Astfel dar în loc de progres, în loc de a vedea astăzi țara un cler luminat pentru popor și o pepinieră pentru ierarhia superioară, ne trezim că totul

¹⁶⁵ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea Socola...*, ed. cit., p. 118.

¹⁶⁶ Însuși autorul își avertiza cititorii că lucrarea sa păstrează discreția cu privire la anumite episoade și personaje și că poate avea unele defecte, chiar dacă este bazată pe documente: „Multe lucruri nu le-am spus mai pe larg, din cauză că persoanele în cestiune sunt încă în viață și de aceea nu le-am putut desvolta, spre a nu atinge susceptibilitatea lor, lăsând aceasta în sarcina celor ce vor continua acest istoric și poate complecta. Tot materialul l-am extras din arhiva școlei, pe care am consultat-o în totalitatea ei; dacă se văd pe ici pe colea anacronisme ori repetiri, aceste au provenit din cauză că așa le-am găsit înșirate în acte. [...] Certific însă atât veritatea faptelor espuse, cât și a datelor, că sunt exacte așa cum le-am cules din acte”. *Ibidem*, p. 121-122. Un asemenea act, care l-ar fi putut induce în eroare pe autor, îl reprezintă statistica pentru anul 1875-1876, întocmită în iulie 1877, unde se dă la o rubrică cifra de 393 de elevi (în condițiile în care același act dă și cifra reală de 268 de elevi, din care 56 interni). Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 271/1877, „Acta diferitelor chestiuni pe an 1877”, f. 28? (numerotare ilizibilă), „Statistica învățământului secundar din România. Seminarul Socola din Iași”. Pentru același an, 1875-1876, un alt act dă cifra de 256 de elevi și 16 profesori; vezi SJAN Iași, SVC, dosar 268/1876, f. 159, raport la cerere către Minister, nr. 126 din 28 mai/9 iunie 1876, concept.

¹⁶⁷ Proporția se menținea încă în 1872, când aflăm în clasa a VII-a (ultima) 31 de elevi interni și doar 8 externi. Vezi ANIC, MCIP, dosar 141/1872, „Seminariul din Socola”, lista elevilor din clasa respectivă, la f. 22v, 24v, 33 și 34v, original.

ne lipsește, ne videm săraci de un cler care să corespundă stărei societății noastre și culturai timpului [...].

De când s-au micșorat internatul prin seminarii, s-au înmulțit externii, de atunci s-au privat viitorii preoți de o educație proprie misiunii lor; de atunci constatăm și noi o decădere religioasă și morală în societate”¹⁶⁸.

Într-adevăr, proporția mare de elevi externi făcea dificilă misiunea profesorilor de la Seminar, fie ei bine intenționați, precum frații Constantin și Gheorghe Erbiceanu. Situația externilor a explodat în vara anului 1876, când turbulențele provocate de aceștia au ajuns să fie reclamate până și de locuitorii din zonă, scandalizați de comportamentul câtorva elevi. Unul dintre vecinii Seminarului avertiza că doi elevi frecventează „în toate sările” o domnișoară aflată pe strada Socolei, unde „beu și se îmbată” până la ceasuri târzii de noapte, ba se întorc și diminețile „morți-beți făcând amândoi gălăgie pe uliță venind de la tractiruri și blestămății”. Iar alt locuitor din zonă îi scria directorului Seminarului, cerând, exasperat, „măsuri serioase” contra externilor în cauză, care ar fi mâncat la unul din baluri „garnitură de ciubote” și „friptură cu cenușă în două”; se pare că locuitorii trecuseră peste limita suportabilității, de unde și amenințarea voalată: „că dacă va fi contrar, apoi...”¹⁶⁹.

Cu siguranță însă și atitudinea prea înțelegătoare a profesorilor contribuisese la acea atmosferă. Bunăoară, directorul Ieronim Buțureanu se plângea Ministerului în ianuarie 1877 că încercările sale de a aplica regulamentul și a aplica „pedepsele de espulsare” a externilor și internilor sunt zădărnice de colegii profesori care evită a se întruni în consiliul profesoral și a lua decizii ferme: „chiar când se completează numărul, mai fiecare din membri se grăbește a se reînturna acasă,

¹⁶⁸ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminariului Veniamin din Monastirea Socola...*, ed. cit., p. 118-119.

¹⁶⁹ ANIC, MCIP, dosar 137/1877, „Seminarul Socola din Iași”, f. 5 (plângerea din 8 iunie 1876 a lui Servu Dimitrie), respectiv f. 6r-v (plângerea lui M. Foca, nedată), originale.

neputându-se astfel lua în considerare cestiunile cu răceala și seriozitatea ce ele reclamă”. De aceea, el constata că de vreme ce consiliul profesoral decide exmatricularea externilor, nu sunt speranțe pentru îmbunătățirea conduitei și frecvenței elevilor la ore și la biserică¹⁷⁰.

Așa că la examenele de sfârșit de an școlar din vara lui 1877, trimisul Mitropoliei, Vladimir Suhopan, constata și el că dacă internii își dau totuși silința

„în cât însă se atinge de studioșii externioți... aceștia îndeobște sunt neglijenți în frecventarea colegiilor, căci cei mulți dintre ei în fiecare lună, debia câte 10 zile se află la prelecțiuni, și din cauza absenței lor, căzură cei mai mulți la examen”.

Ierarhul vedea doar două posibilități pentru depășirea crizei și protejarea elevilor externi „de o viețuire degradatoare, pre care o deprinde prin bordeile vierilor, și prin localurile de debit al băuturilor spirtoase, nefiind alte locuințe în Socola”: mărirea internatului Seminarului sau, dacă lucrul nu era posibil, mutarea școlii în oraș¹⁷¹.

Problemele însă nu s-au rezolvat atunci, așa că, în 1881, Ministerul a luat o decizie care nu presupunea alocarea de noi fonduri: eliminarea externilor. Directorul Filotei Romanescu atrăgea însă atenția că din cei 225 de elevi ai Seminarului, doar 56 erau interni, așa că îndepărtarea imediată a externilor ar fi dus la reducerea dramatică a numărului de elevi și, implicit, de absolvenți. Până la urmă s-a ajuns la un compromis

---

¹⁷⁰ ANIC, MCIP, dosar 137/1877, f. 1, adresa lui Ieronim Buțureanu din 20 ianuarie 1877 către Minister, original.

¹⁷¹ ANIC, MCIP, dosar 137/1877, f. 33r-v, „Copie de pe relațiunea înregistrată la nr. 1512 dată de Prea Sf. Arhiepiscop Irinupoleos Vladimir Suhopan din 15 august 1877”. Referatul înaltului ierarh se găsește redat și în Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, Anexa nr. 72 „Raportul delegatului Mitropoliei la examenul de fine de an al Seminarului «Veniamin»”, 16 [corect, 15] august 1877”, p. 118*-119*.

în anii care au urmat: neacceptarea de noi elevi externi, cei aflați deja în școală având posibilitatea să-și termine totuși studiile¹⁷².

În unele cazuri, elevii se simțeau abandonați de conducerea Seminarului, care avea alte preocupări, mai lumești. Un asemenea director „absent” a fost, consideră Gheorghe Ghibănescu în amintirile sale, tocmai Filotei Romanescu, fostul coleg de studenție al lui Constantin Erbiceanu:

„Cu părintele director, arhimandritul Filotei Romanescu, nici un elev nu ducea casă bună, că nu se interesa de nimeni. În trei ani de zile nu l-am auzit să spună o vorbă, să dea o povață; să cheme un elev să-l mustre. Era musafir la Seminar, căci cupeul lui – avea cupeu –, toată ziua și-o petrecea prin târg, unde își arăta cu mândrie giubeaua lui căptușită cu matasă. Când îl zăriam că se plimba prin cerdacul din fața direcției, noi o ocoleam pe la bucătărie, ca să fim departe, mai departe, cât mai departe de cuvinte lui puțin măgulitoare pentru noi. Am eșit cu sufletul gol în cei trei ani din Seminarie din lipsa apropierei sufletești cu cârmuitorii”¹⁷³.

Numărul mic de elevi interni în toată perioada profesoratului lui Constantin Erbiceanu făcea ca selecția lor să se facă mai riguros decât înainte; așa că anual se ținea în toamnă un concurs pentru bursele vacante. În comisia de acordare a acestor burse pentru internat îl găsim pe viitorul academician doar în anii 1876-1877¹⁷⁴ sau în 1886-1887¹⁷⁵. În

¹⁷² Cf. Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 142. Tot 56 de elevi erau găzduiți în internatul Seminarului și în 1876, iar sumele care se cheltuiau cu aceștia ni se par modeste. Bugetul școlii pe acel an prevedea 57.132 lei pentru salariile celor 16 profesori, diurna directorului și salariile pedagogului, economului și servitorilor și doar 15.975 lei pentru întreținerea celor 56 de elevi interni (la care se adăugau „13 persoane interne”) și pentru administrarea școlii. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 260/1876, „Acta budgetelor”, f. 3r-v: „Budgetul Seminarului Central Socola, Iași, pe anul 1876”, original.

¹⁷³ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 17-18.

¹⁷⁴ În 1876, an în care îl vom regăsi și pe Constantin Erbiceanu în comisie, din cele 56 de burse prevăzute prin buget, opt se vacantaseră în timpul anului școlar 1875-1876, și încă 11 în vară, în urma absolvirii unor beneficiari, așadar urmau a fi scoase la concurs 19 burse. Cf. SJAN Iași, SVC, dosar 268/1876, f. 14, raport nr. 363 din 10 iulie 1876 către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, concept. Comisia era aleasă anual, conform

schimb, fratele său apare aproape constant (din 1873-1874 până în 1880-1881 și după 1885-1886)¹⁷⁶.

Dascălii erau chemați să-i examineze pe elevi la sfârșitul primului semestru (examene de iarnă, de regulă la început de ianuarie¹⁷⁷) și la sfârșit de an școlar (examene generale), înainte de vacanța de vară. Examenele se dădeau în fața titularului catedrei și a altor doi (în unele cazuri, trei) delegați desemnați dintre profesorii școlii, cu oarece cunoștințe în domeniul respectiv. Adesea erau prezenți și unul-doi delegați din partea Mitropoliei care întocmeau uneori și rapoarte¹⁷⁸.

Bunăoară, în cadrul examenelor de iarnă din ianuarie 1872, elevii cursului superior erau programați pentru a fi ascultați în ziua de marți, 4, din materia predată de Constantin Erbiceanu. Așadar, la examenul de

---

articolului 6 din Regulamentul de ordine al Seminarului. În septembrie 1876, consiliul profesoral i-a desemnat pe August Scriban, Constantin Erbiceanu, Vasile Proca și Petru Râșcanu, care, sub președinția directorului Ieronim Buțureanu, trebuiau să selecteze prin concurs bursierii „pentru diferitele clase”. Vezi și dosarul 267/1876, „Acta eliberărilor de atestate și certificate pe 1876”, f. 143, proces-verbal al Consiliului profesoral din 1 septembrie 1876, original. Ministerul adăugase și condiția ca elevii bursieri să aibă cel puțin media generală 6 (f. 384 adresa nr. 8698 din 4 septembrie 1876, original). Pe 9 septembrie, comisia din care făcea parte și Constantin Erbiceanu își încheia lucrările și prezenta Consiliului profesoral catalogul examinaților și lista elevilor care obținuseră media generală necesară pentru a primi una din cele 19 burse disponibile (f. 387 și 413, raportul din 9 septembrie 1876 al comisiei, respectiv lista celor 19 elevi, originale scrise de mână lui Constantin Erbiceanu).

¹⁷⁵ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 140, n. 1.

¹⁷⁶ *Ibidem*. Tot în toamnă, la începutul lunii septembrie, se desfășurau examenele de corigență, în fața unei comisii alcătuită din cinci profesori, la care se adăugau titularii obiectelor. Constantin Erbiceanu a făcut parte uneori din această comisie, dar nu atât de des precum alți colegi ai săi. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 276/1877, „Acta examenelor de iarnă și de vară, a examenelor de corectare, examene generale 1877/78 și examene de admitere la burse pe an școlar 1877/1878”, vol. II, f. 293r-v, „Prescript-verbal 1878 septembrie 1”, original.

¹⁷⁷ O excepție s-a consumat în anul școlar 1880/1881, pe fondul epidemiei de variolă, când impunându-se vaccinarea elevilor sub supravegherea familiilor, consiliul profesoral al Seminarului a luat decizia ca semestrul să se încheie mai repede, la 14 decembrie, iar examenele de iarnă să înceapă câteva zile mai târziu decât de obicei, la 8 ianuarie 1881. Cf. SJAN Iași, SVC, dosar 302/1880, f. 14r-v, „Prescript Verbale 1880, decembre 11”, original.

¹⁷⁸ Vezi detalii la Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 144, n. 1.

Teologie dogmatică, morală și pastorală și drept canonic îi găsim ca delegați pe Gheorghe Erbiceanu și August Scriban, în vreme ce viitorul academician figura ca delegat, alături de Gheorghe Costăchescu, la trei materii: limba elină (catedra fratelui său), cântările bisericești și istoria universală și eclesiastică, catedră pe care o părăsise un an mai devreme, o dovadă în plus că încă avea conexiuni cu acea materie; și tot el era delegat, acum împreună cu Nicolae Giurgianu, la examenul de Elocvență bisericească¹⁷⁹. Exact un an mai târziu, la începutul lunii ianuarie 1873, îl găsim pe Constantin Erbiceanu ca delegat la examenele de istorie a Vechiului și Noului Testament (la cursul inferior, alături de August Scriban), elină (cursul superior, alături de Gh. Costăchescu), introducere în Sf. Cărți, exegetică și patrologie (cursul superior, alături de Petre Râșcanu), și chiar de caligrafie și desen (cursul inferior, alături de Gh. Drăghici)¹⁸⁰.

¹⁷⁹ SJAN Iași, SVC, dosar 216/1872, „Acta atîngătoare de questiuni de programe și disciplina elevilor pe 1872”, f. 9 și 13, „Programul ținerii essamenelor semestrului I al anului școlar 1871/72 în Seminariul Central din m-rea Socola”, original.

¹⁸⁰ SJAN Iași, Rectorat, dosar 228/1873-74, „Dosarul relativ la examenele Seminariului Socola”, f. 2, „Programa ținerii essamenului semestrului I-iu 1873/74”, original. În exact aceleași poziții îl regăsim ca delegat și în ianuarie 1876, doar că parțial alături de alți colegi. Cf. dosar 275/1876, „Dosarul corespondenței cu Seminariul Socola pe anul 1875-1876. 1875 decem. 29”, f. 2, „Programa ținerii essamenului semestrului I-iu 1875/76”, original. Un an mai târziu, la examenele catedrei sale sunt delegați Filotei Romanescu și August Scriban, în vreme ce pe el însuși îl aflăm delegat la examenele de istorie sacră (alături de August Scriban), elină (cu Gheorghe Costăchescu), introducere în Sf. Cărți, exegetică și patrologie (alături de Petre Râșcanu), caligrafie și desen (alături de dr. Agapi). Cf. dosar 302/1876-77, „Dosarul corespondenței cu Seminariul Socola. 1876 decem. 27”, f. 2, „Programa essamenelor semestrului I-iu pe anul 1876/77”, original. În ianuarie 1879, Constantin Erbiceanu era asistat, la examenele catedrei sale, de delegații Filotei Romanescu și Dragomir Demetrescu (tustrei cu experiențe formative ateniene) iar el însuși participă ca delegat la examenele de istorie bisericească (cu Dragomir Demetrescu), filosofie (cu Filotei Romanescu), elină (tot cu Dragomir Demetrescu), introducere în exegetică și patrologie (cu fratele său), morala și liturgica (cu Dragomir Demetrescu). Cf. dosar 357/1878-79, „Dosarul corespondenței cu Seminariul Socola. 1878 decem. 23”, f. 2, „Programa pentru succesiunea studiilor la esamenul semestrului I-iu”, original.

În ianuarie 1884 a fost asistat tot de Filotei Romanescu și de Dragomir Demetrescu, iar el apare personal ca delegat doar la examenele de morală (curs inferior, alături de Filotei Romanescu) și la științele exegetice (curs superior, alături de Gheorghe

Ne întrebăm dacă într-adevăr Constantin Erbiceanu a participat, ca evaluator, la examenele de iarnă din anul școlar 1886-1887, desfășurate între 2 și 12 ianuarie 1887. În decembrie 1886, se afla pe picior de plecare la București, unde avea să figureze de la 1 ianuarie 1887 între profesorii Seminarului Central din capitală. Așa că nu credem în prezența sa la Iași la examenele de iarnă, deși programarea publicată în decembrie 1886 în *Revista Teologică*, îl amintește; e drept, nu ca participant direct, ci ca titular al catedrei¹⁸¹.

Examenele de vară se desfășurau cu mai multă solemnitate, la ele luând parte și delegați numeroși din afara Seminarului. Rectorul Universității din Iași, cel care avea, potrivit legii, responsabilitatea avizării acestor examene în zonă, nota în iunie 1874 că vor fi invitați „ca să asiste la examenele școlarilor de la Seminariul Socola domnii V. Palade, P. Paicu, I. Caragiani, Dr. Ciurea”¹⁸². Autoritățile puneau mare accent pe aceste examene, considerate o adevărată oglindă a școlii. O circulară trimisă de la Minister în mai 1884, repetând demersuri deja tradiționale, invita directorii de școli să aibă „toată îngrijirea ca asemenea cercetări solemne pentru elevi, părinți și public, să fie cât se poate mai minuțioase și serioase, spre a încredința guvernul despre progresul adevărat al instrucțiunii publice din țara noastră”¹⁸³.

Costăchescu). Cf. SJAN Iași, SVC, dosar 326/1883-1884, „Acta esamenilor și a tot ce aparține de examen și a notelor generale pe 1883/84 și catalogul de corigeri”, f. 4, „Programa examenului de iarnă, anul școlar 1883/84”, original.

Spre finalul carierei ieșene, la examenele de iarnă din 2-14 ianuarie 1886, Constantin Erbiceanu a fost asistat de Dragomir Demetrescu și de directorul Răileanu, în vreme ce el era delegat la religie (cursul inferior, alături de August Scriban), științe exegetice (cursul superior, alături de director) și elină (alături de Dragomir Demetrescu). Cf. *Revista Teologică*, an III, nr. 42, 28 decembrie 1885, p. 336, articolul *Seminariul Veniamin din Iași*.

¹⁸¹ *Revista Teologică*, an IV, nr. 36, 28 decembrie 1886, p. 289.

¹⁸² SJAN Iași, Rectorat, dosar 228/1873-74, f. 3, adresa nr. 113 a Seminarului către Rectorat, original. Iar la examenele de vară din 1878 numărul delegaților a crescut: Iosif Bobulescu, Vasile Paladi, Zaharia Columb, Vasile Adamachi, Anastasie Fătu. Cf. dosar 332/1877-78, „Dosarul corespondenței cu Seminariul Socola. 1877 decembrie 20”, f. 4, rezoluția Rectoratului, original.

¹⁸³ Cf. SJAN Iași, SVC, dosar 326/1883-1884, f. 24, circulara nr. 4967 din 22 mai 1884.

În cadrul examenelor de vară din iunie 1876, la teologia dogmatică, morală și pastorală (clasele a V-a și a VI-a), ca și la dreptul canonic (clasa a VII-a) asistau ca delegați din partea școlii, fratele titularului, Gheorghe Erbiceanu, alături de directorul Ieronim Buțureanu, în vreme ce pe Constantin Erbiceanu îl găsim delegat la istoria bisericească (cursul inferior, alături de Petre Râșcanu), la elină (alături de director), pastorală (alături de fratele său) și muzică vocală (alături de fratele său și de Gheorghiu și Belissimus)¹⁸⁴. Un an mai târziu, la 8 iunie 1877, avea loc examenul la catedra sa, cu delegați Gheorghe Erbiceanu și Filotei Romanescu, iar Constantin Erbiceanu a asistat la examenele de istorie bisericească (cursul inferior, alături de dr. Agapi), elină (curs superior, alături de Filotei Romanescu), teologie morală și pastorală (curs inferior, alături de fratele său) și muzică vocală (curs superior, alături de frate dar și de Gheorghiu și Belissimus)¹⁸⁵.

¹⁸⁴ SJAN Iași, Rectorat, dosar 275/1876, f. 7, „Programma ținerei essamenului semestrului al II-le de vară în Seminarul Central din M-rea Socola, pe anul 1875/76 începător de la 7-23 iunie”, original.

¹⁸⁵ Cf. SJAN Iași, Rectorat, dosar 302/1876-77, f. 6, „Programma ținerei essamenului semestrului al II-le de vară în Seminariul Central din M-rea Socola, pe anul 1876/77 începător de la 7-23 iunie”, original. Și în anul următor, lucrurile s-au petrecut asemănător, doar că viitorul academician a fost desemnat pentru examenul la desen (alături de Petre Râșcanu), în loc de muzică vocală. Cf. dosar 332/1877-78, f. 6, „Programma ținerei essamenului semestrului al II-le de vară în Seminariul Central din M-rea Socola, pe anul 1877/78 începător de la 6-22 iunie”, original. În iunie 1879 Constantin Erbiceanu era asistat la examenele catedrei sale, ca și în iarnă, de Filotei Romanescu și de Dragomir Demetrescu, iar el însuși asista la examenele de istorie eclesiastică (cu August Scriban), elină (cu Dragomir Demetrescu), teologie morală și pastorală (curs inferior, cu același), introducere în exegeză și ermeneutică (curs superior, cu Filotei Romanescu), caligrafie și desen (alături de Petre Râșcanu și Dragomir Demetrescu). Cf. dosar 357/1878-79, f. 5, „Programma pentru succesiunea studiilor la esamenul de finea anului școlar 1878-79, începător de la 6-22 iunie”, original.

În cadrul sesiunii de vară din 6-22 iunie 1884, Constantin Erbiceanu era asistat de Dragomir Demetrescu și August Scriban, în vreme ce la rândul său, ocupat cu redacția revistei, asista doar la examenele de morală și pastorală (curs inferior, alături de Dragomir Demetrescu) și științe exegetice (alături de fratele său). Cf. SJAN Iași, SVC, dosar 326/1883-1884, f. 27, „Programa după care au a se ținerea esamenelor generale de finea anului școlar 1883/84 la Seminariul «Veniamin» din M-rea Socola”, original.

Se mai păstrează în arhive programarea ultimei sesiuni a examenelor de vară (anul școlar 1885-1886, sesiunea iunie 1886) la care a participat viitorul academician. Numai că stilul de redactare s-a schimbat, odată cu desemnarea noului director, Vasile Răileanu, și astfel nu putem afla numele delegaților, ci numai data fiecărui examen și numele profesorului titular. Potrivit acestui document, Constantin Erbiceanu și-a evaluat elevii dimineața la oral și după-amiaza la scris, după cum urmează: clasa a V-a pe 6 iunie, clasa a VI-a pe 12 iunie și clasa a VII-a pe 8 iunie¹⁸⁶.

Constantin Erbiceanu era o fire calmă, echilibrată, cerebrală. Fiica sa, Constanța, remarcabilă pianistă și respectată profesoară la Conservatorul din București, i se destăinuia unui elev devenit, în crepusculul vieții, amic și confident, proiectându-l pe tată în deplină antiteză cu mama ei: „Tata nu era *iute la mânia*, cum se spunea la Iași. Nu-și ieșea niciodată din calmul lui, orice s-ar fi întâmplat”¹⁸⁷.

Drept urmare, se purta foarte blând cu școlarii săi. În general, elevii de la cursul superior beneficiau de un tratament mai puțin aspru din partea profesorilor, lucru ce se poate vedea în notele obținute, dincolo de realitatea incontestabilă că acolo se regăseau doar școlarii cu aplecare spre învățătură. Deși, referitor la acest comportament al dascălilor, informațiile perioadei sunt contradictorii. Pe de o parte, există relatări care acuză o îngăduință prea mare față de copii. Pe de altă parte, notele de la examene nu sunt atât de mari cum ne-am fi așteptat, ba chiar apar anual o mulțime de corijenți sau chiar repetenți¹⁸⁸.

¹⁸⁶ SJAN Iași, Rectorat, dosar 559/1885, f. 89r-v, „Programa după care au a se ține esamenile generale pentru finea anului școlar 1885/86 în Seminariul «Veniamin» din Iassy”, original.

¹⁸⁷ Theodor Balan, *Prietenii mei muzicieni: Tiberiu Brediceanu, Constantin Silvestri, Constanța Erbiceanu, Ion Vasile*, București, Editura Muzicală, 1976, p. 207.

¹⁸⁸ Bunăoară, regăsim o situație neașteptată la sfârșitul anului școlar 1881, când printre elevii declarați, în primă instanță, repetenți, s-a numărat și Vespasian Erbiceanu, fiul lui Gheorghe Erbiceanu, viitor jurist de marcă și membru al Academiei Române, pe atunci

Documentele din arhive ne arată că dascălul avea, într-adevăr, obiceiul să pună note mari în cursul semestrelor și la fel de îngăduitor se manifesta la examene. Comparând cele câteva liste salvate de medii de la examene, vedem că elevii cursului superior primeau, aproape invariabil, cele mai mari medii tocmai la obiectele predate de Constantin Erbiceanu; în anul școlar 1877/1878, de exemplu, spre deosebire de fratele Gheorghe, el nu a lăsat niciun corijent¹⁸⁹.

Gheorghe Ghibănescu ne-a lăsat o importantă mărturie cu privire la felul în care era receptat, de către elevii săi de la Iași, viitorul savant. Era, se pare, o diferență notorie între stilul de predare al fraților Erbiceanu, în favoarea celui mai mare, Gheorghe, care locuia în imediata apropiere și ajungea primul la școală. Lucrul era vizibil nu doar la orele de greacă, care, în ciuda dificultății evidente, rămăneau întipărite în mintea școlarilor¹⁹⁰, ci și la celelalte materii suplinite ocazional de elenist¹⁹¹.

însă elev în clasa a IV-a la Seminarul de la Socola, Potrivit dispozițiilor ale Ministerului, transmise prin circulara nr. 4476/1878, nu promovau decât elevii care obțineau o medie generală de cel puțin 6. Se găsisese însă o porțiță de salvare, pentru a nu pierde din efectivul de elevi: propunerea profesorului Vasile Proca, acceptată de Consiliul profesoral, prin care se admitea totuși celor care aduceau (post-factum!) adeverințe medicale pentru perioada prelegerilor, sau „acte justificative de forță majoră”, să încerce a-și corija media în toamnă. SJAN Iași, SVC, dosar 302/1880, f. 18 („Prescript Verbale no. 11 1881, iunie 23”), respectiv f. 28 („Lista elevilor repetenți și expulși”), originale.

¹⁸⁹ SJAN Iași, SVC, dosar 276/1877, vol. I, f. 15-17, listele claselor V,VII,VII la examenele de iarnă, respectiv f. 24v, lista corijenților și repetenților, originale; f. 39-41, listele claselor V,VII,VII la examenele de vară, originale.

¹⁹⁰ „La greacă aveam șase ceasuri pe săptămână, așa că temele la greacă ne ocupau în fiecare sară. Și acum știu să spun pe nerăsuflăte articulele grecești, așa cum ne-a spus cuconul Gheorghe să le învățăm pe de rost. Într-un drum pe șesul Bahluiului spre casă am zis și am zis o, i, to; tu, tis, tu; cu singular, plural și dual; așa că după 52 de ani și azi le zic pe de rost!

Și tare necăjiți mai erau profesorii noștri! Conu Gheorghe avându-și casele devală în apropierea Seminariei, venia regulat el cel dintâi și pe zi cu soare și pe ninsoare, și înghețat și asudat! Ceasornic; el era ceasornicul Socolei!” Cf. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 16.

¹⁹¹ „În 1880 pleacă Petru Râșcanu la Paris spre complectare de studii. Vine la catedră domnul Gheorghe Erbiceanu, elenistul. Pare că-l văd în clasă. Tușia, își sufla nasul, își așeza ochelarii pe nas; striga la catalog, iar mai tușia ascuțit, își așeza barbișonul. Deschidea ghiozdanul, scotea pe Mandinescu... Neculau, citește tu... Elevul citea un period. Stai; ei!

Despre prestația profesorală a lui Constantin, opinia fostului elev nu era la fel de bună, căci dascălul (dar și materia în sine) părea că îi favorizează pe „bucheri”, cei care învățau mecanic:

„Cât ne-a explicat la dogme, la morală, la pastorală, părintele Inochentie la Huși, Costache Erbiceanu la Socola, n-am prins mult! Vorbă, vorbă și iar vorbă! Cea mai rea lecție este aceea în care vorbește numai profesorul, face oratorie, dar clasa nu-și mai are atenția susținută. [...] De ce oratoria bisericească în genere este sarbădă la noi: fiindcă se învață după *modèle beltèle*, unde frazeologia sacă domină, mistuind ideile! De la lecțiile active mai ții minte ceva; de la cele oratorice nu prinzi nimica!”¹⁹²

Profesorul era, așadar, dacă dăm crezare amintirilor lui Gheorghe Ghibănescu, mai puțin înclinat să explice cu spirit pedagogic materia sau să se folosească de materiale didactice diverse. Să nu uităm că însăși Biserica nu agrea dezbaterea reală, considerând-o o dovadă de lipsă de credință, iar materia predată de cel în cauză reprezenta miezul învățăturilor teologice¹⁹³. Apoi, nu era singurul, căci școala românească se afla într-o perioadă de adaptare la noile metode de predare folosite în

---

ce-ai înțeles! Trudă, îngăimeală; el te ajuta și-ți mai adăuga la cele scrise unele lămuriri. Toți le notam pe marginea cărții. Și acum am exemplarul meu de istorie legat frumos, cu sute de notițe scrise mărunt pe marginea cărții. La fiecare frază te opria, te căzneau să răspunzi tu, deci deveneau activ; îți mai turna untdelemn peste truda ta. Și eșiai din clasă cu lecția desțelenită. Repetarea în meditație era ușoară; îți coordonai textul cu notele; glasul profesorului îți suna în urechi și lecția o știai bine, desprinsă din buchea cărții!”. *Ibidem*, p. 19-20. Vezi și SJAN Iași, SVC, dosar 294/1880-1881, f. 2, „Program de studiu Istoriei universale la Seminaru, pe semestrul de iarnă, anul scolaru 1880-1881”, 10 ianuarie 1881, original.

¹⁹² Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 19.

¹⁹³ Chiar grupul de la revista *Deșteptarea*, la care ne vom referi mai jos, considera, altminteri la unison cu personaje precum Constantin Erbiceanu sau episcopul Melchisedec, că seminariile cunoșteau o perioadă de decădere, din varii motive, după epoca lui Filaret și Neofit Scriban. Cei de la revistă dădeau vina pe programul studiilor, pe modul de predare și chiar pe constrângerile sistemului de educație; consecințele se vedeau în calitatea instrucției elevilor, care ajungeau „fără simț, fără demnitate de om și fără cea mai mică convingere de ceea ce au învățat, și aceasta tocmai în cele religioase, pentru că știința i s-a predat în mod dogmatic iar nu convingător”. Vezi *Organizarea seminariilor*, în *Deșteptarea*, an IV, nr. 21 din 30 iulie 1885, p. 172-174, aici p. 173.

Europa civilizată, un parcurs complicat și întins în timp. De altfel, la 1881 ministrul V.A. Urechia, urmând o practică mai veche, se vedea nevoit să dea o circulară în care să le ceară profesorilor utilizarea „manualelor ce se găsesc imprimare”, dovadă că mulți dascăli nu făceau asta; ei erau încurajați să renunțe la obiceiul dictării materiei și, mai mult, să pună accent pe explicarea noțiunilor predate, în vreme ce directorilor de unități școlare, li se solicita întocmirea de liste cu manualele folosite de fiecare profesor (de fapt o cerință puțin benefică pe termen scurt, dar care măcar atrăgea atenția asupra posibilelor îmbunătățiri din procesul de predare-învățare), pentru centralizarea lor la Minister¹⁹⁴.

Prin grija savantului, care și-a donat mare parte din manuscrisele aflate în posesia sa, Bibliotecii Academiei Române, se păstrează trei cursuri de teologie morală, unul din obiectele din cuprinsul catedrei lui Constantin Erbiceanu¹⁹⁵. Mai întâi niște notițe luate de el însuși pe vremea studenției la Atena (firește, în limba greacă), apoi altele două, de data aceasta predate de profesor elevilor seminariști de clasa a VI-a la Iași și la București.

Este vorba despre *Θεολογική Ηθική* (Teologie morală), la care savantul completa, peste ani, „Note luate la studiul moralei. C. Erbiceanu”, legat împreună cu următorul curs la care ne-am referit, rescris de elev după notițele luate în clasă, *Manuscript la Morala Creștină. Proprietatea subsemnatului elev, studiată în classa VI seminarioală. 1876 octomber în 10. Gh. Roșiescu*; pe pagina de titlu a acestuia din urmă, profesorul oferea o lămurire: „Note dictate de mine la Seminarul Socola asupra Moralei Teologice pe la 1870-1887. C. Erbiceanu”¹⁹⁶. Cel de-al treilea este *Curs de Teologie morală*, predat în Seminarul Central

¹⁹⁴ SJAN Iași, SVC, dosar 301/1881, f. 13, circulara nr. 15857 din 3 noiembrie 1881, tipăritură.

¹⁹⁵ Deși puțin probabil, nu este exclus să fi existat și altele, poate în fondul de 1519 volume donat de savant în 1909 Internatului Facultății de Teologie de la Universitatea din București dar „risipit” de custozi între timp.

¹⁹⁶ Acestea două sunt legate împreună cu alte lucrări într-un manuscris miscelaneu: C. Erbiceanu, *Științe teologice* (Biblioteca Academiei Române, Mss românești 3357, A 1358).

din București și copiat de Demetriu Coravu în august 1888, și apoi litografiat¹⁹⁷.

O simplă comparație a celor trei manuscrise (din care primele două legate împreună) arată că în alcătuirea cursului său de teologie morală, Erbiceanu nu a recurs deloc la notițele luate în timpul studenției ateniene. Cursul luat la Atena, organizat în două părți, cuprindea definiția, relațiile teologiei morale cu cea dogmatică și cu filosofia, sursele și metodele, insistând foarte mult pe istoria vieții morale și a moralei în sine, pornind din cele mai vechi timpuri; o perspectivă mai degrabă istorică, așadar, decât teoretică.

Notele luate de elevul Roșiescu, altminteri foarte sintetice, își găsesc dezvoltarea în cel de-al treilea curs, copiat, cu sprijinul profesorului, la 1888. Nu înseamnă însă că Erbiceanu fusese neglijent în predare la Socola și abia la Seminarul Central de la București, mai bine finanțat, populat și poziționat, a început să se achite conștiincios de îndatoririle sale. În acest din urmă caz avem de-a face cu interesul profesorului de a avea el însuși un exemplar complet și litografiat al cursului său, de unde și întinderea manuscrisului (271 de pagini). Nu mai vorbim de faptul că trecuseră 12 ani și între timp, câștigând experiență, ajunsese la o viziune mai clară asupra domeniului, reușind o sistematizare mai potrivită. Acest manuscris, și nu cel de la 1876, trebuie luat în

---

¹⁹⁷ Vezi *Curs de Teologie morală* de dl. C. Erbiceanu, licențiat în teologie la Facultatea din Atena, profesor la Facultatea de Teologie, la Seminarul Central și director al Tipografei Cărilor Bisericești. Scriitor Dem Coravu clasa VI. Litograf D. Ștefănescu, în Ministerul Cultelor, București, 1888 (Biblioteca Academiei Române, Mss românești 8592). Din vina copistului, sau, cine știe, poate chiar a profesorului, în manuscrisul litografiat își făcuseră loc mai multe erori, drept pentru care savantul completa, înainte de a-l dăruia Academiei: „Această lucrare este a mea, dar foarte greșit reprodușă de studenți. C. Erbiceanu” (pe coperta exterioară) și „Am predat această morală și la Iași în Seminarul Socola și în București. Regret că la decopiere de către școlari s-au strecurat prea multe și mari greșeli. 1907 ianuar 6. C. Erbiceanu” (pe coperta interioară).

considerare atunci când discutăm despre competențele didactice ale profesorului în domeniul său de activitate¹⁹⁸.

După o largă „Introducere”, în care discuta definiții, bazele, metoda și utilitatea teologiei morale și relațiile acesteia cu teologia dogmatică și cu filosofia, cursul de la 1888 se deschidea elevilor în două părți. În prima, Erbiceanu discuta teoriile vieții morale, prezentând legea morală, apoi umană, naturală, divină, apoi insista asupra liberului arbitru („voința liberă”), asupra vieții morale, „acțiunilor bune”, a celor șapte virtuți creștine (pe care le numește în limba greacă), a păcatului și „tentațiunilor”. În a doua parte, intitulată „Viața morală practică” elevii erau învățați despre theosofie, despre speranța în D-zeu și „amoarea” în D-zeu, despre jurăminte, umanitate, dreptate și iubirea de adevăr, insistând, într-un întreg capitol, asupra problematicei iubirii: „amoarea cu beneficiență”, „amoarea în familie”, „amoarea socială sau amoarea datorită patriei”, „amoarea în Biserică” etc., cursul încheindu-se cu „amoarea către noi înșine”.

Membru în Comisia cărților bisericești

Dincolo de obligațiile obișnuite de dascăl, Constantin Erbiceanu a făcut parte și din comisia instituită la Iași pentru cercetarea cărților bisericești, un organism subordonat Sfântului Sinod (o comisie identică își desfășura lucrările la București). Nu am reușit să identificăm anul intrării elenistului în comisie, dar se pare că este anterior lui 1876.

În luna mai a acelui an (1876), Sf. Sinod trimitea spre analiză *Manualul de explicarea învățăturilor morale evanghelice*, prelucrat de N. Pacu, și cerea „de urgență” să i se comunice „dacă comisia a terminat de cercetat cărțile trimise din anul trecut”, îndemnând la recuperarea

¹⁹⁸ Existau destule surse de inspirație pentru alcătuirea cursului, începând cu lucrarea lui Filaret Scriban (*Morala creștinească sau Teologia morală pe scurt*, Iași, Tipografia Buciumul român, 1855), concepută de altfel ca manual pentru seminarii și aprobată de forurile îndrituite.

rapidă a întârzierilor¹⁹⁹. În iunie, Sf. Sinod expedia la Iași *Compendiul de Istoria Bisericii*, semnat de Nicolae Nitzulescu, solicitând, tot „urgent”, un punct de vedere²⁰⁰, iar în luna iulie 1876 trimitea spre cercetare manualul de *Geografie Sfântă* al diaconului Costescu Duca²⁰¹.

În mod sigur, comisia de la Iași nu funcționa așa cum ar fi trebuit. Lucrul nu e dovedit doar de întârzierile flagrante în cercetarea cărților trimise de Sinod, ci și de aceea că vreme de jumătate de an ea a funcționat cu efectiv incomplet. În noiembrie 1876, directorul Seminarului de la Socola îi cerea mitropolitului primat, Calinic Miclescu, să numească dintre profesorii școlii o altă persoană în comisie în locul lui Nechifor Iliescu Sprânceană, decedat, cum am văzut, în luna aprilie²⁰². Până la numirea înlocuitorului, în acea perioadă comisia a lucrat avându-l în frunte pe directorul Ieronim Buțureanu, iar ca membri pe Gheorghe Costăchescu, Gheorghe și Constantin Erbiceanu²⁰³.

Deficiențele comisiei de la Iași fuseseră luate și în discuția Sfântului Sinod. În calitate de președinte al înaltului organism bisericesc, Calinic Miclescu îl anunța pe Ieronim Buțureanu că s-a discutat în ședința din 9 noiembrie 1876 situația târăgărilor de la Iași și îl invita

¹⁹⁹ SJAN Iași, SVC, dosar 259/1876, „Acta lucrărilor comisiei însărcinate cu examinarea cărților trimise de Sinod”, f. 1, adresa nr. 3 din 17 mai 1876 semnată de mitropolitul primat, original.

²⁰⁰ SJAN Iași, SVC, dosar 259/1876, f. 2, adresa nr. 21 din 3 iunie 1876 semnată de mitropolitul primat, original. Urgența venea din faptul că manualul fusese deja publicat la București în anul precedent: Nicolae Nitzulescu, *Compendiu de Istoria Bisericii*. Coprindendu istoria preparatore, istoria primitivă, secolu apostolic, istoria veche și istoria medie (1-1453), București, Tipografia Curții, 1875, VII+248 p.

²⁰¹ SJAN Iași, SVC, dosar 259/1876, f. 4, adresa nr. 32 din 23 iulie 1876 semnată de secretarul Sf. Sinod, original.

²⁰² SJAN Iași, SVC, dosar 259/1876, f. 5, adresa nr. 437 din 5 noiembrie 1876 către primatul României, concept.

²⁰³ Sfântul Sinod desemna, la începutul lunii decembrie, un nou membru în comisie, pentru a ocupa locul lăsat liber de Nechifor Iliescu Sprânceană: arhimandritul Filotei Romanescu, numit profesor la Seminar în urmă cu câteva luni. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 259/1876, f. 13, adresa Sfântului Sinod nr. 41 din 7 decembrie 1876 către Seminarul de la Socola, semnată de mitropolitul primat, Calinic Miclescu, original.

să ia grabnice măsuri pentru „a activa lucrările ei de cercetare, căci au trecut aproape doi ani de când se tot așteaptă rezultatul cercetărilor ei, și învățământul religios în țară suferă din lipsa unor manuale bune”. Se pare că nu atât președintele comisiei de la Iași, cât ceilalți membri tergiversaseră analizele, după cum reiese dintr-o rezoluție de pe adresa Sfântului Sinod, în care Ieronim Buțureanu decidea să atașeze la afișier, pe lângă actul de convocare a colegilor din comisie pentru o ședință la 18 noiembrie, și atenționarea de la București „spre a se vede de membrii săi” și, astfel, să reușească să le învingă inerția²⁰⁴.

Ședința comisiei fixată pentru data de 18 noiembrie 1876 nu a ajuns la nici un rezultat, probabil pentru că membrii nu avuseseră vreme să-și pregătească materialele, așa că o nouă întâlnire era stabilită, cinci zile mai târziu, la care se reușea recuperarea întârzierilor. Abia la sfârșitul lunii noiembrie era trimis la București rezultatul analizei mai urgente, cea asupra compendiului alcătuit de Nicolae Nitzulescu²⁰⁵.

Raportul la care contribuise din plin și Constantin Erbiceanu recomanda cu unele rezerve manualul, considerând că în lucrarea cercetată „se află multă erudițiune despre starea științelor” și se dovedește „în specia ei superioară altor cărți române de istoria bisericească”. Există însă și reversul medaliei: din pricina prezentării necorelate a unor date de către autor, cititorii puteau fi jigniți „în sentimentul pios al ortodoxiei” (se ofereau cinci asemenea exemple concrete din manual); mai ales dacă s-ar izola anumite pasaje, coroborându-le apoi cu „atestarea însăși a elaboratorului”, se creează o impresie periculoasă: „cartea este lucrată după autori protestanți și papiști”. De unde și concluzia că ar fi trebuit mai bine armonizată cu dogmele și tradițiile credinței ortodoxe.

²⁰⁴ SJAN Iași, SVC, dosar 259/1876, f. 7, adresa Sfântului Sinod nr. 6 din 12 noiembrie 1876 și rezoluția lui Ieronim Buțureanu, din 15 noiembrie 1876, original; f. 8, convocatorul în cauză, din 16 noiembrie 1876, original.

²⁰⁵ SJAN Iași, SVC, dosar 259/1876, f. 9 (convocatorul din 19 noiembrie pentru data de 23 noiembrie, original) și f. 10 (adresa nr. 451 de însoțire a raportului Comisiei de la Iași, 27 noiembrie 1876, concept).

Stilul redactării era considerat „corect și negreoi”, însă unele expresii și anumiți termeni de specialitate (e drept, greu de ocolit, după cum se recunoștea) făceau din compendiu „o carte cu anevoie de înțeles”, așa încât comisia își declina în favoarea Sfântului Sinod competența cu privire la clasa la care ar putea fi folosit manualul de istorie bisericească. În fine, raportul conținea și o opinie separată, posibil a lui Gheorghe Erbiceanu, care propunea rectificări punctuale ale câtorva paragrafe²⁰⁶. Nu este exclus ca inclusiv acest raport ușor rezervat asupra lucrării lui Nitzulescu să fi contribuit la relația ușor tensionată între autor și Constantin Erbiceanu, viitori colegi la Facultatea de Teologie a Universității din București²⁰⁷.

Chiar dacă a continuat fără întreruperi să facă parte din Comisia pentru cercetarea cărților bisericești constituită la Seminarul de la Socola, Constantin Erbiceanu și-a rărit, spre sfârșitul carierei didactice ieșene, participarea activă la acest organism. Motivul l-a constituit munca foarte solicitantă, începând cu primăvara anului 1883, la *Revista*

²⁰⁶ SJAN Iași, SVC, dosar 259/1876, f. 11, continuată la 16 (raportul din 24 noiembrie 1876, copie semnată de membrii comisiei) și f. 12 (opinia separată, dar incompletă; poate o scăpare a noastră, dacă nu o lipsă din dosar), original.

²⁰⁷ Una dintre situațiile care întrețineau tensiunea între cei doi (și au fost multe), petrecută în 1894, este descrisă de Aglae Erbiceanu fiicei sale, Constanța, care vorbește despre opoziția lui Nicolae Nitzulescu la participarea colegului Constantin Erbiceanu într-o comisie „doar” pentru că printre candidați se număra nepotul celui din urmă, Iancu. Vezi Constanța Erbiceanu, *Scrisori*, ediție îngrijită și comentată de Iosif Sava, București, Editura Muzicală, 1989, 221 p, aici p. 60, scrisoarea de la Aglae Erbiceanu către Constanța Erbiceanu din 23 noiembrie 1894. Nu știm cine era acel „Iancu”, nume derivat de la Ion. Dintre copiii fratelui Gheorghe, ramură a familiei pe care o cunoaștem mai bine, căci nu se știe mai nimic despre urmașii lui Dimitrie sau ai Marghioalei (ceilalți frați ai lui Constantin Erbiceanu), singurul cu studii teologice era Vespasian Erbiceanu, care absolvise cursul superior al Seminarului de la Socola și apoi plecase la studii la Academia Teologică din Kiev (1885-1890). De acolo s-a întors cu titlul de „candidat” în teologie, dar nu a reușit să-l echivaleze cu licența în teologie, decizia Ministerului fiind negativă: „cererea nu se poate satisface”, întrucât licenței îi corespunde titlul de magistr, nu de candidat. Vezi ANIC, MCIP, dosar 479/1893, f. 37, cererea lui Vespasian Erbiceanu către Minister (24 februarie 1893) cu rezoluția Consiliului Permanent de Instrucțiune (f. 37v) din 4 martie 1893, original și f. 38, adresa Ministerului către solicitant, nr. 1140 din 6 martie 1893, concept.

Teologică, periodic publicat la sugestia și pe cheltuiala mitropolitului Iosif Naniescu, inițiativă la care ne vom referi ceva mai jos. Avem exemplul anului 1884, când cutuma încetățenită la Seminar cerea ca fiecare din cei patru membri ai comisiei de la Iași (Gheorghe și Constantin Erbiceanu, August Scriban și Gheorghe Costăchescu; al cincilea era președintele comisiei, directorul Filotei Romanescu, înlocuit în același an cu Teoctist Scriban, noul director al Seminarului și fost profesor de teologie dogmatică la Seminarul Central din București) să-și asume analiza uneia dintre cărțile trimise de Sf. Sinod. Așa cum arată actele de arhivă, Constantin Erbiceanu nu s-a ocupat însă de nici o lucrare primită la Iași, obligația sa fiind preluată efectiv de fratele Gheorghe²⁰⁸.

Participarea la ceremoniile publice și la serbările școlare

În îndelungata sa carieră didactică ieșeană, Constantin Erbiceanu a luat parte, alături de colegii din corpul profesoral, la diverse ceremonii publice, altele decât obișnuitele serbări anuale, repetitive, ale împărțirii premiilor. Să începem cu cele mai triste asemenea prilejuri, ceremoniile funerare în onoarea unor foști profesori ai Seminarului, fără a intenționa o prezentare exhaustivă.

Una dintre primele înmormântări la care a participat Constantin Erbiceanu în calitate de profesor a fost cea din 1870, a colegului său,

²⁰⁸ Pentru anul 1884 s-au păstrat trei referate ale Comisiei de la Iași. Unul foarte superficial, de un singur paragraf, semnat de August Scriban, care constata că manualul diaconului I. Costescu-Duca de *Istorie Sfântă a Vechiului Testament* (imprimat în 1882) conține doar „puține neologisme și câteva greșeli tipografice”, care nu împiedică utilizarea sa în școală. În fine, altele două, semnate de Gheorghe Erbiceanu (ajutându-și astfel fratele), foarte dezvoltate, dovadă a faptului că și-a luat în serios atribuțiile, pentru o prelucrare după Fleury a preotului M. Pârvulescu, *Curs elementar de dogmele și misterele Bisericii creștine*, precum și pentru *Istoria sacră a Testamentului Vechiu și Nou*, de C. Moșescu, publicată încă din 1878. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 331/1883-1884, „Acta pentru cercetarea cărților didactice religioase 1883-1884”, f. 3 (referatul lui August Scriban din 18 noiembrie 1884), f. 7 și 10 (referatele lui Gheorghe Erbiceanu), originale; s-a păstrat doar procesul-verbal semnat de toți membrii comisiei (inclusiv Constantin Erbiceanu) pentru cartea lui M. Pârvulescu (f. 8, original).

inginerul Corneliu Filipescu Dubău, în familia căruia a și locuit o vreme, copil fiind, înainte de a fi admis în internat la Seminarul de la Socola²⁰⁹.

Următoarea ocazie avea să fie mult mai dureroasă pentru tânărul dascăl. În martie 1873 se stingea din viață un apropiat al Erbicenilor, arhiereul Filaret Scriban, fost profesor și rector al Seminarului. Așa că, după ce dăduse ordin să sune clopotele la toate bisericile din Iași, Mitropolia Moldovei îl invita de urgență pe directorul Nechifor Iliescu Sprânceană, alături de corpul profesoral de la Socola și de „studenții acelui seminaru”, să asiste la ceremonia funebră care avea să se țină în casele lui Iosif Bobulescu²¹⁰. Programul ceremoniilor prevedea și o altă slujbă, tot pe 25 martie 1873, la biserica Talpalari²¹¹, unde era egumen/superior același Iosif Bobulescu, mandatarul lui Filaret Scriban, însă corpul defunctului lua pe 26 martie 1873 calea Burdujenilor²¹², spre a fi înmormântat în Biserica „Sfânta Treime” de acolo (ctitorită la 1851 de însuși Filaret Scriban).

Atât Constantin, cât și Gheorghe Erbiceanu fuseseră protejații profesorului și rectorului Filaret Scriban cât timp urmaseră cursurile seminariale, iar relațiile s-au păstrat foarte bune și după aceea,

²⁰⁹ Semnătura sa, ca și a fratelui Gheorghe, se află pe anunțul făcut de directorul Ieremia Dârțu, prin care se aducea la cunoștința colegilor „un trist eveniment” și le cerea să vină a doua zi, miercuri, 30 septembrie 1870, la ceremonia de înhumare, „pentru a ne lua în comun ultimul *Adio* de la confratele nostru”. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 201/1870, f. 108 convocatorul nr. 337 din 29 septembrie 1870 semnat de director, original.

²¹⁰ SJAN Iași, fond Mitropolia Moldovei. Păucenii, dosar 13/1873, „Acta înmormântărei corpului arhiereului Filaret Scriban”, f. 1 (adresa nr. 521 din 23 martie 1873 către directorul Seminarului, concept). Evident, directorul s-a conformat imediat, invitându-i pe colegi să vină la orele 2 și jumătate p.m. „în corpore” la locuința lui Iosif Bobulescu, subliniind că proaspătul decedat „a fost ca professore și rectore la acest Seminaru un timp îndelungatu”. Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 225/1872, f. 87 (adresa 521 din 23 martie 1873, original semnat de mitropolitul Calinic Miclescu și contrasemnat de directorul Mitropoliei, Ieronim Buțureanu) și f. 33 (adresa lui Nechifor Iliescu Sprânceană către profesorii școlii nr. 69 din 24 martie 1873, original).

²¹¹ SJAN Iași, fond Mitropolia Moldovei. Păucenii, dosar 13/1873, f. 2, adresa nr. 522 din 24 martie 1873 către Protoieria Iași, concept.

²¹² SJAN Iași, fond Mitropolia Moldovei. Păucenii, dosar 13/1873, f. 3, adresa nr. 523 din 24 martie 1873 către Protoieria Botoșani, concept.

Gheorghe căsătorindu-se chiar, după întoarcerea de la Atena, cu Iulia Scriban, o nepoată de frate a acestuia. Așa că nu este de mirare că îi găsim pe amândoi frații prezenți la Burdujeni, la înhumarea înaltului prelat și chiar ținând discursuri funebre ce vor fi publicate peste ani, atunci când pornirile puternicilor zilei față de cel dispărut aveau să se mai domolească²¹³.

Cert este că Filaret Scriban nu a uitat instituția pe care a păstorit-o, ca rector, vreme îndelungată, nici pe foștii săi elevi sau colegi. Prin testament, el lăsa Seminarului biblioteca sa, alcătuită din 488 de volume, pentru a fi consultată de profesori și de elevi²¹⁴. Gheorghe

²¹³ *Cuvintele funebre pronunțate la înmormântarea reposatului arhiepiscop Filaret Scriban, episcopu Stavropoliei* de autorii Cons[t]antin Buțureanu, d-nii Gheorghie Erbiceanu, Constantin Erbiceanu, profesori, și preotul Nestor Vorobchevci, profesor la Gimnasiul Cr. Orth. din Bucovina, imprimate de arhiepiscopul Iosif Sevastias Bobulescu, Iasy, Tipografia D. Gheorghiu, 1880. Discursurile fraților Gheorghe și Constantin Erbiceanu sunt redactate la p. 13-26, respectiv 27-42. Cel din urmă făcea o radiografie a existenței lui Filaret Scriban, neuitând să amintească de idealurile sale înalte, inclusiv naționale, dar și conflictele în care a intrat tocmai pentru a-și susține crezurile: „toată viața acestui prelat a fost o luptă dură și continuă” (p. 28); „câte insulte, câte lovituri, câte suferinți, câte epitete nu i s-au aruncat” (p. 28); „a lucrat din răputeri pentru a vedea odată liberă și independentă țara sa” (p. 29). După cum aminteam cu alt prilej, dincolo de aportul foarte însemnat la cauza unionistă, frații Filaret și Neofit Scriban s-au implicat și în ceea ce s-a numit „lupta pentru canonicitate”, plătind un preț pe măsură. Pe de altă parte, relațiile lui Filaret cu fostul coleg de la Seminar și de la Facultatea Teologică din Iași, arhiepiscopul Vladimir Irinupoleos Suhopan, au rămas foarte proaste până la finalul vieții. Probabil că la el se referea Iosif Bobulescu, editorul *Cuvintelor funebre*, atunci când menționa că datoria publicării opului atârna greu în sarcina lui, dar că de teama represaliilor a fost nevoit să o amâne, precizând limpede: „dară timpii fiind aspri, și ura contra persoanei reposatului arhiepiscop prea fățișă (cum a caracterizat-o însuși eminentul oratoriu d. N. Ionescu prin trasuri energice în Discursul ce a improvisat la prohodirea reposatului...) s-a crezut de prudență a nu se espune resbunării și persoanele inocente ce au luat parte la acest ceremonial...”. „Inocenții” la care se referă Iosif Bobulescu erau mai cu seamă frații Erbiceanu, supuși și ei inspecțiilor lui Vladimir Suhopan, reprezentant al Mitropoliei Moldovei (și director al Cancelariei Mitropolitane), la fel ca ceilalți dascăli ai Seminarului. În 1880 însă, Suhopan se afla deja la București, în poziția de vicar al Mitropoliei Ungrovlahiei, în vreme ce Iosif Bobulescu ocupa funcția de vicar al Mitropoliei Moldovei (așa cum semnează altminteri și „Înscințirea” din opul *Cuvintele funebre*), ceea ce făcea ca pericolul să nu mai fie la fel de prezent.

²¹⁴ Din cele 488 de volume, doar 86 erau în limba română; cele mai multe erau în limba franceză (190) și în limba rusă (130). Urmau apoi volumele în limbile greacă (65), latină

Adamescu amintea și de o donație a aceluiași mare prelat în 1872, pentru fondul Vida, destinat, cum am văzut, tipăririi de manuale și cărți didactice pentru Seminar; donația, făcută prin intermediul lui Iosif Bobulescu, la rândul său fost profesor al școlii, consta în cărți publicate de Filaret Scriban și destinate vânzării prin biblioteca Seminarului, evaluate la 2450 de lei²¹⁵.

Peste aproape un deceniu, corpul didactic era invitat să participe la înmormântarea unui alt important prelat, Vladimir Irinupoleos Suhopan, un „neprieten” al lui Filaret Scriban cât timp cei doi au fost colegi la Seminarul de la Socola, la Facultatea de Teologie din Iași și chiar mult dincolo de moarte, după cum s-a văzut. Defunctul ocupase poziții însemnate în ierarhia ecleziastică, dar se pare că nu a agonisit și pentru sine, căci, spun sursele oficiale, a murit la 29 iunie 1882 la Iași „lipsit de mijloace chiar și pentru îngropare”. De aceea, Mitropolia a cerut de la guvern un sprijin financiar pentru ceremonie și a obținut 1000 lei, trimiși de ministrul Cultelor de atunci, V.A. Urechia. Înmormântarea a avut loc la Iași cu mare fast, într-adevăr, cu o mulțime de preoți și de ierarhi din zonă, plătiți chiar de la buget pentru prezența la ceremonie, cum arată evidențele Mitropoliei²¹⁶.

(13), germană (2) și ebraică (2). Cf. SJAN Iași, fond Mitropolia Moldovei. Păucenii, dosar 13/1873, f. 7, scrisoarea de însoțire a inventarului cărților, datată 3 decembrie 1873 și semnată de Nechifor Iliescu Sprânceană, adresată mitropolitului Calinic Miclescu, original. Dosarul conținând inventarul întocmit de directorul Seminarului era respins de Mitropolie (poate la sugestia lui Vladimir Suhopan, director al Cancelariei) ca „neconform regulei” (vezi f. 7 și 8, concept) și returnat pentru îndreptare; abia la 15 ianuarie 1874 inventarul refăcut ajungea la Mitropolie (f. 9-17, original).

²¹⁵ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 145 și n. 2. Sunt amintite trei titluri: *Istoria bisericească română* (700 de exemplare), *Istoria Vechiului Testament* (700 de exemplare) și *Istoria bisericească generală* (100 de exemplare).

²¹⁶ Arhivele Naționale Iași, fond Mitropolia Moldovei. Păucenii, dosar 29/1882, „Dosarul Vladimir Irinupoleos Suhopan arhiereu repausat”, f. 2-12. În legătură cu decesul ierarhului circulă în literatură date eronate, ca să nu mai vorbim de resursele online. Vezi Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 467-468, unde apare că Suhopan a murit în decembrie 1882 la București. Vezi și varianta

Ar fi interesant de știut dacă Constantin Erbiceanu (sau fratele lui) s-a numărat printre cei prezenți. Pe de o parte, relația cu Filaret Scriban era una cu totul specială, ca și cu Melchisedec al Romanului; pe de altă parte, Constantin l-a avut profesor la facultate pe Vladimir Suhopan și, în consecință, tonul la adresa acestuia este mai degrabă rezervat în toate scrierile lui Erbiceanu.

O altă ceremonie funebră a fost cea din 9 octombrie 1884, a lui Neofit Scriban (fratele lui Filaret și fost președinte al Comitetului Unionist din Moldova înființat la 1856), rector și profesor al Seminarului (între 1848 și 1862 predând mai multe obiecte: istoria universală și a patriei, elina, retorica, filosofia), autor prolific, pro-unionist dar și foarte implicat, ca și fratele său, în lupta pentru canonicitate²¹⁷. *Revista Teologică* publica un necrolog, amintind că „mai mulți profesori din Seminariul Socola împreună cu arhimandritul Teoctist Scriban, rectorul Seminarului, s-au dus la Burdujeni pentru înmormântarea venerabilului și mult regretatului Neofit Scriban”²¹⁸.

Nu știm dacă de data aceasta Constantin a rostit câteva cuvinte la ceremonia funerară în memoria celui dispărut, cu siguranță însă fratele său Gheorghe a făcut-o²¹⁹, el având relații mai strânse, chiar de familie, cu defunctul cleric. Neofit Scriban fusese al doilea dascăl de

---

online, mai sintetică, dar cu aceeași eroare: [http://biserica.org/WhosWho/DTR/S/Vladimir Suhopan.html](http://biserica.org/WhosWho/DTR/S/VladimirSuhopan.html) (accesat la 17 ianuarie 2016).

²¹⁷ Neofit, spre deosebire de Filaret, deși adunase o avere considerabilă în timpul vieții, nu a donat nimic Seminarului, preferând să lase cei 1200 de napoleoni (24.000 franci) bisericii „Sfânta Treime” din Burdujeni, unde avea să odihnească trupul său, alături de cel al fratelui. Filaret lăsase casa cu vie din Socola tot acestei biserici, dar parohul și primarul din Burdujeni au dovedit dezinteres față de administrarea bunurilor, după cum i se plângea Mitropoliei nepotul celor doi, Romulus Scriban, fost bursier al statului la Torino, avocat și profesor în Galați. Cf. SJAN Iași, fond Mitropolia Moldovei. Păucenii, dosar 33/1884, „Dosarul Neofit Scriban, arhieru repausat”, passim.

²¹⁸ Cf. *Revista Teologică*, an II, nr. 30 din 15 octombrie 1884, p. 232.

²¹⁹ Vezi și Gheorghe Erbiceanu, *Discurs funebru pronunțat la moartea Pre S-tului Neofit Scriban, în 9 octombrie 1884*, în *Revista Teologică*, an IV, nr. 21 din 14 septembrie 1886, p. 164-168 și nr. 22 din 21 septembrie 1886, p. 173-176.

elină (după Ghermano Vida) al lui Gheorghe Erbiceanu și, cunoscând bine știința de carte a ucenicului proaspăt întors de la studii literare din Atena la 1859, a insistat pe lângă Ministrul Instrucțiunii să fie numit profesor la Seminar²²⁰. Cert este că în 1886, cu prilejul serbării patronului Seminarului, Constantin Erbiceanu a ținut un discurs în care a prezentat personalitatea marelui profesor, publicându-l, ceva mai târziu, în periodicul Sf. Sinod, *Biserica Ortodoxă Română*.

De departe însă, cele mai plăcute și căutate ceremonii aveau legătură cu vizitele lui Carol I și ale familiei sale. Prima asemenea ocazie s-a consumat la sosirea în Iași a familiei domnitoare (12 aprilie 1871), când știm că elevii Seminarului, supravegheați de dascălii lor, așteptau suita oficială în curtea Mitropoliei²²¹.

În perioada 17-20 aprilie 1879, domnitorul Carol I vizita Iașul, pentru întâia dată după Congresul de la Berlin (1878). Luând act de nota primită din partea Prefecturii de Poliție, care anunța preconizata sosire a domnitorului pe data de 17 aprilie, la orele 6 p.m., direcțiunea Seminarului se adresa imediat profesorilor, cerându-le să fie prezenți al Mitropolie la orele 4.30; între semnăturile de luare la cunoștință se află și cele ale fraților Erbiceanu, ca, de altfel, ale majorității profesorilor²²².

În aceeași zi de 17 aprilie, prefectul județului Iași îl anunța pe directorul Filotei Romanescu că Alteța Sa Regală Carol I urmează să primească pe 18 aprilie vizite „de rigoare”; el invita tot corpul didactic de la Seminar la orele 1.30 p.m. la palat, inserând în text și obligativitatea „ținutei de gală”. La rândul său, directorul își atenționa colegii că a

²²⁰ Cf. N.V.L., *Câteva cuvinte din viața prof. Gh. Erbiceanu*, în *Evenimentul*, an IX, nr. 229-231 din 31 octombrie 1901. Articolul este repovestit, cu puține adăugiri personale, și de Ion N. Oprea, *Înainte ori înapoi, școală românească*, în *Lohanul*, an IV, nr. 3 (13) iulie 2010, p. 31-33.

²²¹ Cf. *Programul ceremonialului primirei M.M. Domnul și Doamna românilor*, în N.A. Bogdan, *Regele Carol I și a doua sa capitală*, ed. cit., p. 156, punctul 17.

²²² Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 285/1879, f. 51 (adresa Prefecturii de Poliție Iași cu nr. 54 din 16 aprilie 1876) și f. 53 (convocatorul directorului Filotei Romanescu, din 17 aprilie 1879, cu semnăturile profesorilor), originale.

primit „un ordin espres din partea prefectului”, așa că trebuie să fie cu toții prezenți și „îmbrăcați în haine de gală, care de rigoare se cer”, fixând întâlnirea la orele 1 p.m. Este drept, pe acest din urmă act, apărut intempestiv, nu regăsim confirmarea lui Constantin Erbiceanu, ceea ce nu înseamnă că a și lipsit de la întâlnirea cu domnitorul, evenimentul fiind unul extrem de rar pentru fosta capitală moldavă și pentru elita ieșeană. În fond, Carol I se bucura atunci (după Războiul de Independență) de un grad de acceptare foarte ridicat, chiar și din partea vechilor sceptici, a separatiștilor de la 1866 și/sau a celor care nu agreaseră la început ideea „prințului străin”²²³.

Și nici bine nu plecase Carol I de la Iași, că directorul Seminarului de la Socola era invitat „împreună cu domnii profesori” la serbarea onomasticii domnitorului din 24 aprilie 1879²²⁴. Se pare că prima ocazie pentru profesorul Constantin Erbiceanu de a fi prezent, alături de colegii din corpul didactic al Seminarului, la o asemenea manifestare se consumase la 8 aprilie 1870, când mitropolitul Calinic Miclescu îi invita pe toți la Te Deum-ul de la catedrala mitropolitană „în onoarea allegerii și nasterii Alteței Salle Principelui Carol I-*iu*”²²⁵. Evident, invitațiile și ceremoniile cu ocazia onomasticii sau zilei de naștere a domnitorului se repetau anual.

Separat, la 10 mai, se aniversa și urcarea pe tron. Așa că, în același an (1870), Prefectul Poliției din Iași se adresa directorului Ieremia Dârțu pentru a-i convoca pe profesori la 10 mai, orele 10.30 a.m., la Te Deum-ul de la Mitropolie „pentru aniversarea suirei pe tronul României

²²³ Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 285/1879, f. 55 (adresa prefectului, nr. 2164 din 18 aprilie 1879) și f. 57 (anunțul directorului nr. 55 din 18 aprilie 1879), originale.

²²⁴ SJAN Iași, SVC, dosar 285/1879, f. 59, adresa Prefecturii de Poliție Iași nr. 2274 din 21 aprilie 1879 către directorul Seminarului, original.

²²⁵ SJAN Iași, SVC, dosar 201/1870, f. 60, invitația cu nr. 69 din 4 aprilie 1870 a directorului Ieremia Dârțu către profesori, original. E drept, semnătura lui Constantin lipsește, de altfel ca a majorității dascălilor seminariști; numai doi au semnat (Gheorghe Erbiceanu și Dimitrie Stroian), alții doi declarând că sunt „bolnavi la patu”.

a Alteței Sale Domnitoriul Carol I-iu”²²⁶. Trei ani mai târziu, îl aflăm pe directorul de atunci, Nechifor Iliescu Sprânceană, dând curs unei solicitări a mitropolitului și convocându-și colegii la Mitropolie, pentru Te Deum-ul ținut la 10 mai 1873²²⁷.

În mod invariabil, la toate prezențele domnitorului la Iași din perioada profesoratului lui Constantin Erbiceanu, suita oficială se oprea mai întâi la Mitropolie, unde se aflau adunați și elevii Seminarului cu profesorii lor. Una dintre cele mai importante vizite ale lui Carol I (de data aceasta în calitate de rege al României) la Iași a avut loc la începutul lunii iunie 1883, cu ocazia inaugurării statuii lui Ștefan cel Mare. Dând curs adreselor oficiale și programului „serbării inaugurale”, directorul Filotei Romanescu își convoca colegii de la Seminar pentru data de 3 iunie 1883 la orele 6 p.m. în saloanele Palatului Administrativ, alături de ceilalți membri ai corpului didactic ieșean, „spre a asista la primirea M. S. Regele”. Cu excepția doctorului Vasile Agapi, convocatorul era semnat de toți profesorii școlii, inclusiv de Constantin Erbiceanu și de fratele său²²⁸.

Evident, ceremoniile care presupuneau prezența corpului didactic se extindeau asupra întregii familii a domnitorului. În 23 aprilie 1873, profesorii Seminarului erau invitați la Mitropolie, unde avea să se officieze un Te Deum de Sf. Gheorghe (hramul catedralei și protectorul armatei), iar în ziua următoare serbându-se onomastica principesei Elisabeta, ocazie de a invoca „binecuvântările Cerului asupra națiunii române, a M-lor Sale domnului și doamnei și a prea iubitei lor fiice,

²²⁶ SJAN Iași, SVC, dosar 201/1870, f. 76, invitația cu nr. 76 din 9 mai 1870 a directorului Ieremia Dârțu către profesori, original. La fel ca în cazul de mai sus, doar trei dintre profesori au semnat de luare la cunoștință (printre ei, Gheorghe Erbiceanu).

²²⁷ Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 225/1872, f. 69, adresa directorului nr. 87 din 8 mai 1870, original. Spre deosebire de precedentele, acest convocator este semnat de absolut toți profesorii.

²²⁸ SJAN Iași, SVC, dosar 314/1882, „Acta diferitelor cuestiuni 1882-1883”, f. 69, anunțul directorului nr. 105 din 2 iunie 1883, original.

principesa Maria”²²⁹. Multe dintre aceste invitații soseau la Seminarul de la Socola destul de târziu, nu de puține ori în chiar ziua desfășurării ceremoniilor, ceea ce provoca dascălilor destule neplăceri. Bunăoară, vlădica îi invita pe profesori la Mitropolie, unde la 1 ianuarie 1873, cu ocazia Anului Nou, avea să țină o slujbă pentru sănătatea familiei domnitorului și a poporului român, iar pe 6 ianuarie urma să țină slujba de sfințire a apei. Directorul Seminarului nota în rezoluția aplicată că „primindu-se târziu adresa, după efectuarea Te Deumului, nu s-a putut participa la menționata solemnitate”, așa că nu-i mai rămânea decât să să-și anunțe colegii despre a doua ceremonie²³⁰.

La fel, pe 27 august 1873, corpului didactic i se aducea la cunoștință o invitație din partea prefectului de a lua parte la Te Deumul din aceeași zi, orele 10 a.m., cu ocazia zilei de naștere a principesei Maria (n. 1870), ceremonie continuată la Palatul Administrativ, unde înaltul funcționar urma să primească felicitările, conform uzanțelor. Dincolo de faptul că profesorii se aflau *de facto* în concedii, școala era situată la distanță de oraș, ceea ce îngreuna mult deplasările. Constantin Erbiceanu semna convocatorul alături de alți trei dascăli, dar, dorind să amendeze vădita desconsiderare a corpului didactic, manifestată prin acest anunț tardiv, completa: „văzut la 10 ceasuri antemeridiane”, adică exact ora începerii ceremoniilor²³¹.

²²⁹ SJAN Iași, SVC, dosar 225/1872, f. 55 (adresa nr. 787 din 19 aprilie 1873, semnată de Vladimir Suhopan în numele mitropolitului și contrasemnată de Ieronim Buțureanu, directorul Mitropoliei) și f. 42 (anunțul directorului Nechifor Iliescu Sprânceană nr. 82 din 22 aprilie 1873), originale.

²³⁰ SJAN Iași, SVC, dosar 225/1872, f. 2 (adresa Mitropoliei nr. 2345 din 30 decembrie 1872 către Seminarul de la Socola și rezoluția directorului aplicată la 1 ianuarie 1873, original) și f. 4 (anunțul către profesori al directorului Nechifor Iliescu Sprânceană nr. 4 din 3 ianuarie 1873, în care se amintește de invitația sosită de la Mitropolie și li se cere colegilor să se prezinte pe 6 ianuarie la orele 11 a.m. „la locul sus citat”, original. Doar șase profesori au semnat de luare la cunoștință, printre ei aflându-se și Constantin Erbiceanu.

²³¹ SJAN Iași, SVC, dosar 225/1872, f. 96, adresa locțiitorului directorului Seminarului din 27 august 1873, original.

Profesorii erau convocați și la alte ceremonii desfășurate la Mitropolie sau în alte spații publice și dedicate unor capete încoronate care au influențat pozitiv destinele țării. Așa au fost slujba de pomenire din 3 ianuarie 1873 a împăratului Franței, Napoleon al III-lea, în condițiile în care guvernul român decisese „să plătească tributul de recunoștință ce are țara către acest monarh”²³², sau serbările organizate de Primăria Iașiului la 1 octombrie 1878 și dedicate fostului domn al Moldovei, Grigore Alexandru Ghica, cel care plătitese cu viața protestul luării Bucovinei în 1775²³³. Ba chiar la 30 august 1877, în condițiile în care România lupta alături de Rusia în Balcani, împotriva Turciei, guvernul ceruse să fie sărbătorită onomastica țarului; o circulară de la Prefectura de Poliție sosea și la Seminarul de la Socola, solicitând prezența corpului profesoral la respectivul Te Deum²³⁴.

Exista o inflație de ceremonii la care dascălii erau chemați să ia parte, iar cei de la Seminar aveau, comparativ cu ai lor colegi de la școlile secundare, datoria să răspundă mai multor asemenea solicitări, căci se adăugau unele ocazii specifice: sfîntirea apei la Mitropolie, felicitarea mitropolitului cu ocazia Anului Nou, a Paștelui, a Nașterii Domnului ș.a.²³⁵

²³² SJAN Iași, SVC, dosar 225/1872, f. 3, adresa Prefecturii Poliției Iași nr. 9 din 2/14 ianuarie 1873, original. Scrisoarea sosise târziu, de aceea directorul Nechifor Iliescu Sprânceană nota în rezoluția sa din ziua următoare că nu se poate da curs invitației, neavînd vreme să-i anunțe pe profesori, care și așa se află „în timpul examenelor, conform legii”.

²³³ SJAN Iași, SVC, dosar 277/1878, „Acta diferitelor cestiuni din anul 1878”, f. 81 (adresa cu nr. 13732 din 28 septembrie 1878 a Primăriei Iași către Seminarul de la Socola) și f. 80 (invitația către profesori a directorului Filotei Romanescu nr. 404 din 30 septembrie 1878 unde Constantin Erbiceanu a semnat de luare la cunoștință), ambele originale.

²³⁴ SJAN Iași, SVC, dosar 271/1877, „Acta diferitelor chestiuni pe an 1877”, f. 162, circulara cu nr. 7131 din 29 august 1877 către direcțiunea Seminarului, original.

²³⁵ SJAN Iași, SVC, dosar 277/1878, f. 2 (invitația nr. 466 din 31 decembrie 1878 adresată colegilor săi de Filotei Romanescu de a se întruni la Mitropolie pe 1 ianuarie 1879, orele 10.30 a.m. „pentru ca împreună să felicităm pe Înalt Prea Sînțitul Mitropolit de anul nou. După aceea în corpore vom merge la palat”; Constantin Erbiceanu a semnat de luare la cunoștință, precum majoritatea dascălilor), f. 30 (invitația nr. 56 din 14 aprilie 1878 a aceluiași către colegi, pentru a se întâlni la Mitropolie pe 16 aprilie și a-l felicita pe

Observăm la directorul Filotei Romanescu, ajuns în funcție tot cu sprijin de la Mitropolie, ca și înaintașii ori succesorii săi, o aplecare mai pronunțată spre a strânge legăturile cu vlădica Iosif Naniescu dar și cu autoritățile civile, în felul acesta mărindu-se implicit presiunea asupra timpului liber al profesorilor seminariști. Iar directorii care l-au succedat au trebuit să afle noi pretexte pentru a se afla în preajma mitropolitului, aducând cu ei nu doar profesorii, ci și elevii Seminarului. În 1884, un foarte bun pretext devenise ziua onomastică a vlădicăi Iosif Naniescu, serbată la 30 decembrie, când directorul Teoctist Scriban le cerea colegilor săi să meargă la Mitropolie împreună, să asiste la slujbă și apoi să-l felicite pe mitropolit la palatul mitropolitan: „după datorie fiind trebuință a fi prezenți la Sf. Mitropolie atât elevii Seminarului cât și *toți* domnii profesori”. Iar pentru a se asigura de prezența profesorilor, le cerea expres „a subscrie în dreptul fiecăruia”; în aceste condiții, numai doi dascăli nu au semnat convocatorul²³⁶.

Corpul profesoral al Seminarului era invitat și la serbările altor școli, mai ales la aniversări, cum a fost cazul Institutului Vasilian, care pe 30 ianuarie 1870, la biserica Trei Ierarhi, își serba fondarea²³⁷. Cu atât mai mult dascălii seminariști aveau obligația de a fi prezenți la serbările propriului așezământ. În primul rând, serbarea deschiderii cursurilor, fără o dată fixă, și care se organiza atunci când se terminau reparațiile

---

mitropolit de „Sfintele Sărbători ale Învierii Domnului”; toți profesorii, inclusiv Constantin Erbiceanu, și-au lăsat semnăturile), originale. Tot acolo vezi și dosar 295, f. 56 (adresa nr. 64 din 10 aprilie 1881 a directorului către profesori, pentru a merge la Mitropolie pe 12 aprilie și a-l felicita pe mitropolit de Paște; majoritatea profesorilor au semnat, printre ei numărându-se și viitorul elenist), dosar 301/1881, f. 7 (adresa 477 din 24 decembrie 1881 a directorului Filotei Romanescu către profesori, pentru a-l felicita pe vlădică la Mitropolie pe 25 decembrie 1881, orele 12 a.m. cu ocazia Nașterii Domnului; între semnatori, Constantin Erbiceanu), originale.

²³⁶ SJAN Iași, SVC, dosar 341/1884, f. 40, adresa 474 din 27 decembrie 1884 a directorului Teoctist Scriban, original.

²³⁷ SJAN Iași, SVC, dosar 201/1870, f. 24, circulara nr. 15 din 29 ianuarie 1870 a directorului Ieremia Dârțu către colegi, semnată doar de câțiva profesori, între care și frații Erbiceanu, original.

anuale din școală, de obicei la începutul lunii octombrie. În 1879, spre exemplu, directorul Filotei Romanescu le cerea colegilor să fie prezenți la 1 octombrie la deschiderea oficială a cursurilor²³⁸.

O mai mare importanță se dădea însă serbării patronului Seminarului, care avea loc anual, de regulă la 2 februarie sau, în mod excepțional, la sfârșitul lunii ianuarie. În 1878 spre exemplu, directorul Filotei Romanescu își îndemna colegii să asiste cu toții pe 2 februarie „pentru ca ceremonialul să se poată efectua cât mai splendid”²³⁹. Potrivit lui Gheorghe Adamescu, în cadrul acestei ceremonii, la care Mitropolia își trimitea un reprezentant (în 1874, directorul cancelariei, iar în 1880, arhiereul Ieremia Gălățeanul)²⁴⁰, după săvârșirea serviciului religios, directorul rostea câteva cuvinte la început, după care unul dintre profesorii cu experiență și cu deschidere mai largă, ținea o cuvântare. În multe cazuri cel selectat a fost Gheorghe Erbiceanu (1873, 1887, 1892 etc.) dar îl regăsim și pe fratele său Constantin ținând un asemenea discurs în 1886, când a prezentat viața și activitatea literară și științifică a arhiereului Neofit Scriban²⁴¹, fost profesor și colaborator al său, text pe care avea să îl și publice în curând în periodicul *Biserica Ortodoxă Română*, al cărui redactor devenea odată cu mutarea la București²⁴².

²³⁸ SJAN Iași, SVC, dosar 286/1879, „Acta lucrărilor consiliului profesoral pe an 1879”, f. 32 (sau 24, numerotare paralelă), circulara nr. 369 din 30 septembrie 1879, original; între profesorii semnatari, frații Erbiceanu.

²³⁹ SJAN Iași, SVC, dosar 277/1878, f. 12, circulara directorului nr. 15 din 31 ianuarie 1878, original; între puținii profesori semnatari, Constantin Erbiceanu. Pentru anul următor, vezi dosarul 285/1879, f. 22, circulara nr. 16 din 31 ianuarie 1879, original, pe care găsim și semnătura viitorului academician.

²⁴⁰ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 148 și n. 6. Dar autorul ignoră faptul că Ieremia Gălățeanul era nimeni altul decât Ieremia Dârțu, fost profesor și director al Seminarului, numit în 1873 episcop vicar al Dunării de Jos.

²⁴¹ *Ibidem*, p. 148 și n. 9, unde citează dosare din arhiva Mitropoliei Moldovei.

²⁴² Constantin Erbiceanu, *Viața și activitatea reposatului profesor și arhiereu Neofet Scriban, episcop de Edesa*, rubrica „Material pentru istoria națională și religioasă a românilor”, în *Biserica Ortodoxă Română*, an XII, 1889, p. 321-336 și 401-411; a circulat și ca broșură, sub același titlu: București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888. Textul este bine scris și, chiar dacă sintetic, poate constitui și astăzi o sursă esențială pentru alcătuirea unei monografii

Dar aceea nu a fost singura ocazie pentru experimentatul profesor de teologie dogmatică, căci și înainte 1885, anul serbării jubiliare de la Iași, unde a cucerit auditoriul și pe ministrul Cultelor și Instrucțiunii, Dimitrie A. Sturdza, cu „diatriba” sa asupra școlilor grecești, și chiar înainte de 1883, anul intrării sale ca redactor la *Revista Teologică*, se afirmase ca orator sau, cum mărturisește el însuși în autobiografie, ca „bun predicator, ținând predici în Mitropolie și la sărbători școlare, ca om de carte”²⁴³. Și în decembrie 1880, bunăoară, consiliul profesoral al școlii îl selectase pentru apropiata ceremonie din 1881: „pentru serbarea patronală a Seminarului s-a însărcinat cu facerea discursului la solemnită pe dr. Constantin Erbiceanu”²⁴⁴.

Erbiceanu nu putea lipsi, în calitate de profesor dar și de redactor la *Revista Teologică*, de la liturghia oficiată de mitropolitul Iosif Naniescu pe 8 noiembrie, de ziua arhanghelilor Mihail și Gavril, când l-a hirotonisit preot pe ierodiaconul Varlaam Răileanu – doctor în teologie al Universității din Cernăuți și directorul Seminarului – după care, în cursul aceleiași zile, l-a „chirotesit” și protosinghel²⁴⁵.

Deși se pregătea de cea mai complicată schimbare din viața sa, plecarea definitivă la București, apreciatul profesor nu a putut lipsi nici de la aducerea de la Mănăstirea Slatina a osemintelor mitropolitului Veniamin Costache, acțiune care a culminat cu o serbare publică „cum

---

dedicate înaltului prelat. De altfel, în epocă a și fost utilizat într-o teză de licență, apărută după un deceniu: Dim. Lascar, *P.S. Neofit Scriban*, București, Tipografia Gutenberg, 1898. Cum era de așteptat, paginile scrise de Constantin Erbiceanu vibrează de emoția fostului elev și, peste ani, colaborator al clericului: „iar între școlarii sei, umbra lui, sufletul seu, să fie continuu între ei spre a-l imita în virtuțile lui ca profesor distins, ca cetățean român înfocat, ca prelat mare și cu greu de rivalizat” (p. 411).

²⁴³ Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, ed. cit., p. 16.

²⁴⁴ SJAN Iași, SVC, dosar 302/1880, f. 14r-v, „Prescript Verbale 1880, decembre 11”, original.

²⁴⁵ Vezi *Revista Teologică*, an IV, nr. 30, 16 noiembrie 1886, p. 240.

rar se întâmplă să vadă cineva în viața sa²⁴⁶; în fond, tocmai Constantin Erbiceanu a făcut loc, în chiar paginile revistei pe care o edita împreună cu Dragomir Demetrescu, unor importante mărturii despre viața și activitatea fondatorului școlii de la Socola, în care frații Erbiceanu și-au primit cele dintâi noțiuni mai avansate de teologie și mai apoi au slujit ca profesori la cursul superior.

O comisie de trei prelați, trimisă de la Iași, dezgropase la 17 decembrie 1886 rămășițele fostului mitropolit și le-a adus „acasă” tocmai când se împlineau 40 de ani de la moartea lui, așezându-le mai întâi în biserica veche, urmând ca, la sosirea lui Iosif Naniescu, să fie mutate definitiv în catedrala mitropolitană pe care tot Veniamin Costachi începuse a o zidi în capitala Moldovei. Într-adevăr, la 30 decembrie 1886 avea loc acea fastuoasă ceremonie, în prezența notabilităților și a unei mulțimi impresionante²⁴⁷.

Mutarea Seminarului de la Socola (decembrie 1885)

Ca toți ceilalți profesori, Constantin Erbiceanu își ținea orele în săli aflate în stare avansată de degradare. Tot ansamblul de clădiri nu mai era, începând cu deceniul șapte, compatibil cu ideea de școală publică, cu atât mai mult una cu internat, în care elevii interni avea datoria să învețe și să locuiască în timpul anului școlar. În plus, datorită depărtării de oraș, Seminarul trebuia, în teorie, „să adăpostească” corespunzător și o parte dintre profesori, măcar pe aceia intrați în cinul monahal, cum cereau de altfel și diriguitorii Bisericii.

Un raport din 1870, întocmit de direcțiune la cererea Ministerului, amintea că cea mai urgentă problemă este împrejmuirea, căci localul „este desgolit de jur împrejur”, fapt care atrage animalele din

²⁴⁶ Vezi *Pannychida săvârșită pentru fericita adormire a nemuritorului metropolit Veniamin și depunerea osemintelor sale în noua catedrală începută și zidită de el dar rămasă neterminată și restaurată acum*, în *Revista Teologică*, an IV, nr. 37, 18 ianuarie 1887, p. 290.

²⁴⁷ *Ibidem*.

zonă și face imposibilă organizarea unei grădini experimentale de legume („specimen de cultură științifică”)²⁴⁸. Nu se pomenea nimic însă despre starea clădirilor, așadar situația nu era încă dramatică.

Rapoartele directorilor din deceniul șapte către Mitropolie fac referire în principal la problema „slabului nutriment” al elevilor, fondurile alocate hranei fiind considerate insuficiente. Bunăoară, cel din 1869-1870 prezenta doar în subsidiar starea clădirilor, menționând că așezământului îi lipsea un gard iar reparațiile anuale începeau prea târziu, toamna, tocmai când „școlarii ar trebui a-și începe cursurile”; în plus, vremea ploioasă făcea inutil întreg efortul: „reconstrucțiunea se sfârșeamă și reparațiunea devine mai nefructiferă, deși se cheltuiește sume enorme”. Nu se puneă încă apăsător chestiunea mutării Seminarului, chiar dacă, așa cum arătau, clădirile „mai nu presintă nici un indice de existență”²⁴⁹.

An după an, problema clădirilor revine cu tot mai multă forță. În raportul pentru anul școlar 1870-1871, Ieremia Dârțu nota despre starea „edificiilor” că acestea aproape nu mai au „aparență de existență”, ploaia curgând liber în mai multe săli și apartamente de locuit²⁵⁰. Mult mai detaliat – deși în mod conștient, apăsător negativ – este raportul către Mitropolie al noului director, Nechifor Iliescu Sprânceană, în care el prezenta starea Seminarului la investirea sa în funcție (1873), arătând, între altele, că „interiorul și exteriorul său pretutindeni presintă ruină și desolațiune”²⁵¹, lucru pe care îl repeta, într-o formă asemănătoare, Ministerului²⁵².

²⁴⁸ SJAN Iași, SVC, dosar 201/1870, f. 2r-v, „Memoriu despre trebuințele urgente a Seminarului de Socola (Iași)”, concept.

²⁴⁹ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, Anexa nr. 57, „Din raportul direcțiunii Seminarului «Veniamin» către Mitropolie pentru anul școlar 1869-1870”, p. 101*-102*.

²⁵⁰ *Ibidem*, Anexa nr. 60, „Din raportul direcțiunii Seminarului «Veniamin» către Mitropolia Moldovei pentru anul 1870-1871”, p. 104*-105*.

²⁵¹ Și continua: „Murii sunt mâncați, derâmați de pre fața pământului și amenință ruina multor odăi. Acoperământul întregului institut este vechi, putred și spart în mai multe

Au urmat câțiva ani în care au lipsit până și fondurile pentru reparațiile anuale²⁵³. În paralel, din pricina problemelor create de elevii externi și a slabei rezultate academice, se cerea tot mai apăsător mărirea capacității internatului și cazarea externilor în școală, ceea ce presupunea noi investiții în clădirile degradate. Așa că în vara anului 1877, la inițiativa lui Vladimir Irinupoleos Suhopan, se discuta despre o nouă soluție, chiar dacă radicală, mutarea Seminarului în Iași, „întruna din mănăstirile secularizate, precum Golia sau Sfântul Sava”²⁵⁴.

Finanțarea micilor reparații și întrețineri anuale (și superficiale), reluată după o vreme, solicita tot mai multe resurse (1000 de lei în 1877, 1200 în anul următor, câte 3000 în 1879 și 1880), care nu schimbau însă cu nimic starea generală a localului unde predau cei 16 profesori și învățau sute de elevi. Mai ales acoperișul nu se mai putea cârpi și cerea a fi înlocuit, în caz contrar directorul subliniind că la începerea anului școlar 1882-1883 nu poate garanta că nu va ploua „prin clase și prin dormitoarele elevilor”. Și tot el sintetiza situația în vara anului 1882: „localul tot privit nu seamănă a fi deloc o școală ci o tristă ruină și nimic mai mult”²⁵⁵.

---

locuri, și în imposibilitate de se mai repara cu cârpituri. Clasele, secțiile, repetitoriile și toate încăperile reclamă reparațiuni însemnate având sobele vechi, rele, stricate, unele lipsă [...]”. Cf. Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, Anexa nr. 66, „Din raportul arhim. Nechifor către Mitropolie după numirea sa ca director al Seminariului. 20 ianuarie 1873”, p. 111*-112*.

²⁵² „În cât se atinge de clădirile acestui institut, ele se află în complectă ruină și în interior și în exterior, încât n-au nici o aparență de institut seminarial”. *Ibidem*, Anexa nr. 67, „Din raportul direcțiunii Seminariului «Veniamin» către Ministerul Cultelor pentru anul școlar 1872-1873”, p. 112*-114*.

²⁵³ *Ibidem*, Anexa nr. 68, „Din raportul direcțiunii Seminariului «Veniamin» către Mitropolitul Moldovei pe anul 1874-1875”, p. 116*-117*.

²⁵⁴ ANIC, MCIP, dosar 137/1877, „Seminarul Socola din Iași”, f. 33r-v, „Copie de pe relațiunea înregistrată la nr. 1512 dată de Prea Sf. Arhiepiscop Irinupoleos Vladimir Suhopan din 15 august 1877”. Referatul înaltului ierarh se găsește redat și în Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, Anexa nr. 72, „Raportul delegatului Mitropoliei la examenul de fine de an al Seminariului «Veniamin», 16 [corect, 15] august 1877”, p. 118*-119*.

²⁵⁵ Vezi SJAN Iași, SVC, dosar 314/1882, f. 5-6, adresa nr. 309 din 18 iulie 1882 a directorului Filotei Romanescu către Minister, concept.

Existase la 1881 o inițiativă de mutare la mănăstirea Neamț, por-nită, se pare, din Minister, dar mitropolitul Iosif refuzase ideea și propu-sese mănăstirile Golia sau Frumoasa. Opoziția mitropolitului a convins Ministerul să decidă construirea unui nou local, potrivit scopului și specificului Seminarului, tot la Socola²⁵⁶, dar nu s-au alocat niciodată fondurile necesare. Mai mult, poziția mitropolitului se va schimba după câțiva ani, el insistând pentru un sediu în oraș.

Interesant este că în ianuarie 1885 încă nu se luase o decizie. Directorul Teoctist Scriban înainta Ministerului un memoriu în care cerea, între altele, refacerea gardului, a celor două biserici („Socola Mare” și „Socola Mică”) etc.²⁵⁷ Ca o soluție temporară, în anul școlar 1885-1886, Seminarul s-a mutat în casele Taussig, apoi în casa Suțu de pe strada Seulescu, urmând ca peste câțiva ani, după transferul lui Constantin Erbiceanu la București, să se instaleze în palatul Sturdza de lângă Mitropolie, unde a și ființat vreme de jumătate de secol, începând cu 1893²⁵⁸.

Redacția *Revistei Teologice* (Constantin Erbiceanu și Dragomir Demetrescu) nota în decembrie 1885 că „în fine cestiunea despre strămu-tarea Seminariului Veniamin din Mănăstirea Socola, în Iași, s-a rezolvit definitiv”; după 20 decembrie, în perioada vacanței, urma să se mute „în noul local din orașul Iași, închiriat anume pentru Seminar”²⁵⁹. Iar în unul din numerele următoare, același periodic nota că mutarea s-a realizat deja și că la 2 ianuarie a avut loc sfințirea apei în „salonul cel mare” al noului local, în prezența profesorilor și a elevilor școlii.

²⁵⁶ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 150.

²⁵⁷ SJAN Iași, SVC, dosar 341/1884, f.53-54, adresa nr. 10 din 13 ianuarie 1885, concept.

²⁵⁸ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 150. Nu am cercetat în amănunt problema, așa că nu cunoaștem dacă într-adevăr școala s-a mutat efectiv în casele doctorului Taussig (unde-a în apropierea Teatrului Național și a Filarmonicii din Iași, unde a funcționat o vreme și Primăria) sau dacă a fost doar o simplă propunere înainte de a se muta pe strada Seulescu. Nici nu este cazul să insistăm.

²⁵⁹ *Strămutarea Seminariului Socola*, în *Revista Teologică*, an III, nr. 39 din 15 decembrie 1885, p. 312.

Directorul Varlaam Răileanu a ținut „un discurs de ocaziune”, arătând motivele pentru care guvernul a decis mutarea Seminarului din sediul „unde îl instalase fondatorul său” și avantajele noii locații, după care membrii corpului didactic al școlii au semnat scrisoarea de mulțumire adresată ministrului Instrucțiunii, Dimitrie A. Sturdza²⁶⁰.

Soluția mutării în Iași, deși pe placul profesorilor care locuiau în oraș și scăpau astfel de cheltuiala transportului, nu era însă acceptată de toată lumea. Fostul profesor și inspector al Seminariei Veniamine, episcopul Melchisedec al Romanului, critica la 1890 lipsa de inspirație a decidenților, arătând că „Monastirea a rămas ca și pustie, iar Seminariul se sbuciumă prin Iași, mutându-se din casă în casă, ca un copil orfan, răbdând stămtoare și necaz nespus”. El considera că trebuie evitată mutarea în casele Sturdza de lângă Mitropolie (cum se preconiza și cum dorea chiar mitropolitul Iosif Naniescu), căci lucrul ar presupune cheltuială de „mai multe sute de mii de lei”; în schimb, ar trebui să se întoarcă la Mănăstirea Socola: „căci nimene afară de guvern, nu este în stare a o restabili din ruina sa, și pentru nici un alt scop oarecare, decât pentru reînturnarea Seminarului earăși la acel loc al său primitiv și nimerit în toate privirile”²⁶¹.

În mod ocazional, diverse personalități vizitau școala, asistând chiar la unele cursuri. Cu prilejul deplasării sale la Iași, însuși regele Carol I a poposit la Seminarul de la Socola (23 septembrie), după ce în aceeași zi trecuse pe la Liceul Național și pe la Școala Centrală de Fete. Cu prilejul vizitei la Socola a augustului personaj, se pare că s-a promis și sprijin pentru refacerea totală a complexului, după cum rezultă din descrierea sumară creionată de istoriograful Iașului, N.A. Bogdan:

„La orele 1 ¹/₂ Majestatea Sa, însoțit de suita Sa, a mers spre a inspecta Seminarul de la Socola. La ușa bisericei, Regele fu întâmpinat de I.P.S.S.

²⁶⁰ *Seminariul „Veniamin” din Iași*, în *Revista Teologică*, an III, nr. 42 din 5 ianuarie 1886, p. 336.

²⁶¹ *Tratat despre cinstirea și închinarea icoanelor în Biserica Ortodoxă...*, ed. cit., p. 40.

Mitropolitul Moldovei și Sucevei, de arhimandritul Scriban, rectorul Seminarului, înconjurat de preoții bisericești și de întreg corpul profesoral.

După ce ascultă un mic serviciu religios, Regele vizită toate camerele Seminarului și puse în toate clasele mai multe întrebări elevilor asupra diferitelor cursuri ce li se predă.

Majestatea Sa, înainte de a pleca, binevoi a făgădui corpului profesoral că în curând localul actual al acestui institut de învățământ religios va fi transformat, astfel că va putea corespunde în toate înaltului scop pentru care este menit²⁶².

Episcopul Melchisedec citea într-o cheie asemănătoare episodul, acuzând însă direcțiunea ultimelor două decenii de situația inacceptabilă în care ajunsese așezământul:

„Gospodăria Monastirei s-a desființat, gardurile s-au stricat și grădinile cele frumoase și spațioase ce încongiurau Monastirea au rămas de izbeliște; arborii s-au uscat și s-au tăiat; vechile edificii ale Seminariului, nefiind reparate, au ajuns în fine a fi nelocuibile, încât Majestatea Sa Regele, acum patru ani în urmă, vizitând acel Seminaru, s-a spăimântat de starea grozavă în care l-a găsit, și a poruncit ministrului de Culte, ca până la alte dispozițiuni, negreșit Seminariul să se mute de acolo în Iași într-un local convenabil²⁶³.

Iar la 28 septembrie 1886, sosit la Iași pentru a observa stadiul lucrărilor la Catedrala Mitropolitană, D.A. Sturdza, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, însoțit de Spiru Haret, secretarul Ministerului, și de Nicolae Gane, prefectul județului, a inspectat „cu de amănuntul” școala în noua sa locație; satisfăcut de „întreținerea și buna conducere a vechiului institut de cultură eclesiastică”, ministrul a revenit a doua zi pentru a asista la câteva cursuri²⁶⁴. Cu siguranță, Constantin Erbiceanu a fost unul dintre aceia care i-au fost aproape ministrului în timpul

²⁶² N.A. Bogdan, *Regele Carol I și a doua sa capitală*, ed. cit., p. 327.

²⁶³ *Tratat despre cinstirea și închinarea icoanelor în Biserica Ortodoxă...*, ed. cit., p. 39-40.

²⁶⁴ Vezi rubrica „Bisericești”, în *Revista Teologică*, an IV, nr. 24 din 5 octombrie 1886, p. 192.

vizitei sale la Iași, discutând inclusiv detaliile transferului elenistului la București, lucru pentru care insistase, încă din 1885, Dimitrie A. Sturdza, și care se va pune în practică trei luni mai târziu.

Legenda Junimii

De multe decenii, tradiția familiei Erbiceanu, dar și unele publicații, îi atribuie savantului legături strânse cu societatea Junimea, ba chiar îl consideră un junimist aflat în strânse relații cu societari precum Maiorescu, Eminescu, Panu etc. Totul a pornit de la câteva afirmații ale fiicei, Constanța Erbiceanu, care au trecut apoi în textul publicat, prin consemnările lui Theodor Balan, fostul elev și mai apoi prieten, căreia familia i-a încredințat în primă instanță prețioasa arhivă la dispariția „Domnișoarei” (dar deja epurată de pianistă, atentă la posibilele amănunte intime), apoi ale lui Iosif Sava și, de curând, ale Laviniei Coman, autoarea unei plăcute monografii dedicată celebrei artiste.

În confidențele către amicul Theodor Balan, Constanța își amintea cu nostalgie de mama ei, care obișnuia să se aprindă „ca un foc de paie”, altminteri foarte cultivată și pasionată de pian și de literatură:

„A scris și poezii, dar când i le-a citit lui Eminescu, care venea deseori prin casă, pe la noi, la Iași, poetul a făcut fețe-fețe și nu a știut ce să spună”.

Și tot ea notase, alături de un certificat eliberat de Conservatorul ieșean:

„Maman mi-a spus că m-a pus la pian de la patru ani și jumătate. Nu îmi amintesc aceste prime începuturi. Dar pentru terminarea metodei Charpentier mi s-a întipărit *rigurosul* examen făcut mie de către tatăl meu

și trecut în prezența câtorva din bunii noștri prieteni: Xenopol, Eminescu, Lambrior, Panu și alții de la Junimea”²⁶⁵.

La rândul său, Iosif Sava scria, în prefața primului volum al *Scrisorilor*, intitulată – cum altfel – *Gradus ad Parnassus*, aluzie nu doar la piesa dificilă a lui Clementi, pe care fata o interpreta deja la 11 ani, cât mai ales la evoluția și afirmarea artistei:

„Casa Erbicenilor era deschisă marilor reprezentanți ai culturii moldovene, de la Mihai Eminescu la A.D. Xenopol”²⁶⁶.

În schimb, Lavinia Coman a intervenit mai categoric, atribuindu-i savantului calitatea de junimist, fără însă a ne indica sursa:

„Profesorul era membru al societății Junimea. Avea salon deschis membrilor și invitaților Junimii de două ori pe lună. Negruzzi, Petre Poni, Xenopol, Panu, Lambrior, Eminescu erau obișnuiți în casa de la Iași a familiei Erbiceanu”²⁶⁷.

Istoria Junimii s-a scris de multă vreme, cu destulă competență, de către istorici și istorici literari remarcabili. Completări se mai pot face, firește, mai ales că noi documente despre societarii junimiști sunt descoperite și valorificate în ultimii ani. Totuși, în stadiul actual al

²⁶⁵ Theodor Balan, *Prietenii mei muzicieni...*, ed. cit., p. 207-208.

²⁶⁶ Constanța Erbiceanu, *Scrisori*, ed. cit., vol. I, p. 11.

²⁶⁷ Lavinia Coman, *Constanța Erbiceanu, o viață dăruită pianului*, București, Editura Meronia, 2005, p. 17. Interpretări forțate găsim și în mediul on-line, la pagina dedicată lui Constantin Erbiceanu pe Wikipedia: „A fost membru al societății culturale Junimea...” (https://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Erbiceanu, accesat la 23 martie 2016) și, oarecum la limită, la pagina dedicată Constanței Erbiceanu: „De mică a luat contact cu mișcarea junimistă pe care tatăl ei o găzduia de două ori pe lună, ocazie cu care l-a cunoscut pe Mihai Eminescu” (https://ro.wikipedia.org/wiki/Constan%C8%9Ba_Erbiceanu, accesat la 23 martie 2016). Informația că profesorul Constantin Erbiceanu ar fi fost membru al Junimii apare și la Sorin Radu, *Vespasian Erbiceanu (1865-1943). Studiu monografic*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, p. 24, dovadă că exagerarea începe să fie preluată fără discernământ, chiar și în lucrările istoricilor, fără citarea sursei (probabil din mediul online).

cunoștințelor, nici literatura de specialitate, nici amintirile membrilor, nici documentele aflate la dispoziția cercetătorilor, începând cu arhicunoscutele procese-verbale ale ședințelor Junimii ieșene și cu „Albumul” societății²⁶⁸, nu îl menționează pe Constantin Erbiceanu în acest context. Așadar, în absența dovezilor „pozitive”, cum ar fi spus academicianul, dar și judecând lumea din care provenea, trebuie să privim cu mare reținere posibilitatea ca el să fi intrat sau să fi fost acceptat în Junimea ieșeană. Nu avem decât mărturia celebrei fiice, fire sensibilă și romantică, mărturie preluată și amplificată mai apoi de biografi. Spiritul critic îndeamnă însă la circumspecție sporită.

Luând în considerare dubla ipostază a Junimii, cum preciza Zigu Ornea, de curent și de stare de spirit, este aproape imposibil, poate chiar ridicol să ni-l imaginăm pe conul Costache, cum îl numeau apropiații, luând parte la ședințele Junimii sau la celebrele „petreceri intelectuale”, prelungite adesea până în zori, și ascultând glumele fără perdea ale unora dintre membri. Sau urmărind, alături de iconoclaști, *prelecțiunile* Junimii, inclusiv discursurile tânărului Vasile Conta („patriarhul ateilor”) despre *Materialism*, personaj ale cărui idei vor fi aprig combătute de frații Erbiceanu după 1883 în *Revista Teologică*; polemică unilaterală, e drept, căci Vasile Conta murise deja puțin mai devreme.

Îl vedem pe „junimistul” Erbiceanu publicând în *Convorbiri literare*, revistă mult prea lumească, chiar interzisă în Seminarul de la Socola? Evident, nu. Atmosfera de la Junimea, permisivă și lipsită de prejudecăți prin natura ei, era cu totul alta decât aceea în care se formase și în care activa Constantin Erbiceanu, un intelectual sincer și

²⁶⁸ Vezi *Albumul Societății Junimea înființat la 1878*, în I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IV, *Junimea*, București, Institutul de Arte Grafice Bucovina, 1933, p. 313-316 (și, în facsimil, p. 317-320). Inutil să mai spunem, nici un Erbiceanu (Gheorghe sau Constantin) nu figurează – și nici nu avea cum – între cei 111 membri asumați de Junimea, sau între ceilalți 14 din dosul tabloului. Iar procesele-verbale ale ședințelor Junimii conțin data și locul desfășurării (la V. Pogor, la Maiorescu etc.) și nici aici nu apare ceva de semnalat.

dedicat din sfera Bisericii; între cele două lumi era o vizibilă și ireconciliabilă contradicție. Altfel, cum explicăm faptul că nici un alt profesor seminarist nu se regăsește în lista junimiștilor?

Dacă o axiomă a Junimii era „intră cine vrea, rămâne cine poate”, o alta preciza că „anecdota primează”, așadar un spirit liber, un amalgam de tendințe și curente filosofice (raționalism, idealism obiectiv, iraționalism, evoluționism darwinian-spencerian, pozitivism comteian etc.)²⁶⁹ care devenea „periculos” pentru oamenii apropiați Bisericii. Mulți junimiști, începând cu Maiorescu, erau liber-cugetători, iar spiritul critic impus la ședințele societății și în *Convorbiri*, care nu ierta nimic, nu era defel compatibil cu dogmele religioase, oricare ar fi fost ele. Pe lângă jovialitatea care nu excludea seriozitatea judecăților, junimiștii își făcuseră un renume tocmai din „nesupunerea la poncife și reexaminarea critică a tot ce era moștenire”, cum nota Zigu Ornea. „Totul cu un aer de zeflema care îngrozea pur și simplu dăscălimea. «Oamenii ăștia – declarau ei sumbru – n-au nimic sfânt»”²⁷⁰.

Pur și simplu nu credem că în această atmosferă contestatară, persiflatoare, unde regula era refuzul convenienței, Constantin Erbiceanu putea fi o prezență constantă. E drept, există unele informații despre câțiva oameni ai Bisericii, *prelați* (nu știm însă numele lor, cu excepția lui Ion Creangă, răspopit) care ar fi audiat ședințele iar o bună parte a *caracudei* a rămas neidentificată²⁷¹.

La fel de puțin probabil este ca ședințele Junimii să se fi desfășurat „de două ori pe lună” în casa Erbicenilor, căci lucrul ar fi lăsat urme documentare²⁷². În schimb, faptul că soții Aglae și Constantin

²⁶⁹ Cf. Zigu Ornea, *Junimea și junimismul*, București, Editura Eminescu, 1975, p. 32.

²⁷⁰ *Ibidem*.

²⁷¹ *Ibidem*, p. 37. Chiar dacă este puțin probabil, să admitem că nu poate fi exclusă cu totul prezența fostului seminarist, între 1869 și 1870, ani de căutări personale, în rândul *caracudei* care va fi condusă, mult mai târziu, de Miron Pompiliu, și el profesor secundar.

²⁷² Să nu uităm de relațiile proaste ale lui Constantin Erbiceanu cu unii junimiști apreciați și bine poziționați, precum Conta, Meissner, poate chiar Panu. Cel din urmă, în ciuda

Erbiceanu găzduiau, cu o anumită frecvență, întâlniri la care participau și unii junimiști, precum Mihail Eminescu, poate fi acceptat logic, deși nici această teorie nu își are un suport documentar, altul decât cuvintele pianistei. Dar într-o urbe relativ mică, membrii intelighenției, nu foarte numeroși, se cunoșteau între ei, se vizitau și păstrau anumite relații în numele civilității și al eforturilor comune pentru „propășirea patriei”. Ar trebui, probabil, să-i acordăm meritul socio-cultural soției, o tânără instruită, care a insistat, de la începutul căsniciei, să locuiască în oraș, să-și deschidă casa acestui tip de sociabilități – având pianul drept liant – și reușind astfel să-și „civilizeze” (cuvintele, strecurate într-o epistolă, îi aparțin chiar Aglaei) bărbatul, să-l îmblânzească pe profesorul seminarist provenit dintr-o lungă familie de preoți de țară și interesat, până atunci, de chestiuni teologice și didactice.

Cu siguranță, blazonul familiei s-ar putea lipsi de ornamentul apartenenței fondatorului la celebra societate literară ieșeană. În simplitatea și cumințenia lui de esență rurală și teologică, fără rafinamentul și eclecticismul specific junimiștilor, Constantin Erbiceanu a întemeiat o ramură a familiei care a dat științei și culturii române un academician, apoi o pianistă de geniu (Constanța), juriști, ingineri, ofițeri de armată etc., lucrul arătând preocuparea față de educația și viitorul copiilor. Același lucru l-a făcut, de la Iași, fratele Gheorghe, ai cărui urmași au onorat, la rândul lor, eforturile părinților: Vespasian a ajuns un reputat jurist și, la rândul său, membru al Academiei Române²⁷³ precum unchiul stabilit în capitală, în vreme ce Octav, doctor al Universității din München, s-a făcut remarcat ca bun clasicist și specialist în epopeea greacă, profesor secundar și, pentru o vreme, chiar profesor suplinitor de arheologie la Universitatea din Iași.

---

amintirilor Constanței, se exprima foarte critic la adresa fundamentalismului pe care îl afișa redacția *Revistei Teologice*, scoasă de Constantin Erbiceanu.

²⁷³ Vezi Sorin Radu, *Vespasian Erbiceanu (1865-1943). Studiu monografic*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014.

Afirmarea profesională din anii '80 și transferul la București

În deceniul nouă s-au petrecut două evenimente ce i-au marcat profund viața și cariera lui Constantin Erbiceanu, și care aveau să-i deschidă calea spre un alt destin, plin de realizări profesionale, transformându-l treptat, dintr-un profesor secundar oarecare, într-unul din cei mai respectați istorici și teologi români ai vremii sale.

În primul rând, desemnarea sa ca redactor, alături de Dragomir Demetrescu, la *Revista Teologică*, noul periodic de profil apărut la Iași în 1883, din inițiativa și cu sprijinul material al mitropolitului Iosif Naniescu. În al doilea rând, dar în directă legătură cu primul, cum se va vedea, prelegerea ținută la Universitate în 1885, cu prilejul sărbătoririi unei jumătăți de secol de învățământ superior la Iași (sic!), și colaborarea cu A.D. Xenopol la întocmirea volumului dedicat acelei manifestări²⁷⁴.

De ce a fost ales tocmai Constantin Erbiceanu pentru munca de redactor este lesne de înțeles. În primul rând, era unul dintre cei mai instruiți profesori de la Seminar²⁷⁵, punând energie și seriozitate în tot ceea ce întreprindea. Nu întâmplător fostul mitropolit, Calinic Miclescu, insistase, după întoarcerea studiosului de la Atena, să intre în cinul monahal. Apoi, dincolo de originea sa (fiul unui respectat preot), de instrucția temeinică în țară și în străinătate, era titularul celei mai importante catedre de la cursul superior, cu o experiență de peste un deceniu, stăpânind bine principiile teologiei ortodoxe. Nu în ultimul

²⁷⁴ A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași...*, ed. cit. (vezi *supra*, nota 39).

²⁷⁵ Seminarul avea puțini dascăli cu grade academice, precum elenistul. O situație extremă se înregistra la muzică, unde profesorii nu aveau aproape defel diplome școlare. De exemplu, un tabel cu profesorii Seminarului din 1877 ne arată anul numirii în funcție și studiile fiecăruia; în dreptul studiilor profesorului de muzică bisericească, Grigore Gheorghiu, numit în funcție la 1872, apărea: „a declarat că n-are titluri școlare, a declarat că n-are nici clasele primare”. Cf. SJAN Iași, SVC, dosar 271/1877, f. 188-189, tablou statistic din 20 august 1877, original.

rând, făcuse o bună figură alături de fratele său, în Comisia pentru cercetarea cărților bisericești, iar Iosif Bobulescu, care editase împreună cu Gheorghe Erbiceanu ediția a II-a, postumă, a *Mărturisirii ortodoxe* tălmăcite la 1844 de Filaret Scriban, l-a ales pe Constantin drept colaborator pentru ediția a III-a, revizuită după originalul grecesc²⁷⁶.

Într-un foarte util studiu asupra periodicelor eclesiastice, la origine o lucrare de seminar pentru obținerea titlului de magistr, Ilie Georgescu observa că după Unirea Principatelor, pe fondul modernizării accentuate a statului și a societății, revistele bisericești sporesc rapid ca număr²⁷⁷. Un alt catalizator, chiar dacă secundar, trebuie să fi fost și lupta pentru canonicitate, dusă în acei ani foarte frământați.

Încă din 1882, vlădica Iosif Naniescu devenise direct interesat în construirea unui instrument care să acționeze ca o contrapondere la atacurile orchestrate împotriva sa (uneori cu temei), de *Deșteptarea*, o foaie bilunară care apărea la Iași²⁷⁸.

²⁷⁶ La ședința din 15 noiembrie 1883 a Sf. Sinod, episcopul de Roman, Melchisedec, semnală lipsa manualelor potrivite pentru seminarii și propunea, pentru orele de teologie dogmatică, reeditarea *Mărturisirii ortodoxe* a lui Filaret Scriban, acțiune pentru care îl recomandă pe Silvestru Bălănescu, la ora aceea directorul Seminarului Central din București, pentru faptul că acesta cunoștea atât greaca, cât și slavona, instrumente necesare pentru confruntarea originalului grec cu intermediarul slavon și traducerea română. Episcopul Râmnicului, Iosif Bobulescu, intervenea, arătând că deja lucrul s-a început, din inițiativa sa: „A doua edițiune din *Mărturisirea ortodoxă* este revăzută de mine cu d. Gheorghe Erbiceanu. A treia edițiune am revăzut-o, după originalul grecesc, cu d. Costache Erbiceanu, și această edițiune este aprobată de comisiunile pentru revisuirea cărților bisericești”. Cf. „Sântul Sinod. Prescript-verbal, Ședința din 15 noiembrie 1883”, în *Monitorul Oficial*, nr. 191 din 2/14 decembrie 1883, p. 4259.

²⁷⁷ Ilie I. Georgescu, *Studii și articole de istoria Bisericii române în periodicele bisericești (veacul XIX)*, în *Studii teologice* seria II, an X (1958), nr. 1-2, p. 106-125, aici p. 107.

²⁷⁸ De fapt, cele două reviste și-au împărțit piața locală, cam în aceeași perioadă, căci *Deșteptarea*, ziar eclesiastico-literar a ființat între 1882-1884 și 1886-1887. În 1886 și-a schimbat subtitlul în „Organ al clerului mirean din regatul România”. Cf. *Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, de Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, cu o introducere de Ion Bianu, vol. I (1820-1906), București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, p. 199.

În mediul intelectual și eclesiastic ieșean, *Deșteptarea* reprezenta interesele unui grup de preoți reformatori din Moldova, care militau pentru democratizarea structurilor de conducere ale Bisericii și pentru o organizare mai modernă a instituției²⁷⁹. Firește că ideile lor nu aveau cum să fie plăcute ierarhiei eclesiastice, care sesizase imediat pericolul unui asemenea „curent distructiv”, cum îl caracteriza Ilie Georgescu²⁸⁰.

Exista deja modelul publicației *Ortodoxul* (1880-1886)²⁸¹, foaie susținută de Calinic Miclescu la București, unde redactorul Gheorghe Zottu, cu o pregătire asemănătoare celei a lui Constantin Erbiceanu²⁸²,

²⁷⁹ Aceștia concepuseră un program minimal în patru puncte (lăsând la urmă ceea ce îi dureau mai tare) pe care îl republicau periodic în revistă: 1. Organizarea școlilor eclesiastice în armonie cu educația națională a poporului român. 2. armonizarea regulamentelor de disciplină bisericească cu legile statului; 3. controlul statului asupra jurisdicției și administrației bisericești; Sinod compus din toate elementele Bisericii, adică inclusiv din reprezentanți ai clerului mirean și laici („bărbați devotați studiilor filosofico-religioase”). Cf. *Deșteptarea*, an V, nr. 1 din 1 ianuarie 1886, p. 2. În privința școlilor eclesiastice, element care ne interesează aici, grupul contestatar venise cu o propunere extremă, dar care se mai auzise în societate: reducerea numărului de seminarii de la opt, la patru, trei, sau chiar două, pe considerentele că întreținerea acestora costă foarte mult și că exista deja o inflație de absolvenți care nu mai ajungeau să profeseze din pricina lipsei parohiilor; iar cele propuse pentru desființare, se puteau transforma în „gimnazii clasice”. Vezi *Organizarea seminariilor în Deșteptarea*, an IV, nr. 20 din 13 iulie 1885, p. 166-168.

²⁸⁰ Firește, el consideră grupul de la *Deșteptarea* interesat „de o democratizare rău înțeleasă a Bisericii, de o anihilare a activității sinodului și a ierarhiei superioare”. În programul publicației ar fi apărut reforme radicale precum înlăturarea amestecului statului în viața eclesiastică, desființarea monahismului ș.a., dar, aprecia autorul studiului, marea problemă a revistei era tocmai modalitatea de luptă: „calomnia, insulta și batjocura”, care i-ar fi îndepărtat pe cititori. Cf. Ilie I. Georgescu, *op. cit.*, p. 119. Este o exagerare, căci așa cum am arătat mai sus, programul clericilor reformatori - și al revistei *Deșteptarea* - viza nu înlăturarea amestecului statului, ci, dimpotrivă, solicita expres controlul statului, în ideea că și slujbașii Bisericii sunt tot cetățeni, iar un control din afara structurii proprii ar limita abuzurile și ar mări transparența; la fel, nu era vorba de desființarea monahismului, ci a monopolului călugărilor în structurile bisericești, idee susținută chiar în Divanul ad-hoc din 1857 de unul dintre cei mai vehemenți critici ai grupului de la *Deșteptarea*, episcopul Melchisedec, care își schimbase însă viziunea între timp.

²⁸¹ Avea o apariție la început bilunară, apoi săptămânală, urmând schimbarea din 1885 a subtitlului, din „foaie eclesiastică” în „foaie duminicală”. Cf. *Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, ed. cit., vol. I, p. 475.

²⁸² Profesor de greacă la Liceul „Sf. Sava” din București, Gheorghe Zottu ocupa totodată și funcția de director al cancelariei Mitropoliei Ungrovlahiei și de secretar al Sf. Sinod. De

publica diverse materiale teologice, de la studii de doctrină la traduceri din literatura patristică și articole de istorie eclesiastică, inclusiv unele pastorale arhieriești prin care mitropolitul primat își răspândea ideile²⁸³. Așadar, după exemplul mitropolitului primat, care făcuse același lucru la București, mitropolitul de la Iași a decis sprijinirea unei foi de profil, în cazul acesta *Revista Teologică*.

Momentul înființării este redat cu acribie chiar de Constantin Erbiceanu, în autobiografia sa:

„Mitropolitul Iosif Naniescu aflându-se pe la 1882 într-o situație politică dificilă, și apărând și un jurnal *Deșteptarea*, în Iași, contra sa, m-a chemat și mi-a propus mie și d-lui Dragomir Demetrescu, ca să scoatem un jurnal bisericesc cu scop de a-l apăra.

Noi nu ne-am luat acest angajament, dar am spus că dacă nu se vor mai face abuzuri noi îl vom apăra. Am mai spus că noi nu avem mijloace materiale spre a întreține un jurnal, iar Î. Prea Sf. ne-a spus că ne pune la dispoziție partea materială. Pe atunci eram tânăr și plin de vigoare și eu și colegul meu mai tânăr, de asemenea și ceilalți colaboratori, de aceea această revistă a și fost, pe dreptate, bine apreciată. *N-am folosit eu bănește nimica, dar moralicește foarte mult. M-am afirmat*” [s. n.]²⁸⁴.

Inițiativa publicistică de la Iași condusă de Constantin Erbiceanu și Dragomir Demetrescu a avut succes, grupul de la *Deșteptarea* a fost izolat²⁸⁵, iar atacurile împotriva mitropolitului dar și abuzurile acestuia

---

altfel, redacția revistei de la Iași publica, la stingerea lui din viață (9 mai 1885), un scurt necrolog. Vezi *Revista Teologică*, an III, nr. 9 din 19 mai 1885, p. 72.

²⁸³ Ilie I. Georgescu, *op. cit.*, p. 119.

²⁸⁴ Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, ed. cit., p. 15-16.

²⁸⁵ Disputa cu foaia rivală a fost condusă cu destulă măiestrie și, în orice caz, folosind un limbaj civilizat. Evident, scopul nu era doar neutralizarea grupului de la *Deșteptarea*, ci și recuperarea majorității adepților. Dovadă stă felul în care a reacționat redacția *Revistei Teologice* în chestiunea întrunirilor de la Iași ale preoțimii și a congresului de la Focșani, proiectat a avea loc în iunie 1885. Vezi, între altele, articolele *O respectabilă întrunire de preoți*, în *Revista Teologică*, an III, nr. 13 din 16 iunie 1885, p. 102-104, respectiv *Proteste preoțești contra mișcării câtorva preoți congresioniști*, în nr. 18 din 21 iulie 1885, p. 136-140. Pe de altă parte, este de domeniul evidenței că izolarea fenomenului nu a ținut atât de

s-au oprit, ba chiar, dacă ar fi să-i dăm deplină crezare povestitorului, s-a schimbat inclusiv „direcția afacerilor în Mitropolie”. Pentru Constantin Erbiceanu a fost ocazia perfectă pentru a se face cunoscut ca autor și ca cercetător; până atunci, chiar dacă se bucura de apreciere în Seminar și în cercul teologilor locali, nu-și demonstrase public întregul potențial, sau, cum scria chiar el, „nu dovedisem pe deplin știința mea în public”²⁸⁶.

Firește că revista nu s-a limitat la a-l sprijini pe mitropolit sau ceea ce redacția numea adesea „instituțiunile sf. noastre biserici creștine ortodoxe autocefale române”, ci a jucat un rol mult mai însemnat pe piața ideilor din Moldova. De la începutul deceniului, Iașiul devenise centrul mișcării socialiste și al ideologiilor contopite, în ochii contemporanilor, sub haina nihilismului. Fenomenul încă nu a fost studiat cum se cuvine, din pricina experienței terifiante a celor 50 de ani de comunism, după cum nici dialogul (sau, mai bine, disputa) dintre mediile religioase și socialiști, un subiect altminteri extrem de interesant, nu este încă atent cercetat. Cert este că vechea capitală moldavă devenise, prin așezarea ei geografică, o zonă de tranzit pentru literatura socialistă rusească; aici activa un cerc socialist, cu personaje devenite legendare în epocă, precum frații Nădejde ș.a., care i-au atras ca un magnet pe tinerii elevi și studenți.

Revista Teologică s-a aflat într-o continuă dispută cu publicațiile *Contemporanul* și *Lupta*, dar și cu ideile de stânga sau „ateiste”²⁸⁷ ale unor

---

strategia foi inspirate de Iosif Naniescu, cu o circulație totuși redusă, cât mai degrabă de amenințări cu destituirea preoților reformatori, exprimate public, direct sau prin intermediari, de către înalți ierarhi precum episcopul Melchisedec. Vezi, în acest sens, relatarea *Dare de seamă despre al doilea Congres al clerului mirean ținut în Focșani în zilele de 2, 3 și 4 iulie curent*, în *Deșteptarea*, an IV, nr. 20 din 13 iulie 1885, p. 161-166.

²⁸⁶ Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, ed. cit., p. 16.

²⁸⁷ Vezi Mihail Nistor, *Ateismul lui Vasile Conta*, în *Analele Universității „Al. I. Cuza” Iași*, serie nouă, secțiunea III b. Filosofie și științe socio-umane, tom XXVIII, anul 1982, p. 21-24 și, de același, *Perspectiva istorică asupra religiei la Vasile Conta*, în același periodic, tom XXIX, anul 1983, p. 43-45. La fel, se pot consulta și alte două articole apărute în tomul XXX (1984) al revistei amintite: Dumitru Alexoiaie, *Religia în concepția lui Vasile Conta*, p.

personalități precum Vasile Conta²⁸⁸ (polemică postumă, căci filosoful, grav bolnav, decedase în primăvara anului 1882), fie ele și publicate în periodice de mare ținută, precum *Convorbiri literare*.

Bine instruit în țară și în străinătate, foarte cultivat dar și profund original, refuzând hainele de împrumut, Conta a început să ia parte la ședințele Junimii încă din 1873. A ținut mai multe conferințe în cadrul vestitelor *prelecțiuni* ale societății, prin care a atras atenția elitei intelectuale din Iași, publicându-și apoi scrierile (*Teoria fatalismului*, *Teoria undulațiunii universale* ș.a.²⁸⁹) în paginile tolerantei *Convorbiri literare* din perioada 1875-1879²⁹⁰.

El reprezenta, în plan ideatic, chintesența noul spirit al timpurilor pe care le traversa societatea europeană și, cu oarecare timiditate, cea românească. De aici și atacarea sistematică a ideilor filosofului și juristului ieșean, dar și a altor autori cu idei considerate periculoase pentru poziția clerului în societate și pentru rosturile moralei creștine. Într-adevăr, noul *spirit al timpului* puneă întrebări la care reli-

---

37-40, respectiv Gheorghe Botiș, *Elemente de ateism și critică a religiilor în Introducere în metafizică*, p. 41-42.

²⁸⁸ Într-un scurt articol publicat într-o revistă ieșeană, Florin Cîntec nega categoric legătura dintre socialism și Vasile Conta (*O ficțiune istoriografică: Vasile Conta și socialismul*, în *Însemnări ieșene*, serie nouă, an II, nr. 3, martie 2005 p. 12-13), reluând o idee din teza de doctorat și din cele două cărți-surori care abordează viața și activitatea filosofului Vasile Conta (*Memorie și uitare în cultura română. Cazul Vasile Conta*, Iași, Editura Timpul, 2003, respectiv *Vasile Conta*, Iași, Princeps Edit, 2005). Chiar dacă nu trebuie încadrat în mișcarea socialistă, tânărul profesor de la Facultatea de Drept a Universității din Iași avea, până la un punct, oarecare simpatii intelectuale apropiate de ethosul socialist, reflectate nu doar în temele abordate, ci și în unele concluzii ale sale. De altfel, cei din jur îl considerau, fără a avea în totalitate dreptate, „socialist și ateu”, cum constata chiar el într-o epistolă. Nu mai vorbim, se îndepărta de opțiunile socio-politice (chiar dacă atunci insuficient de clar formulate în acei primi ani) ale socialiștilor ieșeni, prin convingerile sale antisemite și prin atitudinea vehementă împotriva revizuirii articolului 7 din Constituție, referitor la chestiunea evreiască.

²⁸⁹ Vezi Vasile Conta, *Opere filosofice*, ediție revăzută și însoțită de o introducere de Nicolae Petrescu, București, Editura Cartea Românească, 1922.

²⁹⁰ Vezi și Titus Raveica, *Vasile Conta la Convorbiri literare*, în *Analele Universității „Al. I. Cuza” Iași*, serie nouă, secțiunea III b. Filosofie și științe socio-umane, tom XXIX, anul 1983, p. 50-52, deși articolul este mai degrabă unul de popularizare decât științific.

gia nu mai putea să răspundă credibil și, simțind la un moment dat pericolul, Biserica Ortodoxă Română a decis să reacționeze în forță, una din vocile cele mai răsunătoare fiind tocmai *Revista Teologică* de la Iași²⁹¹.

Revenind la disputa *Revistei Teologice* cu socialiștii, să mai spunem că Jean Bart își amintea cu nostalgie despre legendara casă din Sărărie – „cuibul nihilistilor”, cum îi spuneau localnicii, cu teamă împletită cu o doză bună de curiozitate – locuința familiei Nădejde, unde se redacta și se distribuia oficiosul cercului socialist, revista *Contemporanul*. Apelând, ironic, la terminologia medicală, scriitorul mărturisea că „epidemia” răspândirii ideilor socialiste în școlile din Iași, atinsese chiar și Seminarul Socola: „Curentul ateismului, ca o boală molipsitoare, trecea de la an la an, de la o școală la alta, atacând tinerimea, ca scarlatina într-un oraș contaminat”²⁹².

Potrivit amintirilor lui Jean Bart, chiar parte a elevilor Seminarului, „viitori slujitori ai altarului”, deveniseră atei convinși. Bunăoară, un seminarist de clasa a III-a (I. Fondor), căzut victimă noilor idei, nu se sfia să le declare public, inclusiv în „cârciuma lui Ștrul”. Într-una din

²⁹¹ Trebuie înțeles șocul resimțit de lumea Bisericii cât timp Vasile Conta, fiul unui preot exclus din preoție de către Mitropolia Moldovei, a ocupat fotoliul de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice (1881-1882) și participa, în virtutea funcției, inclusiv la ședințele Sf. Sinod. Fusese numit tocmai pentru a pregăti o lege care să adapteze învățământul la condițiile unei societăți tot mai moderne, legea din 1864 fiind depășită în multe privințe. Și trebuie subliniat că proiectul său de lege era unul excelent, mai ales privit prin lupa unui istoric al educației. În privința învățământului teologic, aspect care ne interesează aici, proiectul prevedea preluarea de către stat a Seminarului „Nifon” din București, care urma să conțină ambele cicluri (inferior și superior), în vreme ce Seminarul Central urma a fi transformat în Facultate Teologică, care să activeze în cadrul Universității din București. Tot acolo se menționa ca școlarii seminariilor „vor fi interni și vor fi întreținuți pe cheltuiala statului”, așadar prevederi care ar fi trebuit să placă ierarhiei eclesiastice de la noi. Vezi *Proiect de lege asupra instrucțiunii publice și private*, în V. Conta, *Discursuri parlamentare. Proiect de lege, articole de ziare etc. (1878-1881)*, cu o prefață de B.C. Livianu, Iași, Tipografia Dacia, 1899, mai ales p. 184-185.

²⁹² Jean Bart, *Misterul casei din Sărărie (cu prilejul morții lui Ioan Nădejde)* în *Adevărul Literar*, an IX, nr. 424 din 20 ianuarie 1929, pagina 1, articol reprodus fidel și în I.C. Atanasie, *Pagini din istoria contemporană a României 1881-1916*, vol. I, *Mișcarea socialistă 1881-1900*. Cu mai multe fototipii, scrisori și fac-simile, București, Editura Adevărul, 1932, p. 25.

zile, afirmația acestuia cum că „nu există D-zeu” a ajuns la urechile directorului, care a convocat de urgență consiliul profesoral. Majoritatea profesorilor voiau excluderea „necredinciosului” din toate seminariile din țară, dar l-a salvat intervenția unuia dintre frații Erbiceanu, nu știm cu certitudine care:

„Noroc că se găsea acolo un bătrân înțelept: eruditul elenist Erbiceanu, cel care venea călare să-și țină cursul la seminarul de la Socola.

– I...ra... bre oameni buni... doar suntem bărbați în vârstă, nici nu ne-ar șede bine să ne punem mintea cu mucosul aista de băet, care învață bine, dar a zis și el o dată un cuvânt prost auzit de la alții mai bătrâni”²⁹³.

Spusele lui Jean Bart se completează perfect cu amintirile lui Gheorghe Ghibănescu, fost elev al Seminarului tocmai în acea perioadă, care descria, cu o bună doză de umor humuleștean, atmosfera de la Socola și „soarta” lucrărilor filosofului Vasile Conta:

„Ieșise o dată vestea că s-au oploșit prin Seminarie câțiva ate! Un elev din seria dinaintea mea îndrăznise să cumpere un volum din *Convorbiri literare*, în care Vasile Conta își publicase studiile lui filosofice. A fost de-ajuns atât ca să răscolească toate pupitrele; să se vânzolească toate cărțile; nu s-a găsit nimic; căci cel cu pricina avusese grija să asvârle *Convorbirile literare* în privata școalei. Sărmanul Vasile Conta!”²⁹⁴

---

²⁹³ Jean Bart, *op. cit.* E dificil să concluzionăm care dintre frați a jucat rolul „bătrânul înțelept”. Atât unul, cât și celălalt erau cunoscuți ca eleniști, Constantin venea la școală cu șareta, Gheorghe mai mult pe jos, locuind în apropierea Seminarului; ambii erau religioși, combătând activ „ateismul”, dar față de elevi aveau multă îngăduință.

²⁹⁴ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 18. Este drept că unul dintre colaboratorii constanți ai revistei, Gheorghe Erbiceanu, se specializase în ceea ce ei numeau „combaterea materialismului” și critica lucrărilor lui Vasile Conta, în special *Încercări de metafizică materialistă*. Vezi *Noua față a materialismului în zilele noastre și refutarea învățături lui Darwin în privirea religiunii*, *Revista Teologică*, an I, nr. 2 din 3 aprilie 1883, p. 14-16 și nr. 3 din 10 aprilie 1883, p. 19-22, dar și articole precum *V. Conta și ateismul în Moldova* (nr. 4 din 17 aprilie 1883, p. 31-32) sau mai amplă *Critică antimaterialistă a cărții lui V. Conta: Încercări de metafizică materialistă* (nr. 6 din 1 mai 1883, p. 41-45). Exemplele sunt foarte numeroase dar ne limităm la acestea.

Confruntarea dintre „materialism” și „idealism” în Iașiul sfârșitului de secol XIX a fost surprinsă foarte bine și în amintirile academicianului Vasile Rășcanu:

„Pe vremea la care mă nașteam eu, cele două tabere aveau concepții foarte clare [...]. Pe de o parte, curentul tradițional de gândire, teologic [...]. Era ceea ce se putea găsi în articolele pe care Constantin Erbiceanu și Dragomir Hurmuzescu [de fapt Demetrescu, n.n.] le publicau între 1883 și 1887 în *Revista Teologică* pe care o conduceau la Iași”.

Pe de altă parte, continuă autorul, erau concepțiile lui Vasile Conta (întâmplător fost ministru liberal al Cultelor și Instrucțiunii Publice în 1880) și ale grupului de la *Contemporanul*²⁹⁵.

Într-adevăr, combaterea materialismului reprezenta o parte esențială a programului revistei, explicat încă din primul număr. În calitate de redactor, Constantin Erbiceanu constata cu îngrijorare o evidentă decădere morală „în societatea noastră română” și propagarea unor idei anticreștine și antisociale „venite și nu eșite din însăși neamul nostru” (sic!) care aveau drept scop nimic altceva decât „sfârâmarea stării actuale a societății, prin orice mijloace posibile, și înlocuirea ei prin vechea stare de lucruri a barbariei”. Adepții acestor concepții apăreau, considera el, sub „deosebite numiri”: materialişti, nihilişti, socialişti, comunarzi și realişti.

După reliefarea contextului în care se afla societatea românească și Biserica la vremea aceea, redacția explica și necesitatea înființării noului periodic bisericesc tocmai pentru combaterea acelor idei nesănătoase, mulțumind mitropolitului Iosif Naniescu pentru inițiativa salvatoare, izvorâtă dintr-o „sacră datorie”. Era apoi prezentat programul revistei, în șapte puncte²⁹⁶.

²⁹⁵ Vasile Rășcanu, *Călător prin două secole*. Amintiri și frânturi de gând împărtășite lui Radu Iftimovici, București, Editura Litera, 1977, p. 10-11.

²⁹⁶ *Revista Teologică*, an I, nr. 1 din 25 martie 1883, p. 1-5.

De altfel, într-o scrisoare din 1886 către directorul Episcopiei Roman, Vasile Mandinescu, Constantin Erbiceanu îl anunța că „suntem cu toții foarte bine [...] și batem război cu ateii”, aluzie evidentă la prioritățile activității sale de redactor al *Revistei Teologice* și de autor²⁹⁷.

Pe de altă parte, într-o lume tot mai modernă, *Revista Teologică* avea să devină pentru unii intelectuali un simbol al atitudinilor învechite, pe alocuri „fanatice” și chiar antisemite. În 1886, bunăoară, junimistul George Panu se declara îngrijorat de ceea ce el numea „simptome amenințătoare pentru libertatea de conștiință, pentru caracterul laic al instituțiilor noastre”, indicând și câteva asemenea vehicule periculoase, printre care și „existența câtorva ziare, mai cu seamă a *Revistei Teologice*, unde fanatismul cel mai josnic domnește”²⁹⁸.

Indiferent de criticile care pot fi aduse periodicului de la Iași inspirat și susținut de mitropolitul Iosif Naniescu²⁹⁹, Constantin Erbiceanu a folosit prilejul pentru a începe munca de cercetare și de publicare a vechilor manuscrise grecești, travaliu care, în numai câțiva ani, se va dovedi esențial pentru consacrarea lui academică:

„Eu știam că într-un beci de sub casele Mitropoliei exista un număr însemnat de manuscripte vechi grecești, aruncate ca netrebnice, într-o parte a beciului și erau aproape a putrezi. Mai știam că acele manuscripte proveneau de la școala greacă din Iași, de la școlari și profesori, și cugetându-mă că la noi nu cunoaștem aproape nimic din istoria veche despre instrucția și educația noastră din trecut, că oricum se va considera faptul, existența școalelor din trecut, în țara noastră, aparține de drept și exclusiv nouă românilor, orice școale ar fi fost. Am ridicat dar puțin vălul ce ținea în întuneric trecutul instrucției noastre în țară. Mai apreciam și

²⁹⁷ BCU Iași, Colecții speciale, arhiva 29, scrisoarea din 28 mai 1886.

²⁹⁸ George Panu, *Chestiunea izraelită*, Iassy, Noua Tipografie D. Gheorghiu, 1886, 39 p., aici p. 7.

²⁹⁹ Redacția nu a încercat nici o clipă să ascundă relația ombilicală cu mitropolitul, ba chiar repeta că acestuia „îi datorește existența și aparițiunea sa”, așa cum a făcut-o și în articolul de bilanț, la încheierea celui de-al doilea an de existență. Vezi articolul *17 martie 1885*, în *Revista Teologică*, an II, nr. 52 din 17 martie 1885, p. 409.

știam că din cauza abuzurilor grecilor, în toate privirile, timp de aproape două secole, s-a prins o ură neîmpăcată și o repugnanță din partea românilor pentru tot ce era grec ori de proveniență grecească. Cu toată ura și disprețul ce-l vedeam pentru greci, eu m-am hotărât a desgropa și publica cuprinsul acelor manuscrise, după ce mai întâi le voi studia. Le-am găsit într-o stare deplorabilă: unele mai putrede, altele mucedde, altele pătate, murdărite, pentru că asupra lor se arunca tot gunoiul ce se strângea din acel beciu. În starea aceasta găsiindu-le, le transportam acasă, le puneam în jurul sobei, le uscam și apoi le studiam.”³⁰⁰

Prin acest joc al destinului, munca în redacția *Revistei Teologice*, profesorul cu preocupări până atunci banale, a ajuns să cunoască bine trecutul și să prindă, foarte rapid, gustul cercetării (sau, cum scrie el, „un gust aparte pentru asemenea cercetări științifice”) în domeniul istoriei culturii, îndeosebi a istoriei educației, dar și în aria mai familiară, și a istoriei Bisericii³⁰¹.

„Amorul nebun” pentru manuscrisele și documentele vechi l-a făcut ca, după inventarierea bibliotecilor Seminarului și Mitropoliei din Iași, să continue într-un ritm susținut, greu de imitat astăzi, cu biblioteca Universității din Iași, cu cea a mănăstirii Neamțului și, la sugestia lui Ghenadie Enăceanu, chiar cu biblioteca Seminarului Central din

³⁰⁰ Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, ed. cit., p. 17.

³⁰¹ După numirea ca redactor la *Revista Teologică*, Erbiceanu a întărit colaborarea științifică cu episcopul Melchisedec, al cărui „umil fiu spiritual și vechi elev” se considera, iar după mutarea în capitală această relație avea să devină încă mai strânsă. Aflăm dintr-o scrisoare a lui Constantin Erbiceanu trimisă în mai 1886 amicului Vasile Mandinescu, fost elev al Seminarului de la Socola și director al Episcopiei Roman, că Melchisedec îi ceruse, redactorul revistei de la Iași să-i scrie câteva „ notițe”, pe care, cu ceva întârziere acesta le va expedia împreună cu epistola în cauză. De asemenea, Erbiceanu îi solicita interlocutorului său să-l anunțe pe episcopul Melchisedec de stadiul cercetărilor și descoperirilor sale în arhive: „Spune-i Preasf. Sale că mă ocup cu studierea documentelor Mitropoliei de Jassy și în care am găsit lucruri cu totul nouă. Acum numai le decopiez, dar trebuie dacă sunt în prezent (sic!). Am găsit un material vast la Eterie în grecește etc.” Vezi BCU Iași, Colecții speciale, arhiva 29, mapa 1, scrisoarea din 28 mai 1886.

București, moștenitoarea bibliotecii Mitropoliei Ungrovlahiei³⁰². Nu este de mirare, așadar, că în timp, teologul ieșean format la Atena avea să devină un rafinat cunoscător al manuscriselor grecești, cu siguranță la vremea aceea cel mai titrat specialist în descifrarea și atribuirea lor.

La început Constantin Erbiceanu a semnat doar articole fără substrat istoric, predici sau știri din viața bisericească; treptat însă începe să publice și texte mai complexe precum *Notițe istorice asupra timpului și împrejurărilor religioase în care s-a ținut Sinodul din Iași*³⁰³, apoi *Practicalele sinodului de la Iași care este al doilea contra capitulilor lui Ciril*³⁰⁴ ș.a., unde își pune în valoare cunoștințele istorice, dar și de

³⁰² La București, unde primise acceptul directorului Seminarului, Silvestru Bălănescu, totodată amicul său, să cerceteze comorile bibliotecii, se deplasase în timpul unei vacanțe școlare neașteptate, când Seminarul „Veniamin Costachi” a fost închis de autorități din pricina unei boli contagioase”. Vezi Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, ed. cit., p. 18. Nu știm, cel puțin deocamdată, când s-a petrecut această scurtă, dar fructuoasă călătorie la București. Bănuim că relatarea elenistului se referă la anul 1882, când Seminarul de la Socola a fost închis în două rânduri. Mai întâi cursurile s-au oprit de la 18 martie la 3 mai (cf. SJAN Iași, SVC, dosar 314/1882, f. 5-6, Raportul direcțiunii către Minister, nr. 309 din 18 iulie 1882, concept). La 16 aprilie 1882, autoritățile competente anunțau direcțiunea Seminarului că după ce s-au constatat în vecinătatea școlii „două cazuri de scarlatină gravă cu angină gangrenoasă” cursurile nu se pot redeschide „până ce nu va trece cincisprezece zile de la cel din urmă caz de scarlatină în cătunele unde este Seminarul, adică Bucium și Socola”. De fapt, boala făcuse victime chiar în rândul elevilor, cei infectați fiind izolați la infirmeria Seminarului, după cum rezultă dintr-un proces-verbal al doctorilor Vasile Ratcu (medicul școlii) și Vasile Agapi (medicul arondismentului), care hotărâu că în măsura în care starea le va permite, elevii în cauză pot fi trimiși trei săptămâni la familiile lor pentru refacere, iar infirmeria, ca și Seminarul în întregime, vor fi dezinfectate (SJAN Iași, SVC, dosar 314/1882, f. 1, adresa Consiliului de Igienă a județului Iași, nr. 103 din 16 aprilie 1882, respectiv f. 21, proces-verbal din 4 aprilie 1882, ambele originale). A doua închidere a Seminarului s-a petrecut în anul școlar următor, spre sfârșitul semestrului I, mai exact la 13 decembrie 1882, după ce apăruseră în zonă dese cazuri de „infecțiuni și mai cu seamă de anghină diphterică” (același dosar, f. 15, adresa Primăriei Iași nr. 13377 din 10 decembrie 1882 către directorul Seminarului, original). Directorul Filotei Romanescu anunța Ministerul că situația a fost totuși depășită și materia recuperată „prin activitatea domnilor profesori și aptitudinea la studiu a elevilor” (același dosar, f. 81, raportul din 12 iulie 1883 pentru anul școlar 1882-1883, concept).

³⁰³ *Revista Teologică*, an I, nr. 26 din 18 septembrie 1883, p. 202-208.

³⁰⁴ *Revista Teologică*, an I, nr. 27 din 25 septembrie 1883, p. 213-216, continuând în nr. următoare la p. 220-222, 239-240.

limbă greacă. Tot în revistă a publicat mai multe texte despre învățământul religios la români (în fapt un istoric al Seminarului de la Socola, pe care îl va tipări și în extras, în 1885), scurte biografii ale profesorilor greci de la Academiile domnești din Iași și București (Paisie Ligaridi, Ieremia Cacavela etc.), sau fragmente de manuscrise grecești.

Nu încapă îndoială că nu competențele lui teologice – chiar dacă apreciable –, ci tocmai studiile asupra influențelor grecești și editarea izvoarelor epocii fanariote, demersuri începute târziu, la deplina maturitate, i-au favorizat, cum notam mai sus, afirmarea. O spune limpede chiar el:

„Această ocupație specială asupra manuscriptelor grecești mi-a făcut viitorul meu, aceasta o recunosc. Eu eram teolog în specialitatea mea și oricât aș fi lucrat numai pe acest teren, tot n-aș fi putut ajunge a fi membru al Academiei noastre, al Silogului din Constantinopol, al Societății istorice medievale tot de acolo etc. [...] Am avut din fire și o înclinare spre a scruta și cerceta cu minuțiozitate lucruri vechi spre a afla ceva nou. Și am reușit.”³⁰⁵

A doua mare provocare a destinului, de care se va achita remarcabil și care va produce urmări din cele mai fericite, a fost participarea, în iunie 1885, la conferințele prilejuite de celebrarea celor 50 de ani de învățământ superior românesc la Iași (de la înființarea Academiei Mihăilene, 1835), numită și serbarea semicentenarului.

Consiliul Universității din Iași aprobase la 16 decembrie 1884 înființarea unui comitet reprezentativ, alcătuit din nouă universitari (Nicolae Ionescu, Petru Suci, Petru Poni, Ștefan Vârgolici, A.D. Xenopol, Petru Râșcanu, Aaron Densușianu, Nicolae Culianu, în frunte avându-l pe medicul și everghetul Anastasie Fătu) care să organizeze aniversarea semicentenarului „școlilor naționale” (de fapt a învățământului superior). A doua zi erau trimise direcțiilor Liceului

³⁰⁵ Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, ed. cit., p. 19.

Național, Seminarului de la Socola și „cele mai vechi școli primare” invitații pentru a-și desemna reprezentanți în amintitul comitet, argumentând că era nevoie de o largă colaborare pentru înfăptuirea proiectului. Reprezentanții școlilor erau rugați să aducă la proxima ședință din 23 decembrie „documentele istorice ce va fi posedând, privitoare la înființarea școlilor naționale în Iassy, precum și alte notiți atingătoare de starea din trecut a instrucțiunii publice în țiară”³⁰⁶.

Era, așadar, nevoie de profesori cu temeinice cunoștințe istorice. La Socola nu existau decât două asemenea personaje care corespundeau cerințelor: Constantin Erbiceanu și Gheorghe Costăchescu. În mod natural, răspunsul lui August Scriban din 20 decembrie 1884, în numele consiliului profesoral, îi recomanda tocmai pe aceștia doi președintelui comitetului, Anastasie Fătu³⁰⁷.

Dealtfel, Constantin Erbiceanu începuse a publica în revistă, în foileton, încă din toamna anului 1884, o istorie a școlilor religioase din Moldova, mai cu seamă a Seminarului de la Socola, lucrare cea avea să fie publicată și separat în 1885, cum am precizat deja. Așadar, își dovedise și public interesul, pricepera și cunoștințele în domeniu³⁰⁸.

Dincolo de organizarea festivităților programate pentru zilele de 26 și 27 iunie 1885³⁰⁹, intenția comitetului era de a aduna informații utile

³⁰⁶ SJAN Iași, SVC, dosar 341/1884, f. 58r-v, adresa nr. 4 din 17 decembrie 1884 semnată de Anastasie Fătu în numele Comitetului Universitar, original.

³⁰⁷ SJAN Iași, SVC, dosar 341/1884, f. 39, răspunsul directorului August Scriban nr. 429 din 20 decembrie 1884, concept.

³⁰⁸ Vezi *Revista Teologică* începând cu an II, nr. 27 din 23 septembrie 1884, p. 209-201. A împărțit materialul în trei grupaje: „Câteva cuvinte asupra învățământului religios la românii din Moldova”; „Perioada din timpul fanarioților până la fondarea primei școli sistematice clericale în M-rea Socola”; „Înființarea Seminariului din Socola la anul 1804”.

³⁰⁹ Până în primăvara anului 1885, comitetul căzuse de acord să organizeze serbarea aniversară la 16 iunie, când se împlineau exact cei 50 de ani de la deschiderea Academiei Mihăilene, ignorând faptul că școlile se aflau atunci în perioada examenelor de sfârșit de an. Vezi *Apelul* publicat în *Revista Teologică* (an II, nr. 49 din 21 februarie 1885, p. 392) către „foștii elevi și profesori ai școalelor naționale în general, cât și ai Academiei Mihăilene în special, precum și la toți iubitorii de cultură” unde se menționează data de 16 iunie 1885.

cu privire la istoria învățământului ieșean și moldovean, apoi de a le sistematiza și prezenta publicului într-o formă științifică: pe de o parte, un memoriu despre evoluția educației în Moldova până la fondarea Universității din Iași și, pe de altă parte, o expoziție de materiale didactice, manuscrise și tipărituri folosite în învățământul de toate gradele³¹⁰.

Viața însăși venea în întâmpinarea preocupărilor științifice ale viitorului academician, răsplătindu-i eforturile; activitatea lui din ultimul timp, de scotocire în biblioteci și arhive după documente și manuscrise vechi, își arăta deplina utilitate în organizarea amintitei expoziții. Coincidență sau nu, în lunile anterioare manifestării, el publica tot în foileton, sub titlul *Manuscrise vechi aflate în biblioteca Sf. Mitropolii a Moldovei*, descrierea a 65 de manuscrise (grecești, românești, slavone) pe care le selectase din biblioteca Mitropoliei din Iași, unele dintre ele folosite în procesul didactic, în epoca fanariotă. Ba chiar în luna iunie revenea asupra chestiunii, prezentând sumar alte 55 de „cărți scolastice” cu marginalii, găsite în aceeași bibliotecă a Mitropoliei și provenite de la Academia domnească din Iași³¹¹.

Aplecării speciale dovedite de Constantin Erbiceanu în chestiunea istoriei învățământului i se datorează și acceptarea sa ca membru în comitetul executiv, alături de rectorul Nicolae Culianu și de profesorul Aaron Densușianu, la care se adăugau profesorii Ștefan Vârgolici (casier) și Constantin Meissner (secretar)³¹². Mai mult, dascălul

³¹⁰ A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași...*, ed. cit., „Introducere”, p. 1-2.

³¹¹ *Titulile și notele extrase din cărțile scolastice aflate în Mitropolia Moldovei și care au rămas de la școala greacă domnească, numită Academie*, în *Revista Teologică*, an III, nr. 12 din 9 iunie 1885, p. 89-93 și nr. 13 din 16 iunie 1885 p. 99-102.

³¹² Vezi *Apelul* comitetului executiv publicat în *Revista Teologică* an II, nr. 49 din 21 februarie 1885, p. 392. Întâmplarea face ca relațiile dintre Constantin Erbiceanu (în calitate sa de redactor la hebdomadarul bisericesc de la Iași, dar și de teolog) și secretarul acelui comitet, excelentul pedagog Constantin Meissner, junimist de frunte și un apropiat al lui Titu Maiorescu, să se deterioreze mult în primăvară, pe fondul ofensivei duse de revistă împotriva acelor considerați că atentează la vechile precepte

de la Socola s-ar fi oferit a-și prezenta propriile cercetări, unice prin ancorarea lor în izvoarele documentare, în cadrul festivității, lucru acceptat imediat de rector:

„Când s-a celebrat la Iași jubileul Universității de 25 de ani, eu atunci m-am prezentat d-lui Culianu, rectorul Universității, cu un tratat bine studiat asupra descoperirilor mele, după manuscrisele aflate. D-sa a primit cu multă mulțumire propunerea mea de a ține acea diatribă în aula Universității în ziua fixată, mai ales că nici unul dintre profesorii respectivi nu preparase ceva expres pentru acea serbare jubiliară. La aceasta s-au

---

ale moralei creștine și la rolul religiei în școală și în societate. La 17 februarie 1885 s-a desfășurat, la Universitate, o întâlnire a profesorilor ieșeni (inclusiv a celor de la Seminar) dând urmare invitației rectorului Culianu, unde s-a discutat chestiunea înființării unei societăți a corpului didactic și modul de reprezentare în apropiatul congres didactic ce se pregătea la Iași (vezi SJAN Iași, SVC, dosar 341/1884, f. 69, adresa direcțiunii Seminarului nr. 31 din 14 februarie 1885 către profesori, original). În cadrul acelui congres didactic (martie 1885), Meissner se declarase împotriva predării lecțiilor de morală în școlile normale, argumentând prin orarul încărcat al elevilor normalști și complexitatea materiei propuse. *Revista Teologică* publica *Impresiuni de la congresul didactic* (în nr. 2 din 31 martie 1885, pe care nu l-am putut însă consulta, el lipsind din bibliotecile ieșene), criticând aspru poziția pedagogului, care la rândul-i, simțise nevoia unor explicații în ziarul *Liberalul* din 9 aprilie 1885; cei doi răspundeau în nr. 5 al revistei, interpretând că Meissner ar fi „contra moralității” elevilor săi și că dorește de fapt ca școlile normale să dea societății „indivizi imorali și desfrânați”. Discursul ambelor părți, desfășurat pe un ton înalt, era plin de excese regretabile care nu dădeau semne de domolire. Meissner a cerut de la tribunal și a obținut, cu doar câteva săptămâni înainte de serbarea jubileului, impunerea unui drept la replică, dar și conținutul acestuia a fost violent criticat de redacție. Vezi *Revista Teologică*, an III, nr. 11 din 2 iunie 1885, p. 86-88. Prezența lui Constantin Erbiceanu la acel congres și mai ales opiniile exprimate de acesta erau ridiculizate de adversarii săi de la *Deșteptarea*, interesați, cum aminteam mai sus, de o reformă a școlilor eclesiastice și de limitarea rolului monahilor: „Lăsând seminariile pe seama chiriariilor ca și până acum, ar fi de a încuraja răul și mai mult; căci dacă un profesor doctor în teologie și civil încă, dl. C. Erbiceanu a susținut în Congresul didactic desființarea școlilor normale inferioare și înlocuirea lor cu seminarii, ce trebuie să sîcă călugării! desigur că să fie numai seminarii și facultăți de teologie în toată țara, căci cele de litere, de filosofie și de științe strică tinerii făcându-i atei și cine mai știe ce”. Vezi articolul *Organizarea seminariilor*, în *Deșteptarea*, an IV, nr. 20 din 13 iulie 1885, p. 166-168, aici p. 168.

învoit și profesorii, deși eu nu eram decât un profesor secundar la Seminariul Veniamin”³¹³.

Era aceasta prima festivitate jubiliară de după Unire, una care atrăgea atenția asupra caracterului cultural al Iașiului. Interesată se dovedea în primul rând Universitatea, care marca nu doar un semisecol de învățământ superior ieșean³¹⁴, ci și un sfert de veac de la fondarea ei.

Organizatorii rezervaseră două zile pentru festivități (26 și 27 iunie 1885), argumentând că participanților din Iași și invitaților din afara urbei³¹⁵ trebuie să li se dea suficient timp pentru a vizita „toate instituțiile de cultură create de mișcarea regeneratoare a țării în decursul acestui secol”³¹⁶. Orașul avea, într-adevăr, cu ce se mândri în acest domeniu, chiar în condițiile decăderii sale de după 1862 și pierderii statutului de capitală.

În dimineața zilei de 26 iunie, participanții s-au adunat de la orele 7 pe platoul din fața Palatului Administrativ (pe atunci Piața Ștefan cel Mare) și au pornit, după aproape o oră, în frunte cu ministrul Dimitrie A. Sturdza, Spiru Haret, Nicolae Culianu ș.a., spre biserica Mitropoliei, trecând prin fața bisericii Trei Ierarhi, atent împodobită, spațiu important pentru istoria învățământului românesc. După liturghia de la Mitropolie, oficiată de mitropolitul Iosif Naniescu, și discursul lui Melchisedec Ștefănescu, episcop de Roman, adunarea s-a

³¹³ Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, ed. cit., p. 19.

³¹⁴ Cronologia era puțin forțată, căci primele „cursuri facultative”, adică primele facultăți, fuseseră înființate în cadrul Academiei Mihăilene în deceniul șase (mai întâi Facultatea Juridică, la 1856, apoi Facultatea Filosofică, incomplete). Vezi Georgie Radu Melidon, *Relațiune statistică de starea școalelor în Moldova*, Iași, Tipografia Adolf Berman, 1862, p. 23. Totul însă din dorința organizatorilor de a atrage atenția asupra unui capitol sensibil, anume necesitatea finanțării mai generoase după sacrificiul imens de la 1859, a așezămintelor culturale și educative din a „doua capitală a țării”.

³¹⁵ Comitetul executiv al manifestării obținuse de la Căile Ferate obișnuita reducere de 50% pentru transportul participanților. Cf. A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași...*, ed. cit., „Introducere”, p. 3 și *Revista Teologică*, an III, nr. 12 din 9 iunie 1885, p. 88.

³¹⁶ A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași...*, ed. cit., „Introducere”, p. 3.

mutat la Liceul Național, unde au vorbit rectorul Nicolae Culianu, directorul Liceului, Vasile Burlă, apoi Dimitrie A. Sturdza și mitropolitul, cel din urmă insistând, ca și Melchisedec, pe ideea relației statornice între biserică și școală³¹⁷. După amiază au urmat alte vizite la Muzeul de istorie naturală, la Conservator și la Școala de arte frumoase.

În dimineața celei de-a doua zile, participanții au pornit „în sunetul muzicii” de la școala tehnică (lângă biserica Sf. Ilie) spre Universitate, unde au vorbit Constantin Erbiceanu, reputatul profesor și politician Nicolae Ionescu și, la final, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice³¹⁸.

Conferința lui Constantin Erbiceanu, având drept subiect *Școala greacă și română din timpurile lui Vasile Lupu și Matei Basarab până în 1828*, a impresionat imediat auditoriul și înaltele oficialități prezente la Universitate. „Discursul meu de atunci, cuprinzând lucruri și fapte noi dovedite, a impresionat foarte mult tot publicul, și am fost în adevăr frenetic lăudat și felicitat de public și de prieteni”, avea să-și amintească peste ani, savantul³¹⁹.

Este drept că acest tip de manifestări dilata spiritul patriotic, care ieșea rapid la suprafață, așa că atmosfera nu putea fi decât înflăcărată³²⁰. Altminteri, și cuvântarea lui Nicolae Ionescu, orator cu

³¹⁷ Un element central al discursului lui Melchisedec Ștefănescu („școala trebuie să meargă mână în mână cu Biserica”) avea să fie criticat în *Deșteptarea*, ai cărei redactori considerau că în societatea de atunci, tot mai laicizată, lucrurile ar trebui să stea invers. Vezi articolul de fond *Iași 28 februar 1886*, în *Deșteptarea*, an V, nr. 5 din 1 martie 1886, p. 3.

³¹⁸ Vezi descrierea amănunțită la D. [Dragomir Demetrescu], *Serbarea jubileului semi-secular al învățământului înalt din Moldova, în zilele de 26 și 27 iunie 1885*, în *Revista Teologică*, an III, nr. 15 din 29 iunie 1885, p. 116-119. Mult mai succintă este prezentarea din A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași...*, ed. cit., „Introducere”, p. 3-8.

³¹⁹ Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, ed. cit., p. 19-20.

³²⁰ Toate discursurile au fost publicate în A.D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași...*, ed. cit., p. 11-89 (cel al lui Erbiceanu, intitulat *Discurs rostit în aula Universității din Iași asupra școalei grece și române din timpurile lui Vasile Lupu și Matei Basarab până în 1828 cu ocazia serbării jubileului semisecular al învățământului superior național*, la p. 48-77). La rândul ei, *Revista Teologică* a publicat discursurile lui Melchisedec Ștefănescu (an III, nr. 16 din 7 iulie 1885, nr. 17 din 14 iulie, p. 129-132, nr. 18 din 21 iulie p. 133-136) și

vastă experiență la asemenea ocazii, a fost repetat întreruptă „de vii și entuziastice aplauze”³²¹. Totuși, discursul lui Erbiceanu, dascăl venit oarecum de nicăieri, era, spre deosebire de ceilalți vorbitori, rodul unor cercetări minuțioase în arhive și biblioteci, de unde impresia excelentă lăsată auditoriului select. Impresionat a fost mai cu seamă moldoveanul mutat la București, ministrul Dimitrie A. Sturdza, care l-a și invitat a doua zi la o discuție în particular, care se va deveni providențială pentru Constantin Erbiceanu.

La respectiva audiență, ministrul s-a arătat încântat de știința savantului în plină afirmare³²² și i-a propus transferarea „în aceleași condiții”, cu prima ocazie, la Seminarul Central din București. Erbiceanu a acceptat, deși nu a fost o decizie ușoară pentru un tată de familie.

Între timp, profesorul Silvestru Bălănescu, și el fost elev al Socolei, care predă la Seminarul Central din București aceeași materie ca Erbiceanu la Iași, fusese numit episcop de Huși, așa că urma să părăsească capitala iar catedra sa, să devină vacantă. La fel, se eliberase poziția de director al Tipografiei Cărților Bisericești, ocupată până atunci de Ghenadie Enăceanu (la rândul-i, fost elev al Seminarului de la Socola, coleg cu Gheorghe Erbiceanu și bursier în străinătate odată cu acesta), numit în decembrie 1886 episcop al Râmnicului.

Ocazia era perfectă și, la sfatul „părintelui spiritual” și fostului său profesor, Melchisedec, Constantin Erbiceanu țintea ambele poziții. La 15 decembrie [1886], notează el în autobiografie, „am pornit din Iași singur spre București” și, întâlnind pe Dimitrie A. Sturdza la Sf. Sinod,

---

Constantin Erbiceanu (an III, nr. 16 din 7 iulie, nr. 17 din 14 iulie, p. 132-135, nr. 19 din 28 iulie, p. 141-149 și nr. 20 din 1 august 1885, p. 159-160).

³²¹ Cf. D. [Dragomir Demetrescu], *Serbarea jubileului semi-secular...*, cit., p. 118.

³²² Conștient de zbaterile Iașiului, Dimitrie A. Sturdza i-a dat și misiunea de a-l seconda pe A.D. Xenopol în întocmirea cunoscutului volum despre serbarea ce tocmai se încheiase la Iași, unde au fost incluse, cum notam mai sus, discursurile vorbitorilor, dar și memoriul lui Xenopol cu privire la trecutul învățământului din Moldova și catalogul expoziției de documente și cărți școlare, completat cu piesele descoperite ulterior.

„i-am dat o petiție, spunându-i și de direcția Tipografiei”. A reușit să-l convingă pe ministru și, cu sprijin din mai multe părți, inclusiv având din lunile precedente o bună caracterizare de la mitropolitul Calinic Miclescu care îi cunoștea bine calitățile încă de la Iași³²³, a obținut nu două, ci patru poziții-cheie, pentru care avea să stârnească invidia unor „localnici”: pe lângă cele două funcții amintite, numirea ca profesor suplinitor la Facultatea de Teologie a Universității din București și ca membru în redacția revistei *Biserica Ortodoxă Română* a Sf. Sinod, la vremea aceea cel mai apreciat periodic bisericesc³²⁴.

Îi va fi fost greu dascălului seminarist să părăsească Iașiul, oraș în care locuia de atâta vreme, în care s-a format ca teolog și s-a afirmat ca profesor, în care se aflau mulți dintre prieteni, ca să nu mai vorbim de fratele său Gheorghe? Cu siguranță că da, mai ales că și-a lăsat și soția și cei trei băieți (pe fată, Constanța, o dăduse deja la pension în București) o vreme - nu știm cu precizie, probabil până în vara lui 1887 - în capitala moldavă. Adaptarea în mediul cosmopolit al Bucureștiului nu putea fi ușoară pentru un intelectual de 50 de ani, dar s-a cufundat în studiu și în muncă, pentru a face față solicitărilor celor patru funcții pe care și le asumase. În orice caz, nu și-a uitat conexiunile cu Iașiul și cu Moldova lui natală, păstrând, și peste ani, o strânsă legătură cu familia fratelui său.

Dragomir Demetrescu, colegul de la Seminar și de la *Revista Teologică* anunța cu regret amical mutarea lui Constantin Erbiceanu în capitală (unde va ajunge și el peste câțiva ani), considerând-o totuși o răsplată naturală pentru activitatea de până atunci a profesorului:

„Înregistrăm cu destulă mulțumire sufletească transferarea la Bucuresci a d-lui Constantin Erbiceanu, redactor al acestei foi, și numirea sa ca profesor

³²³ Calinic Miclescu s-a stins la 14 august 1886, așadar nu a mai apucat instalarea la București a fostului său protejat.

³²⁴ Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, ed. cit., p. 20.

la Facultatea Teologică și director la tipografia cărților bisericești. Avansarea domniei sale este o dreaptă recompensă erudițiunii sale și a serviciilor pe care le-a adus și le va aduce și pe viitor Bisericii noastre. Domnul Erbiceanu, care prin viața și legăturile sale sociale și amicale a știut să atragă simpatiile, iubirea și amiciția tuturor celor ce l-au cunoscut, nu lasă în urmă-i decât regretul comun al tuturor camarazilor și amicilor săi. Felicitându-l în urmăm sănătate, ca să poată lucra cu tărie și acolo unde este pus, de unde desigur, va putea lucra mai cu succes pentru Biserică și instituțiunile sale”³²⁵.

Același Dragomir Demetrescu ajunsese însă la concluzia că nu s-ar putea descurca singur și că apariția revistei devenea imposibilă fără aportul lui Constantin Erbiceanu, o dovadă în plus că savantul era, de fapt, sufletul publicației. Așa că de comun acord, cei doi anunțau cititorilor încetarea apariției periodicului, strecurând un optimist „pentru un timp”³²⁶.

Concluzii

După temeinice studii teologice și literare la Universitatea din Atena, Constantin Erbiceanu s-a întors în vara anului 1868 în țară, căutându-și un post de profesor potrivit gradului academic pe care îl dobândise în capitala Eladei. Prima oportunitate s-a ivit la București, unde a și ocupat, scurtă vreme, chiar prin concurs, catedra de Filosofie a Liceului „Sf. Sava”. În urma unor negocieri de culise cu influentul August Treboniu Laurian, Constantin Erbiceanu a obținut numirea ca profesor provizoriu la catedra de Istorie universală și eclesiastică în

³²⁵ *Revista Teologică*, an IV, nr. 37 din 18 ianuarie 1887, p. 296.

³²⁶ „*Revista Teologică* suspendându-și cu acest număr aparițiunea sa pentru un timp, redactorii săi cred de sacră datorie a-și arăta recunoștința lor pentru susținerea acestei foi, Înalt Prea Sfințitului Mitropolit al Moldovei și Sucevei, Domnului Domn Iosif Naniescu, sub a căruia înalte auspicii și patronare s-a editat *Revista Teologică*, și carele i-a dat tot concursul moral și material, întreținând-o cu propriile mijloace de la aparițiune și până în prezent”. Cf. *Revista Teologică*, an IV, nr. 37 din 18 ianuarie 1887, p. 296.

locul defunctului Ioan Mandinescu, la școala teologică pe care o absolvise el însuși la 1858, Seminarul de la Socola, și unde predă limba elină, de aproape un deceniu, fratele său mai mare, Gheorghe.

Parte din cauza atmosferei încordate de la Seminar, parte din motive personale, și poate chiar din pricina mitropolitului (care îl dorea îmbrăcat în rasa monahală), tânărul profesor a căutat să își găsească o altă poziție didactică în Iași, încercând mai întâi în vara anului 1870 la catedra de Istorie de la Școala Militară, apoi, după doar două luni, la catedra de Limba elină a Liceului Național. Ambele demersuri s-au finalizat însă fără rezultatul dorit.

În 1871 Constantin Erbiceanu a fost transferat, tot ca profesor provizoriu în Seminar, la catedra de Teologie dogmatică, morală, pastorală și drept canonic ocupată până atunci de Clement Nicolau, „bețivul” care atentase la viața mitropolitului Calinic Miclescu, și, în consecință, fusese exclus din corpul didactic și deferit justiției. Catedra a fost ocupată de Constantin Erbiceanu fără întrerupere, până la finele anului 1886, data transferului său la București.

A fost unul dintre cei mai respectați profesori ai Seminarului, un model de conștiinciozitate, de prezență regulată la ore, de bunăvoință față de elevi, dar, cum indică unele surse, cu mai puțin talent pedagogic decât fratele său Gheorghe, „ceasornicul Socolei”. Între timp, la 1873 s-a căsătorit, întemeind alături de soția Aglae Negrescu o frumoasă familie din care au rezultat patru copii: Constanța, Laurențiu, Constantin și Eduard, ultimii doi cu destine tragice.

În 1883, după o evaluare a cadrelor didactice ale Seminarului, mitropolitul Iosif Naniescu îi dădea lui Constantin Erbiceanu misiunea ca, împreună cu Dragomir Demetrescu, să publice un hebdomadecleastic (*Revista Teologică*) care, pe de o parte, să anuleze și să izoleze foaia potrivnică mitropolitului (*Deșteptarea*), și, pe de altă parte, să apere instituțiile Bisericii și să combată noile idei care își făceau simțită

prezența în viața culturală și socială a Iașului deceniilor VIII-IX, cu mare trecere la elevi și studenți: evoluționismul, materialismul și socialismul.

Dincolo de eforturile pentru apărarea Bisericii, munca la redacția noii publicații i-a prilejuit profesorului contactul cu vechile documente și manuscrise, inclusiv ale școlilor grecești din Principate în epoca fanariotă, pe care le-a și publicat în parte sau le-a comentat în revistă. În felul acesta s-a afirmat nu doar ca dascăl și ca predicator în Biserică, cum spunea el, ci și ca publicist și om de știință.

Diligența și competența pe care le demonstrase în studierea trecutului instituțiilor educative din Iași, i-au adus foarte curând numirea în comitetul de organizare a serbării celor 50 de ani de învățământ superior ieșean (calculați de la înființarea Academiei Mihăilene, în 1835). Astfel, la 27 iunie 1885, el a prezentat în aula vechii Universități din Iași o foarte bine receptată comunicare științifică despre școlile din perioada fanariotă. Discursul său a impresionat publicul – era, pe atunci, un simplu profesor seminarist, așezat alături de universitari cu vechime – dar mai cu seamă pe ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dimitrie A. Sturdza, care, într-o audiență privată i-a propus transferarea, în viitorul apropiat, la Seminarul Central din capitală.

Constantin Erbiceanu a dat curs invitației și, profitând de o conjunctură favorabilă, a obținut, pe lângă catedra de Teologie dogmatică de la Seminarul Central, și poziția de profesor suplinitor la Facultatea Teologică a Universității din București, dar și de director al Tipografiei Cărilor Bisericești și de redactor la publicația Sf. Sinod, *Biserica Ortodoxă Română*.

A început astfel, destul de abrupt, dar după o muncă titanică și susținută, o ascensiune profesională și socială care îl va propulsa în vârful ierarhiei cultural-științifice, prin cooptarea sa ca membru corespondent, apoi ca membru plin al Academiei Române, al cărei vicepreședinte a și devenit, în amurgul vieții.

*Constantin Erbiceanu, as a Professor at the
Theological Seminary of Socola (1868-1886)*

~ Abstract ~

Keywords: *Constantin Erbiceanu, Theological Seminary of Socola, theology, history, Phanariote Regime, Romanian Academy*

Constantin Erbiceanu stood out, at the end of the 19th century, as one of the first scholars who deemed right to accept the Phanariote Regime as part of the Romanians' history, bringing out to light, at the same time, its pluses. To this purpose, he investigated and partly published documents and ancient manuscripts discovered in the archives and the libraries, trying to understand in depth the relations between the two cultures, as well as the contribution of the Greek teachers and schools to the Romanians' education at that time. This titanic effort is the reason why the scholar climbed the professional ladder quite quickly, from the position of teacher at the Socola Seminary, to that of Professor and Dean of the Theology Faculty of the University of Bucharest, Academy member and even vice-president of the Romanian Academy.

He was himself perfectly aware of the role played in his career by the researches made in the field of the cultural Greek-Romanian interferences, mentioning in his autobiography: "This special work on the Greek manuscripts made my future, I admit that. I was a theologian, and no matter how hard I would have worked in this field, I could not have become a member of our Academy, of the Syllogos in Constantinople, of the Medieval History Society from the same place, etc. [...] I was also naturally inclined to scrutinizing and researching in detail ancient things, in order to find out new things. And I succeeded."

Following a number of published papers and scientific preoccupations we have had over the last years, where we were mainly concerned with the scholar's thorough education starting with his first days in school and finishing with the graduation from the Faculty of Theology of the University of Athens, the present paper will deal with Constantin Erbiceanu's return home, with his period as a teacher at the school where he had been a pupil years before ("Veniamin Costachi" Seminary of Socola) and with his first scientific preoccupations during the "Iași period" of his career.

In the summer of 1868, Constantin Erbiceanu came back home from his studies abroad, with a degree of *prolytas* (bachelor) granted by the Faculty of Theology of the University of Athens and with a very short Parisian

experience as well. After a short stay at the “Sf. Sava” High school of Bucharest, where he occupied, by competitive examination, the Philosophy chair, he accepted in October 1868 the transfer to the chair of Universal and Ecclesial History of the Theological Seminary of Socola (post-secondary).

Because of some pressure coming from the Church hierarchy for him to become a monk, which he rejected, the young teacher tries to find alternatives, participating in 1870 in the competitions for the chair of Universal History at the Military School and for the chair of Greek Language at the High School of Iași, but he fails. Meanwhile, he gets married (1873), he and his wife, Aglae Negrescu, will make a beautiful family with four children: Constanța, Laurențiu, Constantin and Eduard, the last two with tragic destinies.

He continued to do, with much responsibility, his work at the Seminary, so he is transferred in 1871, with his consent, to the chair of Dogmatic, Moral, Pastoral Theology and Canon Law (the former teacher, Clement Nicolau, had attempted to kill the Metropolitan, so he had been fired and sent to court), one of the fundamental subjects of theological study; here he remained until his leaving for Bucharest, in December 1886.

Constantin Erbiceanu participated in all the aspects of the Seminary’s life of those years: he thoroughly taught his subject, he also ensured some other courses for different chairs for lower and higher grades, he was a member of the examination boards of the Seminary and of the baccalaureate boards in Iași, he joined the Committee for the Church Books, who had the mission to analyse the textbooks used in the theological educational system, etc.

His destiny changed in 1883, when Metropolitan Iosif Naniescu chose him to edit a church periodical publication, *Revista Teologică* [The Theological Journal], by means of which he could circulate his ideas and which was supposed to defend him against the attacks of the group of priests gathered around the *Deșteptarea* newspaper [The Awakening], who insistently asked for the modernization and the democratization of the Church. *Revista Teologică* stood out as the main body in Iasi to fight the new ideas that started to emerge in the cultural and social life of the city in the 8th -9th decades, quite influential among the high school and university students: evolutionism, materialism and socialism.

Besides the efforts made to defend the Church, the work in the editorial segment of the new publication occasioned for the teacher a contact with the old documents and manuscripts, including those of the Greek schools that existed in the Principalities in the Phanariote Regime, which he partly published or commented in the journal. This way, he asserted himself not

only as a teacher and a preacher in the Church, as he used to say, but also as a contributing editor and a scientist.

The diligence and competence he had demonstrated in the investigation of the educational institutions of Iasi brought forward, pretty soon, his appointment as a member of the organization committee for the celebration of 50 years of Higher Education in Iasi (counted since the establishment of the Academia Mihăileană, in 1835, although the higher education had been established much later, at the end of the 6th decade). Thus, on 27 June 1885, in the central amphitheatre of the University of Iași, he presented a warmly welcomed scientific communication about schools of the Phanariote Regime. His discourse impressed the public – he was then just a teacher of the Seminary, sitting near famous academic personalities – and especially the minister of Cults and Public Instruction, Dimitrie A. Sturdza, who in a private meeting proposed him to be transferred, in a near future, to the Central Theological Seminary of Bucharest.

Constantin Erbiceanu accepted the invitation and, taking advantage of the favourable circumstances, he obtained, besides the chair of Dogmatic Theology at the Central Seminary (therefore the same subject he had taught in Iași), the position of supply teacher at the Faculty of Theology of the University of Bucharest, and that of director of the Printing House of the Church Books and of editor in the staff of the Saint Synod's publication, *Biserica Ortodoxă Română* [The Romanian Orthodox Church].

So started, rather suddenly and late, but following a titanic sustained work, his professional and social ascension, taking him to the top of the cultural-scientific hierarchy, being co-opted first as a corresponding, than as a full member of the Romanian Academy, whose vice-president he would eventually become, in the twilights of his life.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Muzeul Universității

Historia Universitatis Iassiensis

VI/2015

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” IAȘI

CONSILIUL EDITORIAL:

Stefan Albrecht (Römisch-Germanisches-Zentralmuseum, Mainz)
Pieter Dhondt (University of Eastern Finland, Joensuu)
Dorin Dobrinu (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” al Academiei Române, Iași)
Gheorghe Iacob (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Vasile Ișan (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Victor Karady (Central European University, Budapesta)
Inge Knudsen (Coimbra Group Office, Brussels)
Hans-Christian Maner (Johannes Gutenberg-Universität, Mainz)
Andi Mihalache (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” al Academiei Române, Iași)
Marina Mureșanu Ionescu (Université Jean Monnet, Saint Etienne)
Lucian Nastasă (Institutul de Istorie „George Bariț” al Academiei Române,
Cluj-Napoca)
Alexander Rubel (Deutsches Kulturzentrum, Iași, Institutul de Arheologie, Iași)
Cornel Sigmirean (Universitatea „Petru Maior”, Târgu Mureș)
László Szögi (Universitatea Eötvös Loránd, Budapesta)
Ion Toderașcu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Nicolae Ursulescu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Florea Ioncioaia, redactor-șef (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)
Leonidas Rados, redactor-șef adjunct (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” al
Academiei Române, Iași)
Cătălin Botoșineanu, secretar de redacție (Arhivele Naționale ale României, Iași)
Ovidiu Buruiană (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Vasile Cotiugă (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Bogdan-Petru Maleon (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Ionuț Nistor (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)
Ana-Maria Stan (Muzeul Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca)

Coperta: Bogdan Panțir

ISSN 2285 – 9071

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
MUZEUL UNIVERSITĂȚII

Historia Universitatis Iassiensis

VI/2015

SUMAR

VIAȚĂ ACADEMICĂ ȘI ISTORIE UNIVERSITARĂ/7

Florea IONCIOAIA

Diplomație și război cultural: Alexandru S. Sturdza, critic al universității germane.....9

Leonidas RADOS

Constantin Erbiceanu, profesor la Seminarul de la Socola (1868-1886).....57

PATRIMONIU ȘI BIBLIOTECONOMIE/187

Iuliana BRĂTESCU

*Extremitatea nordică a Podului Verde: morfologia spațiului și dinamica
sociabilităților urbane în Iași secolului XIX.....189*

Liviu BRĂTESCU

De la realitate politică la simbol. Inaugurarea statuii lui C.A. Rosetti (1903).....217

Carmen BĂDURĂ

*Cenzura în bibliotecile ieșene în perioada comunistă. Studiu de caz – Cartea din
fondul secret al Bibliotecii Județene „Gheorghe Asachi” Iași și al Bibliotecii Centrale
Universitare „Mihai Eminescu” Iași 243*

DOCUMENTA/277

Mihail CIOBANU

Profesorul Dimitrie Alexandresco: o viață de om și câteva scrisori de familie inedite.....279

Lăcrămioara CHIHAIA

Corina Leon-Sombart și Garabet Ibrăileanu. Confidențe epistolare.....343

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE/393

Lucian Nastasă, Dragoș Sdrobiș (editori) – *Politici culturale și modele intelectuale în România*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, 425 p. (Ana-Maria Stan)/395; Ion I. Solcanu, *Ioan Hudiță: istoric, om politic și autor de jurnal*, București, Editura Enciclopedică, 2015, 642 p. (Marian Hariuc)/405; Livia Ciupercă, *Oreste Tafrali. Uitare-n neuitare*, Iași, Editura StudIS, 2015, 425 p. (Vasilica Mîrza)/415; Ion Didilescu, *Universitari din alte vremuri*, Iași, Editura „Ștefan Lupașcu”, 2010, 208 p. (Petronela Podovei)/419; Anca Filipovici, *Cărturarii provinciei. Intelectuali și cultură locală în nordul Moldovei interbelice*, Iași, Editura Institutul European, 2015, 221 p. (Cătălin Botoșineanu)/423; Grigore T. Popa, *Jurnalul unui savant român în America*, ediție îngrijită, note și postfață de Richard Constantinescu, prefață de Dumitru Radu Popa, București, Editura Filos, 2014, 302 p. (Cătălin Botoșineanu)/427; Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (coordonatori), *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, 402 p. (Alina Frunză)/431; Nicoleta Roman (coordonator), *Copilăria românească între familie și societate (secolele XVII-XX)*, București, Editura Nemira, 2015, 416 p. (Alina Frunză)/435

În atenția colaboratorilor..... 439

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
MUZEUL UNIVERSITĂȚII

Historia Universitatis Iassiensis

VI/2015

CONTENTS

ACADEMIC LIFE AND UNIVERSITY HISTORY/7

Florea IONCIOAIA

Diplomatie et fracture culturelle: Alexandre S. Stourdza, critique de l'universités allemandes... 9

Leonidas RADOS

Constantin Erbiceanu, as a Professor at the Theological Seminary of Socola (1868-1886)..... 57

PATRIMONY AND LIBRARY SCIENCE/187

Iuliana BRĂTESCU

The Northern end of Podu Verde: Space morphology and dynamics of urban sociability in Iasi during the 19th century..... 189

Liviu BRĂTESCU

From political reality to symbol. The inauguration of C.A. Rosetti's statue (1903) 217

Carmen BĂDURĂ

The Romanian Libraries Censorship during Communism. The Secret Fund Books of the Public Library "Gheorghe Asachi" Iași and Central University Library "Mihai Eminescu" Iași. A Study Case..... 243

DOCUMENTA/277

Mihail CIOBANU

Professor Dimitrie Alexandresco: a lifetime and some unpublished family letters 279

Lăcrămioara CHIHAIA

Corina Leon-Sombart and Garabet Ibrăileanu. Epistolary confidences 343

BOOK REVIEWS/393

Communications..... 439

PATRIMONIU ȘI BIBLIOTECONOMIE

*

PATRIMONY AND LIBRARY SCIENCE

Extremitatea nordică a Podului Verde: morfologia spațiului și dinamica sociabilităților urbane în Iași secolului XIX

Iuliana BRĂTESCU

Cuvinte-cheie: *Iași, Ulița Copoului, Podul Verde, vecinătate, memorie*

Spațiul urban ieșean cuprinde și astăzi, după mai bine de un secol de cercetări privind evoluția procesului de urbanizare, numeroase elemente care așteaptă să fie investigate; ele oferă noi perspective asupra procesului de urbanizare locală din timpurile premoderne și moderne. Afirmția de față se sprijină pe contribuțiile recente realizate de cercetători, care privesc probleme relevante precum organizarea spațială a orașului, geografia simbolică, forme de solidaritate și sociabilitate etc. Dintre aceste contribuții le amintim pe cele care aparțin profesorilor Laurențiu Rădvan (structuri urbane ieșene)¹, Maria Magdalena Székely (cotidianul urban)² sau cercetătorilor Marius Chelcu (componentele vieții urbane)³, Dan Dumitru Iacob (vecinătăți, solidarități și sociabilități

---

¹ Laurențiu Rădvan, *Primul Târgușor din Moldova: Târgușorul Nicolina*, în *Orașe vechi, orașe noi, în spațiul românesc: societate, economie și civilizație urbană în prag de modernitate*, editor Laurențiu Rădvan, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 119-173; Laurențiu Rădvan, Mihaela Rădvan, *Locuri și oameni din Iași. Considerații cu privire la începuturile Podului Roș*, în *Analele științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (serie nouă)*. Istorie, LX, 2014, p. 321-350 etc.

² Maria Magdalena Székely, *Douăzeci de stânci de istorie ieșeană*, în *Retrospecții medievale – in honorem Professoris emeriti Ioan Caproșu*, editori Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie Bodale, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 588-589.

³ Marius Chelcu, *Ulițe și mahalale: sensuri urbanistice (secolele XVII-XVIII)*, în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”*, tom. XLIX, 2012, p. 71-78; idem, *Orașul moldovenesc de la jumătatea secolului al XVI-lea până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (teză de doctorat), Iași, 2010; idem, *Aspecte din istoria breslelor ieșene: bărbierii și ciocli*, în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”*, tom XLI/2004, p. 133-142 etc.

urbane)⁴ și Sorin Iftimi (morfologia urbană)⁵. Analiza pe care o vom realiza în prezentul demers face referire la una din componentele morfologiei urbane – trama stradală; propunem investigarea extremității nordice a uliței Podului Verde (actualul bulevard Carol I), cale de acces integrată tramei stradale a mahalalei Muntenimii. Intervalul de timp pe care îl avem în vedere cuprinde primele trei decenii (1800-1831) ale secolului al XIX-lea, perioadă în care denumirea Podul Verde a fost atribuită și folosită pentru desemnarea unui traseu al Drumului Copoului. Obiectivul principal al textului de față este acela de a identifica geografia spațială și cea simbolică ale unui teritoriu de la marginea orașului (ocupat astăzi de zona Universității „Alexandru Ioan Cuza” și împrejurimile sale). Vom prezenta evoluția Podului Verde, de la deschiderea uliței și până la jumătatea secolului al XIX-lea, elementele topografice cuprinse, dispunerea proprietăților, modalitatea de stabilire a vecinătăților și solidarităților teritoriale. Scopul demersului nostru este acela de a identifica dinamica unei zone urbane, care s-a transformat din una periferică, din punct de vedere geografic, în una centrală, din perspectivă socio-culturală, în secolul al XIX-lea.

Ulița – cale de acces și structură urbană

Analizat în ansamblu, prin intermediul mărturiilor documentare inedite răspândite prin diferite fonduri de arhivă, al descoperirilor

---

⁴ Dan Dumitru Iacob, *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sociabilitate și divertisment*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015; idem, *Considerații metodologice privitoare la studiul vecinătăților urbane. Ulița Târgului de Sus din Iași în prima jumătate a secolului al XIX-lea (studiu de caz)*, în *Monumentul (Lucrările Simpozionului național „Monumentul – Tradiție și viitor”)*, nr. IX, 2008, p. 337-343 etc.

⁵ Sorin Iftimi, *Vechi planuri privitoare la Ulița Târgului de Sus din Iași (Bd. Independenței)*, în *Monumentul (Lucrările Simpozionului național „Monumentul – Tradiție și viitor”)*, vol. XI, coord. Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter, Aurica Ichim, Sorin Iftimi, 2010, Iași, Editura Trinitas, p. 39-69; idem, *Piața Mihai Eminescu din Iași: repere istorice și cercetare arheologică*, în *Ioan Neculce*, serie nouă, nr. XX, 2014, p. 7-78 etc.

arheologice, dar și al patrimoniului mobil și imobil, spațiul urban ieșean poate fi definit, pe lângă alte elemente, de o varietate a structurilor administrative. Acestea au îmbrăcat diverse forme, inclusiv în același cadru temporal, așa cum a fost cazul structurilor socio-spațiale de tip *mahala*, *târg*, *uliță*, *parohie* sau *popor*⁶. Desemnând în numeroase cazuri o realitate urbană asemănătoare, folosite concomitent într-un cadru temporal specific⁷, aceste construcții terminologice au făcut parte din cultura urbană specifică orașului românesc pregătindu-l pentru epoca modernizării. O atare varietate a structurilor socio-administrative din centrele urbane poate fi reținută ca o reprezentare a aspectului cosmo-polit și dinamic al orașului românesc din perioada medievalității târzii, premodernității și modernității.

Încadrarea uliței în categoria structurilor urbane nu mai reprezintă o noutate în istoriografia orașului românesc⁸, modelul de cercetare privind centrele urbane din spațiul occidental⁹ fiind aplicat de cercetători

⁶ În cazul de față termenul *târg* este folosit cu sensul de structură administrativă, parte a unui oraș a cărei funcție principală era activitatea comercială. Cuvântul *popor* desemna comunitatea de orășeni din jurul unei biserici, sub forma unei parohii, având un înțeles mai mult religios decât urbanistic.

⁷ Încă din perioada de formare, secolele XV-XVII, structurile de tip mahala, uliță, popor sau parohie au fost folosite adesea pentru a desemna uneori aceeași realitate urbană, fiind folosite concomitent, deși o analiză riguroasă ne ajută să stabilim faptul că între acestea au existat diferențe socio-structurale importante. Vezi, printre altele, următoarele exemple: „Ulița Trapezănească”/„mahalaoa Stăpăzăniască” (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III, *Acte interne (1691-1725)*, editor Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2000, p. 293, nr. 216 – în continuare: *Documente Iași*), ulița/mahalaua Brăhăriei (*Documente Iași*, vol. II, *Acte interne (1661-1690)*, Iași, Editura Dosoftei, 2000, p. 472, nr. 528; p. 477, nr. 535), ulița/mahalaua/poporul Curelarilor (*ibidem*, p. 503, nr. 567; p. 528, nr. 594; p. 550, nr. 624). Vezi și argumentația realizată de Marius Chelcu, *op. cit.*, p. 71-72.

⁸ Dan Dumitru Iacob, *Considerații metodologice privitoare la studiul vecinătăților urbane*, loc. cit., p. 337-343; Sorin Iftimi, *Vechi planuri privitoare la Ulița Târgului de Sus din Iași*, loc. cit., p. 39-69; Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 588-589.

⁹ Adrien Friedman, *Paris, ses rues, ses paroisses, du Moyen Age a la Révolution*, Paris, 1959; François Bédarida, *La Vie de quartier en Angleterre: enquêtes empiriques et approches théoriques*, în *Le Mouvement Social*, nr. 118, 1982, p. 10-20; Arlette Farge, *Vivre dans la rue à Paris au XVIIIe siècle*, Paris, Gallimard, 1979; Josiane Teyssot, *La rue médiévale: un espace nommé et délimité*, în *L’Historien en quête d’espaces*, edité par Jean-Luc Fray,

și pentru cele din centrul și estul continentului. Pentru a rezuma o argumentație amplă care justifică această încadrare și care, dat fiind spațiul limitat al textului, va fi analizată într-o viitoare cercetare, trebuie amintit faptul că uliței i se recunoaște, pe lângă înțelesul strict geografic, de cale de acces, componenta socială pe care a dezvoltat-o. Acestui rol social, deținut în economia comunităților urbane, i s-a adăugat și statutul de element de agregare a aglomerărilor formate în cadrul orașului. Astfel, ulița reprezintă în cazul de față un țesut urban complex, un ansamblu în care elementele (precum grupurile de locuințe, reperele urbane, morfologie urbană, amenajări teritoriale) sunt influențate și chiar dictate adeseori de relațiile sociale dintre membrii comunității, și ne referim aici la relații de tipul vecinătăților, al celor etnice, familiale sau profesionale. Strada devenea astfel indicatorul vieții urbane, punctul de unificare pentru funcțiile economice, utilitare și sociale¹⁰. Prin urmare, ulița este o structură urbană individuală, dezvoltată însă la o scară mai redusă decât cea aplicată zonelor largi, mahalalelor sau cartierelor, spre exemplu. Formate din cel puțin două-trei familii, comunitățile de uliceni sunt legate prin forma de vecinătate geografică existentă, principala relație de comunicare dintre orășeni fiind spațiul pe care aceștia îl au/iau în stăpânire, în mod simbolic, formându-și propria percepție asupra lui. În majoritatea cazurilor această formă de vecinătate depășea cadrul

---

Céline Pérol, Clermont-Ferrand, Presses Universitaires Blaise-Pascal, 2004, p. 317-328; Catharina Lis, Hugo Soly, *Neighbourhood Social Change in West European Cities: Sixteenth to Nineteenth Centuries*, în *International Review of Social History*, vol. 38/1993, nr. 1, p. 1-30; Daniel Roche, *Le peuple de Paris. Essai sur la culture populaire au XVIIIe siècle*, Paris, Aubier, 1981, p. 253; D. Garrioch, *Neighbourhood and Community in Paris, 1740-1790*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, p. 227-228; vezi și Daniel Roche, *De l'histoire sociale a l'histoire socio-culturelle*, în *Mélanges de l'École Française de Rome. „Moyen Age-Temps Modernes”*, Rome, t. 91, 1979, nr. 1, p. 9-19.

¹⁰ Dan Dumitru Iacob, *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. cit., p. 111.

impus de apropierea fizică, răspunzând nevoilor mai complexe determinate de proximitatea geografică rezidențială¹¹.

Cum analiza istorică a unei colectivități, indiferent de mărime sau formă, impune ca punct de plecare cadrul geografic ocupat, nu trebuie pierdut din vedere faptul că acest proces de analiză duce la o individualizare a spațiului cercetat, din punctul de vedere al geografiei simbolice. Mai precis, în cazul de față, investigarea procesului de fragmentare a parcellarului ieșean existent în jurul uliței Podul Verde – principalul obiectiv al prezentului studiu – este realizată în strânsă legătură cu stratificarea socială; ierarhia urbană a uliței este acaparată de prezența marilor familii boierești, memoria colectivă urbană reținând zonă ca pe una distinctă, o mahala boierească. Nu trebuie uitat nici faptul că ulița la care facem trimitere este parte componentă a tramei stradale dintr-o structură urbană mult mai amplă și anume a mahalalei Muntenimii, zonă rezidențială (spațiul locativ) în perioada studiată, ocupată de familiile marilor boieri ai Moldovei, cel puțin pentru zona de mijloc și de sus a mahalalei¹². Faptul acesta a diferențiat-o de construcția morfologică și de țesutul urban din zona de târg sau din vatra orașului, în etapa orientală a Iașilor, atunci când s-a format rețeaua stradală din partea nordică a orașului¹³. Acest element de identificare socială a reprezentat, încă de la formarea uliței Podul Verde, unul din elementele centrale ale identității urbane, legând individul de colectivitatea în care

¹¹ Max Weber, *Économie et société*, vol. II, *L'organisation et les puissances de la société dans leur rapport avec l'économie*, Paris, Plon, 1971, p. 380.

¹² Pentru istoricul mahalalei Muntenimii vezi Iuliana Stavarachi, *Considerații cu privire la cercetarea structurilor socio-spațiale din orașul Iași. Mahalaua Muntenimii până la 1800. Timp și spațiu*, în *Analele științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (serie nouă)*. Istorie, tom LX, 2014, p. 307-321.

¹³ Despre înfățișarea și trăsăturile tramei stradale rezidențiale, de mahala, din orașele otomane de tip balcanic, tipologie în care poate fi încadrată și cea a orașului din Țările Române, din perioada secolelor XVII-XVIII, vezi studiul lui Pierre Pinon, *Essai de définition morphologique de la ville ottomane des XVIIIe-XIXe siècles*, în *La culture urbaine des Balkans (XVe-XIXe siècles)*, vol. 3, *La ville dans les Balkans depuis la fin du Moyen Age jusqu'au debut de XXe siècle*, editor Nikola Tasić, Belgrad-Paris, SANU, 1991, p. 149-151.

era integrat și de cadrul geografic pe care-l ocupa. Identitatea urbană a Podului Verde, formată dintr-o aglomerare de memorii, concepții, interpretări și raportări față de spațiul locuit și amenajat, s-a încheiat la scurt timp după apariția uliței, la începutul secolului al XIX-lea. Tot atunci Ulița Mare, ce avea ca punct de plecare principalul edificiu administrativ al orașului, Curtea Domnească, a fost prelungită până spre vârful Copoului, suprapunându-se Podului Verde¹⁴, fapt care a culminat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu stabilirea, în partea superioară a căii de acces, a unor instituții culturale importante ale orașului (teatrul, universitatea, instituții școlare etc.).

Urbanizarea spațiului nordic al Iașilor

Pentru o bună înțelegere a evoluției extremității nordice a Podului Verde se impune o prezentare a cadrului geografic din această parte a Iașilor, dar și a procesului privind deschiderea uliței. Ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea au transformat periferia nordică a Iașilor, așezată la baza dealului Copou și încadrată mahalalei Muntenimii de Mijloc și de Sus, în principala zonă urbană, sub raportul dezvoltării teritoriale. Acest fapt s-a datorat morfologiei urbane a arealului geografic la care ne referim. Aflată departe de lunca inundabilă a Bahluiului și de terenurile mlăștinoase din jurul apei, care pe alocuri nu permiteau dezvoltarea spațiului locativ, partea nordică urca dealul Copoului, al cărui principal dezavantaj era existența unor pante abrupte. O astfel de porțiune abruptă, cea mai importantă din zona nordică, se afla la baza dealului Copou. Aceasta era limitată de ulița și terenurile aflate în fața bisericii Sf. Nicolae cel Sărac, ctitoria pârcălabului Luca, și de Drumul Păcurarilor, care pleca din preajma aceleiași biserci urcând spre hramul

¹⁴ Încă din deceniile primei jumătăți a secolului al XIX-lea se poate observa prelungirea denumirii de Ulița Mare spre calea de acces ce urca Copoul. Într-o hartă realizată în 1826, Ulița Copoului apare sub denumirea de *Ulița Mare spre Copou la deal*. Arhivele Naționale Iași (în continuare: ANI), Documente, CDIII/138 (1826), f. 1.

Prepadoamnei Parascheva. Râpa cea mare/Râpa Muntenimii (actuala Râpă Galbenă), căci despre ea este vorba, așa cum a fost reținută de memoria colectivă a comunității din zonă, a fost reperul principal care a marcat, așa cum documentele o arată, topografia mahalalei nordice a Iașilor. Spre râpă „curgeau apele de deal”, dinspre Copou, care luau adesea forma unor râuri de mici dimensiuni¹⁵; acestea și-au săpat calea din vârful Copoului, alături de șiroaiele apărute în urma ploilor torențiale, așa cum fusese cazul celor din anul 1804¹⁶. Ajungând în râpă apele au adâncit-o, mărindu-i suprafața de la an la an¹⁷. Râpa de la baza Copoului a fost elementul care a „dictat” practic morfologia urbană din jurul său, căile de acces și parcelarul zonei fiind dispuse în funcție de evoluția ei. Astfel, pentru a evita surparea construcțiilor și a drumurilor, mahalagii au ocolit-o prin partea nord-estică, evitând așezarea pe malul său și urcând tot mai mult dealul Copoului sau înaintând cu locuirea pe ambele părți ale Drumului Păcurarilor, în special pe partea dreaptă, spre Copou. Formarea aglomerărilor locative în zonă s-a desfășurat după atestarea Muntenimii de Sus (1749)¹⁸, a cărei principală cale de acces a fost Drumul Copoului/Ulița Copoului, dezvoltându-se spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor.

În planurile orașului Iași realizate în această perioadă, la inițiativa administrației rusești sau a celei locale, în 1769¹⁹, 1789²⁰, 1790²¹,

¹⁵ Vezi *Harta locului Sfântului Nicoale și a megieșilor cu care biserica au avut pricini* din 1807 iunie 20 (ANI, *Documente*, DCCXCIII/21, f.1); Mircea Ciubotaru, *Lexic și toponimie din Moldova*, în *Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară*, tom XLVII-XLVIII, 2007-2008, București, p. 312; Sorin Iftimi, *Vechi planuri privitoare la Ulița Târgului de Sus din Iași*, loc. cit., p. 63.

¹⁶ Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iașilor din 1755*, în *Ioan Neculce*, fasc. 1/1921, p. 27.

¹⁷ *Ioan Neculce*, fasc. 5/1925, p. 142, nr. XXX.

¹⁸ *Documente Iași*, vol. V, *Acte interne (1740-1755)*, 2001, p. 386-387, nr. 610.

¹⁹ ANI, *Planuri și Hărți*, nr. 1131/1769.

²⁰ Planul este reprodus la Maria Mariana Șlapac, *Arta Urbanismului în Republica Moldova*, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău, 2008, p. 79.

²¹ ANI, *Planuri și Hărți*, nr. 1132/1790.

respectiv 1819²², se poate observa fragmentarea incipientă a parcelarului existent, în loturi întinse, de forme dreptunghiulare, dispuse de-a lungul Uliței Copoului. Fenomenul de fragmentare a continuat în toată această perioadă, ducând la împărțirea loturilor întinse în parcele reduse, în special în planul doi al mahalalei. Loturi întinse s-au păstrat la ulița principală, de unde se bifurcau căile de acces secundare, ulițe și ulicioare, care sfârșeau majoritatea la marginea unei proprietăți sau într-o fundătură impusă de topografia zonei. Un alt reper temporal al procesului de urbanizare a arealului geografic analizat aici este anul 1760, atunci când, în urma daniei făcute de Ioan Theodor Calimah, a fost ridicată biserica cu hramul celor Patruzeci de Mucenici, la marginea târgului, „în capul Muntenimii de Sus despre Copou”²³, spre folosul și pentru necesitățile liturgice ale comunității Muntenimii de Sus, așezată în locuințele răsfirate de o parte și de alta a Uliței Copoului. Până la realizarea planului topografic din 1819, dezvoltarea urbanistică a zonei s-a realizat în special înspre zonele laterale, înaintându-se spre Drumul Sării și coborându-se în partea opusă, spre Drumul Păcurariului, în lungime ajungând până în zona actualei universități, mai sus de aceasta fiind așezată bariera orașului²⁴. Un alt indicator care a favorizat și dezvoltat procesul de urbanizare a marginii de nord a Iașilor, spre Copou, a fost folosirea Drumului Copoului ca drum de acces spre zona de promenadă din afara orașului, de la Copou, formată în secolul al XVIII-lea, și care s-a impus ca un loc de promenadă elitist, al boierimii ieșene, rămânând spre a fi frecventate de orășeni locurile din jurul

²² Giuseppe von Baiardi, *Plan iconographique de la ville de Jassy dédié à son altesse monseigneur le prince régnant de Moldavie Michel de Grégoire Soutzo*, Iași, 1819.

²³ *Documente Iași*, vol. VI, *Acte interne (1756-1770)*, editor Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2002, p. 264-265, nr. 309.

²⁴ Giuseppe von Baiardi, *Plan iconographique de la ville de Jassy*. Vezi Figura 3.

mănăstirilor Cetățuia, Galata sau Frumoasa²⁵. După înființarea foișorului de la Copou de către Nicolae Mavrocordat și refacerea lui de către Matei Ghica²⁶, Drumul Copoului a fost necesar nu doar pentru comunicarea spațială mai facilă a mahalagiilor nordici ai Muntenimii, ci și pentru trăsurile folosite pentru plimbarea la Copou, fapt care a impus anumite cerințe de ordin edilitar precum o lățime adecvată sau alinierea și podirea drumului²⁷.

Podul Verde – începuturi, trasee și limite

Așa cum am menționat, accesul spre zona Copoului și ieșirea nordică din oraș se realiza la început de secol XIX pe Drumul Botoșanilor, cale de acces formată în secolul al XVIII-lea, care tăia dealul în două, împărțind de-a lungul terenul de aici aflat în directă subordonare a domniei. O parte a acestui teritoriu fusese împărțită în loturi mari, dăruite diferiților boieri din familiile Balș, Cantacuzino, Ghica, Bogdan, Costachi, după anul 1750, în special extremitățile, dinspre răsărit (Sărărie) și apus (Păcurari și Bahlui), majoritatea loturilor din mahalaua de sus fiind dăruite de Ioan Theodor Calimachi²⁸. Drumul Copoului (Ulița Copoului, Podul Verde) a fost deschis la jumătatea secolului al XVIII-lea, înainte de anul 1762, atunci când era amintit ca parte componentă a tramei stradale din Muntenime²⁹, alături de Drumul

²⁵ Dan Dumitru Iacob, *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. cit., p. 114-115. Vezi și paginile următoare pentru definirea promenadei ca fenomen socio-urbanistic.

²⁶ *Cronica Ghiculeștilor: istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 71, 679.

²⁷ *Uricariul sau colecția de diferite acte care pot servi la Istoria Românilor* (în continuare: *Uricariul*), editor Theodor Codrescu, vol. X, Iași, 1888, p. 88; Dan Bădăraș, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 280.

²⁸ Despre acest domn, care a stat pe tronul Moldovei doar trei ani (1758-1761), documentele spun că „dăruise în zilele măriei sale [...] locul acestor mahalale” (*Documente Iași*, vol. VI, p. 629, nr. 722).

²⁹ *Documente Iași*, vol. VI, p. 379-380, nr. 416.

Păcurarilor. Datorită apropierii de Râpa Muntenimii, atât Drumul Botoșanilor, cât și Drumul Mare, al Păcurarilor, au fost „măcinate” de-a lungul vremii de mai multe ori, fapt care a determinat schimbarea traseului în partea de jos, urcându-i capătul sudic, dinspre râpă spre baza dealului, în zona Pieței Mihai Eminescu de astăzi. Despre traseul inițial și începutul Drumului Botoșanilor cercetătorii au opinii diferite, iar investigarea istoricului căii de acces este abia la început. Principala întrebare este cea cu privire la traseul său. Nu este aici cazul și locul pentru a realiza o istorie a începuturilor acestui drum, însă se impun câteva precizări.

Din Muntenimea de Mijloc și Ulița Târgului de Sus se înainta spre Copou pe o veche uliță ce avea să devină mai târziu strada Asachi, apoi Română și Karl Marx, actuala stradă Lascăr Catargiu, uliță ce cobora din Muntenimea de Sus și sfârșea în Muntenimea de Mijloc, pe ulița ce mergea de la Sfântul Nicolae cel Mic spre Sfântul Spiridon. Denumirea din secolul al XVIII-lea, *uliță ce merge spre Copou*, îi fusese oferită de comunitatea din jur și se încadra toponimiei colective ce cuprindea și alte căi de acces aparținând tramei stradale din Muntenimea de Mijloc³⁰ așezate între mănăstirea Sf. Spiridon și Drumul Hotinului (Sărăria) și care au primit aceeași denotație, în lipsa unui nomenclator modern. După închegarea zonei de locuire de pe dealul Copoului, numită Muntenimea de Sus, în a doua jumătate din secolul al XVIII-lea, orașenii au fost nevoiți, după obiceiul vremii, să deschidă un drum nou, mult mai practic. Acesta avea ca punct de plecare în extremitatea sudică, capătul râpei dinspre Muntenime, acolo unde se unea cu Drumul Păcurarilor, în zona actualei Piețe Mihai Eminescu, formată pe locurile și cimitirele unite ale celor două biserici din zonă, Sf. Nicolae ce Sărac și Sf.

---

³⁰ Mircea Ciubotaru, *op. cit.*, p. 312, nota 7.

Parascheva³¹. Deschiderea uliței noi, paralelă cu vechiul traseu, a fost încadrată cronologic la începutul secolului al XIX-lea³², în jurul anul 1800. O analiză riguroasă a documentelor zonei, publicate în colecția de *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, precum și a surselor inedite de arhivă, ne ajută să stabilim o vechime mult mai mare a traseului urban, fapt propus în cercetările urbane mai recente ale zonei³³. Noul drum ce mergea la Copou (fostul Pod Verde, apoi bulevardul Carol) este atestat încă din primele decenii ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, ulița fiind menționată ca reper topografic în diferite documente, începând cu anii 1760-1800, sub diferite denumiri: Ulița ce merge la / coboară de la Copou, Drumul Copoului sau Drumul Botoșanilor³⁴. O analiză a reperelor topografice oferite în aceste documente de proprietate urbană din Muntenimea de Sus ne arată că Drumul Copoului, menționat în toate aceste surse, a fost deschis în secolul al XVIII-lea și că accesul spre Copou se realiza pe traseul existent și astăzi, dar care a suferit mici modificări topografice în urma unor închideri ale drumului, alinieri sau a unor lucrări edilitare.

În fine, dacă mai era nevoie de un argument în plus, acest fapt este atestat și la începutul secolului al XIX-lea, când aflăm dintr-o mărturie hotarnică faptul că locul deținut în Muntenime de spătarul

³¹ Vezi studiul amplu și detaliat, care urmărește evoluția istorică a zonei ocupate de Piața Mihai Eminescu, realizat de Sorin Iftimi, *Piața Mihai Eminescu din Iași...*, loc. cit., p. 7-78.

³² Gh. Ghibănescu și C. Cihodaru plasează deschiderea actualului drum spre Copou la începutul secolului al XIX-lea, în jurul anului 1800 (*Istoria orașului Iași*, vol. I, coord. Constantin Cihodaru, Gheorghe Platon, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 355; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 27).

³³ Vezi cercetările asupra zonei realizate de Sorin Iftimi, *Piața Mihai Eminescu din Iași...*, loc. cit., p. 18-22; Mircea Ciubotaru, *op. cit.*, p. 312; Dan Bădăraș, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 280.

³⁴ *Documente Iași*, vol. VI, p. 379-380, nr. 416 (locul lui Vasile Șoroagă și al proprietăților din jur, aflate între Drumul Copoului și cel al Păcurarilor, în preajma bisericii Prepadoamna Parascheva); vol. VIII, *Acte Interne* (1781-1790), 2006, p. 84, nr. 64; p. 86-87, nr. 65 (locurile boierilor Matei Ghica, Matei și Iordache Cantacuzino aflate pe partea stângă, dinspre Păcurari a Drumului Copoului, în preajma Drumului Aparilor); p. 507-508, nr. 400 (locul lui Andrei Mogâlde din vecinătatea cimitirului bisericii Sf. Nicolae – actuala Piața Mihai Eminescu) etc.

Mihalache Luca se „megieșești cu drumul ci mergi la Copou, ci se numește din vechiu Drumul Botoșanilor”³⁵, dar și din alte surse ale vremii³⁶. Drumul a împărțit Dealul Copoului pe verticală și a urcat, treptat, tot mai mult pe versant, odată cu extinderea suprafeței orașului, fiind continuat spre nord de drumul ce mergea spre Botoșani. Integrat tramei stradale din zona Muntenimii de Sus în jurul anului 1750, acesta trebuie să fi fost deschis ca urmare a procesului de fragmentare a parcellarului ieșean nordic, atunci când au fost oferite daniile făcute de Ioan Thedor Calimah, în Muntenimea de Sus³⁷.

Denumirea folosită în primele decenii ale veacului al XIX-lea a fost cea de Podul Verde, ulița devenită principala cale de acces a mahalalei nordice a Muntenimii căpătând în perioada analizată și o semnificație simbolică. Aceasta a reprezentat un spațiu socio-cultural aparte în peisajul tramei stradale ieșene. Prin Podul Verde orășenii aveau acces spre zona de promenadă de la Copou formată din foișorul, apoi grădina construită în zonă de domnii Ghiculești și Sturzești, iar de-a lungul traseului său s-a format treptat spațiul locativ al boierimii ieșene. Toponimul nou atribuit, Podul Verde, făcea trimitere mai întâi la podul nou format pe vechiul drum al Copoului, lucrare edilitară realizată la începutul secolului al XIX-lea, prin podirea cu bârne din anul 1801³⁸. Verdele era culoarea vopselelor folosite pentru marcarea podețului de la capătul sudic al drumului Copoului, construcție care tăia pârâul ce aduna apele

³⁵ *Documente Iași*, vol. X, *Acte interne (1796-1800)*, editor Ioan Caproșu, 2007, p. 293, nr. 315.

³⁶ La „drumul ce mergi la Copou, ce se numește și Drumul Botoșanilor”, aveau locuri și boierii Dracachi Roset sau Manolachi Balș (ANI, Documente, MLX/2 (1804), f. 1; MLX/3 (1811), f. 1).

³⁷ *Documente Iași*, vol. VI, p. 300-301, nr. 349 (o danie făcută lui Gheorghe armașul, căruia îi dă un loc „alături cu drumul ce mergi la Copou”, este doar un exemplu în acest sens, de mila domnului beneficiind, prin cedarea unor terenuri, atât boieri mari și mici, cât și simpli orășeni, în special slujitorii domnești). Vezi și *Documente Iași*, vol. VIII, *Acte interne (1781-1790)*, 2005, p. 84-85, 2007, nr. 64.

³⁸ *Uricariul*, vol. X, p. 87.

de la Copou și cobora pentru deversarea în Râpa cea Mare a Muntenimii³⁹. Cum toponimele relevă cel mai fidel memoria spațiului urban, denumirea de Podul Verde nu face o excepție în acest sens, culoarea verde fiind întâlnită și în corelație cu alte simboluri utilizate în zonă; un exemplu în acest sens este denumirea de *Poarta Verde* oferită penitențiarului amenajat în casa Canano, de pe ulița Păcurarilor, vizavi de actuala clădire a Bibliotecii Mihai Eminescu⁴⁰. O altă posibilă explicație, ar putea fi folosirea culorii verde pentru înfrumusețarea exteriorului construcțiilor boierești, a porților și zaplazurilor proprietăților așezate pe Drumul Copoului, așa cum se obișnuia și la alte reședințe ale elitei ieșene din cuprinsul orașului aflate pe Ulița Mare⁴¹.

Variația limitelor spațiale a reprezentat o altă realitate care a îngreunat analiza spațiului urban premodern. Folosirea reperelor topografice întâlnite în documente ajută însă la o mai bună aproximare a lor. Reperele urbane, indiferent de tipologie, cu ajutorul simbolisticii cu care au fost înzestrate, ne ajută să folosim memoria ca pe un element spațial propriu-zis. Corelarea informațiilor care ne sunt oferite de sursele cartografice ale orașului din această perioadă – reduse, ce e drept – cu cele documentare trasează limita de la extremitatea nordică a orașului, inclusiv punctul de plecare a Podului Verde. Dacă la jumătatea secolului al XVIII-lea documentele identifică marginea Iașilor cu zona de la nord de Râpa Galbenă, dintre capătul Uliței Strâmbe, fostă a Pârvuleștilor, a bisericii Sf. Nicolae cel Sărac (actuala Casă a Studenților) și locul bisericii Prepadoamna Parascheva⁴², în doar câteva decenii dezvoltarea urbană a cunoscut un ritm mult mai alert. Acest fapt a dus la așezarea locuințelor de-a lungul Drumului Copoului și împingerea graniței nordice spre

³⁹ Explicație privind proveniența numelui de Podul Verde la Mircea Ciubotaru, *op. cit.*, p. 312.

⁴⁰ Sorin Iftimi, *Piața Mihai Eminescu din Iași...*, loc. cit., p. 7.

⁴¹ Vezi exemplul palatului Rosetti-Roznovanu „cu porți de lemn boite în verde” în Dan Dumitru Iacob, *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. cit., p. 51.

⁴² ANI, Planuri și Hărți, nr. 1131/1769; vezi și *Documente Iași*, vol. VI, p. 283-284, nr. 329.

Copou, fapt surprins foarte bine în planul topografic din 1789⁴³. La începutul secolului al XIX-lea punctul de pornire a Podului Verde se regăsea pe locurile unite ale bisericilor Prepadoamna Parascheva și Sf. Nicolae cel Sărac, tăindu-le în două; în planul orașului întocmit în 1819, Podul Verde avea capătul sudic în „colțul casei Beldiman”, fosta proprietate a lui Manolachi Balș, ridicată pe locul bisericii Sf. Nicolae cel Sărac⁴⁴, reper spațial care a rămas neschimbat în următoarele decenii.

În privința capătului nordic al Podului Verde, datele sunt și mai dificil de identificat spațial, deoarece acesta a suferit modificări odată cu extinderea teritorială a zonei, urcând tot mai mult dealul Copoului. Astfel, limita nordică a traseului, una flexibilă, a fost împinsă odată cu fragmentarea parcellarului din zonă și amenajarea teritorială incipientă a spațiului cuprins. Acest fapt impune o analiză a extremității nordice a Podului Verde în anumite perioade ale parcursului său, în primele decenii ale veacului al XIX-lea. O primă detaliere a situației zonei datează de la începutul secolului și apare într-o hartă întocmită pentru locurile bisericii Sf. Nicolae cel Sărac, datată la 20 iunie 1807⁴⁵. Documentul cartografic limitează zona nordică a Iașilor în preajma Drumului Sării, care intra în Muntenime prin Păcurari, urmând traseul străzii Carp, actuala Ibrăileanu, tăind Podul Verde și coborând spre Muntenimea de Mijloc pe traseul străzii Coroi, actuala Vasile Pogor, și spre Nicolae Gane. Dincolo de această zonă, terenul de o parte și de alta a Podului Verde este însemnat ca „locuri nemegieșite” (neînvecinate), făcând trimitere probabil la unele așezări neînsemnate scopului pentru care fusese întocmită harta. Acest lucru nu semnifică însă că ulița Podului Verde sfârșea în preajma Drumului Sării, ea continua pe Copou. Analiza atentă a documentelor existente, precum și a planului topografic din 1819 ne

⁴³ Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 79. Vezi Figura 1.

⁴⁴ Giuseppe von Baiardi, *Plan iconographique de la ville de Jassy*.

⁴⁵ *Harta locului Sfântului Nicolae și a megieșilor cu care biserica au avut pricină. Făcută de inginer*, ANI, Documente, DCCXCIII/21 (1807), 2 f. Vezi Figura 2.

arată însă o prezență sporită a unor proprietari, în special din rândul boierilor, cu reședințe la Ulița Copoului sau în imediata sa vecinătate, care ocupau locurile indicate pe hartă, încă din secolul al XVIII-lea⁴⁶. În preajma anului 1811 ulița ajungea până la colțul de jos a terenului actualei universități, la intersecția altor două ulițe⁴⁷. Pe partea dreaptă din capătul lotului deținut de Ștefăniță Sturza, apoi de fiul său Săndulache⁴⁸, pleca ulița spre biserica celor Patruzeci de Mucenici, care sfârșea în proprietatea întinsă a lui Ion Gheuca și pe ulița veche a Botoșanilor⁴⁹. Pe partea stângă, ulița „pe din sus de cișmeaua Păcurarilor”, viitoarea stradă Toma Cozma⁵⁰, despărțea proprietățile Bălșeștilor, Ghiculeștilor de cele ale familiilor Cantacuzino, Conachi sau Greceanu⁵¹ și cobora apoi, prin fața bisericii Toma Cozma, spre Păcurari.

Planul orașului Iași din 1819 realizat de Baiardi reține ca limită pentru așezările de pe Podul Verde colțul sudic al terenului Universității, ulița sfârșind la „casele Catincăi Ghica”, proprietăți ale Cantacuzinilor, moștenite de Ecaterina de la părinții săi Costachi Ghica și Maria Cantacuzino-Deleanu⁵², urmate la deal de rohatca orașului⁵³. Ritmul alert și tentacular de urbanizare a împins așezarea spre extremitățile estice și vestice ale capătului Podului Verde, spre Sărărie și Drumul Hotinului și spre Păcurari, prin construcțiile ridicate pe locurile domnești oferite boierilor. Traseul Podului Verde s-a oprit în următoarele

⁴⁶ *Documente Iași*, vol. VII, p. 644, nr. 497; p. 152, nr. 122; vol. VIII, p. 192, nr. 144; vol. X, p. 293, nr. 315.

⁴⁷ *Registrul măsurării ulițelor orașului Iași din 1811*, în *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, editori Ioan Caproșu, Mihai-Răzvan Ungureanu, vol. I (1756-1820), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 314.

⁴⁸ ANI, Documente, DCCV/1 (1815), f. 1-2; DCCV/15 (1825), f. 1-4.

⁴⁹ *Documente Iași*, vol. VII, p. 620, nr. 471.

⁵⁰ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 258; Ioan Neculce, fasc. 3/1923, p. 155, nr. CXIX; fasc. 7/1928, p. 127, nr. XLVIII.

⁵¹ *Registrul măsurării ulițelor orașului Iași din 1811*, p. 314-315; Ioan Neculce, fasc. 4/1924, p. 225, nr. CXLII.

⁵² Biblioteca Academiei Române (în continuare: BAR), Documente istorice, CLX/83 (1820), f. 2.

⁵³ N.A. Bogdan, *Orașul Iași – monografie istorică și socială*, ediția a II-a, Iași, 1913, p. 83.

decenii în această zonă, urcând Ulița Copoului/Drumul Botoșanilor tot mai mult. Denumirea de Podul Verde a fost treptat înlocuită atunci când Ulița Mare, care pornea din fața palatului domnesc, a urcat și ea spre Copou, pe Podul Verde⁵⁴. Folosirea prezentei denumiri și pentru traseul Podului Verde a determinat începutul unui transfer simbolic al centrului orașului spre periferia geografică a sa, strada fiind individualizată din nou în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai întâi cu toponimul strada Copou, apoi strada Carol⁵⁵.

***Proprietari, uliceni și vecinătăți – schimbări
ale paradigmei urbane***

Cine sunt proprietarii așezați pe Podul Verde, cum au influențat spațiul locativ din extremitatea nordică a uliței și care au fost relațiile care au stat la baza procesului de comunicare spațială? Iată câteva dintre întrebările ale căror răspunsuri reconstituie evoluția țesutului urban ca urmare a componentei sociale a zonei. Documentele existente reflectă fidel oglinda socială a uliței amintite, locul în care se desfășurau activități economice și sociale, în care predominau manifestări specifice ale sociabilității, mai ales populare, și care redă tipologia solidarităților existente (familiale, sociale sau de vecinătate)⁵⁶. Proprietarii și chiriașii așezați la uliță sau în planul secund au construit în primele decenii din secolul al XIX-lea o ierarhie urbană complexă pe Podul Verde, dominantă fiind prezența elitei boierești, cu imixtiuni privind stratificarea socială și o diversitate a tipologiei relațiilor de vecinătate urbană. Elementul social a împărțit Podul Verde în două extremități: în spațiul

⁵⁴ ANI, Documente, CDIII/138 (1826), f. 1.

⁵⁵ Sorin Iftimi, *Piața Mihai Eminescu din Iași...*, loc. cit., p. 7.

⁵⁶ Dan Dumitru Iacob, *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. cit., p. 111.

central, la uliță îi regăsim pe reprezentanții familiilor Sturdza⁵⁷, Ghica⁵⁸, Balș⁵⁹, Cantacuzino⁶⁰, Rosetti⁶¹, Beldiman⁶², Conachi⁶³ (proprietari ai terenurilor încă din secolul al XVIII-lea, care au transmis, majoritatea dintre ei, stăpânirile urmașilor familiei prin moșteniri sau vânzări), iar spre periferie mica boierime, negustori, meșteșugari, pe supușii etnici și pe reprezentanții marginalității urbane, formând cu toții un mozaic regăsit la o scară mai largă pe tot cuprinsul spațiului urban ieșean. Memoria și identitatea urbană au păstrat structura socială specifică Uliței Copoului, precum și rezultatul procesului de transfer al centrului simbolic spre periferia spațială a orașului, fapt vizibil și astăzi.

În primele două decenii ale secolului al XIX-lea extremitatea nordică a Podului Verde s-a aflat în zona actualului teren al Universității, proprietarii unei părți a zonei, atât la 1811⁶⁴, cât și la 1819⁶⁵, fiind reprezentanții familiei lui Costache Ghica. *Registrul măsurării ulițelor orașului Iași*, întocmit de administrația rusă în 1811, menționa ca ultimă proprietate pe drumul Copoului „ograda cu case și dughene a logofătului Costachi Ghica”, cel mai probabil mutat aici în deceniul nouă al secolului al XVIII-lea, după ce-și vânduse proprietatea sa, din Muntenimea de

⁵⁷ Hatmanul Săndulache Sturza, fiul vornciului Ștefăniță, locuia la Drumul Copoului în secolul al XVIII-lea (*Documente Iași*, vol. VIII, p. 207-208, nr. 159; ANI, Documente, DCCV/1 (1815), f. 1-2).

⁵⁸ Logofătul Costachi Ghica, căsătorit cu Maria Cantacuzino-Deleanu. Stăpânea case, dughene și terenuri în pe Ulița Mare și în Muntenimea de Sus, inclusiv la Podul Verde, în zona terenurilor actualei clădiri universitare (*Registrul măsurării ulițelor orașului Iași din 1811*, p. 317; *Uricariul*, vol. XI, 1889, p. 371-374; BAR, Documente istorice, CCLVI/172, f. 1; CLX/83 (1820), f.1; *Famiile boierești din Moldova și Țara Românească, enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. III (Familia Cantacuzino), coord. Mihai Dim. Sturdza, București, Simetria, 2014, p. 38).

⁵⁹ Vornicul Teodor Balș, în *Ioan Neculce*, fasc. 7/1928, p. 118, LII.

⁶⁰ Vornicul Iordache Cantacuzino, în *Uricariul*, vol. X, 1888, p. 87.

⁶¹ Vistiernicul Iordache Roset, în *Ioan Neculce*, fasc. 7/1927, p. 130, nr. LII.

⁶² Vornicul Alexandru Beldiman, locuitor al unei case stăpânite mai întâi de membrii familiei lui Manolache Balș, în ANI, DCCXCIII/22 (1812), f. 1.

⁶³ Vornicul Manolachi Conachi, în *Ioan Neculce*, fasc. 4/1924, p. 225, nr. CXLII.

⁶⁴ *Registrul măsurării ulițelor orașului Iași din 1811*, p. 317.

⁶⁵ Giuseppe von Baiardi, *Plan iconographique de la ville de Jassy*.

Mijloc, domniei, pentru a se amenaja noua Curte Domnească⁶⁶. Locuința logofătului din capătul Copoului era formată din proprietatea primită moștenire de soția sa, Maria Cantacuzino-Deleanu, de la tatăl său, Iordache Cantacuzino⁶⁷. Acesta este atestat cu proprietate pe Drumul Copoului în deceniul opt al secolului al XVIII-lea, atunci când intra în stăpânirea unui loc domnesc dăruit de Alexandru Mavrocordat și mărit prin cumpărarea altuia de la fratele său Ioan Cantacuzino⁶⁸. La terenul adunat de socrul său, Costachi Ghica mai adăuga un loc cumpărat de la un alt membru al familiei Cantacuzino, Matei⁶⁹, cu care se înrudea prin alianță, acesta fiind nepotul socrului său Iordache și verișorul Mariei. Locul cumpărat era tot pe Podul Verde, însă mai spre baza dealului, la Drumul Aparilor⁷⁰, și fusese dăruit de Maria doctorului Anghel, pentru serviciile aduse familiei sale⁷¹. Astfel, relațiile de rudenie au determinat și stabilirea unor vecinătăți urbane; la începutul veacului al XIX-lea, o

⁶⁶ *Uricariul*, vol. XI, p. 371-374. De la Costache Ghica casa a fost cumpărată în deceniul nouă al secolului al XVIII-lea de către domnitor, pentru amenajarea Curții Domnești până la ridicarea unui nou palat pentru domnii țării, pe locul vechii curți domnești distruse de incendiu la acel moment (*ibidem*, vol. I, p. 342-344; Dan Bădărău și Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 126-128). Situația proprietăților (și a amplasamentului lor) deținute în oraș de Costachi Ghica nu a fost însă pe deplin elucidată, pe lângă proprietățile din Târgul de Sus și Muntenime fiind cunoscută și o casă aflată pe Ulița Mare (Dan Dumitru Iacob, *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. cit., p. 48).

⁶⁷ *Documente Iași*, vol. VIII, p. 152, nr. 122. Iordache este fratele lui Ioan Cantacuzino logofăt și fiul lui Iordache Cantacuzino. Cei doi frați erau membri ai ramurii Cantacuzino-Deleanu, denumire primită după numele moșiei Deleni a înaintașului Toderașco Cantacuzino (*Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. III. *Familia Cantacuzino*, coord. Mihai Dim. Sturdza, București, Simetria, 2014, p. 38-39). Proprietatea este moștenită de fiica sa Maria, căsătorită mai întâi cu Ștefan Roset mare comis, ulterior cu hatmanul Costache Ghica, apoi de Ecaterina, fiica Mariei și a celui din urmă (BAR, Documente istorice, CLX/83 (1820), f. 1-2).

⁶⁸ *Documente Iași*, vol. VIII, p. 152, nr. 122; p. 155, nr. 125.

⁶⁹ *Documente Iași*, vol. X, p. 61-62, nr. 62.

⁷⁰ Drumul Aparilor, atestat din secolul al XVIII-lea, își avea traseul în zona aflată între Biblioteca Universitară și actuala stradă Ibrăileanu, plecând din ulița Podul Verde și coborând spre Păcurari (*Documente Iași*, vol. VIII, p. 84-85, nr. 64). Drumul a fost închis la începutul secolului al XIX-lea.

⁷¹ *Documente Iași*, vol. X, nr. 62, p. 61-62.

însemnată porțiune a terenului domnesc de la Copou se afla în posesia membrilor familiei Cantacuzino-Deleanu, proces început în secolul trecut de frații Ion, Iordache și nepotul lor Matei și continuat de Maria Cantacuzino și Costachi Ghica.

În 1819 extremitatea nordică a Podului Verde cuprindea aceeași așezare, care avea însă un nou proprietar. Din izvodul de zestre oferit de Costachi și Maria Ghica fiicei lor în 1811, cu prilejul celei de-a doua căsătorii cu Nicolae, fiul lui Iordache Roset, document aflat în copie la Biblioteca Academiei Române, aflăm că pe lângă moșii acesta primise și „o părec(h)e casă în Eși cu locul lor în mahalaua Muntenimile, lângă casele fiului nostru Dimitrachi, isprăvit”. Mai sus de proprietatea Ghiculeștilor urma bariera de la Copou, cu două puncte de ieșire spre Botoșani, una în continuarea Podului Verde și alta de pe Sărărie, cele două puncte fiind unite în anii '30 de o porțiune a uliței Asachi, care pleca din Drumul Copoului. Spre nord se găseau bariera orașului, spațiul de promenadă și terenurile virane din hotarul târgului, o zonă intermediară care despărțea spațiul urban de moșia târgului. Aceasta era formată din numeroase ulițe vechi ce ieșeau din oraș și sfârșeau la diferite proprietăți formate din vii, case săracicioase, pășuni, livezi sau terenuri agricole. Toate aceste terenuri, ce au fost despărțite spre jumătatea secolului al XIX-lea de promenada Copoului⁷², se întindeau până spre moșia mănăstirii Copou, a cărei biserică o aflăm evidențiată de Baiardi în planul său din 1819; de acolo urma locul satelor care făceau parte din hotarul orașului, incluse în comuna Copou⁷³.

Pe aceeași parte stângă a Podului Verde, în planul doi, în spatele Ghiculeștilor, precum și la uliță, dar mai spre vale, vecinătatea urbană era asigurată de locurile deținute de Teodor Balș și Iordachi Roset. Pe flancul superior al fostei proprietăți a lui Iordache Cantacuzino-Deleanu,

⁷² Dan Dumitru Iacob, *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. cit., p. 121.

⁷³ *Studii*, nr. 11/1949, p. 202-205.

coborând Copoul spre cișmeaua din Păcurari se aflau locurile logofătului Ioan Bogdan⁷⁴, ale lui Constantin Râșcanu mare vornic⁷⁵ precum și cel al domniței Ralu Mavrocordat, cea mai întinsă proprietate a zonei⁷⁶. Vornicul Teodor Balș deținea locurile „de la deal de drumul cel pe din sus de cișmeaoa Păcurarilor”, uliță care se suprapune actualei străzi Toma Cozma. Iordachi Roset Roznovanu era cel care-și căsătorise fiul, pe Nicolae, cu Ecaterina Ghica și își avea proprietatea spre Păcurari, mai sus de cea deținută de Teodor Balș, în apropierea unui alt membru al familiei sale, Iancu Miclescu, cumnatul său⁷⁷. Pe vornicul Teodor Balș (fiul lui Grigore și al Zoei Costachi), poreclit în epocă Frederic, îl regăsim cu titulatura de baș-boier la 1835; boierul nu trebuie confundat însă cu Teodor Balș caimacamul Moldovei dintre 1856-1857, decedat la 1857, sau cu marele logofăt Teodor Balș căsătorit cu Maria Bogdan și decedat la 1867⁷⁸.

Teodor Balș și-a mărit considerabil numărul stânenilor stăpâniți prin intermediul mai multor achiziții. Atestate documentar ne sunt terenurile cumpărate de la mai mulți mahalagii⁷⁹ din zonă, unite într-o singură proprietate, precum sunt cele cumpărate de la Luța, văduva lui Mihai „ungurul”, sau de la un oarecare Constandin „băcăoanul”. Memoria istorică, prin însemnările lui Vasile Panopol, a reținut și o altă vânzare făcută de Nicolae Sturza, fiul fostului domn Ioniță Sandu Sturza, care îi vindea lui Teodor Balș casele moștenite de la tatăl sau, aflate tot

⁷⁴ *Documente Iași*, vol. VIII, p. 295-296, nr. 224.

⁷⁵ Vornicul Constantin Râșcanu primise danie tot de la Teodor Calimah un loc în vecinătatea celui deținut de Ioan Bogdan, adăugând la acesta și unele locuri cumpărate de la vecinii săi (*Documente Iași*, vol. X, p. 21, nr. 15).

⁷⁶ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. 1776-1861. Seria A, Moldova*, vol. II, editori Gh. Ungureanu et al., București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1960, p. 36-37, nr. 25; ANI, Documente, DCCV/ 1, (1805), f. 1-2.

⁷⁷ *Documente Iași*, vol. X, p. 169-170, nr. 184.

⁷⁸ Vezi schița genealogică a familiei Balș în *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, Abaza-Bogdan, coord. Mihai Dim. Sturdza, București, Editura Simetria, 2004.

⁷⁹ *Ioan Neculce*, fasc. 7/1927, p. 130-134, nr. LIV-LVII.

în această zonă, cu grădină mare, pe care cel mai probabil le-a unit cu locurile deținute. În lipsa moștenitorilor, Balș a lăsat întreaga avere lui Mihai Sturza, domn al Moldovei, iar reședința pe care și-o construisese aici a fost donată domnului Moldovei, fiind transformată în teatrul de la Copou⁸⁰. Mult mai târziu față de perioada la care facem referire, în deceniul nouă al secolului al XIX-lea, fostele locuri deținute pe rând de familiile Cantacuzino-Deleanu, Ghica, Sturza și Balș au format zona urbană pe care a fost clădit noul palat universitar de la Copou.

Revenind la începutul veacului al XIX-lea, mai trebuie menționată o proprietate atestată documentar în vecinătatea proprietății Ghiculeștilor, care era deținută de Episcopia Hușilor⁸¹. Epitropii acesteia au oferit-o, în schimbul a patru țigani⁸², vornicului Manolachi Conachi, loc pe care acesta și ridica locuința. Dintr-o mărturie hotarnică a locului, realizată la început de secol, Manolachi Conachi îi menționa ca vecini pe vornicul Constatin Greceanu, ulicean (locuitor) al Drumului Copoului încă din secolul XVIII, dar și pe Iordachi Cantacuzino-Deleanu⁸³.

Extremitatea nordică a Podului Verde, pe partea opusă, spre Sărărie, cuprindea locuri, case și grădini stăpânite de reprezentanți ai familiilor Balș, Rosetti, Buhăescu sau Codreanu etc. Paharnicul Vasile Buhăescu primise la sfârșitul secolului al XVIII-lea de la domnie „un loc de casă, de grădină și de vie”, care începea în hotarul cimitirului bisericii Sfinții 40 de Mucenici și urca spre barieră. Locul destul de întins era deținut în primul deceniu al secolului al XIX-lea de cei doi copii ai paharnicului: Ștefan comis și Maria, căsătorită cu Sandu Miclescu⁸⁴. Un

⁸⁰ *Noul Palat Universitar de la Copou. 100 de ani de la inaugurare*, ed. Ion Agrigoroaie et al., Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 13; Vasile Panopol, *Pe ulițele Iașului*, ediție îngrijită de Mihai Sorin Rădulescu, București, Editura Alfa, 2000, p. 133.

⁸¹ *Documente Iași*, vol. IX, p. 220, nr. 237; p. 223, nr. 240.

⁸² *Documente Iași*, vol. IX, p. 207-208, nr. 231.

⁸³ *Ioan Neculce*, fasc. 4/1924, p. 225, nr. CXLII.

⁸⁴ *Ioan Neculce*, fasc. 9/1931, p. 101, nr. XXXV.

act de schimb dat de Maria Miclescu „păhărniceasa” ne arată că aceasta dăruise logofătului Costache Ghica partea sa din locul părintesc, obținând la schimb un alt loc al logofătului, aflat peste Podul Verde⁸⁵. Partea lotului deținută de comisul Ștefan Buhăescu ajunsese în stăpânirea lui Manolachi Balș, proprietar și el al câtorva locuri și dughene de pe Podul Verde, dar și al unei locuințe boierești importante de la capătul sudic al uliței, la intersecția acesteia cu Drumul Păcurarilor, în zona actualei Case de Cultură a Studenților.

Locul din extremitatea nordică era unul întins și cuprindea o grădină și o livadă, închise într-o ogradă, așa cum reținuseră funcționarii ruși în registrul privind măsurarea, în 1811, a câtorva ulițe din capitala Moldovei, printre care s-a numărat și Podul Verde. O parte a terenului⁸⁶ a fost înstrăinată în baza solidarității familiale unei rude, spătarul Iordache Balș, pentru ca în anii următori acesta să fie stăpânit de fiica lui Iordache, Zoița, căsătorită cu Dracachi Roset. Cei doi soți și-au ridicat în Muntenimea de Sus, pe locul amintit, „case din piatră cu pivniță de piatră cu hambar de pus pâine, cu puț de piatră”⁸⁷. Proprietatea îngrădită de zaplazuri a fost vândută de cei doi soți, în 1811, unui alt membru al familiei Rosetti – postelnicului Răducanu, în schimbul importante sume de 31.000 lei.

O altă parte a locului deținut în zonă de Manolachi Balș a fost vândută la început de secol, marelui logofăt Săndulache Sturdza, căsătorit cu Catrina Moruzi, fiica domnitorului; boierul locuia și el pe Podul Verde, în casa tatălui său, aflată mai jos de terenul cumpărat de la Manolachi Balș. Situată între ulița ce pleca din Podul Verde spre biserica Patruzeci de Sfinți și Drumul Sării (strada Coroi), casa Sturza este cea mai veche așezare boierească a Drumului Copoului păstrată (fosta Școală

⁸⁵ BAR, Documente istorice, CCIV/124 (1805), f. 1.

⁸⁶ ANI, Documente, DCCV/ 1, (1805), f. 1-2.

⁸⁷ ANI, Documente, MLX/2 (1804), f. 1.

a Fiilor de Militari)⁸⁸. După cele două vânzări Manolachi Balș și-a păstrat o parte din lotul întins, pe care-și avea grădină și livadă la 1811, învecinându-se în partea de sus, spre viitoarea stradă Asachi, cu Ion Negrea, baș-bulucbaș, și cu un alt ulicean, Dumitrachi Codreanu⁸⁹.

Conchidem afirmând că aceste proprietăți și parcele ale mahalagiilor Muntenimii de Sus reprezintă doar câteva exemple semnificative din multele stăpâniri și numeroșii proprietari care la un moment dat au fost uliceni ai Podului Verde, în extremitatea nordică a acestuia. Indiferent că au stăpânit în pace, au înstrăinat sau au lăsat moștenire proprietățile urbane, fiecare în parte a influențat evoluția țesutului urban și a ierarhiei sociale a zonei nordice a orașului. Exemplele oferite mai sus, alături de alte proprietăți cu un parcurs asemănător, care au fost omise în aceste pagini din motive legate de întinderea studiului, au făcut obiectul numeroaselor tranzacții în anii următori, fiind împărțite, unite, vândute, moștenite, schimbate sau închiriate. Proprietarii care au urmat în următoarele decenii din lungul secol al XIX-lea au fost de cele mai multe ori, în cazul uliței Podului Verde, urmași ai vechilor familii boierești, zona păstrându-se drept una a elitelor, structurile de familie dictând în continuare distribuția spațială a uliței, existând însă și numeroase excepții. Demersul de față dorește să ofere o restituire istorică menită a plasa Podul Verde în ansamblul urban ieșean premodern, redând, totodată, spațiului menționat memoria și identitatea sa, prin reconstruirea lumii urbane pe care a înglobat-o, de la începutul secolului al XIX-lea. Obiectivul a fost acela de a aplica o direcție de cercetare pentru investigarea spațiilor urbane premoderne, prin referirea la câteva momente din evoluția istorică a uliței și la anumiți proprietari reprezentativi, care au format, într-o anumită perioadă de timp (primele decenii ale secolului al XIX-lea), extremitatea nordică a orașului Iași.

⁸⁸ ANI, Documente, DCCV/1 (1805), f. 1; Vasile Panopol, *op. cit.*, p. 132.

⁸⁹ *Registrul măsurării ulițelor orașului Iași din 1811*, p. 318.

*The Northern end of Podu Verde:
Space morphology and dynamics of urban sociability
in Iasi during the 19th century*

~ Abstract ~

Keywords: *Iasi, Copou, Green Street, neighbourhood, memory*

Medieval and premodern organization of Iasi was comprised of different structures, among which alongside the neighbourhood or parish was also found the street. From this point of view, the street, apart from the geographic role of access route, develop an important social component. To this social role which it held in the economy of urban communities, it was added the status of element of aggregation for the city agglomerations. Therefore the street represent in this case a complex urban tissue, an assembly in which the spatial elements (such as housing groups, urban landmarks, urban morphology or landscaping) are influenced and even frequently dictated by social relationships between community members; we refer here to neighbourly relations, ethnic, family or professional. The street was becoming thereby the indicator of urban life, the unification point for the economic, commercial and social functions. The street is therefore an individual urban structure developed at a smaller scale than that applied to large areas such as the neighbourhood; formed of at least two – three families, the communities of townspeople are linked by geographical proximity, the main communication relationship between the townspeople being the area which they have / take in dominion, symbolically. In most cases this form of neighbourhood exceeded the physical proximity imposed by the needs increasingly complex determined by geographical proximity residential.

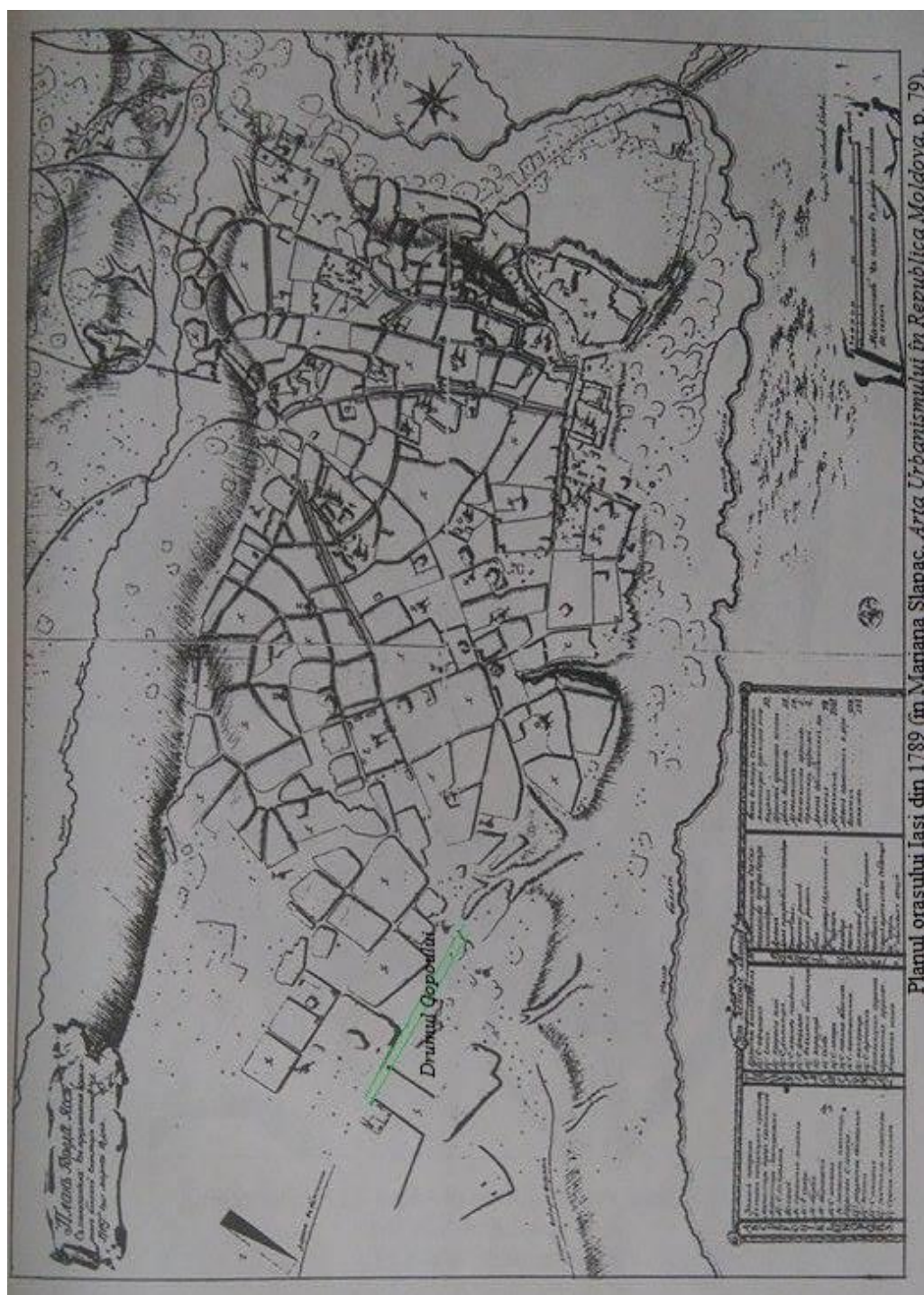
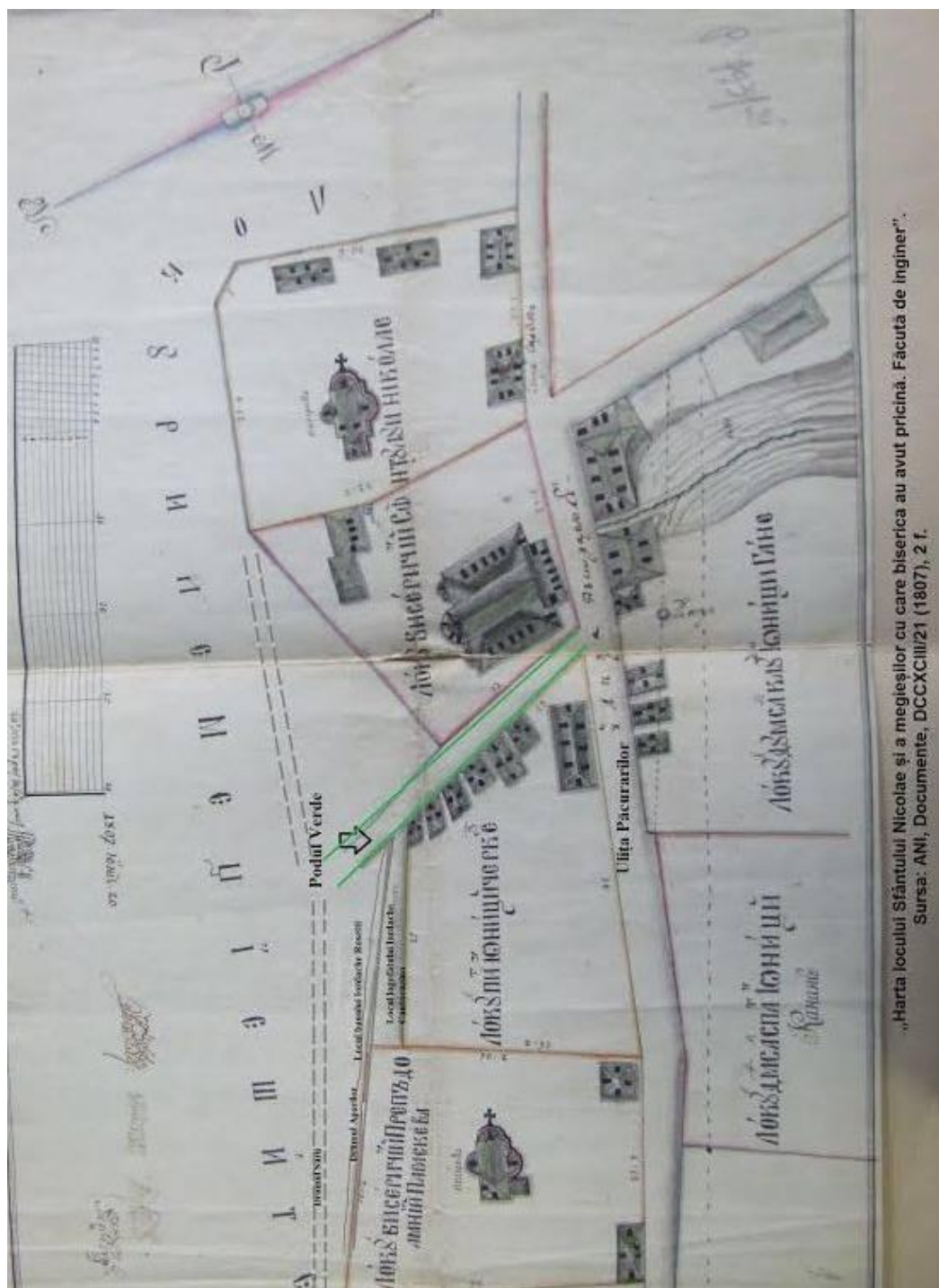

Figura 1

„Harta locului Sfântului Nicolae și a meșteșurilor care biserica au avut pricină. Facută de inginer”.
Sursa: ANI, Documente, DCCXCIII/21 (1807), 2 f.

Figura 2

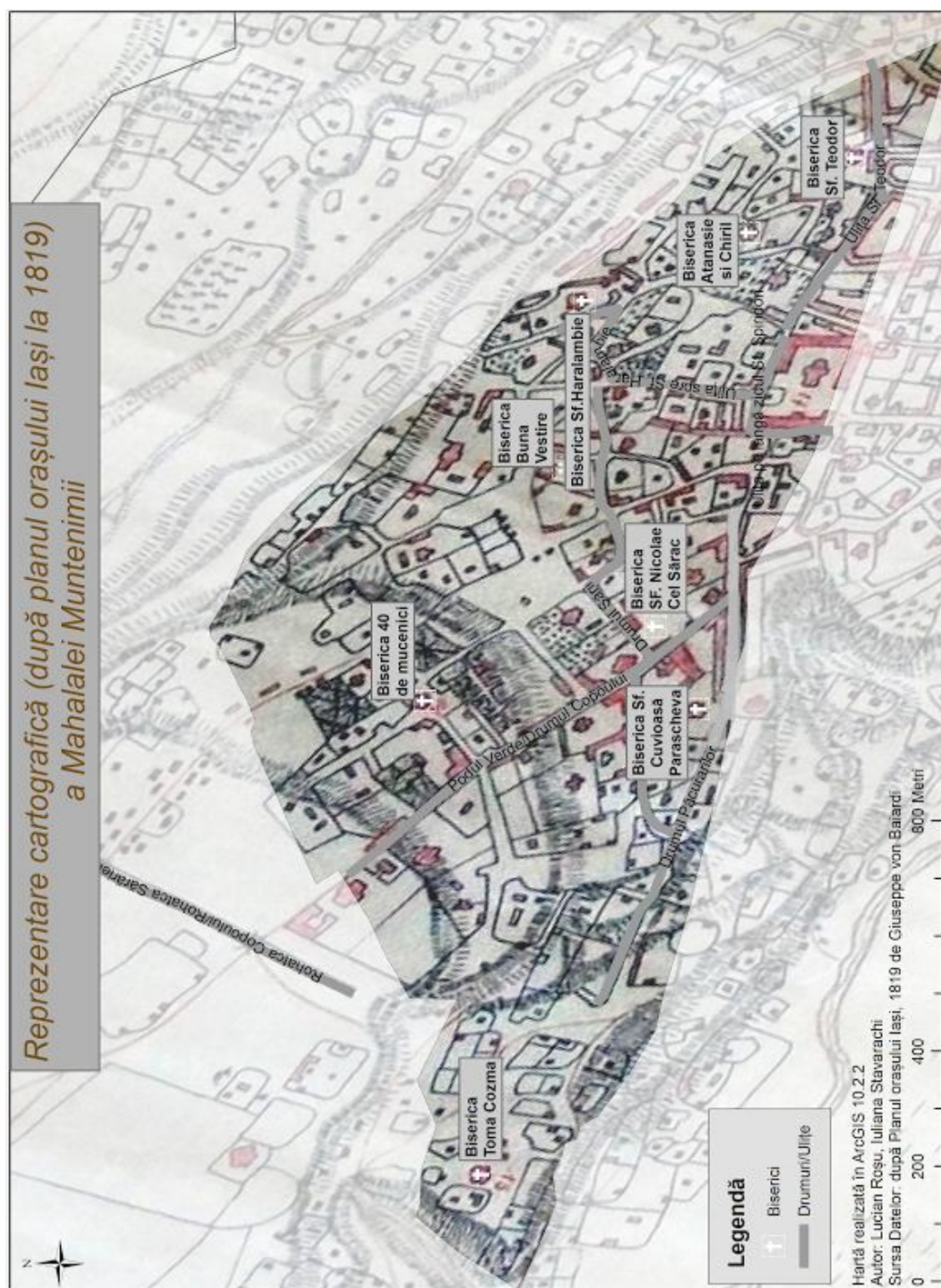

Figura 3

*De la realitate politică la simbol.
Inaugurarea statuii lui C.A. Rosetti (1903)*

Liviu BRĂTESCU

Cuvinte-cheie: statuie, memorie, liberalism, inaugurare, discurs

Una dintre personalitățile marcante ale generației pașoptiste a fost cu siguranță C.A. Rosetti. Participant activ la revoluția de la 1848 și la întreaga mișcare politică ce a urmat acesteia, Rosetti a reușit să devină, alături de I.C. Brătianu, un lider incontestabil al familiei politice liberale. După strânsa colaborare dintre I.C. Brătianu și C.A. Rosetti, din anii 1859-1866 și chiar în perioada ulterioară instalării pe tronul Principatelor Române a lui Carol I, relațiile dintre cei doi au intrat pe un nou făgaș. Practic, după 1878, dar mai ales după 1881, viziunile lor au început să difere tot mai mult, atât cu privire la politica externă pe care România trebuia s-o urmeze, cât și pe tema modificărilor constituționale reclamate de noile realități sociale.

Greu de anticipat la jumătatea secolului, ruptura din 1883-1884 a lăsat urme profunde, comparabile poate doar cu producerea tragicei dispariții a lui C.A. Rosetti, din 1885. Încercările de reapropiere au venit dinspre cel care era în acea perioadă prim-ministru, sugestivă fiind propunerea adresată legislativului de către șeful executivului, pentru ca Rosetti să primească o sumă de bani din partea statului român, după ce casa acestuia fusese distrusă de un incendiu. Rosetti refuza atunci să fie

beneficiarul unei astfel de despăgubiri, dar gestul lui I.C. Brătianu rămânea unul de reconciliere¹.

Fără a se lăsa impresionat de astfel de gesturi, susținute și de foști adversari politici², Rosetti s-a retras mai întâi din funcția de președinte al Clubului Național Liberal³. Ulterior, el se va implica în acțiunea de combatere a încercării de revizuire a constituției în sensul dorit de I.C. Brătianu și obținea, pentru moment, o mică victorie ce-l determina pe primul-ministru să amenințe cu demisia din fruntea guvernului⁴. După ce majoritatea parlamentară a înțeles foarte clar mesajul transmis de I.C. Brătianu și a acordat echipei sale ministeriale un vot de încredere⁵, cealaltă grupare a simțit și ea nevoia unui gest public. Este cazul declarației formulate de Gh. Cantili, în cadrul ședinței Camerei Deputaților din 16 februarie 1884⁶, prin care se anunța desprinderea efectivă a unei grupări liberale structurată în jurul lui C.A. Rosetti. Ruptura dintre acesta și șeful guvernului liberal devenea iremediabilă, după ce executivul a introdus o serie de modificări restrictive în legea presei, iar Rosetti, în semn de protest, demisiona din Camera Deputaților, la 1 iunie 1884⁷.

Cunoscătorii mediului politic românesc nu puteau privi cu indiferență „divorțul” produs între I.C. Brătianu și C.A. Rosetti. Noul ziar

¹ *Românul*, 30-31 ianuarie 1884, p. 97.

² La Senat legea e propusă de Gr. M. Sturdza, iar suma luată în discuție era de 150.000 lei. Pentru a arăta că nu era vorba de nici o înțelegere ascunsă, omul politic moldovean preciza că el se situase adesea pe poziții contradictorii față de C.A. Rosetti, tema revizuirii Constituției fiind doar una dintre acele situații (*Românul*, 30, 31 ianuarie 1884, p. 98).

³ Funcția a fost preluată imediat de Dimitrie Ghica; vezi *Românul*, 30, 31 ianuarie 1884, p. 38.

⁴ „Am tolerat abuzuri, am suportat asasinat și aceasta numai ca să pot realiza revizuirea. Azi văd că revizuirea nu se poate face așa cum doresc. Sunt obosit și nu mai am rațiunea de a sta la putere”, C. Xenii, *Take Ionescu. 1858-1922*, Editura „Universul”, f.l., f.a., p. 68.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Costin Vrâncău, *O istorie a liberalismului politic în Prahova 1875-1948*, Ploiești, Editura Mileniul III, 2007, p. 27.

⁷ Ion Gheorghiu, Maria Totu, *Culegere de texte privind istoria modernă a României 1878-1888*, București, Centrul de Multiplicare al Universității București, 1975, p. 273.

oficial al P.N.L., *Voința Națională*, publica la 14 martie 1885 un text ce exprima aceeași admirație și recunoștință pentru ambii lideri liberali⁸. Gestul nu a rămas fără ecou, din moment ce Rosetti accepta, parcă în încercarea de recuperare a timpului în care fusese mai distant față de acțiunile politice ale lui I.C. Brătianu, să reintre în Camera Deputaților, din partea colegiului III de Argeș⁹. Decizia i-a determinat pe unii să creadă în posibilitatea reîntoarcerii bătrânului liberal alături de vechii săi camarazi, doar că de această dată moartea (survenită la 8 aprilie 1885) devenea cea care făcea irealizabil proiectul. Fiecare grupare liberală și-a manifestat în perioada următoare regretul pentru dispariția liberalului radical. După ce, pe 1 aprilie 1885, *Voința Națională* evidenția în termeni pozitivi colaborarea dintre I.C. Brătianu și C.A. Rosetti din timpul Războiului de Independență¹⁰, a doua zi după decesul celui din urmă același ziar dedica o pagină întreagă activității acestuia¹¹. La rândul lui, ziarul *Românul* începea rapid o campanie de rememorare a luptelor la care luase parte Rosetti, pentru a sublinia și în felul acesta contribuția lui la procesul de modernizare a societății românești¹². Aceasta era atmosfera în care s-au desfășurat nu doar înmormântarea lui C.A. Rosetti, ci și încercările din anii următori de conservare a memoriei fruntașului liberal, mai toți protagoniștii scenei politice încercând să profite de pe urma asocierii de imagine cu revoluționarul de altădată.

Importantele inaugurări de statui ce au avut loc spre sfârșitul secolului al XIX-lea, prin care reprezentanți ai societății românești încercau să-și manifeste recunoștința față de personalități ce marcaseră, prin activitatea lor, istoria și cultura națională ridică semne de întrebare.

⁸ *Voința Națională*, 14 martie 1885, p. 1.

⁹ *Voința Națională*, 17, 18 martie 1885, p. 3.

¹⁰ *Voința Națională*, 1 aprilie 1885, p. 1.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Românul*, 8, 9 aprilie 1885, p. 1.

Unul dintre ele ține de identificarea mecanismului de selecție a „eroului” căruia posteritatea îi ridică un monument. Privind în ansamblu ceremoniile desfășurate la final de secol XIX, putem observa solidaritatea celor care fac parte din aceeași familie ideologică cu cel omagiat sau afinitățile cu personalitatea culturală evocată. În aceste condiții, ne punem problema dacă nu cumva unele statui au fost edificate mai curând din dorința inițiatorilor de proiect de a se evidenția pe ei înșiși. Fiecare dintre ei cunoștea faptul că pentru a putea transmite un mesaj era nevoie nu doar de realizarea unei statui, ci și de o ceremonie de inaugurare pregătită cu multă grijă¹³.

Întregul proces de racordare la spațiul cultural francez, inclusiv a modului în care înaintașii puteau fi readuși în memoria prezentului, începea, în societatea românească, mult mai devreme decât sfârșitul secolului al XIX-lea. Chiar din timpul Revoluției de la 1848 avea să apară, deloc întâmplător, o statuie numită a Libertății, executată de C.D. Rosenthal, pentru ca, aproape douăzeci de ani mai târziu, să se înființeze și catedra de Sculptură de la Școala de Belle Arte din București¹⁴.

Încercarea de a readuce în fața contemporanilor modele politice și culturale ale trecutului a întâmpinat diferite obstacole. Exceptând unele busturi sculptate în marmură, care se puteau realiza în atelierul de sculptură decorativă al lui George Fles, în România nu existau posibilități pentru a se turna o lucrare de bronz. O astfel de situație impunea ca majoritatea lucrărilor să fie comandate în străinătate, fapt care atrăgea după sine un preț destul de ridicat. Elanul lesne sesizabil în recuperarea unor modele, precum era și cazul lui C.A. Rosetti, la a cărei statuie ne vom referi în rândurile următoare, nu se putea opri dintr-o cauză precum cea amintită. În toată această perioadă, autoritățile de la

¹³ Krishan Chandar, *Când vorbesc statuile*, București, Editura pentru Literatură și Artă, 1956, p. 53.

¹⁴ Petre Oprea, *Incursiuni în sculptura românească (sec. 19-20)*, București, Editura Litera, 1974, p. 8.

București depuneau numeroase eforturi pentru ca la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea să pună bazele unei secții de turnătorie artistică în bronz, în cadrul Școlii Superioare de Arte și Meserii din București, coordonată de meșterul francez Louis Ferdinand¹⁵.

Dificultățile, mai ales de natură financiară, au persistat, însă proiecte privind ridicarea unor statui nu au încetat să apară. Tendința, am numi-o firească, era aceea de concentrare a energiilor disponibile mai ales în direcția monumentelor consacrate oamenilor politici de diferite nuanțe ideologice. Au apărut, nu după mult timp, critici venite din partea unor observatori neutri, care constatau predominanța figurilor statuare ale unor lideri politici, comparativ cu acelea ale unor personalități culturale. Cu toate greutățile întâmpinate, sculptura românească s-a îmbogățit treptat cu statuia lui Gh. Lazăr (1883), cea a Domniței Bălașa (1884), ambele ridicate la București, în timp ce la Iași erau ridicate statuile lui Gh. Asachi (1885) și Miron Costin (1888)¹⁶. Societatea românească era, prin urmare, pregătită pentru apariția unor noi monumente, prin care lideri politici, ce marcaseră evoluția statului român după unirea de la 1859, să fie readuși în atenția opiniei publice. În viziunea noastră, C.A. Rosetti era un astfel de personaj politic, care, prin energia consumată de-a lungul întregii sale vieți pentru îndeplinirea celor mai importante proiecte ale generației pașoptiste, și-a câștigat un loc important în istoria românilor.

Data fiind personalitatea liderului liberal radical, dar și diferitele probleme existente la începutul secolului XX în interiorul P.N.L., puțină lume ar mai fi crezut, probabil, în posibilitatea realizării unei omagieri publice a liberalului radical, care să nu provoace, din nou, mari pasiuni politice. Oricât de mult ar fi fost criticați liberalii pentru lipsa de

¹⁵ Petre Oprea, *op. cit.*, p. 8-9.

¹⁶ Faptul că realizarea statuii lui Miron Costin a fost oferită lui Hegel a provocat puternice reacții de nemulțumire din partea unor personalități, precum Mihail Kogălniceanu, V.A. Urechia, N. Culianu, N. Gane, Iacob Negruzi (*ibidem*, p. 23).

implicare în pelerinajul la mormântul lui Rosetti, pregătit în 1901 de câțiva admiratori, guvernul național-liberal a sprijinit o lucrare de mare forță arhitecturală, Ateneul Român, înfăptuită de arhitectul francez Galleron, care avea în cadrul grădinii sale, între busturile unor lideri politici marcanți, și bustul lui Rosetti. O astfel de lucrare era o formă de manifestare a respectului față de memoria unor mari figuri ale patrimoniului național¹⁷. Contribuise, într-un fel, la aceasta și rapida punere pe tapet a problemei inaugurării unei statui a lui Rosetti, după moartea acestuia. Cei care considerau că îndeplineau o datorie de onoare prin aducerea unui omagiu public lui Rosetti erau comercianții capitalei. Constituiți în cadrul unui comitet, aceștia cereau, printr-o adresă specială, Primăriei Bucureștiului să se implice alături de ei în ridicarea unei statui pentru „nemuritorul” Rosetti¹⁸.

Primul gest, prin care se urmărea ipostazierea imaginii lui Rosetti, a aparținut unui fotograf, Ippolito Lepri, care modelase în ipsos chipul lui Rosetti¹⁹. Semnalul omagierii publice a fruntașului liberal a venit din partea comercianților bucureșteni, care întocmeau în seara zilei de 9 aprilie 1885, înainte deci de înmormântarea celui care luptase pentru libertățile lor, un proces-verbal prin care-și exprimau intenția de a contribui la ridicarea unui monument în memoria lui C.A. Rosetti și formarea unui comitet, care să se ocupe de proiect. Funcțiile de conducere erau împărțite astfel: președinte Stancu R. Becheanu, secretari Jacques Elias și D. Tănăsescu, iar membri Nacu Minovici, Grigore Capșa, Constantin Eftimiu²⁰. În dimineața înmormântării, cu numai câteva ore înainte de ceremonie, se decisese, într-o ședință a Consiliului Local din

¹⁷ G. Potra, *Din Bucureștii de altădată*, București, 1942, p. 172.

¹⁸ Arhiva Națională a României (în continuare: ANR), fond Primăria Municipiului București-Secretariat, dosar 6/1885, f. 21.

¹⁹ *Tribuna*, 12 aprilie 1885, p. 2.

²⁰ *Românul*, 13 aprilie 1885, p. 2.

București²¹, strângerea de fonduri, printr-o subscripție publică, cu scopul de a ridica un monument lui Rosetti, primul pe listă fiind chiar Consiliul, cu suma de zece mii de lei²², care urma să se acopere din exercițiul bugetar al anului 1885-1886²³.

Cei care aveau să se implice imediat în popularizarea unui asemenea proiect au fost ziariștii de la *Românul*. În numărul din 14 aprilie 1885²⁴, se anunța deschiderea unei subscripții publice pentru ridicarea statuii lui C.A. Rosetti și, deoarece credeau foarte mult în puterea exemplului, foștii colegi ai lui Rosetti depuneau primii la redacția ziarului suma de 340 de lei²⁵. Eficacitatea gesturilor simbolice se baza pe încercarea de vânzare a unei identități aparte, a sentimentului de apartenență la o comunitate care urma să fie construită. O comunitate caută să se definească prin trăsături distincte și pentru aceasta încearcă să-și constituie o memorie, o istorie, imagini²⁶. Alături de comuniunile simbolice ele aveau rolul bine definit de a anima și emoționa în egală măsură, mobilizând la acțiune, prin puterea exemplului. Valorile defunctului, memorate colectiv, aveau tendința de a se uza, iar pentru a împiedica acest lucru ele erau în epocă înprospătate de foștii săi susținători²⁷.

Dorind parcă să spulbere orice posibilă speculație cu privire la susținerea unei inițiative precum cea care avea ca obiectiv ridicarea statuii lui Rosetti, ministrul de Interne confirma aproape imediat după votul Consiliului Municipal al Bucureștiului acordul său pentru o

²¹ ANR, Primăria Municipiului București-Secretariat, dosar 6/1885, f. 5.

²² Victoria Dragu Dimitriu, *Doamne și domni la răspântii bucureștene*, București, Editura Vreamea, 2008, p. 50.

²³ *Tribuna*, 14 aprilie 1885, p. 3.

²⁴ *Românul*, 14 aprilie 1885, p. 2.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Lucien Sfez, *Simbolistica politică*, traducere de Diana Sălceanu și Dan Lungu, Iași, Editura Institutul European, 2000, p. 98.

²⁷ *Ibidem*, p. 99.

asemenea inițiativă²⁸. La fel de interesat părea, în această perioadă, Ministerul de Interne și de ridicarea unei statui doctorului Carol Davila, pentru omagierea căruia primise o solicitare de ajutor din partea unui comitet local de organizare. Acesta era motivul pentru care guvernul liberal trimitea lui I. Bibicescu, cel numit în actele oficiale „consilier ajutor”, sarcina de a se întâlni cu cei care făceau parte din comisia special desemnată la nivelul Primăriei orașului București, domnii Petreu și Zamfirescu pentru a gestiona listele de subscripție publică ce urmau a fi trimise în vederea ridicării ambelor statui²⁹.

Solicitarea de strângere de fonduri pentru ridicarea statuii lui C.A. Rosetti a dat rezultate într-un timp destul de scurt de la primul apel. La jumătatea lunii iulie a anului 1885, primarul orașului București anunța casierul municipalității de primirea unei sume de 270 de lei din partea unui cetățean, L. Albach. Edilul capitalei era, în același timp, cât se putea de ferm și în privința solicitării ca același funcționar public să țină o corectă evidență a tuturor sumelor colectate, într-un registru special, urmată, desigur, de o periodică informare din partea acestuia, atât a comisiei desemnate pentru ridicarea statuii, cât și a consiliului local. Un lucru era cert, Primăria Bucureștiului dorea să aibă inițiativa și să conducă întreaga operațiune de subscripție, motiv pentru care solicita informații despre toate amănuntele legate de colectarea fondurilor necesare, dar și de problemele apărute³⁰.

Până la momentul inaugurării statuii lui Rosetti, simpatizanții fruntașului politic simțeau nevoia să-și arate în diferite moduri recunoștința față de el. Astfel, la un an de la decesul acestuia, primarul Capitalei readucea aminte unor funcționari și aleși locali decizia luată de Consiliul Comunal al Bucureștiului, în 22 martie 1866, prin care o comisie formată din domnii Vlădescu și Ștefănescu urmau să facă o nouă

²⁸ ANR, Primăria Municipiului București-Secretariat, dosar nr. 60/1885, f. 8.

²⁹ ANR, Primăria Municipiului București-Secretariat, dosar nr. 60/1885, f. 10.

³⁰ ANR, Primăria Municipiului București-Secretariat, dosar nr. 60/1885, f. 11.

subscripție publică în vederea așezării unei pietre comemorative la casa unde se născuse Rosetti³¹. Comitetul special format trecea imediat la realizarea și montarea acestei plăci comemorative pe casa din strada Clemenței, pentru ca locuitorii Capitalei să cunoască locul în care se născuse Rosetti. Procesul-verbal întocmit de cei desemnați cu această operațiune consemna faptul că la întreaga acțiune fuseseră prezenți și reprezentanții familiei, sporind gradul de solemnitate al festivității³². Din nefericire, nu peste mult timp placa avea să fie scoasă de noul proprietar al casei în care se născuse Rosetti. Motivul prezentat public făcea trimitere la forma plăcii și la asemănarea acesteia cu o placă funerară, ceea ce contribuise la îndepărtarea oricărui posibil chiriaș³³. Nedorind să fie interpretat ca un gest lipsit de respect la adresa memoriei lui Rosetti, petiționarul amintit își manifesta disponibilitatea de a accepta instalarea unei noi plăci, dar cu un alt conținut și cu o altă formă³⁴.

Preocuparea lui D.A. Sturdza pentru glorificarea predecesorilor săi din fruntea P.N.L. nu avea să-l scutească de existența unui număr mare de critici nici chiar în preajma zilei sale de naștere. Conservatorii nu-i reproșau prim-ministrului doar greșelile curente de guvernare, ci întreaga lui activitate de om politic, care nu-i dădea sub nici o formă, în viziunea lor, dreptul de a se compara cu vreunul din liderii vechi ai P.N.L.³⁵

Dincolo de controversele politice apărute în această perioadă, miza reală a începutului de an 1903 nu era alta pentru conservatori decât aceea a preluării guvernării. Unul dintre motivele pentru care ei deveneau tot mai virulenți la adresa lui D.A. Sturdza putea fi și proiectul inaugurării statuilor lui I.C. Brătianu și C.A. Rosetti. Atât de puternică

³¹ ANR, Primăria Municipiului București-Secretariat, dosar nr. 60/1885, f. 12.

³² ANR, Primăria Municipiului București-Secretariat, dosar nr. 60/1885, f. 15-18.

³³ ANR, Primăria Municipiului București-Secretariat, dosar nr. 60/1885, f. 22.

³⁴ ANR, Primăria Municipiului București-Secretariat, dosar nr. 60/1885, f. 23.

³⁵ *Conservatorul*, 25 februarie 1903, p. 3.

era nemulțumirea acumulată în timp față de D.A. Sturdza, încât nici măcar serbarea aniversării celor 70 de ani, pe 25 februarie, de către membrii P.N.L. nu a fost scutită de critici și ironii la adresa șefului de partid³⁶. Principalele reproșuri formulate de competitorii lui politici erau lipsa de consecvență, nesusținerea unor principii (decât în funcție de propriile interese) și chiar susținerea, în perioada de început a activității sale politice, a unor declarații antimonarhice. Reproșul fundamental privea însă renunțarea la sprijinul acordat ani de-a rândul școlilor românești din Transilvania și rostirea unor declarații prin care prim-ministrul recunoștea faptul că exista, de multă vreme, un ajutor consistent pentru românii de peste munți³⁷. La fel de mult insistau adversarii liberalilor și asupra unui subiect despre care mulți dintre actorii politici discutaseră în primii ani de domnie a lui Carol I: existența unui articol publicat în presa străină sub pseudonimul „spionul prusian” și care fusese atribuit, încă din acea perioadă, lui D.A. Sturdza³⁸. Încercând să arate faptul că în lăuntrul său Sturdza era un antidinastic³⁹, conservatorii doreau să știrbească încrederea pe care suveranul o avea în acel moment în cel care exercita funcția de șef al guvernului. Din seria reproșurilor aduse de opoziție făceau parte și trimiterile la afacerile privitoare la furnizarea de armament pentru statul român⁴⁰. Strategia liderilor conservatori presupunea în tot acest timp și o încercare de mobilizare a propriilor membri, cărora li se transmitea faptul că devenea de datoria formațiunii din care făceau parte să se implice în dărâmarea guvernului liberal⁴¹. Vehemența conservatorilor căpăta amplitudine și pentru că ei aveau convingerea că procedaseră corect atunci când, în fața unor proteste publice, deciseră să se retragă, la 1895 și 1901, chiar

³⁶ *Acțiunea*, 3 martie 1903, p. 1.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Acțiunea*, 5 martie 1903, p. 1.

³⁹ *Acțiunea*, 12 martie 1903, p. 1.

⁴⁰ *Acțiunea*, 19 martie 1903, p. 1.

⁴¹ *Acțiunea*, 27 martie 1903.

dacă, de pildă, în 1901, dețineau majoritatea în Parlament⁴². În absența oricărui semnal din partea liberalilor cu privire la posibila retragere de la guvernare, conservatorii și-au sporit acțiunile contestatatoare, susținute de o aprinsă campanie de presă. Aceasta cuprindea o serie de texte, precum cel intitulat *Înmormântarea partidului liberal*⁴³, în care se vorbea despre guvernul plin de corupți și despre rolul de santinelă neadormită pe care-l va juca în continuare Partidul Conservator⁴⁴. Nu lipseau trimiterile la imposibilitatea de a mai găsi vreo formă de salvare a P.N.L., chiar dacă s-ar apela la o facțiune precum cea drapelistă⁴⁵.

Ziua de 8 aprilie, cea în care murise C.A. Rosetti, devenea pentru adversarii liberalilor un nou pretext ca, invocând numele acestuia, să creeze o presiune suplimentară asupra guvernului condus de D.A. Sturdza. *Adevărul* devenea și de astă dată portavocea celor care credeau că îi pot pune în umbră pe liberalii guvernamentali. Pentru a-și atinge acest obiectiv ziarul amintit invoca, din nou, acțiunile la care luase parte Rosetti în timpul vieții și arăta că, dincolo de gestul onorabil de a-i ridica o statuie celui care era socotit „nebun” la 1848, niciunul din principiile promovate de el în timpul vieții nu mai era respectat de cei care purtau în acel moment steagul P.N.L.

Comparațiile dintre I.C. Brătianu și C.A. Rosetti au continuat și în lunile următoare. Pe de o parte, se făcea o paralelă între modelul pe care îl reprezenta Brătianu pentru tânăra generație, care se îndepărtase cumva prin acțiunile ei de esența liberalismului, și cel al „romanticului”, „utopicului” Rosetti, al cărui comportament public nu mai era urmat de nimeni. Comparația între cele două „modele” se transfera și în „con competiția”

⁴² *Acțiunea*, 30 martie 1903, p. 1.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Acțiunea*, 1 aprilie 1903, p. 1.

⁴⁵ *Acțiunea*, 5 aprilie 1903, p. 3.

statuilor. Cea a lui Rosetti⁴⁶, despre care se știa că urma să fie inaugurată în jurul datei de 13 aprilie, era descrisă ca fiind una modestă, lipsită de valențe artistice, în timp ce statuia lui Brătianu, care urma să fie dezvelită și ea într-un interval de timp apropiat, era prezentată ca fiind una foarte costisitoare⁴⁷. Explicația consta în faptul că lupta dintre cei doi din timpul vieții fusese câștigată de cel supranumit „vizirul”⁴⁸. Competiția, în plan simbolic, dintre liberalii guvernamentali și conservatori devenea vizibilă, iar acest fapt se oglindea în încercarea celor dintâi de a demonta cât mai mult posibil din fastul ce se preconiza pentru ziua inaugurării statuii lui Rosetti. Acțiunea putea avea șanse de reușită, liderii conservatori demonstau că între Rosetti și P.N.L. de la 1903 nu mai exista nici un fel de legătură de principii sau de afecțiune. Ținta atacurilor opoziției a devenit, la un moment dat, însuși D.A. Sturdza, ca unul din oamenii politici în care Rosetti nu avusese niciodată încredere. În condițiile acestea, manifestările pregătite de guvernul condus de liberalul moldovean riscau să fie o formalitate lipsită de entuziasm, pentru care cel omagiat, dacă ar mai fi fost în viață, nu ar fi avut motive de mândrie⁴⁹.

Apropierea momentului inaugural crea în presa românească efervescență și provoca simpatie pentru Rosetti⁵⁰, se publicau îndemnuri către cititori de a participa în număr cât mai mare la manifestări și se

---

⁴⁶ Statuia lui C.A. Rosetti, realizată de W. Hegel, a fost turnată în bronz în anul 1902, în cadrul Școlii de Arte și Meserii din București (Florian Tuca, Constantin Ucrain, *Locuri și monumente pașoptiste*, București, Editura Sport-Turism, 1980, p. 163). Pe frontispiciul monumentului a fost fixată o placă de bronz de formă rotundă, frumos ornamentată, pe care citim următoarea inscripție: *C.A. Rosetti 1816-1885. Voiește și vei putea. Luminează-te și vei fi (ibidem)*.

⁴⁷ *Adevărul*, 9 aprilie 1903, p. 1.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ În *Adevărul* din 9 aprilie 1903, p. 3, la rubrica „Chestia zilei” apărea o caricatură ce prezenta inaugurarea statuii lui Rosetti: acesta, în fața omagiilor aduse de Sturdza, îi amenința pe cei care îl lăudau că dacă mai continuă în același fel se va da jos de pe statuie.

⁵⁰ *Adevărul*, 18 aprilie 1903, p. 3, publică programul ceremoniei de inaugurare a statuii lui C.A. Rosetti.

prezenta activitatea desfășurată de Rosetti. Ca de fiecare dată, inaugurarea devenea un adevărat spectacol, cu un număr impresionant de participanți⁵¹, fiecare având, evident, motivația sa. Întreaga ceremonie căpăta o puternică amprentă religioasă, ilustrată prin prezența unui număr important de preoți și oficierea unei slujbe religioase organizate corespunzător momentului. Nota de laic era dată de numărul important de miniștri, parlamentari, academicieni, consilieri ai municipiului București și primarul acestuia. Familia descendenților lui C.A. Rosetti și membrii comitetului de inaugurare a monumentului nu puteau lipsi în clipa dezvelirii statuii⁵². Foarte clar precizat, fiind bine cunoscut dinainte, era numele și numărul celor care intenționau să vorbească cu acest prilej⁵³.

Pregătirile făcute și minuțiozitatea organizatorică⁵⁴ arătau că inițiatorii proiectului inaugurării statuii lui Rosetti⁵⁵ se așteptau, dată fiind personalitatea celui evocat, la o largă participare populară, la care a contribuit și mobilizarea făcută de autorități. Cel căruia îi revenea misiunea bunei organizări a evenimentului din 20 aprilie era Vasile Lascăr, ministru de Interne. El invitase prin telegraf prefectii și primarii orașelor să vină pentru a asista la inaugurarea monumentului lui Rosetti, împreună cu fruntașii liberali din provincie. Lascăr făcea demersurile necesare și pentru ca toți cei care veneau din țară să beneficieze de o reducere de 50 la sută la călătoriile pe căile ferate⁵⁶. Manifestarea devenea, datorită participării numeroase, nu doar o acțiune care se desfășura în piața numită încă de atunci C.A. Rosetti, ci una care

⁵¹ Victoria Dragu Dimitriu, *op. cit.*, p. 52.

⁵² *Adevărul*, 18 aprilie 1903, p. 3.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Universul*, 18 aprilie 1903 și *Conservatorul*, 17 aprilie 1903, publicau pe primele pagini programul serbării pentru inaugurarea statuii lui Rosetti, iar *Voința Națională* din 20 aprilie 1903 anunța evenimentul, ce avea să beneficieze de prezența unui mare număr de români veniți din toate colțurile țării.

⁵⁵ Florian Georgescu, Paul Cernovodeanu, Alexandru Cebuc, *Monumente din București*, București, Editura Meridiane, 1966, p. 212.

⁵⁶ *Ibidem*.

cuprindea întregul București. În privința categoriilor sociale⁵⁷, cele mai numeroase erau corporațiile și societățile de meseriași din București, întrunite în cursul dimineții, cu drapelele lor, în Piața Sărindar din Calea Victoriei. De acolo, cu o frumoasă coroană, cumpărată de președinții corporațiilor, urmau să plece către statuia lui Rosetti⁵⁸. Legitimitatea politică pe care încercau unii actori să o obțină, și în societatea românească, cu ajutorul ritualului religios devenise o practică frecventă ce nu era întâlnită doar în cazurile în care un grup politic și cel religios aveau scopuri identice⁵⁹. Rigoarea impusă de existența unui ritual îi ajută pe cei prezenți să-și formeze o imagine asupra modelului politic adecvat, despre calitățile ideale pe care trebuia să le aibă un lider politic și despre valorile lumii în care trăiesc⁶⁰.

Disputele în jurul evenimentului din 20 aprilie au continuat până chiar cu o zi înaintea desfășurării sale efective. Existența unui public numeros îi făcea pe unii observatori atenți la întreaga manifestare să remarce și prezența unor figuri care încercau să-și asocieze imaginea cu Rosetti. Adversarii liberalilor reluau în acel moment ideea că prezența la sărbătorirea zilei de naștere a lui Sturdza a unor frunțași P.N.L. nu le dădea dreptul moral să ia parte la ceremonia de cinstire a lui Rosetti, a cărui existență în P.N.L. fusese scurtată tocmai de tratamentul la care fusese supus de Brătianu, Sturdza și alții⁶¹.

Ceremonia în sine nu avea să fie nici ea scutită de critici. Una dintre acestea privea neimplicarea presei în organizarea inaugurării, din moment ce din partea publicațiilor era desemnat să vorbească I. Bibicescu, fost colaborator al lui Rosetti, dar devenit între timp director

⁵⁷ *Universul*, 21 aprilie 1903, publica pe prima pagină fotografia statuii lui C.A. Rosetti.

⁵⁸ *Adevărul*, 20 aprilie 1903, p. 3.

⁵⁹ David I. Kertzer, *op. cit.*, p. 59.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 91.

⁶¹ *Adevărul*, 19 aprilie 1903, p. 1.

al Băncii Naționale⁶². Afirmația era oarecum nedreaptă, pentru că reprezentanților presei li se acordase de către organizatori atenția pe care o meritau. Ei aveau un loc bine determinat în tribunele special amenajate, intrarea făcându-se în acest sector pe baza unor legitimații emise special⁶³.

Ca de fiecare dată, după terminarea discursurilor, reprezentanții școlilor, sindicatelor și societăților comerciale urmau să defileze prin fața monumentului și să depună coroane⁶⁴. Serviciul religios era oficiat de arhiereul Nifon, vicarul Mitropoliei, înconjurat de câțiva preoți. Abia apoi a avut loc dezvelirea monumentului⁶⁵. Finalizarea alocuțiunilor din program, în jurul orei 12, avea să fie urmată de deplasarea tuturor reprezentanților școlilor, corporațiilor și societăților spre sediile lor, în ordinea următoare: elevii Liceului „Sf. Sava”, ai Liceului „Matei Basarab”, elevii Școlii de Comerț și cei de la Liceul „Mihai Viteazul” etc.⁶⁶ Deloc întâmplător, în rândul celor care au luat cuvântul erau prim-ministrul Dimitrie A. Sturdza, președintele Camerei Deputaților Mihail Pherekyde, I.G. Bibicescu, din partea presei, și nu în cele din urmă C.F. Robescu, primarul Capitalei⁶⁷, respectiv C. Nacu, din partea comitetului monumentului⁶⁸, P.S. Aurelian în numele Academiei și G.G. Assan în numele comercianților bucureșteni⁶⁹.

C. Nacu, desemnat să intervină din partea comitetului ridicării statuii, sublinia, de la începutul intervenției sale, faptul că sărbătoarea la care participa nu era doar a familiei liberale, ci una națională, pentru că

---

⁶² *Ibidem.*

⁶³ *Adevărul*, 22 aprilie 1903, p. 1.

⁶⁴ *Ibidem.*

⁶⁵ *Adevărul*, 22 aprilie, 1903, p. 1.

⁶⁶ *Ibidem.*

⁶⁷ Victoria Dragu Dimitriu, *op. cit.*, p. 51.

⁶⁸ *Universul*, 22 aprilie 1903, p. 1.

⁶⁹ *Adevărul*, 18 aprilie 1903, p. 1.

Rosetti fusese unul din întemeietorii statului român⁷⁰. Nota comună a intervențiilor lui D.A. Sturdza și Mihai Pherekyde, care vorbea în numele Parlamentului, era rememorarea activității depuse de Rosetti de-a lungul vieții sale. Popularizarea în rândul opiniei publice europene a problemei românești, în anii 1848-1857, lupta dusă pentru libertatea cuvântului și a scrisului, lărgirea dreptului de vot și susținerea unei politici de înarmare a țării reprezentau doar câteva dintre elementele definitorii ale acestei activități⁷¹. Rosetti nu fusese însă doar un politician. Latura sa de om de cultură stătea în centrul atenției, reprezentantul Academiei Române, Olănescu, nu uita faptul că interesul lui Rosetti pentru cultură și artă, în general, îl determinase să propună înființarea unei societăți literare pentru românii din toate provinciile.

Pentru cei care încercau să afle explicația numărului mare de comercianți și industriași în capitală, reprezentantul acestora, George Assan, amintea publicului că Rosetti, deși aparținea din punct de vedere social unei categorii care privise până atunci activitatea economică cu neîncredere, contribuisese la dezvoltarea celor două domenii, motiv pentru fusese numit „părintele comerțului”. Nu în cele din urmă, Rosetti deschisese o tipografie și o librărie, cucerind astfel inimile celei mai dinamice categorii sociale din România. Propunerea ridicării unei statui nu venise, așadar, întâmplător din partea breslei comercianților din București⁷². I. Bibicescu, director la Banca Națională, reamintea în alocuțiunea sa contribuția liberalului muntean la Unirea Principatelor, aducerea unui prinț străin etc. Ultimul vorbitor era, ca de obicei, primarul capitalei, Robescu, cel care mulțumea inițiatorilor pentru cadoul primit de capitala țării, ai cărei locuitori aveau din acel moment un bun motiv de meditație, pornind de la modelul de om politic și de cultură

⁷⁰ *Adevărul*, 22 aprilie 1903, p. 1.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

reprezentat de Rosetti⁷³, și pe care toți vorbitorii îl considerau, pe bună dreptate, una din cele mai mari figuri ale neamului⁷⁴.

În tribunele special amenajate se aflau D.A. Sturdza cu soția sa, miniștrii Emil Costinescu, Vasile Lascăr, Spiru Haret, C. Stoicescu, Ion Brătianu, Ioan Kalinderu, administratorul Coroanei și președintele de onoare al sindicatului ziariștilor, familia lui Rosetti reprezentată de Horia Rosetti, P.S. Aurelian ca președinte al Senatului, Pherekyde – președintele Camerei. Coborârea pânzei ce acoperea statuia a urmat după terminarea serviciului divin. Finalul a fost rezervat unui moment în care s-a cântat imnul național, interpretat de fanfara Liceului „Mihai Viteazul”⁷⁵.

Entuziasmul creat de întreaga acțiune de inaugurare a statuii lui Rosetti nu avea cum să dureze foarte mult, pentru că adversarii liberalilor realizaseră o monitorizare atentă a întregului eveniment și, începând chiar de a doua zi, aveau să-și exprime public nemulțumirea față de tot ceea ce se întâmplase. Reproșul principal viza alăturarea, în planul imaginii, la eveniment a unor lideri precum D.A. Sturdza, pentru care conservatorii nu aveau nici o apreciere și pe care-l considerau chiar vinovat pentru plecarea lui Rosetti din P.N.L. și marginalizarea sa de la finalul vieții⁷⁶. Analizând atent intervențiile, putem constata că dincolo de forța intelectuală a unora dintre cei care au intervenit, precum Constantin Mille, realitatea era că imaginea postumă a lui Rosetti era utilizată în egală măsură de liberali și de adversarii acestora. Menționarea faptului că Rosetti fusese un om politic modest, care luptase pentru o reprezentare la nivel politic a categoriilor sociale marginale din societatea românească sau a faptului că pentru el regalitatea nu fusese

⁷³ *Adevărul*, 18 aprilie 1903, p. 1.

⁷⁴ *Acțiunea*, 22 aprilie 1903, p. 3.

⁷⁵ *Universul*, 22 aprilie 1903, p. 1.

⁷⁶ *Adevărul*, 21 aprilie 1903, p. 1.

decât ceea ce românii numeau în limbaj popular un rău mai mic este o dovadă a celor amintite⁷⁷.

Pe de altă parte, putem observa cum jurnaliști și oameni politici încercau să se legitimeze prin crearea unor legături personale cu Rosetti. Exemplul cel mai elocvent îl reprezenta același Constantin Mille, care, dorind să-și arate aprecierea pentru cel omagiat, publica pe pagina întâi a *Adevărului* – alături de o fotografie reprezentându-l pe fruntașul liberal stând pe un scaun cu un pix în mână, într-o postură oarecum asemănătoare cu cea a statuii – un text în care menționa că nu-l cunoscuse personal pe C.A. Rosetti, dar îl întâlnise pe fiul său, Vintilă Rosetti, la studii la Paris și Bruxelles, între 1881-1883. În aceeași notă trebuie plasată și publicarea de către ziarul *Adevărul*, în 1899, a unei lucrări cu titlul autobiografic *O viață* și pe care cei de la cotidianul amintit, în semn de respect pentru Rosetti, considerau util s-o republice în 1903⁷⁸.

Nu în ultimul rând, presa de opoziție îi mai imputa guvernului liberal faptul că prin toată această pregătire și printr-o prezență numeroasă a autorităților, întreaga acțiune căpătase un caracter oficial, oamenii obișnuiți fiind ținuti destul de departe de monument. Se adăuga apoi nemulțumirea pentru modul în care arăta statuia și lipsa unor voci radicale la adresa guvernului, care să vorbească despre libertate, dreptate, adevăr, valori în care crezuse și Rosetti. Toate acestea făceau, pentru presa de opoziție, ca evenimentul să pară mai degrabă unul trist⁷⁹.

Subiect de noi dispute îl reprezenta și absența de la eveniment a familiei lui C.A. Rosetti. Cel invocat de adversarii liberalilor era Vintilă Rosetti⁸⁰. Explicația dată de contestatarii lui Sturdza era una simplă, dar

---

⁷⁷ *Ibidem.*

⁷⁸ *Ibidem.*

⁷⁹ *Adevărul*, 22 aprilie 1903, p. 1.

⁸⁰ Vintilă Rosetti cu soția sa nu au fost invitați la inaugurare, cu ocazia dezvelirii statuii. Generalul Priboianu, mareșalul curții regale, trimitea lui Vintilă Rosetti o scrisoare: „Majestatea Sa Regală m-a însărcinat a vă exprima dumneavoastră și fratelui dumneavoastră via parte ce ia la această serbare a poporului românesc spre a onora memoria

nu neapărat reală, și anume că simțindu-se stânjeniți pentru omagierea târzie și stângace a lui Rosetti, liberalii guvernamentali preferaseră să nu cheme pe nimeni din familia fostului președinte al Camerei Deputaților⁸¹. Date fiind deficiențele găsite manifestării omagiale, cei de la *Adevărul*, de pildă, apreciau că Vintilă Rosetti nu trebuia să se considere cu nimic afectat pentru faptul că nu fusese invitat, pentru că în felul acesta evitase să ia parte la o acțiune care, prin participanții prezenți și discursurile rostite, devenea mai mult un act de profanare a memoriei tatălui său⁸². Ziarul *Adevărul* publica, peste doar câteva zile, un text ce apărea ca un fel de replică la cele afirmate anterior și care era semnat de un alt fiu al lui Rosetti, Horia C. Rosetti. Ceea ce nu admitea sub nici o formă acesta era pretenția unora dintre actorii publici ai momentului de a juca rolul de apărători ai memoriei lui C.A. Rosetti. Horia Rosetti infirma zvonul că el și familia lui nu ar fi fost invitați și cerea tuturor binevoitorilor să lase în seama rudelor apropiate intervențiile publice în apărarea memoriei și a imaginii tatălui său, considerând că descendenții știau cel mai bine care era momentul în care trebuie să intervină. A doua idee lansată în intervenția sa consta în negarea existenței unui conflict între Rosetti și I.C. Brătianu, arătând că, dincolo de divergențele existente între cei doi, relația fusese una mai mult decât frățescă⁸³. Intervenția aceasta căpăta dimensiunea unei pledoarii în favoarea guvernului liberal, în momentul în care arăta că un atac împotriva partidului liberal nu însemna altceva decât un atac îndreptat împotriva lui Rosetti. Cei de la *Adevărul* nu vor continua cu noi articole polemice, lăsând ca problema să dispară de la sine⁸⁴.

---

ilustrului cetățean, care și-a iubit țara din toate puterile, inimii sale nobile și înflăcărată de patriostismul cel mai curat și dezinteresat” (*Universul*, 24 aprilie 1903, p. 1).

⁸¹ *Adevărul*, 25 aprilie 1903, p. 1.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Adevărul*, 29 aprilie 1903, p. 1.

⁸⁴ *Ibidem*.

O scurtă, dar necesară oprire asupra compoziției monumentului ne permite să descoperim cum, după obiceiul vremii, pe o placă în formă de scut, pe fațeta din spate a pedestalului se menționa că edificiul fusese realizat prin subscripție publică, sculptorul ales fiind Wladimir C. Hegel⁸⁵. Turnarea în bronz a statuii lui Rosetti⁸⁶ s-a făcut în atelierele Școlii Superioare de Arte și Meserii, în 1902, deci cu un an înainte să aibă loc dezvelirea statuii⁸⁷.

Publicul prezent putea vedea cum în mijlocul pieței, pe un soclu compact, apărea C.A. Rosetti așezat pe un fotoliu, cu tocul în mână dreaptă⁸⁸ și o foaie din ziarul *Românul* în mână stângă. Pentru chipul lui Rosetti, socotit de contemporani ca fiind redat cu fidelitate, sculptorul folosisese ca model portretul realizat de Karl Stork în 1871. Demn de remarcat era și faptul că Hegel venise în țară în anul morții lui Rosetti, dar nu-l văzuse niciodată. La fel de interesant ca opțiune artistică este și faptul că deși putea să folosească câteva din fotografiile existente în acel moment, Hegel a preferat bustul, cu trăsăturile immortalizate de viziunea unui alt mare artist⁸⁹.

Încercând să transmită generațiilor viitoare câteva din expresiile folosite de C.A. Rosetti de-a lungul timpului, sculptorul avea să așeze pe soclul statuii, sub numele celui astfel evocat, două dintre devizele sale: „Voiește și vei putea” și „Luminează-te și vei fi”⁹⁰. Pe latura sudică fusese așezat, deloc întâmplător, un basorelief intitulat *24 ianuarie 1859*, care-l înfățișează pe Rosetti la el acasă⁹¹, în salonul unde erau adunați

⁸⁵ G. Bezviconi, *Din alte vremi*, București, 1940, p. 12-13.

⁸⁶ În *Adevărul* din 22 aprilie 1903 apar, pe pagina 2, două desene figurând basoreliefurile de pe statuia lui Rosetti, în care erau reprezentate începerea revoluției în casa lui Rosetti și proclamarea Regatului din Camera Deputaților.

⁸⁷ Victoria Dragu Dimitriu, *op. cit.*, p. 51.

⁸⁸ Vasile Cucu, Marian Ștefan, *România: ghid atlas al monumentelor istorice*, București, Editura Științifică, 1970, p. 37.

⁸⁹ Victoria Dragu Dimitriu, *op. cit.*, p. 52.

⁹⁰ *Observatorul*, 22 aprilie 1903, p. 2.

⁹¹ *Universul*, 22 aprilie 1903.

membri ai familiei sale, prieteni, personalități ale timpului. El reprezintă, se pare, reconstituirea unei scene reale, anume întrunirea din 23 ianuarie 1859, când se luase hotărârea declanșării unei revoluții, dacă în ziua următoare Alexandru Ioan Cuza nu ar fi fost ales domnitor al Principatelor Române. Pe latura nordică se află un basorelief la fel de dinamic, care immortalizează în bronz ședința prezidată în Camera Deputaților de C.A. Rosetti, la 9 mai 1877⁹². Înălțimea statuii este de 1,75 m, iar a soclului de 2,80 m. Pe partea din față a monumentului se găsește o placă din bronz de formă rotundă, care în partea superioară are motive ornamentale florale și file de carnet, acoperite cu o pană de gâscă⁹³.

Privind cu atenție întreaga manifestare din aprilie 1903, putem observa cum comunitatea îl „rechema” pe cel dispărut⁹⁴. Contestați în plan politic, liberalii reușeau prin inaugurarea statuii lui C.A. Rosetti, din aprilie 1903⁹⁵, și cea a lui I.C. Brătianu, din același an⁹⁶, să fixeze pentru posteritate memoria celor doi lideri.

Conservatorii nu puteau fi foarte liniștiți în momentele ce precedaseră ziua de 20 aprilie 1903, dar nici în cele ce aveau să urmeze. Prima lor adunare publică se desfășura a doua zi după inaugurare, în Sala Dacia, iar la ea participau dintre lideri Alexandru Marghiloman, P.P. Carp, Nicolae Filipescu. Obiectul central al tuturor intervențiilor devenea politica bugetară a liberalilor, considerată un fiasco, fapt oglindit prin impozitele foarte mari propuse pentru anul respectiv⁹⁷. Un virulent discurs nu doar împotriva lui D.A. Sturdza ca lider de partid, dar și al liberalismului românesc văzut ca vinovatul principal pentru criza economică și socială de la sate și pentru regresul din ultimii ani al

⁹² Victoria Dragu Dimitriu, *op. cit.*, p. 52.

⁹³ Florian Georgescu, Paul Cernovodeanu, Alexandru Cebuc, *op. cit.*, p. 212.

⁹⁴ Jean-Yves Boursier, *Le monument, la commémoration et l'écriture de l'histoire*, în *Socio-Anthropologie*, nr. 9, 2001, p. 15.

⁹⁵ Frédéric Damé, *Bucureștiul în 1906*, București, Editura Paralela 45, 2007, p. 355.

⁹⁶ *Observatorul*, 22 aprilie 1903, p. 1.

⁹⁷ *Conservatorul*, 22 aprilie 1903, p. 2.

societății românești îi aparținea lui Barbu Ștefănescu Delavrancea⁹⁸. La fel de categoric împotriva încercării liberalilor de a câștiga legitimitate prin asocierea cu imaginea foștilor lideri era și A.D. Xenopol. Într-un discurs susținut pe 25 aprilie la Iași, la o mare adunare a conservatorilor, Xenopol nu nega dreptul liberalilor de a ridica statui oamenilor politici din trecut, mai ales când era vorba de unul de factura lui Brătianu (liberalii pregăteau acum și inaugurarea statuii acestuia), ale cărui merite erau recunoscute, opinând doar că, înaintea lui Brătianu, alții meritau o asemenea onoare. Xenopol făcea și observația că statuile reprezintă o operă de admirație publică, motiv pentru care cel expus astfel trebuia să nu fi fost în timpul vieții un personaj controversat⁹⁹, pentru că oamenii de valoare aparțin după moarte întregii țări, încetând a mai fi reprezentanții unui cerc de idei politice. Dincolo de recunoașterea meritelor lui Brătianu și de pericolul pe care îl putea reprezenta omagierea propriilor lideri, și mai nepotrivită i se părea lui Xenopol reprezentarea lui Carol I pe soclul statuii lui Brătianu. Această prezentare avea să provoace mari dispute și neînțelegeri între liberali și conservatori în perioada următoare¹⁰⁰, pentru că tendința de a asimila în folos propriu nu doar un moment crucial pentru istoria României, așa cum fusese anul 1866, era evidentă, or, asta era greu de acceptat de către reprezentanții dreptei românești.

Conservatorii arătau în continuare publicului interesat discrepanța dintre atitudinea liberalilor față de mormântul lui Rosetti, lăsat în paragină, și falsul entuziasm manifestat în momentul inaugurării statuii. Mai mult, adversarii liberalilor din jurul lui D.A. Sturdza le contestau acestora orice încercare de asociere între cel care le era acum lider și oameni politici precum I.C. Brătianu și C.A. Rosetti, având în vedere

---

⁹⁸ *Ibidem.*

⁹⁹ *Conservatorul*, 25 aprilie 1903, p. 2.

¹⁰⁰ *Ibidem.*

marea diferență de valoare politică dintre cei care vorbeau în numele P.N.L. în 1903 și cei de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Figură proeminentă a generației pașoptiste, C.A. Rosetti reușise, în cei aproape patruzeci de ani de viață publică, să participe efectiv la câteva dintre evenimentele marcante ale istoriei moderne a României: Revoluția de la 1848, Unirea Principatelor, Războiul de Independență și, nu în ultimul rând, proclamarea Regatului. Toate acestea i-au asigurat revoluționarului muntean un loc special nu doar în cadrul familiei liberale, ci al întregii clase politice. Temperamentul său, viziunea politică și principiile la care nu părea deloc dispus să renunțe aveau să-i atragă nu doar simpatii, ci și numeroase adversități, pe care, în cele mai multe cazuri, a reușit să le depășească cu bine. Decesul său a venit într-un moment de răcire a relațiilor cu formațiunea politică liberală pe care o slujise multă vreme, dar care părea mai dispusă să-l urmeze pe I.C. Brătianu decât pe el. Pragmatismul celui care fusese prim-ministru timp de doisprezece ani era cu siguranță mai atrăgător pentru un număr mai mare de liberali. Cu toate acestea, dispariția lui C.A. Rosetti provocase o puternică reacție de solidaritate cu familia celui decedat în rândurile liberalilor. Indiferent de poziția pe care o ocupau în administrația statului român sau în cadrul P.N.L., liberalii își arătau la unison marea durere provocată de decesul lui Rosetti. Compasiunea avea să fie una general prezentă la nivelul întregii societăți, fapt demn de remarcat, chiar dacă în timpul ceremoniei de înmormântare au fost destui cei care au încercat acțiuni de legitimare politică, arătând prin intervențiile lor existența unei apropieri între ei și cel decedat.

Apărută într-un moment de maximă contestare politică, ideea ridicării unei statui în memoria lui C.A. Rosetti nu a fost lipsită de reacții și comentarii dintre cele mai diverse din partea tuturor actorilor politici. Dincolo de dorința sinceră de omagiere a unui personaj de factura lui Rosetti, care nu putea fi negată inițiatorilor demersului,

faptul că societatea românească începea, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, o acțiune de recuperare a istoriei sale crea anumite așteptări de fiecare dată când un alt personaj al istoriei naționale era propus spre omagiere publică. Pentru observatorii neutri ai scenei politice românești, un lucru era evident: că cele două forțe politice majore începuseră o adevărată competiție și în privința redescoperirii unor modele de lideri politici din trecutul lor. Dat fiind faptul că în ultimii ani ai vieții sale Rosetti se izolase cumva de gruparea liberală din jurul lui I.C. Brătianu, observăm fără mare dificultate o angrenare destul de greoaie a liberalilor în povestea inaugurării unei statui care să amintească urmașilor de faptele liberalului radical muntean. În același timp, tocmai această situație îi determina pe conservatori să accepte mult mai ușor, comparativ cu alte situații, redescoperirea lui C.A. Rosetti și preluarea rolului de dascăl al societății românești. Dacă deceniul opt al secolului al XIX-lea se dovedise un context politic potrivnic lui Rosetti, iată că începutul secolului al XX-lea aducea pentru fruntașul liberal posibilitatea unei adevărate revanșe asupra celor care nu înțeleseseră efortul său pentru o reformare a liberalismului românesc, dar și asupra diferiților competitori politici, care nu-i acceptaseră în timpul vieții opiniile despre întregul proces de modernizare a societății românești.

*From political reality to symbol.
The inauguration of C.A. Rosetti's statue (1903)*

~ Abstract ~

Keywords: *statue, memory, liberalism, inauguration, discourse*

Coming at a time of peak political contestation, the idea of erecting a statue in memory of C.A. Rosetti did not escape the reactions and commentaries of all the political actors of the moment. Apart from the genuine desire to pay homage to a figure of Rosetti's stature, which was undeniable among those who initiated the action, the fact that the Romanian society was beginning, in the late 19th century, an effort to recuperate its history created fresh expectations each time the name of a figure from the national history was put up for public honouring. To the neutral observers of the Romanian political scene, one thing was obvious: the two major rival political forces had begun in earnest a competition in terms of rediscovering models of political leaders in their past. Given the fact that Rosetti, in his late years, had somewhat isolated himself from the liberal faction centred around I.C. Brătianu, it is not difficult to notice the lack of enthusiasm with which the liberals got involved in the story of inaugurating a statue that would remind of the future of the Walachian radical liberal. Nevertheless, it is precisely this situation that made the conservatives accept much more easily – compared to other situations – the rediscovery of C. A. Rosetti and his casting as a luminary of the Romanian society. Whilst the political context of the eighth decade of the 19th century had been adverse to C.A. Rosetti, the early 20th century brought him the opportunity to be vindicated before those who had not understood his efforts to reform Romanian liberalism, as well as before his various political competitors who had not accepted during his lifetime his opinions about the modernisation process in the Romanian society.

*Cenzura în bibliotecile ieșene în perioada comunistă.
Studiu de caz – Cartea din fondul secret al Bibliotecii Județene
„Gheorghe Asachi” Iași și al Bibliotecii Centrale Universitare
„Mihai Eminescu” Iași*

Carmen BĂDURĂ

Cuvinte-cheie: *cenzura în bibliotecile comuniste, fondul secret, cărți interzise, discurs liber, gândire captivă*

Introducere

Proiectul de cercetare *Cenzura în bibliotecile românești în perioada comunistă. Studiu de caz – Bibliotecile academice ieșene* s-a conturat în urma participării la simpozionul de biblioteconomie, organizat de Biblioteca Județeană „Gheorghe Asachi” din Iași, în vara anului 2014. Cu acel prilej tema centrală a discuțiilor au reprezentat-o restricțiile impuse bibliotecilor, circulației cărților și ideilor în timpul regimului comunist. Pornind de la aceste premise ne-am propus o analiză centrată pe cenzura cărților și documentelor și pe constituirea și dinamica *fondului secret*. Importanța temei este implicită din moment ce am identificat și astăzi repercusiuni ale fenomenului. Unele biblioteci din țară (a se vedea cazul Bibliotecii Județene din Iași), nu s-au preocupat de situația acestor fonduri și de schimbarea statutului lor și, prin urmare, cărțile din *fondul secret* au o soartă oarecum similară cu aceea din perioada comunistă: se păstrează separarea lor de restul publicațiilor accesibile publicului larg, se mențin mărcile „S – Special”, iar utilizatorii nu au acces liber la respectivele lucrări, pentru că nu apar în cataloagele

tradiționale sau electronice ale bibliotecilor. Se produce astfel o nouă cenzură prin omisiune, lipsă de interes etc.

Tema cenzurii din bibliotecile românești este puțin cunoscută în România și s-a constituit în temă colaterală celor dedicate cenzurii în general, gândirii captive și interzicerii publicațiilor în timpul comunismului. Dacă în alte țări foste comuniste (Rusia, Cehia, Bulgaria) există preocupări pentru studierea fenomenului, la noi s-a scris o singură lucrare (Ionuț Costea, István Király, Doru Radosav, *Fond secret. Fond „S” special: contribuții la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România. Studiu de caz – Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995). Deși bine alcătuită, ea nu dezvoltă subiectul decât la nivelul Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca și vizează mai mult interpretări sociologice și filosofice, și mai puțin analize istorice, biblioteconomice, literare și sociale, atât de necesare pentru a înțelege pe deplin rolul bibliotecii în confiscarea gândirii libere. De asemenea, a apărut, cu ceva timp în urmă, o culegere de documente (Liliana Corobca (ed.), *Epurarea cărților din România (1944-1964): documente*, București, Editura Tritonic, 2010), axată pe tema arestării cărților în perioada comunistă. O altă lucrare semnată de aceeași Liliana Corobca (*Controlul cărții. Cenzura literaturii în regimul comunist din România*, București, Editura Cartea Românească, 2014), ne prezintă detaliile fenomenului reprezentat de scoaterea din circulație și, frecvent, distrugerea cărților sub regimul comunist. Nu în ultimul rând, amintim teza de doctorat aparținând Roxanei Bălăucă, *Cenzura în bibliotecile centrale universitare din România în perioada comunistă*, susținută la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, în anul 2013.

Pentru a da consistență cercetării noastre, am utilizat metode diverse, unele specifice cercetării istorice, precum: deductivă, explicativă și analogică, menite să susțină argumentele și ipoteza (comparațiile vor face trimitere la situații care pot fi similare sau diferite în mai multe

bibliotecii), prin ordonarea, analiza și interpretarea documentelor inedite. Am apelat și la metode conexe cercetării istorice, precum ancheta pe bază de chestionare, adresate utilizatorilor bibliotecii, și interpretarea rezultatelor descoperite; am realizat interviuri structurate pentru a obține mărturii directe de la personalul de specialitate (directori, arhivari, bibliotecari care au avut legătură directă cu cenzura comunistă și cartea din *fondul secret*). Am recurs, de asemenea, la elaborarea studiului de caz privitor la cartea de la *fondul secret* din Biblioteca Județeană „Gheorghe Asachi” și din Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași, deoarece am cunoscut direct situația din instituțiile menționate și am avut acces nemijlocit la resursele de studiu (arhiva, registrele bibliotecii, fondurile de carte), în calitate de bibliotecar.

Biblioteca românească în perioada comunistă.

Legislație, cenzură, carte interzisă

În comunism, biblioteca s-a bazat în privința activității interne, mai ales, pe rolul ei tradițional de selectare și conservare și a funcționat în relațiile cu exteriorul în special ca un centru de împrumut. Această ambivalență a făcut din ea o instituție care se adresa mai curând publicului de școală decât publicului larg. Bineînțeles, cartea și publicațiile periodice erau accesibile tuturor celor care puteau achita o taxă de înscriere, dar focalizarea ei pe segmentul școlarizat era clară de vreme ce întreaga populație era ideologic activă în educație, producție etc. Atenția ei concentrată mai curând pe literatură, *curriculum*-ul școlar și/sau traduceri (cartea netradusă era aproape absentă din bibliotecile publice) susține acest argument. Biblioteca publică s-a bazat pe fondurile și colecțiile curriculare și și-a dezvoltat legăturile cu școlile din apropiere. În perioada comunistă, concentrarea bibliotecii pe publicul

școlar făcea parte dintr-un proiect mai larg, acela de formare a „omului nou”, iar acest lucru anula definirea ei ca spațiu public¹.

În legislația de bibliotecă din timpul regimului comunist se pot distinge acte normative cu valoare generală și altele referitoare la anumite tehnici și activități specifice. Documentul fundamental emis în timpul comunismului, care încă reglementează parțial, este „Hotărârea nr. 1542 a Consiliului de Miniștri privind măsurile ce trebuie luate pentru îmbunătățirea activității bibliotecilor din Republica Populară Română” publicată în *Buletinul Oficial* nr. 120 din 29 decembrie 1951. Articolul 7, punctul b. reprezintă baza introducerii cenzurii comuniste în biblioteci: „Direcția generală a Presei și Tipăriturilor de pe lângă Consiliul de Miniștri împreună cu Comitetul Așezămintelor Culturale va întocmi și edita lista tipăriturilor ce urmează a fi scoase din biblioteci și va controla permanent conținutul politic al fondurilor de cărți din bibliotecile de toate categoriile”. A fost o lovitură dură dată bibliotecilor prin eliminarea din circuitul curent a celor mai valoroase cărți ale culturii române, cu urmări grave asupra accesului la lectură a generații întregi de elevi și studenți, dar și a altor categorii de utilizatori ai bibliotecii, în special intelectuali. Împărțirea în „Fond liber” și „Fond S (Secret)” a dăinuit practic până la prăbușirea comunismului, deși anumite publicații au fost repuse în circulație în perioada dezghețului din deceniul al șaptelea al secolului trecut².

Anul 1945 deschide prima etapă în constituirea fondurilor secrete, conform Decretului-lege din 2 mai. În expunerea de motive aferentă actului normativ, ministrul Propagandei, Petre Constantinescu-Iași, arată că această măsură s-a luat în baza prevederilor Convenției de Armistițiu pentru „retragerea imediată din circulație a publicațiilor

¹ Constantin Bălășoiu, *Biblioteca publică și provocările trecutului*, <http://www.contributors.ro/cultura/biblioteca-publica-%C8%99i-provocarile-trecutului/> (accesat la 14 august 2014).

² Mircea Regneală, *Legislația românească de bibliotecă în perioada 1948-1989*, <http://ebooks.unibuc.ro/StiinteCOM/bibliologie/12.htm> (accesat la 11 septembrie 2014).

periodice și neperiodice, reproducerilor plastice și grafice, filmelor, discurilor, medaliilor și insinelor metalice, având un caracter de tip fascisto-hitlerist sau conținând elemente de natură a dăuna bunelor relații ale României cu Națiunile Unite și Uniunea Sovietică”³. Pe de o parte, motivele menționate au misiunea de a determina înlăturarea prin aceste măsuri a „otrăvii fasciste”, iar, pe de altă parte, ele sunt expresia unui partizanat politic, evident marcat de culoarea politică comunistă a ministrului filsovietic, P. Constantinescu-Iași, în sensul că înlăturarea explicabilă a publicațiilor „fasciste” sau de nuanță „fascistă” sunt o „condițiune primordială” pentru „reala democratizare a țării... pentru cimentarea prieteniei noastre cu toate popoarele iubitoare de libertate și pace”, dar, pe de altă parte, supralicitează necesitatea bunelor raporturi cu U.R.S.S.: „în special cu popoarele sovietice de la Răsărit”⁴.

Decretul-lege din 4 mai 1945 stabilește cadrul legal pentru desfășurarea campaniei de epurare a cărților, a tipăriturilor în general, campanie care se va dovedi, prin momentele dramatice ulterioare, unică în istoria României prin isteria declanșată împotriva cuvântului scris. Deși în aparență decretul-lege reia măsurile deja decise de Comisia de Armistițiu, în realitate, sub pretextul creării unui cadru juridic organizat de desfășurare a epurării, el conferă campaniei dimensiuni noi:

1) Lărgeste foarte mult numărul de publicații suspecte, prin stabilirea unei perioade ample de apariție: 1 ianuarie 1917 – 23 august 1944 și prin introducerea unui nou criteriu: „idei și pasagii legionare, fasciste, hitleriste, șoviniste, rasiste”.

2) Pune pe seama autorităților românești (a Regelui Mihai I, îndeosebi) responsabilitatea campaniei de epurare a cărților, scoțând din joc Comisia de aplicare a Convenției de Armistițiu și, prin aceasta,

³ Ionuț Costea, István Király, Doru Radosav, *Fond secret. Fond „S” special: contribuții la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România. Studiu de caz – Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 67.

⁴ *Ibidem*.

U.R.S.S. Ca și în cazul desemnării lui Petru Groza drept premier, sovieticii acționau cu abilitate, prin intermediul autorităților române, pentru a nu fi acuzați de americani și englezi de amestec în treburile interne ale României.

3) Introduce, spre deosebire de Comunicatul Comisiei, sancțiuni severe (inclusiv cu închisoarea) împotriva celor care nu respectă prevederile decretului.

4) Impune retragerea arbitrară din circulație a unor tipărituri înainte ca ele să fie desemnate de comisia special instituită și publicate în *Monitorul Oficial*⁵.

Cenzura este definită ca reprezentând orice intervenție a unei instituții sau persoane cu scopul de a controla propagarea informațiilor din motive de ordin religios, politic, cultural sau moral. Originea cenzurii se află în Antichitate, însă semnificația sa a evoluat de-a lungul timpului. Prin cenzură se dorește controlarea modului de a gândi al indivizilor pentru a-i proteja de ideile considerate periculoase sau pentru a răspândi propriile concepte ale unei persoane, regim politic sau instituții⁶. Acest sistem de supraveghere și control vizează informațiile și ideile care circulă printre membrii unei societăți. Cenzura se referă la revizuirea cărților, periodicelor, jocurilor, filmelor, emisiunilor de televiziune, programelor de știri și altor medii de comunicare cu scopul modificării sau suprimării acelor componente ale mass-media care pot fi ofensatoare, periculoase sau controversate. Ea reprezintă actul oricărei entități politice, religioase, administrative sau militare de a condiționa exprimarea, difuzarea de informații, opinii sau idei, de creații intelec-

⁵ Paul Caravia (coord.), *Gândirea interzisă: scrieri cenzurate. România (1945-1989)*, cuvânt înainte de Virgil Cândea, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 26-33; Ion Cristoiu, *Paranoia arestării cărților*, http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/1945-1950-paranoia-arestarii-cartilor (accesat la 20 septembrie 2014).

⁶ Roxana Bălăucă, *Cenzura în bibliotecile centrale universitare din România în perioada comunistă*, teză de doctorat (rezumat), Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 2013, p. 1.

tuale, pe care publicul are dreptul să le cunoască, în funcție de valorile pe care un regim politic înțelege să le protejeze la un moment dat⁷.

Odată cu instaurarea regimului comunist în România, cenzura devine total diferită de ceea ce a existat înainte. Se instituie un control absolut și sufocant asupra oricărui produs intelectual și asupra oricărei forme de comunicare. Se cenzurează tot: cărți, periodice, formule de adresare, hărți, buletine meteorologice, fotografii, vestimentație, coafuri, ierarhizarea profesiilor, simpatia pentru alte țări, practicile religioase etc. Inclusiv folclorul este afectat de noua politică de controlare și de manifestare a creației intelectuale. Bibliotecile devin principalele instituții care fac obiectul cenzurii totalitare, colecțiile cu acces limitat sau închis devenind obișnuite în aceste instituții de formare și de cultură, căci întreaga cultură română suferă un proces de alienare cu consecințe dintre cele mai grave pe termen lung⁸. Bineînțeles că forme de cenzură a cărții și a presei au existat începând cu 1938, când statul român a traversat regimuri politice autoritare. Totuși, abia odată cu instaurarea regimului comunist, cenzura cărții a cuprins toate palierele, iar bibliotecile au devenit cele dintâi instituții care au pus în practică nouă politică editorială.

În literatura de specialitate, s-au impus doi termeni pentru a defini procesul de distrugere a culturii scrise. Primul este *bibliocaus*, utilizat de Fernando Báez pentru a defini orice încercare a unei puteri de a distruge urmele memoriei din dorința de a controla individul sau societatea. Astfel, sunt eliminate diferențele de opinii care nu sunt acceptate de către regimurile totalitare, cu scopul de a intimida, demoraliza și diminua rezistența populației⁹. Cel de-al doilea termen este

⁷ Irina Digodi, *Libertatea intelectuală și accesul la informație: ghid pentru bibliotecari*, Chișinău, Editura Epitaf, 2006, p. 33.

⁸ *Ibidem*, p. 34-35.

⁹ Fernando Báez, *Historia universal de la destrucción de libros: de las tablillas sumerias a la guerra de Irak*, Barcelona, Ediciones Destino, 2004, p. 218-219.

libricid, folosit de Rebecca Knuth. Autoarea afirmă că bibliotecile și cărțile reprezintă nucleul identității unui popor care îi protejează de tendințele de omogenizare ale regimurilor extremiste. Prin distrugerea lor se creează un mediu prielnic pentru propagarea ideologiei. Prin folosirea noțiunii de *libricid*, Rebecca Knuth pune distrugerea culturii scrise alături de cea a crimelor împotriva umanității¹⁰.

Cenzura trebuie înțeleasă într-o accepțiune mai largă a termenului: bibliotecile nu propun lucrări interzise de legile în vigoare decât în momente rare sau dramatice. Orice instituție culturală știe că a selecta și a oferi înseamnă, de asemenea, a limita și a interzice. În primul rând, cenzura se realizează în timpul achiziției. E drept că, de cele mai multe ori, apare o cenzură de natură economică, determinată de factorul material. Totodată, o lungă perioadă, achizițiile de publicații din bibliotecă au fost supravegheate de către diverse instituții politice sau religioase și asociații care se interesau de tipurile de documente oferite cititorilor și, mai ales, de conținutul lor. Acestea au fost în perioadele istorice premoderne sursele de cenzurare a cărții. Totuși, mereu s-a clamat libertatea bibliotecarului în a alege și aceasta a venit odată cu apariția unui document foarte important pentru ceea ce înseamnă libertatea gândirii, anume *Library Bill of Rights* (1939), elaborat de Asociația Bibliotecilor Americane, care prevedea eliminarea acelor check-lists de documente din trecut și a altor tipuri de documente ce vizau restricționarea liberului acces la colecțiile unei biblioteci¹¹.

Bibliotecile ar trebui să fie locuri ferite de cenzură. Ele reprezintă o cale către cunoaștere, delectare și educație. Au existat însă și vremuri dificile, când biblioteca a devenit obiect al presiunii publice,

¹⁰ Jeffrey Kasner, Rebecca Knuth, *The Past Is in Flames: An Interview with Rebecca Knuth*, <http://www.cabinetmagazine.org/issues/12/kasner.php> (accesat la 20 iunie 2015).

¹¹ Marie Kuhmann, Nelly Kuntzman, Hélène Bellour, *Cenzura și bibliotecile în secolul XX*, prefată de Martine Poulain și Jean Hébrard, traducere de George Bogdan Târa, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, p. 10-11.

realizată atât la nivel formal, cât și informal. În momente de criză – războaie mondiale, dificultăți economice – chiar și în statele unde democrația a atins un nivel ridicat de dezvoltare, s-a introdus cenzura în bibliotecă. În Statele Unite ale Americii și în Marea Britanie au existat etape când diferite cărți sau documente au fost interzise sau cenzurate din motive morale, politice sau religioase, cele mai afectate fiind bibliotecile școlare¹². Situația a stat cu totul altfel în U.R.S.S., de exemplu, unde cenzura s-a dezvoltat pe multiple paliere, cuprinzând atât spațiul public, cât și spațiul privat, ea devenind ulterior model de urmat pentru alte state totalitare. *Glavlit* a fost cea mai importantă instituție administrativă de stat, care a impus cenzura în Uniunea Sovietică. Cercetătorii se referă la un sistem complex al cenzurii, piramidal, în vârf fiind „gensec”-ul – secretarul general, care dădea indicații, hotărârea lui fiind definitivă și irevocabilă. De el depindeau operele scriitorilor și ale savanților, uneori și viața acestora. În anii de dictatură stalinistă, această formă de control a avut consecințe extreme: din nefericire, Stalin se interesa foarte mult de literatură și mulți autori nevinovați au plătit cu viața din cauza cărților lor¹³.

Nu în ultimul rând, un rol important în evoluția cenzurii l-a avut autocenzura (așa-numita cenzură interioară). Considerată „mai periculoasă decât constrângerile instituționale”, autocenzura înseamnă controlul neoficial pe care autorul și-l impune în timpul actului de creație, când știe dinainte (sau doar bănuiește) ce se poate spune și ce nu, ce poate să apară și ce nu, ce se va bucura de succes sau nu se va difuza¹⁴. Liliana Corobca apreciază că: „Autocenzurarea constantă ducea la pierderea originalității, la plafonare, la dorința de a publica cu orice preț,

¹² *Censorship. A World Encyclopaedia*, vol. 3: L-R, edited by Derek Jones, foreword by Doris Lessing, London; Chicago, Fitzroy Dearborn Publishers, 2001, p. 1416.

¹³ Liliana Corobca, *Controlul cărții. Cenzura literaturii în regimul comunist din România*, București, Editura Cartea Românească, 2014, p. 8.

¹⁴ *Ibidem*.

ceea ce a contribuit în mare măsură la instrumentalizarea creatorilor, la transformarea lor în simpli pioni ai unui mecanism sofisticat de partid. Scriitorul Vladimir Voinovici scria că «cenzorul principal în Uniunea Sovietică este frica». În regimul comunist, autocenzura ajunsese condiție esențială pentru publicarea sau prezentarea în public a unui text¹⁵. Ca să amintim numai de schimbările mai importante la nivelul difuzării cărții în U.R.S.S., vom spune că începând cu anul 1930 Feodor Dostoievski a devenit un scriitor indezirabil din pricina tematicii și complexității scriiturii sale, fiind preferate operele lui Maxim Gorki, Aleksandr Pușkin și Lev Tolstoi, dar și acestea erau supuse procesului cenzurii, căci numai scrierile care serveau intereselor partidului comunist erau acceptate¹⁶. Situația a stat la fel și în R.S.S. Moldovenească. Aici cenzura era de trei tipuri: exista o cenzură la editură, alta la bibliotecă, prin reclamații (au existat cazuri de bibliotecari care denunțau existența unor cărți „nedorite” pe rafturile bibliotecilor), și cea de-a treia, *Glavlit*, când cărțile erau, de cele mai multe ori, scoase din colecțiile bibliotecilor (Biblioteca Națională, Arhiva de Stat, Academia de Știință). Literatura română se afla în fonduri speciale, la care aveau acces numai cercetătorii pe baza unor aprobări din partea conducerii bibliotecii. Un alt aspect tragic este faptul că, de multe ori, documentele considerate periculoase nu erau selectate în colecții speciale, secrete, ci erau pur și simplu distruse sau arse¹⁷.

Rolul Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor în procesul epurării cărților

Modelul care a stat la baza instaurării cenzurii în România a fost cel al Uniunii Sovietice, fiind creată o instituție similară celei din

¹⁵ *Ibidem*, p. 86-87.

¹⁶ *Censorship. A World Encyclopedia*, ed. cit., p. 1423-1424.

¹⁷ Claudia Balaban, *Cenzura în R.S.S. Moldovenească*, cuvântare susținută în cadrul Sesiunii de Comunicări Științifice „Cenzura în bibliotecile românești în secolul XX”, organizate de Biblioteca Județeană „Gheorghe Asachi” din Iași, în perioada 20-21 iunie 2014.

U.R.S.S., Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor, care avea rolul de a aplica cenzura în România. În atribuțiile acesteia intrau controlul textelor trimise spre editare, DGPT acordând dreptul *bun de imprimat* și *bun de difuzare*, controlul și epurarea librăriilor, anticariatelor și bibliotecilor, controlul materialelor provenite din import și al celor destinate exporturilor, atât pentru instituții, cât și pentru persoane fizice. Ea a funcționat până în anul 1977, când a fost desființată. Controlul asupra societății a continuat să existe și după desființarea DGPT, atribuțiile sale fiind preluate de alte instituții ale aparatului de stat. Sarcinile DGPT au constat atât în crearea instrumentelor de lucru, cât și în verificarea modului în care au fost aplicate instrucțiunile. Criteriile de selecție a publicațiilor au variat de-a lungul timpului, pornind de la eliminarea publicațiilor cu caracter „fascist”, „șovin” sau care ar putea afecta relațiile României cu Națiunile Unite, până la eliminarea din circuitul lecturii a tuturor acelor materiale care ar fi putut aduce prejudicii regimului comunist¹⁸.

Principalele instrumente de lucru care au stat la baza acestor acțiuni le-au reprezentat listele de publicații apărute în *Monitorul Oficial* și cataloagele editate de către DGPT, în număr de opt, completate de note telefonice sau adrese trimise bibliotecilor prin care se solicita scoaterea expresă a unor autori sau volume. Primele liste de publicații interzise au apărut în *Monitorul Oficial* începând cu luna martie a anului 1945, până în luna august a aceluiași an fiind publicate 10 liste. Ulterior, acestea au fost încorporate în cataloagele cumulative editate în 1946 și 1948. Urmează apoi încă o serie de indexuri, a căror numerotare merge până la opt, ultimul volum fiind publicat în 1966. După această dată, selecția materialului din biblioteci poate fi considerată completă, atenția fiind îndreptată în special asupra publicațiilor provenite din import. Modificările în ceea ce privește componența fondurilor bibliotecilor,

---

¹⁸ Roxana Bălăucă, *op. cit.*, p. 6.

survenite în urma schimbărilor pe plan intern sau extern, sunt comunicate instituțiilor prin note informative. Prin acestea se solicita scoaterea din circulația liberă și includerea în fondul secret a anumitor titluri, autori sau a publicațiilor care abordează subiecte neagreate de regim. Această practică s-a păstrat până la căderea regimului comunist¹⁹.

Angajații DGPT au încercat să controleze toate instituțiile responsabile de circulația cuvântului scris de pe întreg teritoriul țării. Cenzura s-a manifestat în mod preventiv, prin controlul și ajustarea textelor destinate publicării, sau punitiv, prin eliminarea treptată a publicațiilor tipărite care nu corespundeau cerințelor regimului. Cărțile, precum și celelalte categorii de documente considerate indezirabile, au fost scoase din circuitul lecturii, autoritățile solicitând stocarea și inventarierea lor separat de restul colecțiilor bibliotecilor. În unele cazuri, s-a recurs chiar la topirea materialului epurat. Din acest motiv, au apărut în biblioteci fonduri diferite de publicații, organizate în fondul liber, fondul documentar, fondul secret²⁰.

Astfel, *biblioteca interzisă* cuprindea: „cărțile fasciste, în special anii 1937-1944; cărțile șovine, anticomuniste, antimarxiste combative și de propagandă; cărțile polițiste cu excepția clasicilor genului, cărțile pornografice, de aventuri etc.; traduceri din literatura anglo-americană din perioada 1920-1945; cărțile ocultiste, neștiințifice, de visuri, minuni etc.; manualele de școală elementară și liceu din perioada 1920-1948; statutele partidelor politice și ale celor fasciste și legionare”. Se mai adăugau lucrările scrise de membrii Casei Regale sau scrierile despre ei și autorii din listele oficiale. Totodată, se preciza faptul că „biblioteca interzisă nu poate fi consultată de nimeni fără aprobarea

¹⁹ Liliana Corobca, *op. cit.*, p. 88-89; Victor Frunză (ed.), *Cartea cărților interzise*, ediția a 2-a, București, Editura Victor Frunză, 2003.

²⁰ *Ibidem*, p. 91-94.

unor foruri ce vor fi stabilite mai târziu”, cărțile urmând a fi puse separat, iar fișele vor fi scoase din catalogul public²¹.

În *biblioteca documentară* erau incluși: „clasicii literaturii filozofice și științei” dacă sunt comentați de autori a căror operă este interzisă; „cărți de știință pură” ai căror autori sunt considerați persona non-grata (criminali de război, fugiți din țară); „cărți de istorie și geografie, care conțin problema Basarabiei; lucrările cosmopolite; materialul militar, regulamente, tratate din 1916; legile și instrucțiunile din 1920-1945; cărțile marxist-socialiste, democratice care nu mai corespund actualelor împrejurări”, precum și toate periodicele dinainte de instaurarea noii ordini politice. Este menționat faptul că aceste lucrări pot fi consultate de către profesori universitari, cercetători sau studenți, numai pe baza unei recomandări venite din partea unui cadru didactic universitar. Fișele acestor cărți au fost scoase din catalogul general, dar cărțile au rămas pe locurile lor în depozite²².

Restul publicațiilor intrau în *biblioteca liberă*, lucrările autorilor „clasici români și străini, neconsemnați sau comentați fără tendință”, precum și lucrările de știință. Fondurile documentare au fost desființate după 1968, însă cele secrete s-au păstrat până la căderea regimului comunist. Unele dintre mențiunile stabilite pentru fondul documentar, ca de exemplu posibilitatea ca lucrările să fie consultate la recomandarea unui profesor universitar, au devenit valabile treptat și pentru literatura secretă²³.

De la înființarea Direcției pentru Presă și Tipărituri, în 1949, și până la desființarea Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor, în 1977, atribuțiile acestei instituții au evoluat, ajungându-se la controlarea mass-mediei și a tuturor domeniilor culturale și științifice de către cenzură.

²¹ Marian Petcu, *Puterea și cultura: o istorie a cenzurii*, cuvânt înainte de Mihai Coman, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 174.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

Desființarea Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor, care își schimbă între timp numele în Comitetul pentru Presă și Tipărituri, nu a determinat dispariția cenzurii în România. Liliana Corobca subliniază faptul că nu trebuie confundată cenzura comunistă cu instituția cenzurii și că DGPT a reprezentat doar o etapă a cenzurii comuniste care a continuat să se manifeste și după desființarea Direcției în 1977²⁴.

Reflectarea noii direcții a cenzurii în presa de specialitate

Presa de specialitate s-a pus în mișcare pentru transpunerea în practică a deciziilor noului regim politic. Un articol-bilanț, *Bibliotecile sindicale*, publicat în *Călăuza bibliotecarului* în octombrie 1948, stabilește drept sarcină fundamentală a bibliotecarilor, alături de vigilența ideologică, epurarea cărților din biblioteci: „În aprovizionarea bibliotecilor cu cărți literare, bibliotecarii au avut permanent sarcina de a fi vigilenți, de a nu lăsa să pătrundă în bibliotecă cărțile puse în slujba ideologiei decadente. Nu toți bibliotecarii au știut să ducă la capăt această muncă. De aceea, problema vigilenței și a epurării bibliotecarilor rămâne o sarcină permanentă a bibliotecarului”. Un răspuns la *De vorbă cu bibliotecarii*, din același număr, conturează și mai bine imaginea: „Fiecare bibliotecar este dator să semnaleze fie redacției noastre, fie forurilor competente, orice carte pe care o crede periculoasă sau nefolositoare și care nu este menționată în «Publicațiile interzise», în așa fel încât acea carte să fie cercetată de Comisia de epurare și trecută în listele ce vor apare în viitor”²⁵.

Numărul 3, din noiembrie 1948, al revistei aduce prin articolul *Să curățăm bibliotecile de arhivă fascistă*, din cadrul rubricii „Îndrumări practice pentru bibliotecari”, noi amănunte privind rolul bibliotecarului

²⁴ Vezi Liliana Corobca, *op. cit.*, p. 96-98.

²⁵ *Bibliotecile sindicale*, în *Călăuza bibliotecarului*, nr. 10/1948, p. 7; *De vorbă cu bibliotecarii*, p. 37.

în această vastă campanie de epurare: „...fiecare bibliotecă cu mai puțin de 2.000 de volume trebuie să-și înscrie în planul de muncă următorul angajament: «Până la 31 decembrie 1948, nicio carte antiprogresistă, antidemocratică în bibliotecă!»”²⁶. Numărul 4, decembrie 1948, al *Călăuzei bibliotecarului* face – în cadrul aceleiași rubrici – analiza felului *Cum se desfășoară acțiunea de epurare a bibliotecilor*. Se evidențiază astfel câteva condiții care pun în pericol acțiunea de epurare. Iată două dintre ele: „Cărțile scoase trebuiesc înlăturate total, fiindcă altfel acolo unde găsesc prilejul oamenii dușmănoși regimului nostru de democrație populară caută să reintroducă în biblioteci cărțile de otravă fascistă (...). În sfârșit, bibliotecarii mai trebuie să fie atenți la cărțile pe care le dau cu împrumut. Multe din aceste cărți s-ar putea să aibă un conținut diversionist sau decadent și ele să nu se mai întoarcă în bibliotecă, circulând clandestin din mână în mână”²⁷.

Constituirea fondurilor D și S ale bibliotecilor

Campania de identificare și interzicere a cărților „necomuniste” a continuat după 1948. Între anii 1950-1956, sunt trimise bibliotecilor publice noi și noi variante, mereu „îmbunătățite” (ceea ce înseamnă cu mereu mai mare efect distructiv), ale unor broșuri de genul: *Instrucțiunile cu privire la selectarea cărților din fondul bibliotecilor* sau *Regulamentul privind importul materialelor de presă și editură, clasificarea, păstrarea și folosirea acestora*. Urmează *Instrucțiunile nr. 346/13 octombrie 1960* privind stabilirea categoriilor fondurilor de cărți din biblioteci, elaborate de Ministerul Învățământului și Culturii, Direcția Generală a Așezămintelor Culturale, prin Fondul de Stat al Cărții, înființat inițial de direcția bibliotecilor, cu avizul Direcției de Control și Orientare pentru

²⁶ *Să curățăm bibliotecile de arhivă fascistă*, în *Călăuza bibliotecarului*, nr. 3/1948, p. 33.

²⁷ *Cum se desfășoară acțiunea de epurare a bibliotecilor*, în *Călăuza bibliotecarului*, nr. 4/1948, p. 36-37.

Administrația Locală de Stat. Simultan se alcătuiesc listele cu bibliotecile din țară care au dreptul să dețină fondul D („documentar”, accesibil doar unor specialiști, cu aprobare) și fondul S („special”, inaccesibil). În mod straniu, multe lucrări științifice din domenii fără nicio legătură cu ideologia sunt supuse aceluiași regim. Abia în 1964, când se produce un vag dezgheț ideologic și sunt eliberați din închisori deținuții politici, publicațiile cu caracter tehnico-științific sunt și ele eliberate dintre gratiile fondurilor D și S²⁸. Un episod oarecum hilar îl constituie scoaterea din circulație de către partidul comunist – după moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu în 1965 – a documentelor partidului comunist anterioare, în conformitate cu *Instrucțiunile nr. 1003 din 15 august 1968 privind clasificarea, păstrarea, circulația fondurilor de bibliotecă* (elaborate de Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă ca urmare a unei decizii a Biroului Executiv al C.C. al P.C.R.).

Scurta perioadă de relativă liberalizare din deceniul șapte este încheiată brusc prin emiterea așa-numitelor „teze din iulie” 1971 ale lui Nicolae Ceaușescu, urmate imediat de Instrucțiunile C.C. al P.C.R. referitoare la Propuneri(le) de măsuri pentru îmbunătățirea activității ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii. Intransigența ideologică se accentuează în progresie geometrică, reverificându-se fondurile de cărți din biblioteci, preluându-se de la populație, prin „achiziționare”, cărțile neconforme cu noile exigențe ideologice și ajungându-se până la găsirea unor metode de controlare a comerțului cu cărți străine din pitoreștile „talciocuri” din perioada comunistă²⁹.

Mii de cărți sunt din nou orientate spre fondurile secrete ale bibliotecilor. În 1987, în fondul S al Bibliotecii Centrale de Stat (actuala Bibliotecă Națională a României), existau 26.549 de cărți. Cărțile unor

²⁸ Alex Ștefănescu, *Cărți interzise. Din „realizările” regimului comunist, în România literară*, nr. 50/ 2004, p. 16.

²⁹ *Ibidem*.

scriitori nonconformiști, ca Ana Blandiana, Nicolae Manolescu sau Mircea Dinescu, sunt scoase din circulație prin „retragerea din librării” și interzicerea comentării lor în presă. Pentru stigmatizarea unor scrieri – cum a fost cazul celor publicate de Octavian Paler și Ion Anghel-Mânăstire – sunt organizate procese publice. Toate aceste măsuri și numeroase altele, inițiate de o monstruoasă birocrație constituită în spațiul culturii, nu mai au însă eficacitatea celor din timpul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, când teroarea ideologică era susținută de amenințarea cu lichidarea fizică a nesupușilor³⁰.

Situația manuscriselor

Activitatea distructivă desfășurată de regimul comunist în domeniul culturii s-a îndreptat și împotriva manuscriselor sau dactilogramelelor – confiscate de la scriitori și păstrate apoi sub cheie sau distruse. Lucrările sunt, așadar, scoase din circulație înainte de a deveni cărți publicate. Activiștii P.C.R. și lucrătorii Securității intervin (și reușesc) ca unele opere să nu mai apară.

Datorită strădaniilor lui Paul Caravia, el însuși fost deținut politic, aflat după 1989 în poziția de consilier al Inspectoratului pentru Cultură al Municipiului București, dispunem astăzi de informații ceva mai numeroase referitoare la anvergura acestui genocid cultural. Din evidențele sale reiese că poliția politică a sechestrat manuscrise, dactilograme, fotografii, desene etc. de la un număr de cel puțin 123 de autori, printre care: Radu Gyr, Petru Dumitriu, Petre Țuțea, Ion Caraion, Victor Valeriu Martinescu, Petre Pandrea, Victor Frunză, Paul Goma, Virgil Carianopol, Sergiu Dan, Nicolae Steinhardt, Gheorghe Ursu, Eusebiu Camilar, Marcel Petrișor, Ion Negoitescu, Gheorghe Calciu Dumitreasa, Dumitru Stăniloae, Sandu Tudor, Ovidiu Papadima³¹.

---

³⁰ *Ibidem*, p. 17.

³¹ Paul Caravia, *op. cit.*, p. 569-601.

„Gulagul” cărților în România

Nimicirea cărții din România a atins proporții impresionante. Asemenea naziștilor, pe care-i critica, comuniștii au ars vagoane de cărți ca un semn de dispreț față de cultură, pentru a instaura era „omului nou”. Un consilier al Regionalei de partid Cluj își consemnează activitatea de distrugere astfel: „Acest control făcut tipografiilor, librăriilor, bibliotecilor și anticărilor din Cluj și Regională este ultimul și deci cel mai complex. El a fost precedat de un altul făcut tot de noi, în decursul lunilor ianuarie, februarie și martie, care s-a soldat cu blocarea și confiscarea unui număr de 4000 de volume. După ce va fi terminat controlul acum în curs, vom proceda la arderea materialului adunat, în asistența unei comisii care va semna procesul-verbal încheiat cu această ocazie”³². Dacă la început pustiirea bibliotecilor se desfășura sub pretextul „defascizării”, treptat ea a fost extinsă la tot ceea ce se situa în afara accepției proletcultiste. Într-un raport din septembrie 1950, se preciza concludent: „Serviciul Controlul Cărții și-a lărgit treptat sfera de activitate, urmărind evoluția politică a țării și întărirea regimului de democrație populară, trecînd de la opera de defascizare propriu-zisă la aceea de înlăturare a materialului răspândit de putreda cultură burgheză, barieră ideologică pe care clasa muncitoare trebuie s-o înlătore în drumul său spre socialism”. Iată ce fel de titluri erau sacrificate, conform unui raport din 1950: *Cronicul Româno-Moldo-Vlahilor* de Dimitrie Cantemir, Iași, 1835, *Anastasimatar*, traducere de Anton Pann, București, 1854, *Istoria lui Numa Pompiliu, al doilea craiu al Romei*, traducere din franceză de Alexandru Beldiman, 1820, *Manual de Istorie a Principatelor* de Fl. Aaron, 1839, *Povățuirea către economia de câmp*, Buda, 1806, *Gramatica Romano-Gallica*, Buda, 1833. Dintr-un alt raport din 1948: „S-au scos,

³² Gheorghe Grigurcu, *Gulagul cărților*, http://www.viataromaneasca.eu/arhiva/87_via-aromaneasca-9-10-2013/10_cronica-literara/1618_gulagul-cartilor.html (accesat la 13 septembrie 2014);

fără niciun fel de alegere, absolut toate periodicele începând cu Revista «Curierul de ambe sexe» a lui Heliade Rădulescu, «Gazeta Transilvaniei», «Dacia» și altele și până la «Analele Academiei Române» și extrasele din Anale, pe care, indiferent de conținut, le-au retras din biblioteci pentru motivul, credem, că au caracter de periodicitate. La fel poate, a fost considerat și «Dicționarul limbii române» al lui August Treboniu Laurian care, apărând treptat în fascicule, a fost considerat periodic». Și încă: „S-au retras toți clasicii antici (Aristofan, Sallustius, Eschil, Helvetius, Sofocle, Xenofon, Cornelius Nepos, Cicero, Ovidiu, Titus Livius), unii din ei în ediții diferite românești și franceze”. Lista continua cu Anatole France, Lev Tolstoi, Fénelon, Lord Byron, Maupassant, Montesquieu, Alfred de Vigny, Émile Zola, Goethe. Criteriile enunțate erau dintre cele mai ciudate³³.

De multe ori, unele lucrări erau trecute la index pentru că prefețele lor ample erau semnate de personalități ale perioadei interbelice: Constantin C. Giurescu, Petre P. Panaitescu, Petre V. Haneș etc. și nu puteau fi eliminate fără riscul distrugerii cărților. La fel s-a întâmplat și cu opere aparținând lui Titu Maiorescu, A.D. Xenopol, Nicolae Iorga, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Grigore Alexandrescu, Spiru Haret, Constantin Stere, George Coșbuc, I.L. Caragiale, Goga, Eugen Lovinescu, G. Călinescu, Petre Pandrea, Mihail Ralea.

Drama antilivrescă comportă și aspecte ridicole. Debarasându-se treptat de adepți și chiar de lideri, regimul comunist ajunge să treacă în fondul secret și producțiile acestora. Dintr-un *Plan de măsuri din 1958*, aflăm că trebuie retrase lucrări ale unor autori precum: Doncea Constantin, Răceanu Grigore, Miron Constantinescu, Pavel Ștefan, Bâgu Vasile, I. Chișinevschi, Dumitru Popescu și chiar ale lui Viaceslav Molotov, Gheorghe Malenkov, Dimitri Șepilov. N-au fost cruțați nici Lucrețiu Pătrășcanu și Petru Groza. Revoluția și-a devorat „copiii”. S-a

---

³³ *Ibidem.*

ajuns chiar la retragerea din circulație a operelor lui Iosif Visarionovici Stalin („toate lucrările”) și Mao Zedong³⁴.

Treptat, barbaria primelor valuri ale epurării a cedat parțial, în favoarea unor atitudini aparent mai abile. La un moment dat, furia distructivă s-a văzut înlocuită de un control mai atent, în măsură a recupera valoarea unor cărți vechi, cerute de instituții din străinătate, dispuse a plăti în valută, ceea ce, evident, convenea statului. Pot fi întâlnite aprecieri de acest fel: controlul cărților „a necesitat o triere amănunțită, deoarece am constatat că există și cărți de valoare care trebuie cruțate. Am găsit acolo în primul rând cărți vechi din primele tipărituri din țară, cu literă slavonă, unele din exemplare rare tipărite la Episcopia Buzăului, câteva exemplare ieșite din tipografia din Buda sau din primele tipografii ale Munteniei și Moldovei”.

Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor (DGPT), transformată, în 1970, în Comitetul pentru Presă și Tipărituri (CPT), și-a transferat, în 1977, structurile represive asupra Consiliului Culturii și Educației Socialiste (CCES), loc confortabil în care s-au regăsit numeroși cenzeni. Astfel, cenzura a ajuns să impună mai multe filtre, aici intrând Ministerul Culturii și Învățământului, precum și redacțiile editurilor și periodicelor. Era una dintre fraudele propagandistice ale „Epocii de aur”. Repliindu-se după episodul relativei liberalizări din 1964-1965, conducerea comunistă a înțeles a deruta conștiința cetățenilor nu doar printr-un naționalism deturnat, ci și printr-o iluzie a unei iluzii: o așa-zisă revenire la atmosfera concesiilor noului regim³⁵.

---

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

***Fondul secret de carte al bibliotecii județene
„Gheorghe Asachi” din Iași***

Persistența, după 1989, a *fondului secret* de carte în cadrul Bibliotecii „Gheorghe Asachi” din Iași ne-a oferit nu doar pretextul cercetării, ci și o întreagă documentație. În actualul stadiu al cercetării ne-au interesat condițiile generale de alcătuire și păstrare a acestui fond de carte, însă ne-am propus ca pe parcursul desfășurării cercetării să analizăm și componența, structura, dinamica și impactul lui asupra publicului de-a lungul celor cinci decenii de existență.

Într-un document trimis Ministerului Propagandei de către Regionala de Propagandă din Iași, la data de 7 ianuarie 1946, se cerea înființarea unei comisii care să se ocupe cu epurarea bibliotecilor publice: „În ceea ce privește controlul bibliotecilor publice, dat fiind că în orașul Iași se află universități și școli de cultură superioară, cu mai multe biblioteci, am fost de părere că epurația acestor biblioteci să nu o facă o comisie din afara universității”, căci acest lucru ar înrăutăți situația deja tensionată din mediul universitar ieșean, ci să se apeleze la conducerea universitară pentru a constitui o comisie care „să epureze, pe răspunderea ei, aceste biblioteci”³⁶.

Uneori, responsabilii desemnați să realizeze procesul de epurare a cărților sau să controleze buna lui funcționare se sesizau din oficiu asupra unor scăpări ale comisiei. Astfel, într-un *Raport de activitate* din luna septembrie a anului 1946, Serviciul Regional al Ministerului Informațiilor nota: „Am controlat pe teren modul cum se aplică epurația și am constatat o execuție mulțumitoare. S-au mai găsit încă publicații fasciste netrecute în broșură. Acestea vor fi comunicate și trimise Direcțiunii Culturale din Minister”³⁷, semn că sistemul cenzorial pătrunsese peste tot și nimic nu mai putea trece de ochiul vigilant al celor

³⁶ Dosarul 2914/ 1946, MPN, f. 33, față-verso.

³⁷ Dosarul 2914/1946, MPN, f. 188.

însărcinați să verifice „bunul” mers al lucrurilor. Totuși, în Biblioteca Județeană din Iași au fost situații când au fost puse la index lucrări care nu contraveneau regulilor impuse de regimul comunist și au scăpat altele, care, deși erau interzise, se aflau pe rafturile din Depozitul cu acces liber – ne referim, de exemplu, la unele lucrări în limbi străine, mai ales în limba germană, care n-au fost ținta epurării, pentru că foarte puțini dintre bibliotecarii din această instituție cunoșteau limba germană și nu le-au cunoscut conținutul³⁸.

Într-un alt document din luna ianuarie 1948, care cuprinde un raport de activitate a Secției de Educație politică din Iași, se preciza faptul că: „Biblioteca se ocupă cu controlul și epurarea materialelor reacționare, ea fiind în permanent contact cu Federala”. De asemenea, se urmărea stabilirea unei legături „cu librăriile pentru control, prin diverse acțiuni individuale sau colective, pentru intensificarea difuzării materialelor propagandistice”³⁹. Un document, cuprinzând un plan de activitate pe lunile ianuarie-mai 1948 a Comisiei de Studii și Documente din Iași, reia aceeași idee a nevoii de control și de eliminare a cărților considerate indezirabile: misiunea bibliotecii este de a „scoate cărțile cu conținut străin de concepția marxist-leninistă”, urmând a se controla, de asemenea, „tipăriturile ce vor apărea în viitor”⁴⁰.

În Biblioteca Județeană din Iași, cenzura s-a concretizat prin constituirea *fondului secret*, prin politica de creștere a colecțiilor bibliotecilor, orientată spre cumpărarea publicațiilor „corecte” din punct de vedere ideologic, dar și în relațiile cu cititorii, prin supravegherea lecturii, refuzul de a servi anumite materiale și prin mecanismul complicat de consultare a tipăriturilor retrase din circulație. Principala modalitate de constituire a fondului de circulație restrânsă din biblioteca

³⁸ *Registrul topografic* al cărții de la *Fondul secret* din Biblioteca Județeană Iași coroborat cu lucrări găsite în fondul liber din Depozitul Central al bibliotecii.

³⁹ Dosarul 46/1948, Secția Propagandă și Agitație, Fondul 2 al C.R. PRM/ Iași, f. 12.

⁴⁰ Dosarul 51/1948, Secția Propagandă și Agitație, Fondul 2 al C.R. PRM/ Iași, f. 1-2.

publică a constituit-o retragerea publicațiilor din circuitul lecturii pe baza listelor, iar mai târziu a notelor, emise de către instituțiile însărcinate cu aplicarea cenzurii. Treptat, acestora li se adaugă publicațiile importate, în special cele provenite din țările occidentale, lucrările identificate de către bibliotecari ca îndeplinind criteriile de cenzură stabilite prin legislație sau cele semnalate de către cititori.

Păstrarea materialelor din *fondul secret* se făcea diferențiat, în funcție de categoria în care erau incluse. Astfel, *fondul documentar* era depozitat în aceeași încăpere cu fondul liber, cu condiția ca spațiul de depozitare să nu fie în sala de lectură. Spre deosebire de acesta, materialelor clasate în *fondul secret* trebuia să li se asigure condiții speciale de securitate. Acestea trebuiau păstrate în depozite speciale, separat de restul colecțiilor bibliotecilor, iar accesul în aceste încăperi era permis doar persoanelor desemnate cu gestionarea lor. Circulația publicațiilor din *fondurile secrete* era stabilită prin legislație. Accesul cititorilor se făcea în funcție de categoria din care aceștia făceau parte și în funcție de fondul în care erau clasate materialele. Astfel, *fondul documentar* putea fi consultat de către specialiștii din domeniul respectiv pe baza unei aprobări din partea directorului instituției. Spre deosebire de acesta, publicațiile din *fondul special* putea fi consultate doar în încăperi special destinate acestei activități, pe baza unei aprobări emise de către conducerea bibliotecii⁴¹. Spre deosebire de cadrele didactice, care nu aveau nevoie de aprobare din partea universității pentru a consulta fondurile de circulație restrânsă, studenții trebuiau să obțină o aprobare din partea decanatului facultății, pe baza căreia era emisă aprobarea directorului bibliotecii. Pentru alte categorii de cititori era necesar un document eliberat de către instituția în care își desfășurau activitatea din care să reiasă necesitatea consultării publicațiilor de circulație restrânsă.

⁴¹ Rodica Burdea (șef al Depozitului Central al Bibliotecii Județene „Gheorghe Asachi” Iași), *Interviu despre Fondul Secret și cenzura în bibliotecă în perioada anilor 1975-1989*, acordat în luna septembrie 2014.

Securitatea fondului de circulație restrânsă era asigurată prin stocarea lucrărilor în depozite speciale, separat de restul fondurilor bibliotecilor, și prin desemnarea unui număr limitat de persoane care puteau intra în depozite. Acestor măsuri li se adăuga și obligativitatea de a servi publicațiile din aceste fonduri în spații special amenajate, care să îndeplinească măsurile de siguranță prevăzute de legislație⁴².

Condițiile de acces la materialele clasate în fondurile de circulație restrânsă au variat de-a lungul timpului. Dacă inițial era prevăzută doar obligativitatea autorizării de către directorul instituției care deținea aceste materiale, ulterior condițiile de acces se înăspresc și se diversifică, ajungând să difere în funcție de categoria din care făceau parte cititorii. Astfel, pentru a putea consulta publicațiile din fondurile de circulație restrânsă ale bibliotecii, cadrele didactice aveau nevoie de aprobare din partea directorilor instituției, iar studenții și cercetătorii de aprobare din partea decanatelor facultăților sau a institutelor de cercetare și a directorului bibliotecii. Pentru alte categorii de cititori era necesară recomandare din partea instituției în care își desfășurau activitatea și acordul conducătorului bibliotecii. Spre finalul regimului comunist, s-a introdus și necesitatea de a justifica consultarea materialelor epurate. Aceasta era posibilă doar în incinta bibliotecilor, în sălile de lectură special desemnate pentru acest scop⁴³.

Din analiza *Registrului Topografic* al cărții de la *fondul secret* al Bibliotecii Județene din Iași, pe care îl considerăm un document esențial pentru reconstituirea filtrelor de cenzură, reies următoarele date statistice: inițial, în registru au fost trecute 1.354 de titluri, cuprinzând 1.518 volume. Dintre acestea, de-a lungul timpului, șapte au fost înlocuite, iar

---

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Precizăm că mare parte din aceste informații ne-au fost furnizate pe cale orală de către persoane care au lucrat în bibliotecă în perioada comunistă și care au avut legătură cu publicațiile de la *fondul secret* și din colecțiile speciale ale Bibliotecii: Luana Troia, Rodica Burdea, Ileana Popazu, Liviu Papuc, Nicoleta Marinescu.

trei scoase definitiv din gestiune. Treptat, au mai fost adăugate 129 de titluri, ajungându-se la numărul total de 1.647 de volume aflate la *fondul secret*⁴⁴. Putem spune că înlocuirea sau scoaterea din gestiune a cărților nu s-a făcut decât ca urmare a constatării lipsei cărților. Aceste cărți erau scoase de bibliotecarul însărcinat cu păstrarea cărților de la *fondul secret*, fiind date spre împrumut altor persoane. Această informație ne-a fost transmisă de Luana Troia, persoana care, în ultimii ani ai perioadei comuniste, s-a ocupat de cartea din *fondul secret* și de Depozitul Central al Bibliotecii Județene „Gheorghe Asachi” Iași. Ea a declarat că a împrumutat deseori cărți din *fondul secret* unor colegi sau unor cunoștințe, persoane particulare, profesori și cercetători ieșeni. De asemenea, a afirmat că întreaga acțiune se desfășura în secret și că în bibliotecă, la nivel oficial, nu se împrumutau cărțile de la fondul secret nici măcar în sala de lectură. Despre o situație oarecum similară a vorbit Liviu Papuc, care a menționat că în perioada cuprinsă între anii 1976-1989, la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, s-au făcut împrumuturi de cărți interzise de cenzura comunistă. Ele se realizau pe baza recomandării venite din partea unui profesor universitar și, în funcție de statutul cărții, împrumutul se putea face la sala de lectură sau la domiciliu⁴⁵. Informația a fost confirmată și de Nicoleta Popescu, bibliotecar în aceeași instituție.

Cărțile din *fondul secret* al Bibliotecii Județene din Iași sunt așezate după cota de format, de la I la V, având toate mențiunea S pe coperta întâi și/sau verso-ul foii de titlu. De cele mai multe ori, prima pagină a cărții este tăiată de o linie roșie. Aceeași linie roșie este întâlnită și pe fișa cărții respective, care se află numai în Catalogul de Serviciu din Biroul Catalogare, la care publicul nu are acces nici în prezent.

⁴⁴ Registrul topografic al cărții de la *Fondul secret* din Biblioteca Județeană Iași.

⁴⁵ Liviu Papuc (șef al Serviciului Relații cu Publicul din B.C.U. „Mihai Eminescu” Iași), *Interviu despre cartea de la Fondul secret*, acordat în august 2014.

Totuși, se pare că aceste fișe nu au fost mereu așezate în acel loc, ci într-un catalog special, ce se afla în aceeași cameră cu fondul de carte⁴⁶.

Această colecție are caracter enciclopedic, cuprinzând cărți din toate domeniile: opere ale autorilor interziși, lucrări cu o anumită tematică – istorică, folclorică, religioasă, filosofică, multe manuale școlare, dar și cărți vechi, de patrimoniu. Au fost situații în care multe dintre cărțile aflate în fondul de patrimoniu al bibliotecii au fost trecute la *fondul secret* din cauza conținutului lor considerat tendențios pentru regimul comunist. Chiar dacă fondul în cauză a primit numeroase achiziții și după înregistrarea respectivelor titluri la *fondul secret*, nu s-a trecut la înlocuirea lor, considerându-se probabil că nu puteau avea acces la ele decât anumiți angajați ai instituției. Dintre aceste cărți, amintim ediții bibliofile ale autorilor clasici români: Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Lucian Blaga, Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti, dar și opere din literatura clasică universală. Cei mai mulți autori interziși au fost străini: ruși și germani, unii cvasi-necunoscuți, dar având scrieri „periculoase”. De asemenea, foarte multe dintre lucrările ideologilor partidului comunist au fost fie trecute la index, fie scoase de tot din colecțiile bibliotecii⁴⁷.

Periodicele lipsesc din cadrul acestui fond. În cazul acestui tip de publicații, s-a întâmplat un fenomen deloc de dorit. O hotărâre din 1957 a DGPT preciza că publicațiile seriale mai vechi de doi ani erau trimise la topit sau erau casate, motiv pentru care ele nu sunt de găsit printre colecțiile *fondului secret* din bibliotecă. Pentru o perioadă, au fost interzise chiar și colecțiile mai vechi ale *Scântei*, oficiosul Partidului Comunist Român, tocmai pentru a nu fi oferite spre analiză unele teze devenite desuete⁴⁸.

⁴⁶ *Registrul topografic* al cărții de la *Fondul secret* din Biblioteca Județeană Iași.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Luana Troia (șef al Depozitului Central și Director de Specialitate al Bibliotecii Județene „Gheorghe Asachi” Iași), *Interviu despre cartea interzisă*, acordat în iulie 2014.

Bibliotecarii erau considerați oameni ai muncii pe terenul intelectual, rolul atribuit lor fiind cel de ridicare a nivelului politic, ideologic și cultural al maselor. Activitatea lor în procesul de cenzură s-a concretizat prin retragerea publicațiilor din circuitul lecturii, atât a celor semnalate prin indexuri, cât și din proprie inițiativă, prin propagarea cărților cu conținut ideologic, prin îndrumarea și controlul lecturii cititorilor⁴⁹. Pentru a-și putea îndeplini această sarcină, erau organizate cursuri de instruire, în care accentul era pus pe informare și prelucrare. Acestor cursuri li se adaugă recomandările făcute de către stat, prin care li se cerea să fie la curent cu politica partidului, cu noile apariții din țară și din Uniunea Sovietică și cu preocupările și nivelul cultural al utilizatorilor bibliotecilor⁵⁰. Dacă în anii '50 gestionarii *fondului secret* nu erau foarte pregătiți nici din punct de vedere științific și biblioteconomic, nici în plan cultural, spre sfârșitul perioadei de care ne ocupăm, ei îndeplineau cerințele impuse de o asemenea responsabilitate. La Biblioteca Județeană din Iași, spre exemplu, ultima bibliotecară care s-a ocupat de acest fond înainte de 1989, Luana Troia, era șefa Depozitului Central, persoană cu o pregătire deosebită atât din punct de vedere biblioteconomic, cât și intelectual. Cu excepția ei, niciunui alt angajat al Bibliotecii, chiar din Depozitul Central, nu-i era permis să intre în camera unde era păstrat fondul⁵¹. Deși, în teorie, exista posibilitatea împrumutului pe baza aprobării conducerii instituției, în realitate, aproape niciun cititor al bibliotecii nu îndrăznește să solicite împrumutul cărților ce se aflau la index. Doritorii erau trecuți într-un caiet special care era controlat săptămânal de agenții Securității. Cei care solicitau accesul la *fondul secret* își asumau riscul de a fi anchetați sau erau nevoiți să dea

⁴⁹ Roxana Bălăucă, *op. cit.*, p. 9.

⁵⁰ Dosarul nr. 19/1955, Biblioteca Regională Iași, f. 24-25.

⁵¹ Rodica Burdea (șef al Depozitului Central al Bibliotecii Județene „Gheorghe Asachi” Iași), *Interviu despre Fondul Secret și cenzura în bibliotecă în perioada anilor 1975-1989*, acordat în luna septembrie 2014.

explicații la locul de muncă⁵². Ceilalți bibliotecari au avut acces la acest fond abia după 1990, când s-a produs inventarierea întregului fond de carte al bibliotecii. Înainte de această dată, inventarul cărților era făcut doar de persoana care se ocupa de fond; se poate astfel explica de ce lipsa unor cărți nu era sancționată.

Deși de-a lungul celor cinci decenii de existență a cenzurii în bibliotecă au existat momente când unii autori au fost reabilitați, iar cărțile lor au fost reeditate, la Biblioteca Județeană din Iași nu s-au luat măsuri de repunere a cărților interzise în circulație. Cărțile cu pricina s-au păstrat în continuare în *fondul secret*, unde le găsim și astăzi, iar pe rafturile bibliotecii au apărut ediții mai noi ale aceleiași lucrări, publicată însă în timpul regimului comunist și deci supusă regulilor de editare restrictive ale acelor vremuri.

Fondul secret de carte al Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași

În cazul Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași, situația a fost puțin diferită față de alte cazuri similare din țară. Aici a existat o permisivitate mai mare pentru împrumutul publicațiilor interzise. Aserțiunea se bazează pe mărturiilor adunate de la personalul bibliotecii din acea perioadă (șefa Depozitului Central, șeful Serviciului Relații cu Publicul, bibliotecari) și plecând de la analiza caietelor cu evidența cititorilor care au accesat publicațiile de la *fondul secret*. Aceste caiete de evidență a cititorilor pot reprezenta ele însele punctul de plecare pentru o cercetare asupra gândirii interzise în perioada comunistă în România, despre impactul pe care l-a avut trecerea unor cărți la index pentru intelectualitatea și lumea academică ieșeană și despre

---

⁵² Nicoleta Marinescu, *BCU Iași: Parcurs sentimental: schiță monografică*, Iași, Editura StudIS, 2008, p. 42; Liviu Papuc, *Interviu despre cartea de la Fondul secret*, august 2014.

mijloacele pe care cercetătorii din această zonă a Moldovei le-au găsit pentru a trece bariera impusă de sistem în privința studiului.

O analiză a celor trei registre: *Registru pentru evidența fondului special* (1969-1974), *Fond „S” Sala Periodice* (1974-1984), *Împrumut Acasă (Comandă) „S”* (1977-1986) ne indică faptul că multe dintre documente și lucrări au fost împrumutate de către universitari. Este de remarcat faptul că pentru prima dată întâlnim o formă de împrumut la domiciliu a unora dintre aceste publicații. Au existat și cazuri când anumite publicații nu s-au putut împrumuta. O astfel de situație a fost relatată de Camelia Boca, bibliotecar la B.C.U. Iași de la începutul anilor 1980. Atunci când a solicitat pentru lectură proprie cartea lui Adolf Hitler, *Mein Kampf*, a avut de suportat imediat presiuni venite atât din interiorul bibliotecii, cât și din afară. În final, solicitanta nu a reușit nici măcar să răsfoiască respectiva lucrare. E drept că în cauză era o lucrare considerată „periculoasă” pentru orice regim totalitar de extrema stângă⁵³. Pornind de la acest exemplu, putem afirma că, deși în general la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași a existat o deschidere către studiu și lectură chiar și pentru publicațiile interzise, până la urmă conta foarte mult și lucrarea solicitată.

Un alt martor al timpului, Nicoleta Marinescu, afirmă că una dintre listele care au fost trimise în bibliotecă în anul 1976 „prevedea ca întreaga operă a lui Ben Corlaci, Petru Popescu și Dumitru Țepeneag să fie scoasă din circulația publicului larg”⁵⁴. O ultimă de listă de acest fel, primită în bibliotecă, a fost cea din 9 mai 1988, care cuprindea numele ultimilor scriitori interziși: „Baruțu Arghezi, Gheorghe Astaloș, Aristide Buhoiu, Ion Caraion, Matei Călinescu, Gabriela Melinescu,

⁵³ Camelia Boca (Șef al Serviciului cu Publicul și bibliotecar în cadrul aceleiași serviciu în B.C.U. Iași, în perioada comunistă), *Interviu despre cartea de la fondul secret*, august 2015.

⁵⁴ Nicoleta Marinescu, *op. cit.*, p. 42.

Bujor Nedelcovici, Ion Negoîtescu, Virgil Nemoianu, Mariana Șora, Mihai Ursachi, Paul Goma, precum și scrieri despre yoga”⁵⁵.

Concluzii

După 1990, s-a trecut la integrarea colecțiilor interzise în colecțiile cu acces liber pentru public. Acest lucru s-a întâmplat în cele mai multe dintre bibliotecile românești și reprezintă cazuri fericite. S-au scos marcajele S. sau F.S., s-au reintrodus fișele în cataloagele generale ale bibliotecilor (în Brăila, de exemplu, după ce s-a făcut microfilmarea periodicelor aflate la Biblioteca Academiei Române, s-au introdus informații și date în catalogul *on-line* al bibliotecii, pentru ca doctoranzii și cercetătorii să aibă acces nemijlocit la aceste colecții – este o realizare faptul că se pledează pentru deschiderea colecțiilor, punându-se, în același timp, la dispoziție și un număr impresionant de documente digitizate). Din păcate, situația nu a stat la fel în alte locuri. La Vaslui, în biblioteca județeană, *fondul secret* de carte, înființat în anii '60, și nu foarte cuprinzător, a fost distrus după revoluție. Chiar și la 20 de ani de la căderea comunismului persistă mentalitatea – pe care am întâlnit-o și în perioada în care am lucrat într-o bibliotecă publică – conform căreia aceste cărți de la *fondul secret* ar trebui să fie în totalitate scoase din gestiunea bibliotecilor, pentru că sunt cărți ce reflectă mentalitatea vechiului regim. Nu este deloc de apreciat o asemenea atitudine din partea unor oameni care ar trebui să faciliteze liberul acces către cunoaștere, nu să-l restricționeze.

La fel au stat lucrurile și în cadrul Bibliotecii Județene „Gheorghe Asachi” din Iași. Cărțile de la *fondul secret* au rămas uitate în Depozitul Central al Bibliotecii, neavând cele mai bune condiții de depozitare. Deși, după 1990, acest fond a fost scos din camera care era încuiată mereu, el nu a fost pus în valoare. Mai întâi, a fost lăsat împreună cu

---

⁵⁵ *Ibidem.*

cartea de patrimoniu în condițiile cele mai nepotrivite de depozitare. Abia în ultimii ani s-au căutat soluții pentru păstrarea acestor valori intelectuale, dar nu s-au găsit întotdeauna căile cele mai bune, de vreme ce *fondul secret* de carte din Biblioteca „Gheorghe Asachi” din Iași se află și acum într-o cameră care nu este încălzită deloc pe timpul iernii, având ferestre prea largi și fără perdele, cărțile fiind mereu expuse în bătaia directă a razelor solare și căldurii excesive. Fără măsuri urgente și necesare, aceste cărți riscă să se deterioreze iremediabil în cel mai scurt timp. Ele încă nu au fost prelucrate, nu se regăsesc într-o bază de date *on-line* și nici în cataloagele generale, tradiționale cu acces liber pentru cititori. Fișele cărților de la *fondul secret* se află numai în Catalogul de Serviciu al bibliotecii, dar pentru a le regăsi este nevoie mai întâi de o consultare prealabilă a Registrului Topografic. Numai bibliotecarii care lucrează în depozite sau cei care știu despre existența registrului au acces la aceste cărți. Cercetătorii sau cititorii care ar dori să le consulte nu au această posibilitate, pentru că nu le va fi probabil permisă intrarea în Biroul Catalogare pentru consultarea registrului menționat sau a fișelor din Catalogul de Serviciu, nici măcar cu o aprobare specială din partea direcțiunii. Este de apreciat, totuși, faptul că în ultimii doi ani s-au ținut conferințe și expoziții tematice care să atragă atenția asupra acestui fond ce ilustrează concepte precum gândirea captivă în perioada comunistă și literatura secretă/interzisă. Poate astfel se va realiza cât este de important pentru cercetările viitoare fondul de carte *secretă*. Pe viitor, ne propunem să contribuim la rezolvarea acestei probleme prin derularea unui program de voluntariat care să scoată la lumină cartea de la *fondul secret* din Biblioteca Județeană din Iași și prin alcătuirea unei baze de date care să cuprindă toate documentele interzise în perioada comunistă. Este de dorit, de asemenea, ca accesul la aceste publicații să devină liber pentru toți cititorii bibliotecii.

Ne interesează deopotrivă situația generală din bibliotecile românești a fondului secret, prin reintrarea lucrărilor în uzul public, acolo unde acest lucru încă nu s-a întâmplat. Sperăm că lucrarea de față va trage un semnal de alarmă pentru ca aceste colecții speciale să revină în colecțiile de bază ale bibliotecilor și să se procedeze la scoaterea mărcilor distinctive de pe publicații care n-au nicio legătură cu regulile biblioteconomice de catalogare.

*The Romanian Libraries Censorship during Communism.
The Secret Fund Books of the Public Library “Gheorghe Asachi” Iași
and Central University Library “Mihai Eminescu” Iași. A Study Case*

~ Abstract ~

Keywords: *Communist Library Censorship, Secret Fund, Forbidden Books, Free Speech Captive Mind*

The Romanian libraries went through a censorship process during Communism that mainly affected the intellectuals and academics. The public libraries, defined as “libraries which serve a public community such as a town or a county”, usually suffer from fewer censorship overtures because, traditionally, these communities are more liberal in their attitudes when it comes to intellectual freedom. The situation is changing in a totalitarian political system, such as Communism or Nazism. The dictators control everything, introducing the censorship everywhere. In Romania, it was a kind of inhibition of all levels, not just the official level. There was the self-censorship of the authors who conceived their books thinking of it all the time.

Our research aims to analyze the libraries censorship process during the Communist regime which entailed the cultural institutions politicization. The introduction of censorship and control over publications of the library determined the reorganization of special collections and some of them are preserved until today, in some cases.

The library censorship subject has not been studied enough in Romania; we have few researches in this area and they are associated with related fields – philosophy or sociology. During our research project, we did the investigation potential funding sources found at National Archives and

the libraries interne archives, we used mainly historical methods, we analyzed and compared the primary sources and the original documents, we did the corroboration of the questionnaires and structured interviews with previous information that will lead us to the proposed results.

Working as a librarian in a large institution made us discovered that the *Secret Fund* Books of the Public Library “Gheorghe Asachi” Iasi is still in the same condition as it was during the communist regime because no one studied or worked with it. Doing this research, we hope that we can draw the authorities and the library management attention to the importance of these “forbidden” books, for study, research and entertainment. We think that the research can be possible with support and we hope that in short time the books will return to their purposes without being marked as special and kept in closed and special collections.

*Profesorul Dimitrie Alexandresco: o viață de om
și câteva scrisori de familie inedite*

Mihail CIOBANU

Memoriei tatălui meu, închinare.

*Prin urmare, Codul nostru civil poate să dispară, Alexandresco va rămâne.
Acesta-i privilegiul acelor care oricât i'ar preocupa prezentul, nu se lasă
a fi cuprinși de el până a pierde și viziunea viitorului.*

N. Titulescu

Cuvinte-cheie: *Dimitrie Alexandresco, scrisori de familie, jurist, Catedra de
Drept civil*

Avocat, magistrat, profesor universitar, deputat și senator, Dimitrie Alexandresco a avut un *cursus honorum* de invidiat. Prin urmare, înțelegem de ce colegii săi de breaslă, dar și posteritatea, l-au numit „Patriarhul Dreptului românesc”. Instruit temeinic în Franța, unde a studiat o lungă perioadă de timp, fiul unui simplu agricultor din Iași a ajuns unul dintre întemeietorii jurisprudenței românești, implicându-se activ și în afacerile politice ale țării.

Potrivit informațiilor vehiculate până la acest moment, Dimitrie Alexandresco s-a născut la Iași, într-o familie modestă, în nevoi și lipsuri, la 1¹ sau la 4 octombrie 1850² – date greșite, întrucât este mult mai

---

¹ *Universul literar*, an XLV, nr. 12, 17 martie 1929, p. 179; Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Iași (în continuare: SJANI), fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Drept (în continuare: FD), dosar nr. 107/1907-1909, f. 44; Mihai Tașcă, *Dimitrie Alexandresco, patriarhul dreptului civil român*, în *Revista Institutului Național al Justiției*, nr. 1, 2013, p. 61; *Adevărul*, an 47, nr. 15282, duminică 29 octombrie 1933, p. 1.

probabil ca el să se fi născut în 1851, însă lăsăm pentru finalul studiului discutarea acestei probleme.

Din publicațiile mai vechi aflăm că familia lui era una de agri-cultori³. Lipsa atestării tatălui în documentele de stare civilă poate să indice trecerea acestuia în lumea celor drepti la scurt timp de la nașterea copilului său, deși nu putem ști dacă evenimentul nu a avut loc anterior. Mama, Elisa Alexandrescu⁴, s-a ocupat de educația fiului său pentru o perioadă scurtă de timp, Dimitrie fiind dat de mic copil în grija părin-telui Ioan Anastasiu⁵. Despre acest personaj aflăm dintr-o epistolă că era parohul de la Biserica Patruzeci de Sfinți din Iași⁶. Într-adevăr, în fondul de documente al bisericii cu pricina, găsim un Ioan Anastasiu iconom. Protoiereul urbei, C. Buțureanu iconom, se adresa, la 13 septembrie 1870, „Sânției sale Econom: Ioan Anastasiu de la Patruzeci de Sfinți” în problema alcătuirii de acte mitricale⁷. Soția acestui cleric l-a crescut pe micul Dimitrie ca pe propriul copil. Dovada legăturii spirituale este cât

² Tudorel Toader, Dan Constantin Măță, Ioana Maria Costea, *Dicționarul personalităților juridice românești*, București, Editura Hamangiu, 2008, p. 3; Ecaterina Țarălună, *Enciclopedia identității românești. Personalități*, București, Editura Hamangiu, 2011, p. 17; Ionel Maței, *Personalități ieșene*, vol. I, *Omagiu*, Iași, Comitetul de Cultură și Educație Socia-listă al Județului Iași, 1972, p. 28; Sorin Popescu, Tudor Prelipceanu, *Stele de primă mărime ale presei juridice românești*, București, Editura Lumina Lex, 2005, p. 91.

³ Prefața la Dimitrie Alexandresco, *Principiile dreptului civil român*, operă postumă, vol. I, București, Atelierele Grafice Socec & Co., 1926, p. III.

⁴ Numele acesteia se găsește în actul de căsătorie al lui Dimitrie Alexandresco; vezi SJANI, Colecția „Stare Civilă orașul Iași”, Căsătorii (în continuare: CSCIC), dosar nr. 228/1876, f. 2-5. În anul 1876 era domiciliată la Iași, despărțitura IV: Cf. SJANI, CSCIC, dosar nr. 228/1876, f. 2-5. Alte informații nu au fost găsite.

⁵ Acesta s-a născut, probabil, în 1834. La căsătoria lui Dimitrie Alexandresco, ce a avut loc în anul 1876, Anastasiu avea 42 de ani, vezi SJANI, CSCIC, dosar nr. 228/1876, f. 6. Din cât se pare, el l-a luat pe Dimitrie spre îngrijire cândva după anul 1854, când deja avea, probabil, peste 20 de ani și era căsătorit. În orice caz, cert este că cei doi „părinți adoptivi” erau tineri.

⁶ Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” Iași (în continuare: BCU Iași), Arh. 7, *Dosar cu: 33 scrisori și 3 c.p., adresate prof. Dimitrie Alexandrescu (Tololoi), între anii 1859-1912...*, scrisoarea din 25/6 noiembrie 1871, Tecuci. În prezentul studiu se găsește sub nr. V.

⁷ SJANI, fond Biserica „40 de Sfinți” Iași, dosar nr. 7/1861-1875, f. 66 bis; în aceeași chestiune vezi și f. 66, 82, 83, 84, 85, 104.

se poate de evidentă: când a venit vremea plecării tânărului la studii, femeia a fost, într-adevăr, mișcată de sentimente materne⁸.

La o vârstă fragedă, Dimitrie s-a despărțit de persoanele dragi spre a-și începe lungul drum al formării intelectuale. Cel care a văzut în băiețelul din casa părintelui Anastasiu un copil capabil și de viitor a fost senatorul Alecu Manoli. Acesta l-a trimis pe Dimitrie la studii în străinătate⁹. Prima oprire, în 1860, a fost la Lemberg, vechiul Liov sau Lvov, la Institutul Pilat. Nu s-a aflat prea mult între cei care au frecventat cursurile institutului, căci peste un an, în 1861, a fost trimis la mai mari depărțări de țară, în Franța lui Ludovic Napoleon, la Paris, capitala lumii¹⁰. În primii ani a studiat la Liceul Napoléon, cea mai prestigioasă școală secundară franceză, aflându-se în grija unui anume domn Amiel, care era plătit pentru toate cele necesare de către protectorul său, A. Manoli. Se pare însă că tânărul ieșean era cheltuitor din fire, deoarece binefăcătorul său se plângea neîncetat de sumele exagerate care îi erau cerute.

Cu toate acestea, Dimitrie Alexandresco nu a dus lipsă de o educație aleasă, căci, pe lângă cursurile obișnuite, a luat lecții de pian, de artă dramatică (va scrie mai apoi și o piesă de teatru¹¹), făcând chiar și unele incursiuni pe tărâmul poeziei. Mai pe scurt, un mic artist, care

---

⁸ Vezi scrisoarea nr. VIII din prezentul studiu.

⁹ Pentru chestiunea studenților români din străinătate în acea perioadă, vezi un studiu interesant și necesar consultării (din considerente de ordin editorial studiul a fost publicat în două părți), Leonidas Rados, *Studenți și profesori ai Universității din Iași la studii în străinătate (deceniul șapte al secolului XIX)* (I), în *Historia Universitatis Iassiensis*, I / 2010, p. 37-111 și (II) în loc. cit., II / 2011, p. 9-58. Vezi și idem, *Bursierii români de la Universitatea din Atena în secolul XIX: portretul unui grup*, în *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”*, Cluj-Napoca, nr. 46/2006, p. 183-212.

¹⁰ La acest liceu învățau copiii celor mai importante personalități ale lumii, după cum mărturisea protectorul lui Alexandresco, într-o scrisoare datată 24 septembrie 1872 către Ioan Anastasiu. Vezi BCU Iași, Arh. 7, scrisoarea din 24 septembrie 1872, Tecuci, în prezentul studiu sub nr. VIII.

¹¹ Se pare că a jucat chiar și pe scena Teatrului „Odeon”, vezi Ionel Maftai, *Personalități ieșene*, ed. cit., p. 28.

însă trebuia ferit de nefasta influență a tinerilor parizieni; altfel, investiția lui Alecu Manoli ar fi fost un „faliment notoriu”.

Tânărul ieșean a terminat cu bine studiile liceale în anul 1870 și s-a înscris la Sorbona, dorind să obțină bacalaureatul în litere. Până la acest moment, în lucrările de specialitate consacrate lui Dimitrie Alexandresco era unanim acceptată luna august 1870 pentru obținerea titlului de bacalaureat în litere¹². Cu toate acestea, situația nu este atât de clară. Un document păstrat la Arhivele Naționale Franceze ridică, prin informațiile sale, unele semne de întrebare. Din documentul în discuție rezultă că tânărul ieșean a fost respins, nefiind declarat demn de titlul de bacalaureat în litere¹³. Această întâmplare complicată și, trebuie să recunoaștem, rușinoasă, a avut loc la examenul din 4 mai 1870¹⁴. Din păcate, alte documente despre situația școlară a lui Alexandresco nu au fost găsite. Totuși, într-o scrisoare trimisă de protectorul său, A. Manoli, părintelui iconom de la Patruzeci de Sfinți, expeditorul afirma că tânărul obținuse diploma în discuție. În virtutea faptului că Alecu Manoli era foarte intransigent când era vorba despre educația protejatului său, credem că mărturia este veridică.

Printre altele, merită să menționăm că tânărul a urmat pentru câțva timp și cursuri de medicină și declamație¹⁵. În 1870, în timpul evenimentelor tragice pentru Franța, el s-a angajat ca voluntar în „Légion des amis de la France”, aflată sub comanda generalului belgian Van der Mer¹⁶.

După scurta experiență la Sorbona, tutorele său l-a mutat la Nancy, dorind astfel să înlăture orice formă de revoltă din partea tână-

¹² Tudorel Toader, Dan Constantin Măță, Ioana Maria Costea, *Dicționarul personalităților juridice românești*, ed. cit., p. 3; Ionel Maftai, *Personalități ieșene*, ed. cit., p. 2.

¹³ Archives de France (în continuare: AF), document păstrat sub cota AJ/16/3183, f. 248. Aduc calde mulțumiri personalului Arhivelor Naționale din Franța pentru informațiile oferite și pentru copia documentului trimisă prin poșta electronică.

¹⁴ AF, cota AJ/16/3183, f. 248.

¹⁵ Prefața la Dimitrie Alexandresco, *Principiile dreptului civil român*, ed. cit., vol. I, p. III.

¹⁶ *Ibidem*.

rului protejat, dar și influența nefastă a Parisului¹⁷. În perioada vacanțelor din anul 1870, protectorul său s-a deplasat personal la Paris, ocupându-se de toate cele necesare plecării. În timpul șederii în Franța, Alecu Manoli a văzut și poeziile scrise de Dimitrie. Uimit, senatorul a considerat „că niște gărgăuni periculoși au venit fără timp să tulbure crierii unui adole[s]cent”¹⁸, așa încât plecarea lui Alexandresco din capitala Franței a devenit o urgență majoră.

La Nancy, Dimitrie s-a înscris la Facultatea de Drept¹⁹, renunțând la o carieră în matematică. Alecu Manoli, susținătorul financiar și moral al tânărului, a crezut că schimbarea ce a avut loc va duce la încetarea oricăror împotriviri, învățătura rămânând ultimul refugiu al tânărului rebel. Însă, din cât se pare, Alexandresco a continuat să ducă o viață lipsită de griji și plină de aventură. Escapadele tânărului erau la fel de frecvente. S-a ajuns chiar și la nefrecventarea cursurilor facultății: absența sa de la un examen este grăitoare în acest sens. Știrea nu a putut să nu ajungă și la rigurosul protector, care a aflat despre nefericita întâmplare odată cu primirea fișei de notare²⁰. La această veste s-au mai adăugat alte informații legate de plecarea lui Alexandresco la Paris; o escapadă care a dat de bănuț²¹.

Preocupările tânărului ieșean erau însă cu totul altele, mult mai tumultuoase pentru vârsta sa: amorul! Frecventând o cafenea din oraș, el s-a îndrăgostit de soția proprietarului. Soțul înșelat, aflând despre amarez, i-a interzis intrarea în localul său. Idila a continuat însă. Într-una din zile, Alexandresco și-a chemat iubita la întâlnire în grădina publică a orașului, aici având loc o întâmplare mai puțin fericită. Tânărul a fost prins în flagrant delict, după cum citim din documentele

---

¹⁷ Vezi scrisoarea nr. VIII din prezentul studiu.

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Ibidem.*

²¹ BCU Iași, Arh. 7, scrisoarea datată 8/20 octombrie 1871, Tecutzi. În prezentul studiu, scrisoarea nr. IV.

vremii²², împreună cu cea căreia îi dăruise inima, chiar de către soțul ei, care nu s-a sfiit să tragă un foc de revolver în direcția celor doi. Speriat, Dimitrie a renunțat la dragoste și chiar la facultate și s-a reîntors în patrie, la Iași²³.

De parcă necazurile nu ar fi fost destule, protectorul său, care îl avertizase anterior de posibilitatea sistării alocației în cazul în care studiul va rămâne o preocupare marginală, și-a retras sprijinul financiar. În cazul acestui tânăr lipsit de orice mijloace bănești, fără tată și cu o mamă în vârstă, nefericita veste a reprezentat sfârșitul planurilor de viitor. Pentru aplanarea conflictului a intervenit Ioan Anastasiu, iconomul de la Patruzeci de Sfinți, cel care era „părintele său spiritual și voitoriu de bine”. Îndreptându-se cu rugă fierbinți către A. Manoli, părintele iconom a reușit, într-un final, să-l îmbuneze pe binefăcător. Alecu Manoli a decis să continue tutelarea tânărului, punând însă unele condiții. Senatorul nu uita totuși să-i amintească părintelui Anastasiu că nu era prima dată când cei din familia Alexandrescu dovedeau ingratitudine. Sora mai mare a lui Dimitrie, Maria Alexandrescu, născută în 1848²⁴, a fost și ea ajutată financiar de către Alecu Manoli, fiind trimisă să studieze la cel mai bun pension din țară²⁵. Se pare că îi dorise fetei tot ce era mai bun, inclusiv un soț potrivit²⁶. Maria însă a păcătuit la fel ca Dimitrie, din dragoste, acceptând în patul ei „virginal” un necunoscut: Constantine Baptiste. Cei doi s-au și căsătorit, dar senatorul a încetat orice comunicare cu fosta sa protejată.

Așa cum rezultă din informațiile discutate anterior, odată cu schimbarea atitudinii protectorului său, Dimitrie Alexandresco și-a

²² Pentru întreaga istorie, vezi scrisoarea nr. VI din prezentul studiu.

²³ *Ibidem*. Înainte de a reveni la Iași, a poposit la Karlsbad, unde s-a întâlnit cu senatorul Alecu Manoli.

²⁴ Așa reiese din certificatul de deces al soțului ei, vezi SJANI, Colecția „Stare Civilă orașul Iași”, Morți, dosar nr. 27/1873, f. 25.

²⁵ Vezi scrisoarea nr. VI din prezentul studiu.

²⁶ Alecu Manoli scria că Maria „s-a măritat cu un om... qui n'était pas a mon choix”, în BCU Iași, Arh. 7, scrisoarea datată 8/20, martie 1871, Tecuci. Căsătoria ei cu Costache trebuie să fi avut loc undeva prin 1866, cel puțin asta rezultă din aceeași scrisoare.

putut relua studiile, însă nu la Nancy, ci iarăși la Paris, urmând cursurile facultății de drept între anii 1871-1875²⁷ și avându-l coleg, între alții, pe Casimir Périer, viitor președinte al Republicii Franceze²⁸.

Terminând cu bine cursurile facultății de drept, în 1875, Dimitrie Alexandresco a revenit în țară. Începând cu acest an, viața tânărului s-a schimbat radical. Cu licența în studii juridice, care proba noile lui abilități în acest domeniu, el a ajuns, chiar în anul reîntoarcerii în patrie, la data de 26 ale lunii august²⁹, să ocupe postul de procuror pe lângă Tribunalul Iași³⁰. Nu putem afirma cu certitudine, dar nu excludem posibilitatea ca și protectorul său, fost senator, să-l fi ajutat, prin intermediul relațiilor sale. Cert este că și Dimitrie Alexandresco își învățase lecția, căci după escapadele din 1870 el a înțeles necesitatea reluării studiilor.

Printre atribuțiile sale de tânăr procuror intra și verificarea registrelor de stare civilă. Astfel, el este cel ce a verificat, la 6 februarie 1876, Registrul morților pe anul 1875³¹. Doi ani mai târziu, în 1878, ajungea judecător de ședințe la Tribunalul din Iași și, în același an, judecător de instrucție, apoi prim-procuror³². La 23 martie 1879, pe când încă era prim-procuror pe lângă Tribunalul Iași, Alexandresco a înaintat Baroului Iași o cerere pentru a fi primit în rândul avocaților³³. Cererea i-a fost acceptată, așa că din anul 1880 el figurează ca avocat al Baroului³⁴.

---

²⁷ Tudorel Toader, Dan Constantin Măță, Ioana Maria Costea, *Dicționarul personalităților juridice românești*, ed. cit., p. 3.

²⁸ *Adevărul*, an 47, nr. 15282, duminică 29 octombrie 1933, p. 1.

²⁹ *Universul literar*, an XLV, nr. 12, 17 martie 1929, p. 179.

³⁰ Tudorel Toader, Dan Constantin Măță, Ioana Maria Costea, *op. cit.*, p. 3.

³¹ SJANI, Colecția „Stare Civilă orașul Iași”, Morți, dosar nr. 18/1875, f. 102.

³² Tudorel Toader, Dan Constantin Măță, Ioana Maria Costea, *op. cit.*, p. 3. În *Universul literar*, an XLV, nr. 12, 17 martie 1929, p. 179, se afirmă că ar fi ajuns judecător de instrucție la 15 martie 1875. Este vorba însă de o greșală, din moment ce cariera sa, conform aceleiași surse, începe la 26 august.

³³ SJANI, fond Baroul Avocaților Iași, dosar nr. 136, f. 1 (nu știm dacă diploma sa de licență mai este păstrată prin vreun fond de documente la arhivele din Iași).

³⁴ Ecaterina Țarălungă, *Enciclopedia identității românești*, ed. cit., p. 17.

În perioada în care a activat în Barou, Alexandresco s-a ocupat și de treburile administrative, efectuând plata salariului către aprodul instituției sau diferite plăți către tipografii, cum este cea din data de 6 septembrie 1886 către Tipografia Lucrătorilor Asociați din Iași st. Baston, nr. 7, pentru imprimarea tabloului avocaților în număr de 400 exemplare, în sumă de 28 lei³⁵. În perioada 1887-1889, el a fost și membru al Consiliului de Disciplină al Baroului Iași³⁶. În această calitate, la 30 noiembrie 1888, a plătit suma de 54 lei Casieriei de Ilfov, taxa pentru cărțile răposatului I. Fătu³⁷.

În același timp cu activitățile desfășurate ca avocat al Baroului, la 11 martie 1891³⁸, Dimitrie Alexandresco a ajuns să ocupe o vreme și funcția de secretar general al Ministerului Justiției³⁹. La 1 august, același an, ministrul Al. Marghiloman a emis ordinul prin care C. Fronescu, șeful diviziunii judiciare, era însărcinat cu îndeplinirea atribuțiilor secretarului general aflat în concediu⁴⁰. A activat la Ministerul Justiției până la 19 octombrie 1892⁴¹.

La începutul anului 1899, juristul ieșean a renunțat la funcția deținută în Barou, devenind procuror general al Curții de Apel Iași, funcție pe care a deținut-o până în luna octombrie a aceluiași an⁴². De la data de 1 octombrie 1899 și până la 26 iunie 1900, Dimitrie Alexandresco

³⁵ BCU Iași, Arh. 8, *Dosar cu polițe, chitanțe și alte acte și hîrtii cu caracter personal, adunate de prof. avocat, Dimitrie Alexandrescu. În total, 60 foi necusute.*

³⁶ Ion-Ciprian Stoian, *Istoria Baroului Iași, din 1864 până în 1918*, teză de doctorat, UAIC, Iași, 2011, p. 208, Anexa III.

³⁷ BCU Iași, Arh. 8.

³⁸ În Tudorel Toader, Dan Constantin Măță, Ioana Maria Costea, *Dicționarul personalităților juridice românești*, ed. cit., p. 3, este indicată data de 6 martie.

³⁹ *Universul literar*, an XLV, nr. 12, 17 martie 1929, p. 179.

⁴⁰ *Monitorul Oficial*, nr. 99, marți 4 august 1892, p. 3091. În Tudorel Toader, Dan Constantin Măță, Ioana Maria Costea, *op. cit.*, p. 3, este indicată data de 21 octombrie.

⁴¹ În Tudorel Toader, Dan Constantin Măță, Ioana Maria Costea, *op. cit.*, p. 3, este indicată data de 21 octombrie.

⁴² Tudorel Toader, Dan Constantin Măță, Ioana Maria Costea, *op. cit.*, p. 3. În *Universul literar*, an XLV, nr. 12, 17 martie 1929, p. 179, perioada în care a deținut funcția de procuror general la Curtea de Apel Iași este de la 1 mai 1899 la 1 octombrie 1899.

a fost procuror general la Înalta Curte de Casație, iar de la 26 iunie 1900 la 1 decembrie, același an, consilier la aceeași instituție⁴³. Acest șir continuu de funcții prestigioase arată că fostul protector al lui Dimitrie Alexandresco a avut dreptate, afirmând că o diplomă de licență în drept obținută în străinătate este „sângura care de îndată poate să-i deschidă ușile tribunalelor din țeară”⁴⁴.

De regulă, în cariera lui Alexandresco aveau loc schimbări rapide, unele funcții fiind de doar câteva luni. S-ar putea spune că este vorba despre o anumită instabilitate profesională. Această opinie este însă infirmată de lunga sa activitate la catedră. De fapt, cea mai mare parte a vieții sale a fost închinată activității didactice.

Într-adevăr, Dimitrie Alexandresco a deschis în anul 1892 un lung capitol legat de activitatea la catedră, după cum afirmă toți cei care au scris despre persoana sa. S-a trecut însă cu vederea un alt fapt⁴⁵. La 15 martie 1886, profesorul Gheorghe Mârzescu scria decanului Facultății Juridice, rugându-l ca, în cazul în care el va absenta de la ore, să fie suplinat de Alexandresco, avocat pe lângă Curtea din Iași de mai bine de 12 ani, un „bărbat studios”. Profesorul Mârzescu nu dorea să fie suplinat în tot cursul anului, ci doar vremelnic. Conform legislației acelor timpuri, suplinitorul nu putea să se bucure de drepturile unui profesor titular⁴⁶. La 4 aprilie 1886, profesorul Mârzescu, la acel moment și senator în Colegiul II, a cerut să i se acorde un concediu de la facultate, fiind nevoit să plece la București din cauza deschiderii Sesiunii extraordinare a Corpurilor Legiuitoare. În aceeași cerere, Mârzescu a indicat și numele suplinitorului:

---

⁴³ *Universul literar*, an XLV, nr. 12, 17 martie 1929, p. 179.

⁴⁴ Vezi scrisoarea nr. VI din prezentul studiu.

⁴⁵ Până acum, în literatura problemei discutate, nimeni nu a invocat această realitate, cu excepția unei lucrări de doctorat unde se face o referire sumară la cererea lui Gh. Mârzescu, fără să existe însă vreo trimitere către documentul de arhivă, vezi Ion-Ciprian Stoian, *Istoria Baroului Iași*, cit., p. 141.

⁴⁶ SJANI, FD, dosar nr. 49/1885, f. 40.

Dimitrie Alexandresco⁴⁷. Nu există o confirmare documentară pentru suplinirea lui Mârzescu la catedra de Drept civil, în anul 1886, de către Dimitrie Alexandresco, dar este puțin probabil ca cererea profesorului ieșean să nu fi fost aprobată de conducerea universității. Prin urmare, se poate afirma că juristul ieșean a ținut, vremelnic, cursurile de drept civil la Facultatea Juridică a Universității din Iași și în anul 1886.

După momentul 1886, vreme de câțiva ani Alexandresco nu a mai avut legături cu activitatea didactică, pentru ca la 17 octombrie 1892⁴⁸ să reocupe postul de profesor suplinitor la aceeași catedră de Drept civil. Ulterior, la 15 noiembrie 1894⁴⁹ a fost numit profesor cu titlu provizoriu, când profesorul Gh. Mârzescu a plecat la București⁵⁰, iar la 15 noiembrie 1897, cu titlu definitiv⁵¹. Înaltul Decret Regal nr. 3648, din 4 decembrie 1897, a confirmat această numire⁵². Cât timp a fost profesor suplinitor, Alexandresco nu se putea bucura de drepturile unui profesor titular și nu avea posibilitatea să-și exprime părerea prin vot. Totuși, el a fost chemat la Consiliul Facultății din 24 septembrie 1893, invitație la care a răspuns cu tâlc: „Fiindcă am mai fost o dată convocat și mi s-a contestat dreptul de a lua parte la discuții și la vot, las colegilor mei, mai competenți decât mine, dreptul de a decide în asemeni chestiuni, nefiind vrednic și neavând destule lumini”⁵³.

În anul 1895, a fost delegat de colegii săi pentru a reprezenta Facultatea la Universitatea din Lille. Alegerea sa a avut loc la 29 aprilie

⁴⁷ SJANI, FD, dosar nr. 49/1885, f. 41.

⁴⁸ SJANI, FD, dosar nr. 89/1901, f. 41. În Prefața la Dimitrie Alexandresco, *Principiile*, p. IV apare data de 1 noiembrie 1892.

⁴⁹ SJANI, FD, dosar nr. 73/1897, f. 73; *Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1895-1896*, Iași, 1896, p. 127; *Anuarul Universității din Iași pe 1896-1897*, Iași, 1898, p. 50. În SJANI, FD, dosar nr. 89/1901, f. 41, avem data de 9 noiembrie.

⁵⁰ *Anuarul General al Universității din Iași. Tipărit cu prilejul jubileului de cinci-zeci de ani (1860-1910)*, Iași, 1911, p. CLXX.

⁵¹ SJANI, FD, dosar nr. 73/1897, f. 73. În SJANI, FD, dosar nr. 89/1901, f. 41, apare data de 11 decembrie 1897.

⁵² SJANI, FD, dosar nr. 73/1897, f. 23.

⁵³ SJANI, FD, dosar, nr. 66/1893-1894, f. 45.

1895, decizia fiindu-i comunicată la 30 aprilie. Cum era și firesc, Ministerul Instrucțiunilor Publice i-a oferit o sumă de bani pentru a putea acoperi o parte din cheltuieli⁵⁴. Deși festivitățile de la Universitatea din Lille aveau loc în data de 1-2 iunie 1895, Alexandresco părăsise țara încă din luna mai. Se prea poate să fi plecat în Franța mai devreme pentru a se ocupa și de afaceri personale⁵⁵.

După demisia din funcția de consilier la Înalta Curte de Casație, la 1 decembrie 1900⁵⁶, profesorul Alexandresco a revenit la catedră. A lipsit de la facultate de la data de 1 octombrie 1899, când a mers la București. Prin urmare, nu a activat fără întrerupere ca profesor al Facultății de Drept din Iași, după cum afirmă unii autori⁵⁷. Înainte de a reveni la Iași, cei de la Minister au trimis, la 28 octombrie 1900, înștiințarea cu privire la reintegrarea profesorului la catedra de Drept civil⁵⁸. Întrucât cursurile nu se făcuseră de mai bine de două luni, decanul facultății îl ruga pe Alexandresco să recupereze timpul pierdut⁵⁹.

Continuând să-i urmărim activitatea, aflăm că la 23 februarie 1901 nu s-a putut prezenta la lucrările Consiliului facultății, fiind grav bolnav⁶⁰. S-a însănătoșit însă relativ repede, căci la începutul lunii martie era deja la facultate⁶¹. Moartea lui Gh. A. Urechia a lăsat vacantă catedra de Drept administrativ. Ca urmare a acestei nefericite întâmplări, în Consiliul facultății de la 6 martie 1901 s-a decis să se înainteze Ministerului Instrucțiunilor Publice o cerere prin care se dorea obținerea permisiunii

---

⁵⁴ SJANI, FD, dosar, nr. 69/1894, f. 155, 156; înștiințarea a fost un act pur formal, fiindcă profesorul știa acest lucru din timpul consiliului, la care a asistat, fără însă să voteze.

⁵⁵ SJANI, FD, dosar, nr. 69/1894, f. 161.

⁵⁶ Mihai Tașcă, *Dimitrie Alexandresco, patriarhul dreptului civil român*, în *Revista Institutului Național al Justiției*, nr. 1, 2013, p. 61.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ SJANI, FD, dosar nr. 82/1901, f. 100.

⁵⁹ SJANI, FD, dosar nr. 82/1901, f. 101.

⁶⁰ SJANI, FD, dosar nr. 82/1901, f. 1.

⁶¹ SJANI, FD, dosar nr. 82/1901, f. 4.

numirii lui Alexandresco suplinitor la catedra rămasă vacantă⁶². La 11 octombrie 1902, același profesor a fost ales delegat al Facultății de Drept în Senatul universitar⁶³. Confirmarea alegerii sale a avut loc la 1 noiembrie, același an⁶⁴.

Pentru o bună desfășurare a cursurilor, în cazul în care era plecat din Iași (ceea ce se întâmpla adesea), Dimitrie Alexandresco avea nevoie de ajutorul unui profesor suplinitor. Prin urmare, în anul 1905, la 24 martie, N. Titulescu a primit de la minister confirmarea poziției sale de profesor suplinitor la catedra de Drept civil⁶⁵. În aceeași perioadă Dimitrie Alexandresco a fost membru al Senatului universitar. Mandatul acestei funcții a expirat la 5 decembrie 1905, rectorul cerând alegerea unei alte persoane⁶⁶.

După câteva zile, la 8 decembrie 1905, Alexandresco s-a deplasat în capitala țării, făcând parte din comisia de analiză a candidaturilor pentru funcția de profesor de drept internațional public la Facultatea de Drept din București⁶⁷. În anul 1909, în perioada 25 aprilie – 25 mai, a primit concediu pentru a putea reprezenta Universitatea la serbările jubiliare din Belgia⁶⁸. Fiind membru al Senatului universitar, la 17 iunie 1916, profesorul ieșean a votat candidatura lui N. Deleanu pentru catedra de Farmacie chimică și galenică a Facultății de Medicină din Iași⁶⁹.

Dimitrie Alexandresco a ocupat de patru ori funcția de decan al Facultății de Drept. Prima dată a fost ales în această funcție la 10 martie 1903⁷⁰. Procesul-verbal al votului exprimat în Consiliul facultății a fost

⁶² SJANI, FD, dosar nr. 82/1901, f. 7.

⁶³ SJANI, FD, dosar nr. 91/1902-1903, f. 31, 32.

⁶⁴ *Anuarul Universității din Iași pe 1902-1903*, Iași, 1904, p. 3.

⁶⁵ SJANI, FD, dosar nr. 97/1904-1905, f. 50.

⁶⁶ SJANI, FD, dosar nr. 107/1907-1909, f. 23.

⁶⁷ SJANI, FD, dosar, nr. 123/1915-1916, f. 307.

⁶⁸ SJANI, FD, dosar nr. 107/1907-1909, f. 116.

⁶⁹ *Monitorul Oficial*, nr. 84, 16 (29) iulie 1916, p. 4064.

⁷⁰ Această dată este considerată a fi data de început a conducerii lui Alexandresco, în *Anuarul General al Universității*, p. CLXXVI.

expediat la București în data de 15 martie 1903. Responsabilii de la minister au trimis însă o adresă, la 2 aprilie, prin care se cerea reluarea procedurilor în conformitate cu normele în vigoare⁷¹. La repetarea votului, pe 27 aprilie, rezultatul a fost același⁷². Confirmarea alegerii sale a avut loc la 8 mai⁷³. Atribuțiile de conducător al facultății ar fi trebuit să ia sfârșit la 14 mai 1905, când profesorii Facultății de Drept, întruniți în Consiliu, au ales un nou decan în persoana profesorului Ștefan Longinescu⁷⁴. Alegerea a fost însă infirmată de Ministerul Instrucțiunii Publice prin adresa nr. 28.132 din 27 mai. Prin urmare, la 2 iunie 1905, Dimitrie Alexandresco, decan și la această dată, invita profesorii facultății să se întrunească din nou pentru a alege pe cel ce trebuia să conducă destinele facultății în următorii doi ani⁷⁵. Decizia luată de corpul profesoral a fost făcută publică la 4 iunie și reconfirma vechea alegere în persoana lui Șt. Loginescu⁷⁶. Ca urmare a acestei decizii, la 14 septembrie 1905 trebuia să aibă loc procedura de votare a altui reprezentant în Senat – membrul delegat al facultății în Senatul universitar, pe lângă decan⁷⁷, însă din lipsă de cvorum ședința a fost amânată⁷⁸. Procedura a fost reluată la 25 septembrie. Prin majoritatea voturilor exprimate cel ales a fost Dimitrie Alexandresco⁷⁹.

Recunoașterea influenței profesorului școlit în Franța a dus la o nouă alegere a sa ca decan al facultății. Cel de-al doilea mandat la șefia Facultății de Drept din Iași a început la sfârșitul anului 1909, Înalțul

⁷¹ SJANI, FD, dosar nr. 91/1902-1903, f. 173.

⁷² SJANI, FD, dosar nr. 91/1902-1903, f. 175.

⁷³ *Anuarul Universității din Iași pe 1902-1903*, p. 5.

⁷⁴ SJANI, FD, dosar, nr. 96/1904-1905, f. 36. Acesta mai fusese decan în 1901, vezi *Anuarul General al Universității*, p. CLXXIV. El plecase la București pentru a preda acolo (*ibidem*, p. CLXXVIII).

⁷⁵ SJANI, FD, dosar, nr. 96/1904-1905, f. 45.

⁷⁶ SJANI, FD, dosar, nr. 96/1904-1905, f. 37 și f. 55; cf. *Anuarul Universității din Iași 1904-1905 și 1905-1906*, Iași, 1907, p. 50.

⁷⁷ *Anuarul Universității din Iași 1904-1905 și 1905-1906*, p. 39.

⁷⁸ SJANI, FD, dosar, nr. 96/1904-1905, f. 100.

⁷⁹ SJANI, FD, dosar, nr. 96/1904-1905, f. 101; la f. 102 este scrisă data de 24, greșit însă.

Decret Regal nr. 2972 prin care se confirma numirea fiind emis la 31 octombrie⁸⁰. La semicentenarul Universității ieșene, Alexandresco deținea aceeași funcție⁸¹.

În anul 1915 a fost votat decan pentru a treia oară. Alegerea sa a fost confirmată de minister abia la 19 noiembrie, în vreme ce Înaltul Decret Regal avea data de 17 noiembrie 1915. Este bine știut că durata deținerii funcției de conducere a unei facultăți era de doi ani. Prin urmare, dacă mandatul lui Alexandresco începea la 1 noiembrie 1915⁸², încheierea sa trebuie să fi avut loc în luna noiembrie a anului 1917.

După acest din urmă an a urmat o perioadă în care Dimitrie Alexandresco a fost simplu profesor, pentru ca la 30 mai 1924 să fie iarăși ales decan. Confirmarea noii funcții a avut loc prin Înaltul Decret Regal nr. 2646⁸³. Acest ultim mandat nu a mai fost dus la bun sfârșit, pentru că profesorul a decedat la începutul anului 1925. În timpul acestui din urmă mandat, Alexandresco s-a confruntat cu grava criză de la sfârșitul anului 1924, când studenții ieșeni s-au revoltat împotriva unor realități universitare și a unor profesori. Unul dintre instigatorii principali a fost chiar profesorul A.C. Cuza de la Facultatea de Drept. În ședința din 5 ianuarie 1925, Senatul a aprobat darea în judecată a lui A.C. Cuza⁸⁴, iar la 6 ianuarie 1925 s-a decis ca cei ce au condus manifestările, printre care erau și trei studenți de la Drept – Ion Sava, Iulian Sârbu și G. Urziceanu – să fie exmatriculați⁸⁵. Membrii Asociației Studenților Creștini de la Universitatea din Iași care au semnat petiția nr. 342, în număr de 52, erau eliminați pentru un an, până la data de 1

⁸⁰ SJANI, FD, dosar, nr. 112/1909, f. 54 (înștiințarea a ajuns la 6 noiembrie).

⁸¹ *Anuarul General al Universității*, p. IV-V. Era și membru în Senat, desigur, pentru că deținea funcția de decan.

⁸² SJANI, FD, dosar nr. 123/1915-1916, f. 271.

⁸³ *Anuarul Universității din Iași 1924-1925*, Iași, 1925, p. 22.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 30.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 30-31.

ianuarie 1926. Dintre aceștia, 20 erau de la Facultatea de Drept⁸⁶. Senatul universitar a cerut conducerii facultății să fie aplicate pedepsele impuse celor care au tulburat liniștea la 10 decembrie 1924 și să răspundă de derularea în liniște a cursurilor⁸⁷. În acele momente de cumpănă pentru facultate, Dimitrie Alexandresco era grav bolnav și ținut la pat⁸⁸.

Cât timp a ocupat cea mai înaltă funcție de răspundere la nivel de facultate, Alexandresco s-a ocupat de treburile administrative firești: a convocat consiliile de facultate, a semnat diferite adeverințe pentru studenți și profesori, sprijinind și studenții nevoiași prin scutirea de taxe⁸⁹.

Legat de orarul profesorului, se știe că în anul academic 1896-1897 Alexandresco predă la anul II, Dreptul Civil, Succesiunile și Donațiunile, în zilele de luni, miercuri și vineri, de la ora 10 la ora 11⁹⁰. În anul academic 1906-1907, el predă la anul II, la doctorat⁹¹, de la ora 9.30, în zilele de luni, marți, vineri și sâmbătă⁹².

După terminarea studiilor și revenirea în țară, Alexandresco s-a implicat activ în politică, în prima parte a vieții sale politice fiind unul dintre conservatorii ieșeni proeminenți⁹³. La alegerile din noiembrie 1886, la Iași, cum era de altfel obișnuit în acele vremuri de început de democrație, câțiva bătauși, instigați de prefectul poliției și membrii comunali, au intrat cu forța în sala în care se desfășura scrutinul electoral cu scopul de a pune mâna pe urna de vot. Pentru instaurarea ordinii s-a cerut intervenția armatei. Printre persoanele prezente la eveniment

⁸⁶ 12 erau de la litere, 8 de la medicină, 10 de la științe, 1 electronist și 1 fără să i se indice facultatea, vezi *ibidem*, p. 31.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 33. Pentru această problemă, vezi Cătălin Botoșineanu, *Demisia în spațiul universitar ieșean. Cazul profesorilor Facultății de Drept din 1925*, în *Archiva Moldaviae*, vol. III, 2011, p. 87-101.

⁸⁸ Cătălin Botoșineanu, *Demisia în spațiul universitar ieșean*, loc. cit., p. 91.

⁸⁹ Spre exemplu, la 19 februarie 1904, se adresa ministerului cu rugămintea de a se scuti de plata taxei un număr de 76 de studenți, vezi SJANI, FD, dosar, nr. 93/1903-1904, f. 94.

⁹⁰ *Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1896-1897*, Iași, 1898, p. 59.

⁹¹ *Anuarul General al Universității*, p. CLXXX.

⁹² SJANI, FD, dosar, nr. 102/1906-1907, f. 4.

⁹³ Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, vol. I, Iași, Tipografia Lumina Moldovei, 1923, p. 3.

se afla și Dimitrie Alexandresco, alături de Eugeniu Ghika Budești, Nicu Casimir, colonelul Iamandi etc.⁹⁴

La începutul lui 1888 (23 ianuarie), în plină campanie electorală, Alexandresco se număra printre vorbitorii de la întrunirea opoziției conservatoare ieșene, ținută la Hotelul Traian⁹⁵. În seara zilei de miercuri, 15 iunie, în același hotel din Iași, unul dintre discursurile de la întrunirea Partidului Liberal-Conservator a aparținut senatorului Dimitrie Alexandresco⁹⁶. La alegerile desfășurate în anul 1888, Alexandresco candidase din partea conservatorilor liberali pentru scaunul de senator de Iași, colegiul II, fiind ales cu un număr de 643 de voturi alături de liberalul Gh. Tocilescu⁹⁷.

În anul 1895 a ajuns consilier comunal, pe listele conservatorilor⁹⁸. Fiind unul dintre consilierii locali, în anul 1896 a fost ales vicepreședinte al Consiliului Județean Iași⁹⁹. În anul următor, în luna martie, Alexandresco face parte, alături de Iancu Ventura, Dimitrie Greceanu, Sandu Râșcanu, Petru Missir, Ion Diamandi, Anton Naum etc., din delegația conservatorilor ieșeni la înmormântarea lui Alexandru Lahovari¹⁰⁰.

În sesiunea legislativă 1905-1907, Dimitrie Alexandresco a fost senator de Iași¹⁰¹. În anul 1905, a ajuns raportor al proiectului de lege cu privire la darea în concesiune a exploatărilor terenurilor petroliere ale statului¹⁰². Tot el a fost raportor al legii asupra căsătoriei, divorțului și

⁹⁴ *Epoca*, an I, nr. 284, marți 4 (16) noiembrie 1886, p. 1.

⁹⁵ *România liberă*, an XII, nr. 3119, 24 ianuarie (5 februarie) 1888, p. 1.

⁹⁶ *Epoca*, an III, nr. 772, sâmbătă 13 (30) iunie 1888, p. 1.

⁹⁷ *Epoca*, an III, nr. 874, sâmbătă 22 octombrie (3 noiembrie) 1888, p. 1. Alegerile nu au avut loc în anul 1880, după cum reiese din articolul lui Mihai Tașcă, *Dimitrie Alexandresco, patriarhul dreptului civil român*, în *Revista Institutului Național al Justiției*, nr. 1, 2013, p. 61.

⁹⁸ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 3.

⁹⁹ Ion-Ciprian Stoian, *Istoria Baroului Iași*, cit., p. 165.

¹⁰⁰ În Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 7, este scris eronat anul 1895. Alexandru Lahovari a murit la 4 martie 1897. Pentru detalii, vezi *Epoca*, seria II, an III, nr. 394, joi, 6 martie, 1897.

¹⁰¹ Mihai Tașcă, *Dimitrie Alexandresco, patriarhul dreptului civil român*, în *Revista Institutului Național al Justiției*, nr. 1, 2013, p. 61.

¹⁰² *Adevărul*, an XVII, nr. 5857, 4 decembrie 1905, p. 3.

adopției¹⁰³. La alegerile din anul 1911 a candidat pentru un loc în Senat din partea Colegiului al II-lea din Iași. În timpul campaniei electorale din acel an, juristul ieșean a editat o broșură în care aducea la cunoștință alegătorilor programul său politic, neuitând să facă o dare de seamă despre activitatea sa anterioară ca deputat și senator, în legătură cu care afirma: „Până acum am împrăștiat sămânța, dar acum sper să culeg recolta ideilor mele”¹⁰⁴. Indignat de situația unor clădiri din Iași, de lipsa iluminatului stradal în unele zone ale orașului¹⁰⁵, el se dovedea preocupat, cum era și firesc de altfel, mai ales de interesele Moldovei¹⁰⁶.

În anul 1920, Alexandresco a fost președintele Comisiei Senatului în problema proiectului de lege pentru modificarea unor articole din legea de reorganizare a Ministerului Afacerilor Străine, votat și adoptat de Adunarea Deputaților în ședința de la 5 august 1920 și adus în deliberarea Senatului cu Mesajul Regal de la 9 august 1920¹⁰⁷. Ca urmare a schimbărilor survenite la nivelul societății românești după primul conflict mondial, partidul conservatorilor români a fost înlăturat de pe scena politică. Alăturându-se partidului condus de generalului Averescu, profesorul ieșean a rămas devotat acestei formațiuni politice până la sfârșitul vieții sale. În activitatea sa de politician, a fost și un aprig susținător al drepturilor femeilor, despre care spunea că „pot ocupa orice funcțiuni, [...] au dovedit capacitatea lor. O singură slujbă nu pot să aibă. Aceea de pompier. În loc să stingă focul l-ar aprinde mai tare!”¹⁰⁸. La Alexandresco, necesarul era mereu acompaniat de spiritul glumei.

---

¹⁰³ Mihai Tașcă, *op. cit.*, p. 61.

¹⁰⁴ D. Alexandrescu, *Către alegătorii colegiului al II-lea de Senat din Iași*, Iași, f. ed., 1911, p. 11.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 12-13.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 14.

¹⁰⁷ Gheorghe G. Potra (coord.), *Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe. Acte și documente*, vol. II (1820-1947), București, Fundația Europeană Titulescu, 2006 (2004), p. 24.

¹⁰⁸ Gr. Trancu-Iași, *Adevărate, glumele lui Dimitrie Alexandresco*, în *Universul literar*, an XLV, nr. 12, 17 martie 1929, p. 179. În susținerea aceleiași cauze, vezi *Monitorul Oficial*, 10 iulie 1921, *apud* Mircea Djuvara, *Puterea legiuitoare*, în vol. *Noua constituție a României și*

Cercetând aspectele legate de viața sa privată, aflăm că profesorul a fost căsătorit cu Olimpia Lozlovanu. Căsătoria civilă a avut loc la 4 aprilie 1876, „la ușa Casei Comunale”¹⁰⁹, iar cea religioasă la 11 aprilie, la biserica Buna Vestire¹¹⁰. Fiica lui Iosif și a Brigitei Lozlovanu (n. Suhopan), Olimpia s-a născut la 10 noiembrie 1856 în comuna Doljești, fiind botezată în același an, la 18 noiembrie, în biserica comunală Sf. Treime, unde rugăciunile Sfântului Botez au fost citite de arhiereul Vladimir Irinupoleos Suhopan¹¹¹ și preotul bisericii comunale¹¹², iar nași i-au fost Olimpia D.C. Sturza și Vali Diamandița¹¹³. Despre Iosif Lozlovanu se știe doar că a fost funcționar¹¹⁴, nu și ce funcție anume a ocupat, și că a murit la 11 mai 1875, la orele șase dimineța, în Iași, despărțitura III¹¹⁵.

Mariajul a fost binecuvântat cu doi copii: Vasile și Alice Brighita Olga. Vasile a urmat drumul parcurs de părintele său și a ajuns judecător. În anul 1921, el era doctorand al Facultății de Drept. Admiterea sa la facultate contravenea însă normelor legale, fiindcă personajul în cauză avea doar un simplu atestat de 4 clase, nu și diploma de bacalaureat¹¹⁶. (Nepotismul era în floare la Facultatea de Drept din Iași: fiul lui A.C. Cuza și-a dat doctoratul acasă la Dimitrie Alexandresco, ceea ce,

---

noile constituții europene, 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român, București, Institutul Social Român, 1922, p. 84.

¹⁰⁹ SJANI, CSCIC, dosar nr. 228/1876, f. 5.

¹¹⁰ SJANI, CSCIC, dosar nr. 228/1876, f. 5.

¹¹¹ Vladimir Suhopan a fost unul dintre profesorii de la Universitatea din Iași, ajungând decan al Facultății de Teologie în perioada 17 aprilie 1863 – decembrie 1864 (*Anuarul Universității din Iași, 1895-1896*, Iași, 1896, p. 52). Pentru rolul său la conducerea seminarului „Veniamin Costache”, vezi studiile din Mihai Vizitiu, Dragoș Bahrim, Adrian Timofti (editori), *Două secole de învățământ teologic seminarial (1803-2003)*, Volum aniversar tipărit din inițiativa Î.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Iași, Editura Trinitas, 2003, p. 31, 33, 40, 89, 102.

¹¹² SJANI, CSCIC, dosar nr. 228/1876, f. 9.

¹¹³ SJANI, CSCIC, dosar nr. 228/1876, f. 5.

¹¹⁴ SJANI, CSCIC, dosar nr. 228/1876, f. 10.

¹¹⁵ SJANI, CSCIC, dosar nr. 228/1876, f. 10.

¹¹⁶ Cătălin Botoșineanu, *Universitatea din Iași în primul deceniu interbelic. Profesorii și viața politică*, teză de doctorat, UAIC, Iași, 2010, p. 62, nota 175.

de asemenea, nu era legal¹¹⁷.) Vasile Alexandresco a fost înmormântat la cimitirul Eternitatea, în același mormânt cu tatăl său. Despre Alice știm doar când s-a născut: la 15 aprilie 1882, ora 15.30¹¹⁸.

Împreună cu soția, profesorul Alexandresco a călătorit în străinătate. Se poate să fi fost la băi, la Karlsbad, precum în anii tinereții, sau chiar la Paris, în locul în care a studiat. Cert este că la 15 decembrie 1900 i s-a eliberat pașaportul pentru a putea călători în Europa, pentru două luni, împreună cu Olimpia, soția sa. Documentul îl descrie ca fiind de statură mijlocie, cu părul și sprâncenele castaniu-deschis, fruntea potrivită, fără barbă, cu bărbia și obrazul rotunde și fața blondă¹¹⁹.

Întreaga sa viață, Alexandresco a locuit în strada Muzelor nr. 8 din Iași, avându-l vecin pe doctorul Alexandru Grecianu, căsătorit cu Ruxanda Manu¹²⁰. Om gospodăr, el s-a ocupat și de buna îngrijire a casei sale: la 27 aprilie 1917 plătea suma de 591 lei pentru lucrările efectuate de către *Apă, canal și antreprise*, pentru ca la 27 iunie 1917 să achite aceleași instituții încă 500 lei, iar la 22 iulie același an, pentru aducerea conductei de apă la baie, bucătărie, facerea unei ferestre la bucătărie etc., 8.498 lei¹²¹.

Discuțiile despre familia profesorului fac necesară revenirea la o problemă semnalată anterior în aceste rânduri: data nașterii sale. Până acum s-a vorbit de două date: 1 și 4 octombrie 1850. Credem însă că ambele sunt greșite. Judecând după informațiile din documente, cel mai probabil, Dimitrie Alexandresco s-a născut la 8 august 1851. Data de 1 octombrie 1850 apare doar pe un document intern al Facultății de Drept din Iași, din anul 1909. Actul, o listă a profesorilor, conține și o rubrică

---

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 130.

¹¹⁸ SJANI, Colecția „Stare Civilă orașul Iași”, Născuți, dosar nr. 5/1882, f. 100v., act. nr. 597.

¹¹⁹ SJANI, fond Chestura de Poliție Iași, dosar nr. 10/1900, f. 94.

¹²⁰ Rudolf Suțu, *Iașii*, volumul II, ediția I, Iași, Viața Românească, 1928, p. 109.

¹²¹ BCU Iași, Arh. 8.

pentru data nașterii, iar la Alexandresco este trecut 1 octombrie 1850¹²². În pașaportul eliberat la sfârșitul anului 1900, la rubrica *anul și data nașterii* este trecut simplu: 1850¹²³. Așadar, doar în două documente oficiale este scris că profesorul s-ar fi născut în 1850. Cât despre data de 4 octombrie a aceluiași an, nu am găsit nici un document din perioada vieții profesorului care să o confirme. Cei care au vehiculat această informație sunt autori mai recenți, iar sursele lor pot fi puse sub semnul întrebării¹²⁴.

Pentru data de 8 august 1851 putem invoca însă trei documente din acea perioadă, mult mai valoroase. În primul rând este vorba despre documentul de studii de la Sorbona, păstrat la Arhivele Naționale ale Franței și menționat în primele pagini ale lucrării de față¹²⁵. Urmează actul de căsătorie, în care unul dintre martorii ce declarau că Dimitrie s-a născut la 8 august 1851 era chiar părintele Ioan Anastasiu¹²⁶. Or, este puțin probabil ca tocmai în acest act să se fi strecurat o eroare. O a treia dovadă, indirectă, certificatul de naștere al fiicei, se referă la același an. În acest certificat, vârsta tatălui este de 30 de ani¹²⁷. La 15 aprilie 1882, data nașterii fiicei, Alexandresco putea avea 30 de ani doar dacă se născuse în 1851 sau până în data de 15 aprilie a anului 1852. Într-un final, balanța înclină spre varianta 8 august 1851. Prin urmare, până la găsirea unui nou document care să probeze varianta contrarie, credem că această dată este cea corectă.

Pe lângă activitatea de la catedră și cea politică, Dimitrie Alexandresco a fost un înzestrat autor de scrieri juridice. Astfel, în 1898, la Paris, la editura Duchemin, apărea cartea *Droit ancien et moderne de*

¹²² SJANI, FD, dosar nr. 107/1907-1909, f. 44.

¹²³ SJANI, fond Chestura de Poliție Iași, dosar nr. 10/1900, f. 94.

¹²⁴ Trecuți la nota 2 a prezentului studiu.

¹²⁵ AF, cota AJ/16/3183, f. 248.

¹²⁶ SJANI, CSCIC, dosar nr. 228/1876, f. 6.

¹²⁷ SJANI, Colecția „Stare Civilă orașul Iași”, Născuți, dosar nr. 5/1882, f. 100v., act. nr. 597.

la Roumanie, *étude de législation comparée*¹²⁸, semnată de Démètre Alexandresco, „Professeur de droit civil a l’Université de Jassy, ancien magistrat, ancien secrétaire général du ministère de la Justice, ancien député, Comandeur de l’Ordre de la Couronne de Roumanie, Officier de l’Ordre de l’Etoile, etc.”¹²⁹

Printre altele, juristul ieșean este autorul lucrării *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român în comparațiune cu legile vechi și cu principalele legislațiuni străine*, în 15 volume, 1886-1925¹³⁰, apreciată „a fi cea mai cuprinzătoare și voluminoasă lucrare juridică” din spațiul românesc¹³¹ și o monumentală operă științifică¹³². Munca depusă, silința și continuitatea demersului de-a lungul a trei decenii au adus în fața lumii juridice românești cartea de căpătâi, pe care orice specialist în drept din țară ar trebui să o citească. Autorul a candidat, cu tomurile I-III ale acestei lucrări, la Marele Premiu Năsturel de 12.000 lei al Academiei Române pentru anul 1909¹³³. Persoana care a făcut raportul necesar comisiei formate din academicieni a fost I.C. Negruzzi¹³⁴. Acesta a considerat că lucrarea nu merită premiul. Concluziile raportului au fost admise cu opt voturi pentru și două contra¹³⁵. Raportorul recunoștea munca importantă ce a fost depusă, erudiția autorului și chiar indispensabilitatea lucrării pentru judecători, avocați sau „particulari”,

¹²⁸ Anterior, în 1897, aceeași lucrare a apărut în Belgia, vezi Sorin Popescu, Tudor Prelipceanu, *Stele de primă mărime ale presei juridice românești*, ed. cit. (vezi *supra*, nota 2), p. 93.

¹²⁹ Vezi pagina de început la *Droit ancien et moderne de la Roumanie. Etude de législation comparée* par Démètre Alexandresco, Paris, Ed. Duchemin, 1898. În colecția de manuscrise de la BCU Iași există o chitanță datată 2 august 1910, privind achitarea către această editură a sumei de 1000 franci pentru diferite cărți de drept, vezi BCU Iași, Arh. 8.

¹³⁰ Ecaterina Țarălungă, *Enciclopedia identității românești*, ed. cit., p. 17.

¹³¹ Mihail Albici, *Despre drept ca fenomen complex al vieții sociale*, Editura Universul Juridic, București, 2015, p. 11.

¹³² *Protestarea*, an II, nr. 42, 12 iunie 1916, p. 2.

¹³³ *Analele Academiei Române*, seria II, tomul XXXI, 1908-1909, *Partea administrativă și desbaterile*, București, 1909, p. 44.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 336.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 339.

desigur, folosindu-se un vag „pare a fi”¹³⁶. S-a criticat însă citarea de către Alexandresco a unor autori fără punerea între ghilimele a pasajelor preluate. Oricum, raportorul a șovăit în concluziile sale, căci într-un final declara: „Cu dragă inimă aș fi vrut să propun opera d-lui Alexandresco la un premiu al Academiei...”¹³⁷, imputând autorului că a greșit atunci când a prezentat cartea la premiul Năsturel, deoarece, conform dorinței exprimate prin testamentul generalului Constantin Năsturel-Herescu, premiul era acordat unor anumite categorii de lucrări, din care opera lui Alexandresco nu făcea parte¹³⁸.

Lăsând la o parte disputa din jurul celei mai importante lucrări, profesorul ieșean este autorul altor zeci de titluri, printre care: *Filiațiunea copiilor naturali în dreptul civil român* (1885); tratatul *Dreptul vechi și modern al României*, 1897; *Principiile dreptului civil, cuprinzând doctrina și jurisprudența până la zi*, 4 volume, lucrare postumă apărută în 1926. Printre articolele sale se numără și unele publicate în reviste juridice precum *Dreptul*, *Curierul Judiciar*, *Tribuna*. La aceste titluri se adaugă un șir de discursuri, de observații și de note asupra unor sentințe judecătorești. Să mai amintim că reputatul jurist, înzestrat cu o bogată cultură, a frecventat și ședințele Junimii, alături de Vasile Conta și A.D. Xenopol¹³⁹, scriind chiar o comedie într-un act, numită *Rămășagul zgârcitului* (1879)¹⁴⁰.

Drepturile de autor au fost moștenite de o rudă a profesorului: G.D. Danielopol. Acesta a urmat dreptul la Universitatea din Iași, iar în

---

¹³⁶ *Ibidem*, p. 343.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 343-344.

¹³⁹ Ecaterina Țarălungă, *Enciclopedia identității românești*, ed. cit., p. 17.

¹⁴⁰ *Prefața* la Dimitrie Alexandresco, *Principiile*, vol. I, p. CXIV. Pentru întreaga listă a scrierilor sale, fie ele cărți sau articole, vezi *Anuarul Universității din Iași pe 1900-1901*, Iași, 1902, p. 47-61 (102 scrieri). Vezi și N. Țatomir, B. Branștein ș.a., *Dezvoltarea științelor juridice*, în *Contribuții la istoria dezvoltării universității din Iași. 1860-1960*, vol. II, București, Editura Politică, 1960, p. 307-308; Ionel Maftei, *Personalități ieșene*, ed. cit., p. 28-29; Sorin Popescu, Tudor Prelipceanu, *Stele...*, ed. cit., p. 91-100.

anul II de facultate, în luna mai a anului 1902, a scris către conducerea facultății o cerere „de a trece examenul de Drept Civil cu D^I M. Cantacuzin, în locul D^{lui} D. Alexandresco cu care este în legături de familie”¹⁴¹, cererea fiindu-i aprobată în Consiliul Facultății din data de 14 mai 1902¹⁴². La momentul de față nu se știe care erau aceste legături de familie, cert este că trebuie să fi fost rude apropiate din moment ce acest Danielopol a moștenit, cum spuneam, drepturile de autor și a editat, după manuscris, cele patru volume ale lucrării *Principiile dreptului civil*¹⁴³.

Ca mulți alți autori, Dimitrie Alexandresco a fost nevoit să facă serioase investiții în editarea propriilor opere. Astfel, la 18 iulie 1897, a plătit Tipografiei Naționale din Iași suma de 300 lei pentru tipărirea *Codului Civil*, vol I. Aceleași instituții, la 12 decembrie 1900, i-a plătit suma de 600 lei pentru imprimarea vol. VII din *Comentariile la Dreptul Civil Român*¹⁴⁴. Pe lângă cheltuielile pentru editarea propriilor lucrări, Dimitrie Alexandresco era, cum este și firesc de altfel, abonat la unele reviste străine. Spre exemplu, primea *Supplément illustré du Petit Journal*; abonamentul începea de la 16 august 1902 și costa 5 franci pentru un an¹⁴⁵. Dimitrie Alexandresco s-a ocupat și de destinele mai multor publicații cu profil juridic din țară. În perioada 1900-1915, a ocupat funcția de redactor-șef al revistelor *Curierul Judiciar*, *Tribuna Juridică* și *Justiția*.

---

¹⁴¹ SJANI, FD, dosar nr. 89/1901, f. 173.

¹⁴² SJANI, FD, dosar nr. 89/1901, f. 174.

¹⁴³ Dimitrie Alexandresco, *Principiile dreptului civil român, operă inedită, tipărită după manuscrisele autorului, cuprinzând Doctrina și Jurisprudența până la zi*, volumul II, III, București, Atelierele Grafice Soccec & Co, 1926, p. 4, este scris „Toate exemplarele acestui volum vor fi numerotate și semnate, manu propria, de D-l G.D. Danielopol, care singur are proprietatea literare, a tuturor operilor, tipărite și netipărite ale Autorului”.

¹⁴⁴ Vezi BCU Iași, Arh. 8.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

Profesorul Dimitrie Alexandresco s-a săvârșit din viață la 9 februarie 1925¹⁴⁶, în casa sa de pe Strada Muzelor nr. 8. „În liniștea căsuței din Sărărie, în noianul de hrisoave și documente, fruntea albă care se aseamăna cu frontispiciul unei cărți sfinte deschise și a cărei brăzdări te făceau să te gândești la atâtea linii dintr-o pravilă, de acum înainte nu se va mai apleca din zori până-n noapte târziu, deasupra manuscriselor...”, avea să noteze, cu tristețe, G. Trancu-Iași¹⁴⁷. Trupul defunctului a fost depus, la 11 februarie, la Catedrala Mitropolitană din Iași, unde s-au citit rugăciunile de cuviință după legea ortodoxă și s-au rostit discursuri solemne. Mormântul său mai poate încă fi văzut la Eternitatea, deși starea lui este într-o continuă degradare¹⁴⁸.

Prin testamentul său de la 1910, profesorul ieșean dorea ca după deces biblioteca lui să fie transmisă Universității din Iași¹⁴⁹. Se pare însă că dorința nu i-a fost respectată. Biblioteca lui Alexandresco a fost vândută Baroului Dolj pentru suma de 600.000 lei, în anul 1926¹⁵⁰.

Acta non verba – acesta pare a fi dictonul întregii vieți a profesorului Dimitrie Alexandresco. Activitatea sa continuă în domeniul juris-

¹⁴⁶ *Anuarul Universității din Iași pe 1924-1925*, Iași, 1925, p. 63.

¹⁴⁷ Gr. Trancu-Iași, *Dimitrie Alexandresco*, în *Universul literar*, an XLV, nr. 12, 17 martie 1929, p. 178.

¹⁴⁸ În același an, Facultatea de Drept din Iași a mai pierdut doi dintre profesorii săi. M.B. Cantacuzino și A.C. Cuza au demisionat la data de 16 martie 1925, primul trecând în lumea celor drepti la 9 august același an. Cf. *Anuarul Universității din Iași pe 1924-1925*, p. 63.

¹⁴⁹ A mai existat un testament anterior, din 1901. Acest act a fost transmis conducerii Universității ieșene la 3 decembrie 1901, în scrisoare sigilată, vezi *Anuarul Universității din Iași pe 1901-1902*, Iași, 1902, p. 43.

¹⁵⁰ Lucian Bernd Săuleanu, *Istoria Bibliotecii Baroului Dolj*, online: <http://www.barouldolj.ro/index.php?show=biblioteca> (accesat la 10 octombrie 2015). Sursa acestei informații este lucrarea lui G. Mil Dumitrescu, *Istoria Baroului Dolj*, carte apărută în 1928. Îi mulțumim domnului Lucian Săuleanu, decanul Baroului Dolj, pentru promptitudinea cu care a răspuns solicitărilor și pentru informațiile oferite. Cu părere de rău, nu am putut răsfoi cartea amintită. Cert este că biblioteca lui Alexandresco nu a ajuns la Baroul Dolj printr-o donație, cum afirmă Cătălin Botoșineanu (*Demisia în spațiul universitar ieșean*, loc. cit., p. 89, nota 10), preluând o informație eronată din Mircea Duțu, *O istorie a avocaturii române*, vol. II, București, 2001, p. 18.

prudenței i-a fost recunoscută de contemporani, care l-au considerat cel mai de seamă *jurisconsult* al României¹⁵¹. Să nu-i uităm nici noi faptele.

*

Studiul conține și 21 de scrisori păstrate în Colecția Manuscrise de la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași. Nu am inclus toate scrisorile ce sunt păstrate la instituția amintită și care au aparținut profesorului Dimitrie Alexandresco¹⁵². Le-am transcris doar pe cele care sunt legate strict de membrii de familie sau de cei din imediata apropiere a profesorului. Prin urmare, scrisorile expediate de A. Manoli, cel care l-a ajutat în timpul studenției și care era considerat tutorele lui Alexandresco, cele scrise de iconomul Ioan Anastasiu, părintele său spiritual, sau cele semnate de sora sa, Maria Baptiste, au fost selectate și folosite în prezentul studiu. Celelalte epistole, care țin de afacerile financiare, nu se regăsesc aici. La transcriere am ținut cont de regulile actuale ale limbii române: nu am mai redat *u* final, *dz* a fost transcris *z*, am pus cratimele acolo unde era nevoie, am așezat diacriticele nu după cum apăreau în textul scrisorilor, ci conform normelor în vigoare. Acolo unde expeditorii foloseau *i* în loc de *e* sau doi de *s*, *s* în loc de *z* și alte cazuri de acest gen, nu am intervenit decât parțial, pentru a nu produce o schimbare prea mare în cadrul mesajului exprimat. Scrisorile nu sunt numerotate, așa încât atunci când le-am folosit în text, am dat numai cota.

Mulțumiri calde conducerii Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași pentru înțelegerea arătată, punându-mi la dispoziție gratuit copii ale acestor scrisori, lucru ce mi-a înlesnit simțitor

---

¹⁵¹ *Protestarea*, an II, nr. 42, 12 iunie 1916, p. 2. În anul 1932, în cadrul Consiliului comunal al Primăriei sectorului III, municipiul București, s-a pus în discuție și procurarea a 14 volume din *Dreptul civil* de Dimitrie Alexandresco, de la Ficu Fildermanu. Oferta acestuia a fost lăsată pentru discuțiile ulterioare adoptării bugetului pe anul 1932; vezi *Monitorul Comunal al Municipiului București*, an LVII, nr. 7, 21 februarie 1932, p. 26.

¹⁵² Nu a fost inclusă nici scrisoarea de la Dimitrie Alexandresco către Alecu Manoli.

realizarea prezentului studiu. Mulțumirile se îndreaptă în special spre domnul prof. univ. dr. Bogdan-Petru Maleon, directorul instituției, și către doamnele care gestionează Colecțiile Speciale¹⁵³!

*

Un anume Manolescu era un bun prieten pentru Dimitrie Alexandresco. Acest lucru îl aflăm din scrisoarea adresată la 21 martie 1895, din București, lui Alexandresco, în privința chestiunii audienței regale. De aici aflăm că era sfătuit să se cazeze, în cazul sosirii sale în Capitală, „la un prieten, așa de pildă la Dr. Manolescu...”¹⁵⁴. În această situație însă cu siguranță nu este vorba de A. Manoli, fiindcă acesta nu mai era în viață în anul 1895¹⁵⁵. Numele complet al acestuia din urmă este Alecu Manoli Sturzesco¹⁵⁶, dar el semna simplu: A. Manoli, așa încât am folosit și această formă. Alecu Manoli era un mare proprietar de pământ. Se știe că a fost senator și că a avut moșii la Tecuci, Suceava și Botoșani.

La Biblioteca Națională, în cadrul Colecțiilor Speciale, în Fondul Kogălniceanu, sub cota 607/XLII/5, se păstrează câteva acte legate de epitropia lui G.D. Iamandi asupra minorului Al. M. Sturzesco, pentru anii 1886-1889. Să fie oare acesta fiul senatorului Manoli?

---

¹⁵³ S-au mai publicat scrisori trimise lui D. Alexandresco, dar niciuna dintre ele nu este inclusă în acest studiu. Pentru scrisorile publicate anterior, vezi partea introductivă la Dimitrie Alexandresco, *Principiile dreptului civil: cuprinzând doctrina și jurisprudența până la zi precum și maximele, aforizmele, proverbele și regulele de drept cele mai cunoscute române, franceze, germane etc., așezate în ordinea codului civil, cu aplicarea lor în diferitele materii ale dreptului*, vol. I, operă inedită, tipărită după manuscrisele autorului, București, Atelierele Grafice Socec & Co, 1926, passim.

¹⁵⁴ BCU Iași, Arh. 7, scrisoarea din data de 21 martie 1895.

¹⁵⁵ La 17 decembrie 1888, el apare ca „defunctul”, vezi *Monitorul Oficial*, nr. 206, sâmbătă 17 (29) decembrie 1888, p. 4756.

¹⁵⁶ În Sorin Popescu, Tudor Prelipceanu, *Stele...*, ed. cit., p. 91, se vorbește de Alexandru Sturzesco. Este aceeași persoană.

Alecu Manoli a făcut parte din Comitetul Central pentru apărarea intereselor proprietarilor și agricultorilor, format la 9 octombrie 1882¹⁵⁷. Vatra satului Uncești din comuna Pleșești, Suceava, aparținea lui Al. M. Sturzescu¹⁵⁸. Cu siguranță, personajul nu a fost un simplu moșier lipsit de cultură. O dovadă clară este ajutorul financiar acordat profesorului Dimitrie Alexandresco, ajutor care nu putea să fie pus la dispoziția acestuia de un om lipsit de simțul realităților culturale. La aceasta se mai adaugă și traducerea operei lui Xavier de Montépin, *Secretul Contesei*, traducerea apărută la Iași în 1884-1885¹⁵⁹.

Nu avem date exacte despre sora lui Dimitrie Alexandresco, Maria. Nu se cunosc prea multe informații nici despre Vasile, fiul profesorului. Desigur, date mai bogate legate de perioada șederii lui Alexandresco în capitala țării ar putea fi găsite în urma cercetării documentelor de la Arhivele Naționale din București.

În fine, aceste scrisori redau chipuri de oameni, destine și stări sufletești. Este vorba despre o mare familie, nu neapărat de sânge, dar o familie plină de surprize și de sentimente trăite cu patos. „Dăm cuvântul” lui Dimitrie Alexandresco și familiei sale!

---

¹⁵⁷ *România Liberă*, an VI, nr. 1370, marți 12 ianuarie 1882.

¹⁵⁸ Serafim Ionescu, *Dicționarul Județului Suceava*, București, Stabilimentul grafic J.V. Socecă, 1894, p. 368.

¹⁵⁹ *Repertoriul traducătorilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie a traducerii (I)*, coord. Georgiana Lungu-Badea, Timișoara, Ed. Universității de Vest, 2006, p. 243.

I

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

16/28. Ianuarie 1869

Bîrlad

Iubite Demetriu!

Epistola D-tale cu data din 6 curent mi-a făcut mare mulțemire.

Dacă nu ți-am scris de atâta timp, asta nu vine din altă pricină, numai pentru că de aice îmi lipsește înlesnirea expedițiunii pentru străinătate. Este acum un an de când n-am fost la Iași; am tot așteptat să primesc de la dl. Amiel relațiunile care-mi dă în tot anul despre D-ta', și afară de scrisoarea din 1 Sept[embrie] 1867 n-am primit alta.

Sunt dator cu plata a dou semester, adecă semestru II^{le}, pe anul al 5^{le}, până la 1 august 1868, și semestrul// I^u pe anul 6^{le}, până la 1 Febr[uarie] 1869. Arată d-lui Amiel ale mele respectuoase complimente și roagă-l să mă erte, și să-mi trimată: sa note annualle, pentru osăbitele cheltuele, și îndată voi trimeti banii. Am fost prea nenorocit anii aceștiea și din astă pricină am fost ne esact. Cred că D-ta cel întâi vei compătimi și vei fi cât se poate mai iconom, pentru că cheltuelile educațiunii D-tale au trecut piste toate mijloacile possibile. Îmi scrii despre suferința în care te afle din lipsa noutăților despre mine, fii prea sigur că nu te uit, precum nu te-am uitat pân acum; numai aștept cu// o vie nerăbdare să văd în curând inștiuțirea D-tale la bacalariat.

Căpătând diploma, plecarea mea este a-ți săvârși cursul în Paris-Roma și să-mi spui și D-ta' care îți sunt vocațiunile, pentru drept, pentru medicină sau pentru geometrie. La noi s-au început drumurile de fer și are să fie mare nevoie de tineri speciali.

Am însemnat cu mare părere de rău că, deși ai înaintat în vrâstă, dar ai rămas înapoi cu caligrafia: D-ta' scrii ca un copil începătoriu.

Te conjur, fii sâltor; gândește la timpul precios ce poți perdi în capitala lumii, unde o mulțime de//¹ tineri să illustreasă prin spiritul lor. Vezi cheltuețele ce fac pentru D-ta' și gândește că nu pot faci mai mult. Îți recomand să fii prudent și să nu eși din pensionat fără permissiunea profesorilor D-tale. Ca întâi nuvelă ce voi lua despre o greșală a vrâstei D-tale va fi pentru mine foarte penibelă și îți jur că vei fi pierdut pentru mine. Sunt patru ani trecuți de când n-am văzut persoana D-tale și nu voi suferi a o vedea în toată v-ați... că vra să zică...² cineva ingrat pentru omul care îi este dator în toată existența. Eu iubesc prea// mult muzica și cred că te vei sâli a-mi face mulțămirea a nu rămâne înapoi după atâta cheltueală ce fac. Scrie-mi cât costă pe an lecțiile de piano, ca să știu ce să trimet.

Doresc mult să veu la Paris și nu târziu sper a-ți face o surprisă prin venirea mea.

Aștept să-mi scrii îndată,

Recomendeusa scrisorile mele: A monsieur

Miltiad Dulgurof³.

Iassy.

Te îmbrățișesu.

A. Manolli.

¹ Semn ce redă începutul unei noi pagini.

² Ilizibil.

³ Un anume Miltiade Dulgurof a fost șef de ambulanță penitenciară, fiind schimbat din această funcție în 1892, vezi *Monitorul Oficial*, nr. 240, duminică 2 (14) februarie 1892, p. 6427.

II

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

16/28 Decembrie⁴,
Iassy

Iubite Mitiță!

Am primit scrisorile d-tale atât cea din 21 oct[ombrie], cât și cea de mai înainte din 8 august. Domnul Amiel îmi scrie pentru d-ta că ești în Liceu și mi-a părut pre bine, atâta numai să te sălești spre a merita locul ce ai luat în al 4^{le} clasu și spre a nu rămâne în urma celorlalți conșcoleri ai d-tale. Acum plătesc câte 24 franci pe lună pentru lecțiile de piano; cred că se vor scade două luni de vacanții, pentru care trebui să-mi scrii ca să știu.

De crezi că poți ave vocațiuni pentru musică, mergi înainte, iar de nu, mai bine declară d-lui Amiel și alege-ți o altă ocupație spre a nu m-ai face să cheltuesc aproape de 300 fr. pe an fără niciun folos. Aștept dar să-mi scrii// la al doile semestru care începe la 1 februar.

Îmi ceri să-ți scriu în limba Francesă. Asta nu o pot face și ar trebui să fii mulțumit că ai ocazia a nu uita limba Română, pentru care îți cer să faci tot ce se poate și, de este nevoi, să-ți înlesnesc și cumpărarea de cărți Române, spre a nu uita ceea ce ai mai precios: limba paternă

A. M.

Despre maica ta nu pot se-ți spui nimica pozitiv, fiindcă nu o văd. Am aflat însă că s-ar găsi bine.

---

⁴ Anterior anului 1870.

III

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

8/20. Martie 1871

Tecuci

Iubite Alexandresco!

Dou scrisori a d-tale din 13 și 26 Sept[embrie] m-au fost pus în grea pozițiune și în tot cursul blocării Parisului am fost foarte neliniștit. Te fac responsabil pentru durerea ce mi-ai cauzat. Îmi scrii: „Je manque de toute ce qui m'est nécessaire”. Eu știu că întreținerea d-tale la Paris mă costă o sumă enormă. Afară de 1600 fr. pe an pensionatul, mai plătesc până la 700 fr. cheltueli diferite. Chiar acum sunt datoriu d-lui Amiel cu 3600 fr., după nota ce mi-a trimes la 2 mart[ie] curent, pentru 17 luni neplătite. Spre dovadă, îți trimet copie de pe acea notă, din care te vei convinge că eu îmi fac datoria piste toate puterile melle. Cu ce întâi pas tu îmi vei responde,/confidecillement/, asupra acestei note, fiindcă sunt foarte sigur în onorul d-lui Amiel. Tot ce mi-au părut încă și mai estravagant să văd din acele dou scrisori este că-mi pretindei să-ți respund imediat, când// ai știut foarte bine că toată corespondența din Paris se espeduea numai prin Bălan; prin urmare, era cu neputință să respond de la locul unde mă gălesc. Maniera acestor dou scrisori mi-au convins, cu mare părere de rău, că ești puțin cam exaltat: „et ça fait beaucoup de taut â votre âge”. Acum vreau să-ți respond în détail asupra épistoliei ce mi-ai adressat la 20 august, după o tăceri de un an și mai bine. Dumneata îmi faci un tablou fidel de pozițiunea d-tale, ca om venit în maturitatea vrâstii.

Permite-m[i] dén dată a-ți spune că nu ești decât în vrâsta cea mai periculoasă și trebui neapărat să mai stai câtva timp sub surveillența unei persoane de confiență, care să poată în străinătate ține locul honorabel a unui părinte. N-ai niciun drept sé fii trist; maica d-tale trăește și, avându-mă pe mine care țe-am arătata atâta afecțiune de când erai mic copil,

fii sigur că nu te voi abandona tocmai acum, când trebui să me bucur de sacrificiile ce știi că am făcut! Afară// numai când voi avea nenorocirea dureroasă să aflu că ai intrat în societăți răle care degradează pe tineri și-i fac a-și părăsi cursul instrucțiunii, tocmai atunci când părinții sau rudele lor așteaptă să se bucure. Ei bine, fii sigur că atunci voi face cu d-ta' ceia ce am făcut cu sora d-tale care, abandonând protecțiunea mea, s-a măritat cu un om... qui n'était pas a mon choix. Sunt acum șase ani de când n-am văzut-o și nu cred că voi suferi să o văd măcar de a-și mai trăi încă 40 ani! Va veni timpul să-ți spun toată ingratitudea sa contra mine și-mi vei da dreptate. Înse, totdeauna, eu am crezut, și cred încă, că nu-mi vei da ocazia să mă pot plânde de d-ta', care, precât știu, ai cu totul o altă natură.

Asupra alegerii unei facultăți, n-ai avut niciun drept să fii indécis. Îți trimet copie de pe scrisoarea ce am adressat d-lui Amiel la 18 Iuliu, ca să vezi că am lăssat „cette affaire à votre plien choix.” D-l. Amiel mi-a fost scris la 1 August// că te va lăsa în Paris împreună cu „son sous de nocteur” pentru ca să studii mathématica și acum, prin altă scrisoare din 2 mart curent, îmi anunță că D-ta' ai ales cu mare preferință facultatea de drept: „Je m'empresse de vous dire que le jeune Alexandresco est saint et stauf. Suit ses études de l'école du droit ouverte le 2 novem, fermér en décembre et rouverte la 10 Janvier; désormais libre en fine de vaquer â son devoir. Je vous annonce cette nouvelle avec d'autant plus de plaisir que mes semis ont été vifs, divertis et souvent terribles pendant cette lamentable periode pour sauvegarder les jeuns gens que je n'avais pas pu répondre à leurs parent étrangers ou absents”. D-ta' îmi scrii: „quand je pense à l'avenir incertain qui m'est réservé”; nu știu cum se poate cineva să nu-și cunoască avenirul, când s-au pus serios pe învățătură! Dacă ești sigur în talentele d-tale, nici cum nu trebui să gândești mai departe; instrucțiunea fiind cea întâi garanție morală pentru un viitor fericit. Și apoi, cum de nu// recunoști sacrificiile ce fac pentru d-ta', numai cu o slabă speranță, că

într-un timp, poate, îmi vei fi recunoscătoriu „et vous aurez une larme à verser sur ma tomb”!

Îmi mai scrii: „à mon âge peut on rester sans la moindre necessaire, vivant au jour le jour comme un mendiant”! etc.

Iată niște cuvinte care-mi dovedesc puținul spirit ce ai și care vor lăsa o profundă durere în sufletul meu! A-și vra’ să știu când un om să hotărăște a-ți trimite în străinătate 2500 franci pe an și încă pe viitor se cer 3500, oare mai pot ave plângerile d-tale vreo considerație?! Cu această somă la noi s-ar putea crește și instrui trei copii de vrâsta d-tale; înse d-ta’ vezi că am preferat să-ți primești educațiunea în Paris, unde nu toți oamenii pot să-și trimată copiii; prin urmare, trebui să recunoști că aceste pretinse nenorociri, atribuindu-le numai unor imprudențe, le Ert, crezând că pe viitor vei fi mult mai circumspect și mai puțin pretențios.

Trebuie să te convingi o dată petru totdeauna că copiii care la vrâsta d-tale dispun de resurse// mai mari sunt cei mai nenorociți, pentru că au toată înlesnirea a părăsi învățătura, plecând pe uliți, și a se întoarce în țeară mai ignioranți decât acei care au stat pe la casele lor. Avem chiar la noi exemple nenumărate. Cunosoc un tânăr sărac care după ce a făcut începuturi de Medicină, aici în țeară, au făcut o quêtă de 2000 franci și s-au dus în Germania, unde dupe trei ani de économii și de studii laborioase, s-au întors acum în țeară cu diploma de doctor în Médécină și hirurgie și îndată a fost primit de médicu al unui district și D-ta’ încă te plângi că nu ai resurse!

Eu cred că corespondența cu mine îți va împrăștierea momentele de melancolie, de care adesse ori vād că ești cuprins, și pentru asta poți să-mi scrii de dou ori pe lună regulat; înse vei căuta ca toate scrisorile d-tale să mă facă să vād că faci adevărate progresse în înstrucțiunea legilor de care te ocupi. Îmi vei scrie dacă este trebuință să-ți trimet Codul nostru Civil, tradus după Codul Napoléon, ca să vezi și să poți cunoaște diferența ce există. Pentru// asta îți trebui numaidecât să te exercitesi, cât vei pute, la

limba Română, ca să nu ai greutate, când te vei întoarce în țeara d-tale natală, unde talentele și instrucțiunea sunt totdeauna preferate. Cred că după puțin timp voi avea mă bucura de o așa fericire. Pentru regularea pozițiunii d-tale de student, dacă numai poți fi în casa d-lui Amiel, vei căuta cât mai dégrabă să faci tot ce vei putea ca să fii mulțumit; înse trebuie să aștepti până la Mai viitoriu, când îți promit că am neapărat să vii la Paris și astă dată să fii foarte sigur că nu vei moncarisi ca în alți ani; voi sta în Paris până în timpul vacanțelor și atunci te voi lua cu mine ca să voegém la băi în Francia sau în Bohemia; și fiindcă avem drumul de fer în țeară legat cu al Austriei, va fi prea ușor să vii pentru câteva zile în Iași.

Pentru musică, cu toate că am scris d-lui Amiel a nu mai plăti lecțiile, înse eu pletesc pentru piano și note, ca să nu părăsești exersițiul, fiindcă musica, mai mult decât orice artă, cere mult exercițiu, fără care nu vei putea fi decât un musicant prost și fără talent și-ți va fi rușine să intre într-un salon. După cele ce-mi scrii, eu cred că-mi vei face mulțumirea a nu-mi părea rău de sacrificiul ce am făcut.

Trebuie să știi că musica faci pe un tânăr a se distingé foarte mult și, totodată, pentru un caracter ca a d-tale, musica este și mult folositoare. Trebuie să dau finit scrisorii melle destul de lungă și-ți recomand încă o dată să fii prudent și pacient. Grăbește-te a scurta cât se poate timpul de studiu ca să scăpăm atât d-ta', cât și eu de greutate.

Grăbește a-mi responde, precum ți-am cerut la începutul acestii epistole. Aștept.

Te îmbrățișesu

A.M.

P.S. Dacă nu vei putea deșifra scrisoarea mea, roagă pe cineva care cunoaște limba Română, spre a-ți traduce frasile.

IV

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

8/20 Octombrie 1871

Tecuci

Mon cher Demètre!

În momentul ce am primit epistolele d-tale din 5 și 6 octombri[e], fără să am timpul a responde asupra cuprinderii lor,/care voi face mai târziu,// mă grăbesc la moment a-ți espedui soma de 140 fr. în nomerar, fiindcă din norocire sau statornicit creditul poștal numai de câteva zile. Altfel trebuia să mai aștepți.

Sunt sigur că vei primi acești bani până la 3 Noembri[e], când îmi scrii că ai neapărată nevoie pentru examen. Aștept imediat răspunsul d-tale de primire. Până voi primi acest răspuns, nu-ți mai pot scrie nimica.

Îți anexes pachetul scrisorii// din urmă care îmi dă o probă palpabilă că d-ta scrii din Paris și dateși scrisoarea din Nancy. Aștept să-mi deslegi această énigmă. Grăbesc a-ți trimete și certificatul cerut pentru examen.

Cu altă ocazie vei avea răspuns la toate să-mi scrii. Vei ști numai că aceasta-i al 5^{le} épistolă din partea mea de când m-am întors.

*Te îmbrățișesu,**A.M.*

V

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

25/6 Noiembrie 1871

Tecuci

Iubite Demètre!

Mai întâi întreb dacă ai primit banii ce ți-am trimis cu poșta de la 8/20 S.^{bri}, suma de 140 fr., ceruți prin epistola D-tale din 5 Octombri[e] ca indispensabili pentru examen și inscripțiuni. Asemenea, ți-am trimis și certificatul ce mi-ai cerut pentru facultatea de Nancy. Acum a venit timpul să mă aquit pentru întreg trimestrul început la 1 Octombri[e], și spre complectarea sumei de 759 fr.; după nota ce axexes, trimet astăzi în grup sigilat 310 fr. de a căror primire îmi vei responde imediat.

Precum d-ta însuși ai recunoscut prin scrisoarea din 13 Sept[embrie], trimestrul este foarte împovorat, mai vârtos adăugând și suma de 360 fr., cheltuețele din Sept[embrie] cu strae și celalte; sper că trimestrele viitoare vor fi mai reduse.

Prin ace scrisoare, d-ta îmi faci o notă de 878 fr. Comparând dar amândou notele, se pare// că suma de 759 fr. din notă me ar avea un déficit de 119 fr. Aceasta înseamnă rezultă pentru că d-ta ai adăugat încă trei inscripțiuni în sumă de 120 fr./ 30 fr. de înscripțiune/. Pentru 4 inscripțiuni se poate plăti separat și m-am rezervat a trimite plata lor regulat pe fiecare trimestru, acum calculând numai plata de 1÷ trimestru.

Sunt sigur că dacă nu oprești copii de pe scrisorile ce-mi adresezi, cel puțin vei fi ținând extractul lor și astă măsură e foarte indispensabilă când se atinge de o comptabilitate între două persoane; altfel totdeauna putem fi în mare confuziune. Aștept să văd la d-ta' un mic bilan[t] pe fiecare an, ca să încep a fi exact cu cei întâi bani ce-ți intră în mână. Apropo de scrisori: am însemnat cu destul regret că scrisorile d-tale adese

ori sunt niște griffuragu (?). D-ta' sângur ai recunoscut și-mi ceri esense pentru că-ți lepește timpul.

Te rog să crezi că niciodată nu poate lipsi cuiva timpul de a scrie cum trebuie; un student de *étate* d-tale totdeauna trebuie să fie un model de exactitate, mai vârtos când se atinge de stil și *calligraphie*. De multe ori cineva ține și arată cu plăcere la amicii sei scrisorile din străinătate ca probe palpabile despre progresele unui copil pentru care face sacrificii. Ei bine, vei suferi să-ți spun cu francheță: „J'ai honte de faire voir vos lettres”.

Din scrisoarea de la 6 S.^{bri} văd că ești în mirare pentru precauțiunile ce am luat în privirea trăitei din 25 Sept[embrie]. Îmi scrii în stil *élégant*: „tout cela me prouve que vous vous tracassez réarmement... mai je ne voudrais en aucune façon etre pour vous un objet de tracassement”.

Îți explic resoanele pentru care eram neliniștit și tot așa trebuie să fii și d-ta' în *affaires*: scrisorile de *valeur* trebuie se fie declarate la poștă și plătite cu *valeur nominale*, spre a fi garantate, și biurourile poștale din România lu[i] septembri[e] nu puteu nici primi, nici garanta pentru expedițiunile în Franța și din momentul ce am *espenduit* trăita fără a o declara, m-am expus la trei *casuri éminentă*:://

1; Scrisoarea se putea deschide la cel mai mic prepus de către agenței poștali; conform cu legile poștale. 2; Putem cădea victima unui *escroquerii* dacă scrisoarea ar fi căzut în mâna unui străin, care sub pseudonimul persoanei destinate,/pentru asta am adresat-o Mad. Géncu,/ se putea presenta să primească banii; exemple avem destule și 3: Eram mișcat de toate acestea și sub o impresiune morală ca nu din întemplantare, neprimind banii la timp, să fii d-ta' în suferință și descreditat, acolo unde ești străin de câteva zile și unde persoana și creditul meu sunt necunoscute. Iată pentru ce ți-am trimes copie de pe trăită, nu ca cu capica să poți lua banii, precum scrii, ce pentru ca la cas contrariu să poți protesta de îndată la banquerul din Paris, d-ta', persoană în drept, sau Mad. Géncu.

Prin urmare, nu trebuie să fii așa de pesimist pentru lucruri de care văd că încă ești cu totul novice.

În fine, ocazia de a-ți scrie ori cât de mult, eu niciodată n-am înlăturat-o, înse dacă vrei să fii mai laconic, mai tardif și mai indiferent//, de tot ce privește interesul și persoana d-tale, o pot face în viitor ca să fii dispensé de observațiunile d-tale.

Pentru cămeși, îmi pare foarte rău că pân acum nu le-am putut trimite. Pachetul era gata și mi s-a înapoit de la poștă ca să present réception daunii pentru ecspédițiune-transit. Altfel, pachetul trebuia să fie deschis la toate daunile din străinătate. Aici nu avem daună și am să merg la Galați ca să facă astă formalitate.

Responde de ai primit ce întâi scrisoare ce țe-am trimesc de la Focșani⁵, în septembrie, după aceea de la Cernăuți⁶, prin care ți-am fost comunicat rezultatul scrisorilor d-tale către maică și părintele de la 40 [de] Sfinți.

Te îmbrățioșesu.

A.M.

VI

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

6/18 Martie 1872

Tecuci

Iubite Demètre!

Crezând că ai primit épistola ce țe-am adressat în trecutele zile de la Iassy, mă mărginesc a-ți trimite numai bani 500 fr. pentru treméstrul Aprilii, Mai și Jiuni[e].

---

⁵ Scrisoarea nu se află în fondul de manuscrise de la BCU Iași.

⁶ Aceeași situație.

Grăbește a-mi respunde de primirea scrisorilor melle îndată și a banilor care-i anexes în grup sigilat, dat la poștă o dată cu presenta epistolă.

*Te îmbrățioșesu
A.M.*

VII

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

*23/5 Jiullet 1872
Carlsbad⁷*

Mon cher Démètré!

Il y a huit jours que je vous ai adressé ma dernière lettre de Jassy munie du montant de votre pension pour le mois de Julles, en vous annonçant mon départ à l'étranger pour de bains.

Je suis à Carlsbad depuis trois jour, et je croi suivre ma cure ou moins queleque semaines, malgres le temps qui est très défavorable.

Donc, si vous pouvez me joindre sans porter prejudice à votre instruction, que je crois vous interessez autant qui moi, vous si avez qu'à m'ecrire.

J'attends immédiatement votre reponse affirmative ou non, à Carlsbad, Maison Cronprince Sperdelgasse 193 .

*Je vous embrasse.
A. Manolly.*

---

⁷ Un renumit centru de băi terapeutice din Imperiul Austro-Ungar. În prezent se află în Cehia, fiind cunoscut cu noua sa denumire, Karlovy Vary.

[Dragă Dimitrie!]

Au trecut opt zile de când ți-am adresat ultima epistolă din Iași, care purta cuantumul pensiei pentru luna iulie, și te-am anunțat despre plecarea mea în străinătate, la băi.

Eu sunt la Carlsbad de trei zile, și cred că voi urma cura mea cel puțin câteva săptămâni, în pofida timpului care este foarte defavorabil.

Deci, dacă d-ta vei putea să mi te alături fără a aduce prejudiciu instrucției d-tale, care cred că te interesează la fel de mult ca pe mine, d-ta să-mi scrii.

Aștept imediat răspunsul d-tale afirmativ sau nu la adresa mea din Carlsbad, Maison Cronprince Sperdelgasse 193.

*Te îmbrățișez,
A. Manolli]*

VIII

Senatorul A. Manoli către părintele Ioan Anastasiu de la 40 de Sfinți

*24 Septembrie 1872
Tecuci*

Venerabelul Mieu părinte!

Este o adevărată fericire a avea cineva o persoană ca Sf. Voastră căriea să-i poată desvâli inima cu încredere.

Cunoaște-ți prea bine sentimentele melle de umanitatea pentru doi copii săraci, cărora am vrut să devin un părinte adoptif, și în care am fost pus toate speranțele melle; cunoașteți, în fine, cât am fost de nenorocit să văd că tocmai fata, acea care trebuia să fie un model de virtute și candoare, după educațiunea ce primise, au avut curagiul unei mari nelegiuiri a primi un om în patul ei virginal, tocmai atunci când dupe mai mulți ani de sacrificii enorme, săvârșând cursul instrucțiunei salle în

cel mai renumit pensionat al țerei, o apropiem de mine, o recomandăm rudelor mele și o tratăm ca pe însuși copilul meu adoptiv. Eram gata să fac pentru ea ceea ce de multe ori nu fac cei mai buni din părinți.

Nu zic nimica despre omul străin, care a culesă a se introduce [pe] furios în o casă honorabilă, a-mi răpi fericirea și tot ce aveam mai sacru pe acest pământ. Dumnezeu é bun! Eu îl rog totdeauna a nu condamna pe acest părinte să sufere pedeapsa talionului în copiii[i] săi, cărora le doresc tot binele posibil. Cât pentru mine, m-am sălit cât am putut să vindec această rană care o credeam a fi cea mai de pe urmă și incurabilă. Abandonând uitării și indiferenței acea copilă nedemnă mai mult de simpatia mea, am lăsat timpul să-i formese conștiința – timpul, acea imagine mobilă a imobilei eternități!

Fratele acestei nenorocite era încă copil și, de-mi resbunam asupra lui, abandonându-l ca pe sânge impur, eram să fiu totdeauna în căință că n-am avut curajul pacienței mele până în capăt. „Il faut savoir faire face aux événements, et non leur céder”, zice Franșesul.

Am concentrat dar asupra acestui din urmă toate stăruințele mele, hotărât a lupta chear contra naturii, dacă trebuința ar cere, ca prin forța unei educațiuni solide să pot smulge din inima lui orice viciu, orice plecare spre rău, așa cum se luptă cel mai bun din medici spre a înletura o maladie periculoasă recunoscută a fi în sângele// unei familiei. Am vrut să-i formes inima și spiritul în academiile lumii cei mari, unde l-am trimes, când încă nu împlinise 11 ani a etății sale.

Sf. Voastră ve aduceți prea bine aminte și sum recunoscător unor suvenire de inimă, de care adesea ori mi-ați vorbit. Că acest copil îl încredinșasem părinteștii Voastre îngrijiri când éra încă foarte mic, numai spre a putea sădi în frageda lui inimă pietatea și religiunea, simbolul tuturor virtuților omenești.

Închițând ochii la lacrimile venerabilei voastre socii, care-l iubea ca însuși copilul ei, l-am smult din brațele ei materne, spre a-l pune pe

drumul care trebuia să-l conducă la glorie și la fericire. Sunt 10 ani de atunci, în care timp am muncit și până la sudori și muncesc încă retras la țeară, départe de lume, ca să pot subveni la necesitățile unei creșteri din cele mai costisitoare. N-au fost destul numai a-l stabili în Paris pe lângă unul din cele mai renumite Liceuri Impériale, alături cu copiei tuturor célébrităților lumii, a trebuit încă să plătesc un pensionat aparte sub direcțiunea unui celebru professore, ca să poată fi mai cu lesnire pregătit pentru// examene și, totodată, aparte de societățile pernicioase care corup tineretul în acel Paris atât de renumit și atât de periculos! Sub azilul acestui om, el a stat până în anul trecut, când a putut dobândi diploma sa de Bacalaureat în literi. În tot timpul acesta nu i-au lipsit nimica spre a-i desvolta facultățile fizice și intelectuale; n-am cruțat cheltueli a-i da până și lecții de musică, numai ca să poată avea toate distracțiunile unui copil nobel. Lăssându-l a-și alege el sângur una din științele positive cu care să-și poată face o careră liberă și indépéndentă, m-am supus cu toată mulțumirea să aștept și să cheltuesc obolul meu cel mai de pe urmă până la complectarea instrucțiunei salle, fie măcar 20 anii; davadă că i-am hotărât a nu se întoarce în țeară, pe pământul seu natal, decât atunci când va fi în stare a-și dobândi indépéndența prin propriile lui forțe.

Oprindu-i orice corespondență cu maica și sora sa, am vrut a-l scăpa de o maladie periculosă, de nostalgie; corespondențele imprudente adesse ori produc impressiuni fatale în înima unui copil înstrăinat, făcându-l să dorească și să voească a se sustrage de sub regimul aspru al in//strucțiunei. Ș-apoi, ori n-aveam dreptul să dépârtes de el aceste ființe débile, când însuși mama este acea care prin influența nenorocită a inspirat fetei idei despre o émancipare pripită, înlesnindu-i și protegeindu-i chear évaziunea cu acel séductore necunoscut? Toate corespondențele melle erau numai spre a-l încuragea, a-i inspira amorul pentru țeara în care s-u născut și a-i deschide ochii să vază că aici el n-are pe nimeni, că chiar protecțiunea mea poate să dévie éphémèră și că instrucțiunea é

sângura avere în care poate să comptese. I-am adus de exemplu pe Ionești, Donici⁸, Apostoleni și alți mulți copii săraci din popor, care fără să aibă nevoirea de a fi protegeați ca dânsul, s-au dus în străinătatea cu a lor proprii mijloace și, dupe multe privațiuni, s-au întors în țeară și astăzi sunt la înălțimea cei mai frumoase pozițiuni socială.

Dupe toate acestea precauțiuni luate, văzând astăzi pe protegeatul meu, premlându-se pe pavelile Iașiului, poate credeți, Venerabelul Meu părinte, că a venit în capătul carierii salle promise? Nu, nici-decum!//

Sub o diplomă de Bacalaureat în literi mai totdeauna nu găsim decât un pédant, un ignorant în toată așteptiunea cuvântului. O carte din care lipsesc mai multe pagini.

Am ajuns cu narațiuni melle acolo unde trebuie să ve rog, Venerabelul meu părinte, a avea toată pacienția unui bun confesore, ascultând pân în fine motivele care m-au îndemnta cu atâta licență a ve adresa aceste rânduri.

Iată situațiunea: precêpturile din Paris, deși adeseori îmi laudă inteligența și aptitudinea junelui meu protegeat, înse dupe admiterea sa în examenul de Bacalauréat, îmi scrie hotărâtoriu că institutul seu nu mai poate fi confenabel unui student. În realitate, el începuse a fi foarte nemulțămît și apoi în toate privirea un student care é liber a eși și a frecventa o facultate, nu mai poate fi un pensionariu, el trebuie să înceapă a simțui rezponzabilitatea situațiunei salle. Am fost dar nevoit să îndoesc plățile pensionatului seu pe anul din urmă spre a putea fi primit, osăbit de inscripțiunile pentru facultatea de drept, până în vacanțele anului trecut, când a trebuit// neapărat să fac voiagiul Parisului, ca să-i pot mai bine assigura o pozițiune cu totul nouă.

După nouă ani, văzând la Paris acest june care nu mai era un copil, prima sa aparență mi s-au părut destul de norocită, dar n-am avut

---

⁸ Pentru cazul lui Nicolae Ionescu și Panait Donici, vezi Leonidas Rados, *op. cit.*

destul timp ca să-l pot mai bine studia; mi-a fost destul să aflu în el câteva mici viciuri care aveau aerul uliților zgomotoase a Parisului; și-apoi, o colecțiune de poezii ale *salle*, care păreau a avea mai mult decât idealul unei femei imaginare, m-au făcut a me convinge că niște gărgăuni periculoși au venit fără timp să tulbure crierii unui *adolescent*, a cărui ocupațiuni trebuiau să aibă cu totul alt obiectif. Am văzut, cu destul regret, că Parisul, mai vârtos dupe *événements* din urmă, nu mai putea fi locul de preferință pentru acest novici și am ales facultatea din Nancy, una din celle mai renumite a Franței, crezând că acolo în mai multă liniște se va *déda* cu totul unor studii serioase. Câteva recomandări luate au fost de ajuns a-l face să fie înscris.

În septembriu 1870, am părăsit Nancy plin de confiență că în casa unei onorabile *famille*, unde l-am fost stabilit, înconjurat de toate cărțile necesare și alături cu un piano, care putea să-i facă momentele de solitudine destul de agreabile, // *junele* meu protejat nu va cruța nimica *spré* a responde la așteptările *melle* legitime, pregătindu-și viitoriul sub o protecțiune din celle mai norocite. Am urmat regulat a-i trimite de-a dreptul banii trebuitori pentru inscripțiuni de examene, pentru strae, pension, cărți, musică și cheltueli zilnice, care în total pe anul întâi s-a urcat aproape la 3000 franci, fără să conțin la toate ocaziile a-l deștepta la datorii, însățioșându-i mărimea responsabilității la care-l supune pozițiunea sa acu eșită de sub o tutelă străină, și a-i da consilii de tot cum trebuia să facă ca să poată avea totdeauna spiritul liniștit și memoria liberă, profitând de scurtul timp ce mai poate avea *spré* a se întoarce măcar cu diploma de licențiat, sânătatea care de îndată poate să-i deschidă ușile tribunalelor din țeară.

Înse cât fu' de mare surpriza mea să văd în una din *épistoles* *salle* desperarea unui nebun: „că de nu-i voi trimite suma unui trimestru, care o primise, dar care ar fi pierdut-o din portofoliu, tocmai atunci când *era* să-și plătească pensionul, nu voi mai auzi de numele lui”. Aceasta fu' una

din cele mai mari probe că protegeatul meu în adevăr calcă pe urmile unei nenorociri și că numaidecât trebuie să fie o pasiune care-l dominească: jocul sau femeile. M-am făcut surd și inexorabil la niște propuneri atât de înjositoare și i-am// respons cu toate dignitatea care-mi dicta o așa gravă pozițiune că sun hotărât a prefera pierderea sa decât a eși din ludgotul [?] combinat. Totodată, spre a putea căpăta convicțiuni mai sigure despre starea sa morală, am contat anul acesta a face un al doilea voiaj, și al apropierea de mine la băile de Carlsbad, unde l-am oprit mai multe zile. Astu dată avui tot timpul a me încredința prin ochii miei proprii că el se ocupă prea puțin cu studiul: o sângură dată în prezența mea n-a luat cartea în mână; ceea ce mi-a probat până la évidență că spiritul seu é cu totul derangeat. În adevăr, ce poate fi mai periculos la o vârstă de 20 ani, decât pasiunea formelor, mai ales pentru un tânăr departe de părinți și consacrat numai studiilor? El a știut prea bine că această pasiune intempestivă a fost cauza pierderii surorii sale; i-am spus de atâtea ori, prin repetatele mele épistole, că cea întâi nuvelle neplăcută despre moralitatea lui va fi pentru mine o lovitură de moarte, cu toate acestea el avu imprudența a se abandona în brațele unei femei măritat, metressa miserabilă a unei case publice de cafea din Nancy, a căriea bărbat, în toate drepturile salle, i-a făcut scenile cele mai violente, descărcând și pistolul asupra lui în o grădină publică, unde se întâlege că l-a surprins în flagrant delict, și aceasta dupe ce fusese oprit cu asprime a mai călca în stabilimentul acelui om maltratat!//

Istoria acestor scene de uliță trebuie să fie mult mai scandalosă, mult mai variată, dar v-o descriu așa precum am cules-o din însuși gura pacientului, atunci când l-am somat a se întoarce la Nancy, declarându-mi că locul acesta, care i-l pregătisem cu atâta sollicitudiné, nu mai poate fi pentru dânsul decât periculos. Astfel, dar ne mai putând suferi prezența lui lângă mine, i-am dat mijloace ca să poată părăsi Carlsbadul și să se îndrumească către locul de refugiu, până după vacanțele școlare. Sunt acum

câteva zile când îmi scrie de la Iași, cerându-mi consimțământul meu de a se reîntoarce la Paris ca să-și urmeze cursul. Prin o coincidență fatală, tot în acea zio, am primit de la Nancy și buletinul trimestrial de purterile lui ca student. Notele acestui buletin vin să confirme adevărul situațiunii despre care-mi făceam numai o idee. Vi-l alătures în original; din el veți vedea: congedii fără motive serioase, lipsuri adese de la cursuri și, în fine, că din neprezentarea sa, a scăpat un al doilea examen, ceia ce costă foarte mult în timp și materie. Însuși decanul facultății, Dl. Jalabert⁹, o persoană éminentă, la care am avut celle întâi recomandații, atestă că studentul nu lucreasă destul de serios și că l-a întâlnit prenmblându-se prin Paris, fără a putea justifica un congediu//

Ei bine, Venerabelul meu părinte, ve fac judecătorul meu suprem și ve rog să-mi spuneți dacă n-am dreptul a fi indignat până la suflet! Descriindu-ve istoricul acestor fapte, ve primesc de martur dénaintea lumii întregi, pentru tot ce am făcut în favoarea acestor copii. Ingratitudinea lor este nesuferită, după ce mi-am consacrat toată existența numai ca să me pot bucura într-o zi de fericirea lor!

Acum ce mai pot face, văzând a doua oară toate ilusiunile mele căzute? Nimica mai mult decât a me supune durerii să abandones și pe Dimitrie, precum am abandonat pe Mariea, și aceasta tocmai atunci când credeam, o, Dumnezeuul meu!, că mi-a rămas prea puțin de făcut până voi ajunge în capătul dorințelor melle!

Poate îmi veți zice, Venerabelul meu părinte, că toate speranțele încă nu sunt de tot pierdute și că o îndreptare mai este, mai poate fi posibilă. Ei bine, deși nu pot crede, dar mă supun acestei consolațiuni

---

⁹ Este vorba despre Philippe Jalabert, decanul Facultății de Drept de la Nancy. Născut la 17 august 1823, a fost unul dintre reputații juriști francezi ai secolului XIX. Primul decan al Facultății de Drept din Nancy. A deținut funcția dată într-o perioadă dificilă, cea a ocupației prusiene și a pierderilor teritoriale. A decedat la 9 octombrie 1907. Pentru mai multe detalii, vezi Michèle Bégan-Davia, *Le doyen Jalabert*, în vol. *Du droit interne au droit internationale. Le facteur religieux et l'existence des droits de l'homme*, Mélanges Raymond Goy, Publications de l'Université de Rouen, 1998, p. 15-24.

plăcute pentru o inimă pioasă; însă, pentru aceasta îndreptare, mie- mi trebuie dovezi și nu-i pot acorda un termen mai lung decât de trei luni. Rămâne ca Sf. Voastră, a cărei simpathii pentru dânsul îmi sunt de mult cunoscute, să binevoiți a-i descoperi situațiunea periculoasă în care l-au pus legeritatea caracterului seu frivol și a-l face să înțaleagă, prin exhortațiunile voastre de un bun părinte, ca perceptore// care ați fost, că starea de neliniște și foarte penibilă în care m-au pus nu o mai pot suferi, că nu pot mai mult prin sacrificii așa de mari să-i încurages capriciile amoroase și că tot ce mai pot face pentru el este de a me asigura în așteptare dureroasă ca să ved dacă recunoaște el însuși pierderea care o face în persoana mea.

În fine, iată conclusiunile melle peremtorii:

1; Cheltuețele salle și inscripțiunile sunt salvate până la 1 Octombrie, stilul vechiu, și fiindcă după notele primite de la facultatea din Nancy el a pierdut al 2^{le} exament, numai prin neglijență și neprezentare, rămâne acum a se presenta la orice facultate își va alege, însă numai cu propriile salle spise.

2; numai după primirea unui buletin școlar, care să-mi poată proba primirea sa în examenul din Noembri, voi urma a-l pune în pozițiunea care a fost la Nancy; pân' atunci nu vreau să știu nimica! Voi refusa a primi orice scrisoare, orice mijlocire!

3; Cer, ca condițiunea sine-qua-non, a mi se trimete regulat buletinele fiecărui trimestru și numai când notele vor fi mulțumitoare voi continua și eu din parte-mi a fi exact, în toate cerințele legitime, precum am fost pân acum și precum// am avut toată voința a fi până în capătul carierii salle instructive.

Terminând lunga mea épistolă, Ve rog, încă o dată, Venerabelul meu părinte, și ve conjuru, pe tot ce aveți mai sacru, să binevoiți a simpathisa la această nenorocire, comunicându-o și rudelor salle, ca să poată cunoaște adevărul, și dacă credeți că sfaturile Voastre pot atinge

inima acestui june, binevoiți a i le da, cu acea conviețuire sinceră a unei inspirațiuni divine, crezând totdeauna în sentimentele melle de cea mai vie gratitudine, recunoștință și afecțiune.

*Sum cu toată stima al Vostru devotat servitor,
A. Manoli.*

P. S. Binevoiți, ve rog, cu cea întâi poștă a-mi înapoi la Tecuci buletinul ce ve anexes, fiindu-mi trebuitoriu în mai multe priviri. În el veți putea observa și costul inscripțiunilor, care rămân perdute la cel întâi mancu al unui examen. Veți vede că numai inscripțiunile de lițencea se urcă la 1100 franci!

IX

Marie Baptiste-Alexandrescu¹⁰ către Dimitrie Alexandresco

*1872 Noiembrie 27/9
[probabil Iași]*

Iubite Mitiță!

Din epistolile tale am primit numai patru împreună cu primul pachet de jurnale. Din lectura lor am simțit multă mulțumire, văzându-te ajuns în Paris. Asemenea, m-am bucurat și mă bucur foarte mult că t'-ai pus pe studiu. Sper că tu vei fi înțieles singur că toată speranța pentru viitorul teu trebuie se se concentreze în forțele tale morale și științifice. Nu ved necesitatea de a-ți mai descrie situațiunea în care stai tu față de papa, tu ești destul de inteligent pentru ca să pricepi singur.//

De aceia, sângurul teu refugiu fiind studiul, pune-te deci serios la învățiat și fă ca travaliul teu se încuroneze sfârșitul¹¹. Dacă până în

---

¹⁰ Marie Baptiste-Alexandrescu este Maria Alexandrescu, dar am păstrat forma sub care semna.

¹¹ *Finis coruna Opus.*

prezent nu ți-am răspuns, cauza a fost că am tot așteptat răspuns de la papa la scrisorile ce i-a adresat Părintele și nici acum încă papa nu i-a răspuns. Înțielegi tu că voiam, când ți-oi scrie, se-ți pot comunica ceva mulțiemitor.

Părintele au adresat [lui] papa câte 3 scrisori la care au anecsat parte din a tale împreună cu certificatu de asiduitate. În moment ce va primi vrun răspuns, te voi încunoștința îndată. Ieu m-am mutat în casele lui Moscoviți¹², unde tu știi, și unde în viitor se-mi adresezi scrisorile. Barbatu-meu s-o îndreptat și-ți trimete salutări cordiale, asemenea maman îți trimete îmbrățișeri mumești și te întreabă dacă nu i-ai stricat oglinda... Eu îți mulțiemesc de jurnale și doresc a te revede cât mai curând, până atuncea te îmbrățișezu.

*A ta soră,
Marie Baptiste.*

P.S. În Ieși timpul este foarte frumos, parcă suntem în Italia.

Marie.

---

¹² Exista în perioada respectivă în Botoșani un evreu bogat, Boris Moscovici, care a ridicat aici o frumoasă casă. E posibil ca și aceste case să-i fi aparținut.

X

Părintele Ioan Anastasiu de la 40 de Sfinți
către Dimitrie Alexandresco

19.12.72

[Iași]

Dragă Mitite!

Doresc ca scrisoarea me să te afli senătos, prin aceasta vei sci și de mine că sunt bine cu toată a me familie.

Mitite! Am primit scrisorele D-tale și la cea din urmă nu ți-am răspuns din cauze că am așteptat rezultatul unori scrisori ce adresasim deja Părintelui D-tale, când astăzi, cu revenirea în Iassy, a fost pe la mine și am rămas pre mulțumit când me-a spus că ți-au trimis 400 fr., obligându-me a-ți scri-o, ca se-mi răspunzi de a lor primire. Mulțumesc lui D[umne]zeu că l-am putut face a reveni asupra D-tale cu bine.

Silește-te dragă, pune[-]ți toate puterile spre a-l aduce și mai mult în profitul D-tale.// Îndată ce vei depune esamenu se-mi faci cunoscut, trimițându-mi și Actele.

Odată cu scrisoarea ce-mi vei trimite, vei răspunde de primi acestor 400 fr.

Maman, sora și cumnatul D-tale sunt bine cu toții.

Părintele D-tale este hotărât se facă serbătorile în Iassy.

Silești-te, silești-te,

Silința ta e pânda, de la D-ta depinde totul și în bine și în rău.

Al D-tale doritoriu și voitoriu de bine, și părinte spiritual,

I. A. Iconom

XI

Marie Baptiste-Alexandrescu către Dimitrie Alexandresco

1873 Ianuarie 3/15

Iubite Mitiță!

Ți-am scris până acuma doue răvașe și încă n-am primit niciun răspuns de la tine.

Papa o fost în Iași și o stat doue săptămâni, l-am văzut de mai multe ori trecând pe la fereastra me; chiar azi dimineața pe la 5 ore o pornit; se duce pe la Podu-Turcului, și de acolo se pornește la București, fiindcă ei senator dupe cum știi și tu.

Nu ți-am scris îndată ce ți-o trimes bani, fiindcă ți-o scris Părintele Anastasiu chiar a doua zi. Am auzit de la Terosa și Raluca că mama lui Pastia¹³ ei bolnavă reu și nu se știe dacă va scăpa iarna asta. Sâleşti-te cu învățătura; tu vezi că papa ți-o înlesnit mijloacele, nu te-o abandonat dacă o avut probe că acum te ocupi, nu neglija de a-i trimete certificatu de urmare ta regulată la universitate: ocupă-te serios pentru că, după cum ți-am mai spus, totul depinde de la tine. Papa o început a-ți trimete parale, înse o declarat Părintelui că se faci cele mai mari economii, fiindcă n-are se-ți mai trimeată parale multe ca mai înainte.

Întrebunțiază ori ce restricție pentru ca se nu abandonezi piano, pentru că știi că venind în țiară și cântând bine o se facă societăței o impresiune plăcută, căpătându-ți un titlu mai mult la meritele științifice ce le vei posedea.

Scrie-mi dacă ți-ai luat inscripțiunea a noua și dacă ai trecut examenul cu succes. Nimica n-am perdut la mutat, numai averea ta/geamandanul și Jurnalile/ nu știu cum s-o făcut, pesemne că unde m-ai

---

¹³ Este vorba despre mama lui Scarlat Pastia. Despre acest personaj, vezi nota 15.

rugat tu așa de mult: știi că se întâmplă de multe ori că ce are omu mai scump aceie perde. Iarna la noi e plăcută până în prezent și fără omăt.

Maman îți trimete sărutări mumești. Costache împreună cu mine te îmbrățioșem.

Aștept cu nerebdare răspunsul teu.

*A ta soră,
Marie Baptist.*

P.S. Nu pierde niciun moment din vedere și pe lângă studiile tale ocupă-te serios cu limba română de care ai o absolută necesitate întorcându-te în țiară și fără de care nu vei pute întreprinde nimic cu succes.

XII

Părintele Ioan Anastasiu de la 40 de Sfinți către Dimitrie Alexandresco

Iassii, 1873, februar 12.

Te sărut Iubite Mitițe!

Mai doresc ca scrisoarea me se te afle senetos; de mine vei sci că sunt bine, dar am fost Bolnav din care cause nu am putut se-ți răspund la scrisorile D-tale.

Mitițe dragă, am primit certificatul D-tale despre care am și comunicat sciințe [?] cu rugămintea de a-ți trimite și Bani, fã cum vei pute și cred că în curând îți vor veni și Bani.

În scrisoarea ce-mi vei face, mă vei înștiința câte asămene mai ai, până vei căpăta Diploma de licențiat în drept. Mama, cumnatu, sora și nepoții sunt bine, familia me este bine.

*Al D-tale spiritual părinte doritoriu [și] voitoriu de bine,
I. A. Iconom*

XIII

Părintele Ioan Anastasiu de la 40 de Sfinți către C. C. Alecu

1873, Mart în 10.

*Mult
stimabile C. C. Alecu!*

Spre deplinirea conținutelor din a două depeșe a Dv. No: 373, cu data de eri, respectuos Vă aduc la cunoștință că am trimis cu poșta de astăzi 20 Napoleoni, pentru care ca probă vă alăturerez chitanța poștală N. 1439.

Însemnându-vă și adresa cerută: Rue des Cordiers, No. 13.

*Al Domniei Voastre devotattu ser[v]u
I. A. Iconom*

XIV

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

14/31. Iulie 1873.
Carlsbad

Iubite Demètre!

Eu mă aflu în Carlsbad împreună cu femeia-mi și alte persoane din familie, încă de o săptămână, și precum țe-am promis nu lipsesc a răspunde la épistola D-tale din 12 iunie, trimițându-ți încă o sumă de 300 fr. prin poșta Austriacă de aici. Sunt în mari cheltuele și nu știu cât voi mai sta în Carlsbad.

Grăbește în datu a-mi scrie de primiru banilor, precum și de costul inscripțiunilor până la 1 ienuar '74, fiindcă din rasuptul ce-mi faci prin scrisoarea din 12 iunie n-am putut// înțalege nimica, atâta văz că su[n]t

prea mult împovărat și trebui numaidecât să cauți a pune un capăt acestii pozițiuni, făcând să primești certificatul licenți[i] în ianuar.

Te îmbrățișeșu

A.M.

Aștept să-mi scrii imediat cu adresa: Maison: Ium stadt Frankfurt 40, Carlsbad.

XV

Părintele Ioan Anastasiu de la 40 de Sfinți către Dimitrie Alexandresco

Iassy. 1873, August 20.

Iubite Mitică!

Am primit scrisoarea D-tale din 26 ale curenteii [luni], stil nou, din care aflând că senătatea D-tale este completă, foarte mult ne-am bucurat, cu atât mai mult cu cât văd că Părintele D-tale îți scrie și-ți trimite pentru cele necesarii.

Rog pe cel atot puțințe ca se întărească dragostea cea adevărat părintească asupra D-tale din partea Tatălui născătoriu și pe D-ta se te țină în deplină sănătate, întărindu-te în cele de folos.

De mine vei ști, dragă Mitică, că sunt senătos cu întreaga familie.//

Mitică Dragă!, nu fii supărat că nu ți-am scris de lung timp, căci am fost împedat de felurite împrejurări, dar, se fii sigur, nu este moment se nu [mă] gândesc la D-ta. Profunda întristare despre pierderea scumpului D-le Cumnat¹⁴ și al meu sincer amic am suferit-o și eu cu destulă durere,

---

¹⁴ Constantin Baptiste a murit la 11 aprilie 1873, la ora 21:00, în casa sa de pe strada Beilicului, nr. 808. Avea 31 de ani. Vezi SJANI, Colecția „Stare Civilă orașul Iași”, Morți, dosar nr. 27/1873, f. 25. Din același act rezultă că Maria, sora lui Dimitrie, era născută în anul 1848.

mai ales fiind [de] fațe, și pe care cu lacrimi dueoase l-am condus până la al seu etern Mormânt.

Aseminea om plin de Virtuți n-a murit ce doarme!

Mitică!, eram mult mulțumit dacă îmi relatai despre studiu D-tale. Prin scrisoarea ce-mi vei face se-mi detailezi când anume ai se vii în țară și cu ce drept de studiu, aeasta m-au interest și mă interesează ca să te văd scăpat de suferinți și pus pe o carieră solidă.

Ț-am scris românește, întâi pentru că se nu-ți uiți limba Română și al doilea ca se mă pot explica în cunoștință de scriere.

Al D-tale spiritual părinte și voitor de bine.

Care prin aceasta te înbrățosează și te sărut de mii de ori.

I. A. Iconom

XVI

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

6/18 Septembrie 73.

Tecuci

Iubite Démètré!

După scrisoarea D-tale din 7, mă grăbesc a-ți trimite suma de bani cerută, plus 4 Napol[eoni] pentru un pardessus de iarnă, piste tot 240 fr.

Aștept cu o vie nerebdare să-mi trimeți rezultatul examenului după vacanța despre care-mi scrii. Trimeti-mi o notă regulată de bani trebuitori pentru c[e]a întâi și mai urgentă inscripțiune de care ai nevoie, fiindcă terminul de Ianuarie să apropie și eu sper că-ți [vei] ține angagementul, ca să pot și eu ține pe al meu cu strictețe.

Te îmbrățioșez. A.M.

P.S. Sunt prea mulțumit de cărțile de pusse-zi – caută a profita de elle până ai timp. Sunt mulți tineri care se întorc în țeară cu o mulțime de cărți necitite și pline de colb – dar aceștia rămân fără serviții, pentru că mulții mai buni îi dévansasă.

XVII

Marie Baptiste-Alexandrescu către Dimitrie Alexandresco

1873 Septembrie 24/6

Iubite Mitică!

Sunt aproape vro 5 luni de zile de când nu ți-am scris, sunt sigură că tu ți-i fi imaginând că t'-am uitat, dar se-ți iase aceste idei negre din minte, că nu să poate ca ieu să te uit pe tine, singura me consolațiune; în tine mi-e toată speranția me, dar nenorocirile de care sunt înconjurată m-o făcut să păstrez tăcere până în momentul de față. D^{nu} și D^{na} Constantinescu mi-o detailat toată pitrecerea lor cea plăcută din Paris, dinpreună cu tine; mi-o spus că tu le-ai zis că ai fi luat licenția și că oare cari afaceri te rețin în astă iarnă în Paris.

Te rog, detailează-mi și mie ce afaceri te pot pe tine reține acolo, trebuie să știi și// ieu ca soră mai mare ca să mă pot bucura; tu știi că de la alții nu pot ave bucurie decât de la tine. Tu îmi pare că dezesperezi că tatul nostru s-o însurat, reu ai face, pentru mine în adevăr este o mare nenorocire, dar pentru tine deloc n-o vād. Tu scrie-i răvașă supusă și tot ce-ți cere ca probă dacă înveți trimete-i, vezi că toată îngrijirea ți-o dă ca și mai înainte, și o promis că viind în țiară și dacă ei fi cumințe are se-ți deie tot concursul posibil ca să poți intra în slujbă, singurul lucru ce are se-ți lipsască, averea, n-ai nevoie numaidecât, tu singur ești destulă avere; parcă tinerii care sunt la noi în țiară au avere? Nu, ce mai mare parte sunt săraci, dar cu onestitatea și cu capacitatea ș-o făcut renume și merg pe

drumul cea de a face avere. Tot ceia ce îți dă astăzi și consultările care ți-a le-o dat scumpul și neprețuitul meu Baptist este singura// ta scăpare. Nu uita, iubite Demétre, pe cumnatul teu care te iubea așa de mult, că astăzi numai ieu și cu maman am mai ramas care țineam la tine; sărmana bie[a]ta mama noastră, nu cred ca s-o ducă mult, că e perdută de la moartea bietului meu barbat, măcar câteva zile cât va trăi să se bucure de tine măcar, că bucurii n-o mai avut sărmana pe pământ. Să lăsem aceste; spune-mi ce-ai făcut în vacanția asta, cum ai pitrecut și pe unde te-ai primblat [?].

Cred că vei ave de unde se-mi cumperi/ une barbe en véritable ghupure noire ou en dentelle noire/ de pus pe cap, caută pe la modiste, nu poate să coste mai mult decât 10 până la 11 franci; mai trimite[-]m[-i] pe toată luna câte un jurnal de modă cu patronu de croit, fiindcă pentru copii și pentru mine lucrez straile în casă, nu pot ca să mai plătesc la croitoriu și dacă am jurnalul mă pot foarte bine orienta; decât dacă mi-e trimete la barbe și jurnalul te rog foarte mult plătește transportu,// fiindcă când trăia bietu bărbatu-mieu am plătit un jurnal care mie l-ai trimes 7 franci și fie care răvaș câte un franc și chiar aist din urmă care se zice că l-ai plătit, dar numai câteva centime n[u] ți-o ajuns, și ieu am trebuit se-l plătesc un franc și în alt rând mi-ai scris că mi-ai trimes niște note, care nu li-am primit deloc. Te mai rog încă o dată, Mitețiă, trimete-mi dentela care ți-am cerut-o mai sus și câte un jurnal și să le plătești, tu vezi că din toată sărăcia me ieu toate răvașile mele le plătesc. Scrie-mi pe când contezi tu să vii în patria ta și în sânul familiei aeste nenorocită și condamnată de Dumnezeu.

Te serut de mii de ori dinpreună cu maman și te rog raspunde-mi la moment.

P.S. Complimente de la M^{eur} și Mme Constantinesco.

A ta soră,
Marie Baptiste

XVIII

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

1/13. X^{bri}1873

Tecuci

Iubite Demètre!

Scrisoarea d-tale din 2 curent m-au pus în mare supărare, văzând că se prelungește terminarea examenilor d-tale peste toate angajamentele din trei mai.

D-ta-mi scrii poesii în loc să-mi însemni detaelat ce bani trebuiesc pentru inscripțiuni și la care timp sunt exigibili. Prin urmare, tonul nu poate fi decât al d-tale, fiindcă eu ți-am cerut mult mai înainte să-mi dai lămuriri pozitive cu date pozitive. Din câteva cuvinte, care-mi însemni în post-scriptum, n-am putut înțeleg nimica și am venit a crede că numai negligența d-tale este toată cauza întârzierii peste termenul până la care ți-am promis concursul meu posibil.

Anexes o publicație oficială a Ministerului de Justiție, în privirea elevilor// care vin în țeară cu diplomă de la faculteți streine spre a solicita servicii în magistratură, ca să o ai de povățuire la timp oportun.

Eu sum pe drumul Bucureștilor, unde am a sta până pe la 25 curent. Prin urmare, fiindcă nu pot cunoaște unde am să fiu în cartier, îmi vei scrie ca Senator, la Palatul Senatului, București.

Te îmbrățișesu.

A.M.

XIX

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

16/28, X, 1873, București

Iubite Demètre!

Spre răspuns la epistola D-tale din 22 c[urent], mă grăbesc a-ți trimite prin poștă suma de 300 fr., tot ce am găssit lângă mine, așa că trebuie acum să recurg la alte mijloace spre a-mi procura banii indispensabili pentru drum.

Timpul îmi lipsește ca să pot responde la tot ce-mi scrii; atâta numai că doresc pe viitor să-mi trimiți proba consumm[ati]unii inscrip[ti]unilor D-tale, începând de la an[ul] care-mi scrii că se poate efectua până la 12 Junie în sumă de 140 fr. Altfel sunt sâlit să refuz ani ca plată.

Ti îmbrățișes.

A.M.

P.S. Cu altă ocazie voi face insuptul să vezi cât ai primit în cursul acestui an, care spui că ai trecut fără să ai mijloace de inscrip[ti]uni.

[La marginea stângă a scrisorii este trasă o linie și e scris: *Responde de primire la Tcensiu indicat*].

XX

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

26 mai 1874

Tecuci

Iubite Demètre!

Stilul Scrisorii d-tale fără dată, care-o cred a fi din aprilu, și care am primit-o eri, după întorcirea mi de la București, unde am stat o lună,

mi au pus din nou în mare nemulțumire. Cât se atinge de bani, a trebuit de mult să-ți imaginesc că nu putem eși la capăt decât prin mari sacrificii de economii din partea d-tale. Eu sunt foarte jenat în conpturile melle, precum țe-am scris, și de multe ori am recurs numai la împrumuturi ca să pot împlini imperioasele d-tale necesități; care de bună seamă că de multe ori pot să fiu în suferință; altfel nu se poate. Dépinde mult de la d-ta ca să treci prin toate privațiunile anu ăsta spre a face ca suma de 2000 fr. pe an să fie suficientă. Eu cunosc copii care numai cu jumătate din suma ce primești d-ta și-au săvârșit cursul de drept în Paris. Eu însumi am luat parte la câteva subscripțiuni prin care s-au putut veni în ajutorul lor. D-ta ai fost, pot a zice, un copil norocit: 1; pentru că fără a avea mijloace, ai fost trimes în centrul Europei//, spre a primi o instrucțiune la care n-au putut ajunge decât prea puțini copii de notabili: și 2; pentru că am fost totdeauna devotat cauzii d-tale cu toate dificultățile imaginabile. Prin urmare, a trebuit ca niciodată să vii [cu] măsura estremu de a-mi revolta conștiința. O știu pozitiv că nu ai cea mai mică noțiune de economie. Îți place aciea ce numești Frumosul, „la bonuohoir”, ș-apoi, când te vezi căzut, vii a-mi arunca toate reproșurile. Însă asta nu va dura mult timp, fii sigur – va veni o zi când vei cunoaște cât di mult ai greșit în purtarea d-tale!

Îmi reproșezi că din lipsa de bani ai fost sălit să împrumuți strae spre a te presenta la examen, dar oare aceasta s-a întâmplat numai d-tale? Eu însumi de multe ori, la etatea d-tale, am fost nevoit să appeles la străini. Vrei totdeauna se ai garderoba plină, dar asta va fi mai pe urmă, când îți vei crea singur mijloace de existență.

A trebuit să crezi că după ce țe-am tremes 500 fr., vrând puțin să respir, am primit cerirea pentru 180 fr., care ți i-am expediat la 25 ap[ri]l[ie]/7 mai/ cu două zile în urma scrisorii d-tale din 1 ap[ri]l[ie], care, asemenea din lipsa me la București, am primit-o la Tecuci, foarte târziu.

Iată și acum îți trimit un întreg trimestru de 500 fr. pe speranța că voi fi scăpat, după cum îmi afirmi. Am ajuns la acea stare de suferință că

trebuie, cu ani ca preț, să caut a eși din așa gravă situațiune. Te rog, dar, și te conjur, pentru însuși binele d-tale să nu-mi spui că lucrezi ca un negru; trebuie încă mai mult să lucrezi ca un copil care nu mai poate spera niciun ajutor și care de la un moment la altul poate să fie abandonat de puterile slăbite acesui om. Aștept dar se-mi scrii până a nu mă porni în străinătate la băi/ nu știu unde voi fi anul acesta/, când ai să suferi examenul de pe urmă?

Cred că prin acesta vei pune capăt acestor cheltueli enorme care, pentru cea de pe urmă dată, îți spun că nu le mai pot suferi.

*Te îmbrățișesu,
A.M.*

Responde îndată de primirea banilor.

XXI

Senatorul A. Manoli către Dimitrie Alexandresco

17/29 Noiembrie 1874.

Iassy

Iubite Demetre!

Primind scrisoarea D-tale din 16 s[eptem]bri. Nu lipsesc a-ți responde că suntem la finele lui noembri, ș-aștept cu o legitimă nerăbdare să ved rezultatul promisiunii ce îmi dai, de la care depinde tot viitorul d-tale. Mai mult nu pot a m[ă] [în]tinde asupra acestei delicate materii pentru care țe-[ai] amentat cele mai de pe urmă engagement.

Vei ști, totodată, că pozițiunea-mi a luat o mare prefacire: Divorțul despre care ți-am vorbit, m-a făcut să vând tot ce posedam în imobil, spre a-mi plăti mari datorii. Lucrul este deja un fact acomplit. Domiciliul meu é provisoriu stabilit în Iași. Aștept celle întâi zile a primăverii spre a

me așăza într-un oraș din străinătate, unde-mi va păre viața mai plăcută, mărginit astă data în micile resurse ce mi-au mai putut rămâne.

Precum vezi, eu nu mai sunt omu ce// am fost până acum și astă prevestire nenorocită cred că va pătrunde în anima d-tale. Orice scrisoare mi-o poți adresa ca pân' acum la Tecuci, unde am corespondentele meu.

Îți trimit adresa unui june Pastiea, rudă cu nepotul meu din Iași, D-l Pastiea¹⁵, care mi l-a recomandat a fi un student din cei mai buni și a cărui cunoștință nu-ți poate fi de prisos.

Adim.

A.M.

M. D. Pastia

Institution Duvignon, Rue de Rennes, 137, Paris¹⁶.

---

¹⁵ Este vorba despre Scarlat Pastia (1827-1900), primar al Iașiului (1877-1879). Și-a donat pământul din Tătărași pentru a se putea înființa cimitirul Eternitatea. Biserica cimitirului, cu hramul Sf. Gheorghe, este ctitoria sa. Hotelul Traian a fost ridicat din banii aceluiasi personaj. A fost înmormântat în cavoul unchiului său, Alecu Manoli Sturzesco. Astăzi, cavoul familiei Sturzesco nu mai există. Pe acel loc sunt îngropați membrii unei alte familii. Portretul lui Scarlat Pastia, pictat de C.D. Stahi în 1909, se află în colecția Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, vezi Sorin Iftimi, *Considerații privitoare la galeria de portrete a Muzeului Universității din Iași*, în *Historia Universitatis Iassiensis*, I/2010, p. 227.

¹⁶ Institutul Duvignau de pe Rue Rennes, 157 și nu 137, fondat în anul 1849 de un politehnician, Jean-Victor Duvignau de Lanneau, vezi *La famille Olivier*, în <http://parisvelocipedia.fr/index.php/histoire/la-famille-olivier> (accesat la 4 august 2015).

*Professor Dimitrie Alexandresco: a lifetime and
some unpublished family letters*

~ Abstract ~

Keywords: *Dimitrie Alexandresco, family letters, jurist, Department of Civil Law.*

This study is dedicated to the life of University Professor Dimitrie Alexandresco. Born in Iași, he left to study abroad in Paris, France. There, he first enrolled at the „Henri-IV” High-School, then at the Law School in Sorbona and later at the Law School in Paris. After obtaining his Law Degree, he returned home where he practiced law and filled a number of different positions in the Romanian legal system. Apart from achieving other honors, he became a professor for the Department of Law in Iași, being one of the most remarkable among its fellows. Alexandresco got involved in politics as well, representing the interests of the conservative intellectuals in Iasi. He became known in Europe thanks to his works. His most important one, published in 11 volumes, is called “The Theoretical and Practical Explanation of Romanian Civil Law” (“Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil român”) and is still relevant to this day. He was also Dean of the Department of Law in Iași for four times, although he died before he could finish his final mandate. He lived almost his entire life in Iași and was always preoccupied by the future of this city. He distinguished himself through his goodwill and his vast knowledge concerning international law. There have been works written already about the activity of this particular university professor, but none using archived documents. Thereby, through the use of a new documentary material, this study brings new information to light and helps rectify past mistakes. As an example, Dimitrie Alexandresco was not born on the 1st-4th of October, 1850 as it was believed up until now, but rather on the 8th of August, 1851. This date has been confirmed by a document kept in the French Archives as well as by two others kept in the Archives of Iași. By analyzing all of the stages of this man’s career, this study aims to clear up any confusion there might be in the information present at this date. Another example could be the fact that there are no works or studies about the family of Alexandresco, while information regarding his wife and children is presented here. Finally, the publishing of 21 remarkable letters, found at BCU Iași, brings new data regarding the life of the Romanian students in Paris.

*Corina Leon-Sombart și Garabet Ibrăileanu.
Confidențe epistolare*

Lăcrămioara CHHAIA

Cuvinte-cheie: *femei și diaspora, Corina Leon-Sombart, corespondență, prietenie literară, Garabet Ibrăileanu, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași*

În colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași se păstrează 30 de scrisori și cărți poștale primite de Garabet Ibrăileanu de la Corina Leon-Sombart, în perioada 1911-1931¹. Corespondența, de o cutremurătoare natură și sinceritate, întregeste portretul intelectual al Corinei Leon (1893-1970)², cea de-a doua fiică a doctorului Nicolae Leon (1862-1931), nume cu rezonanță în viața academică ieșeană, profesor la Facultatea de Medicină din Iași, rector al Universității, fondatorul primului laborator de parazitologie, întemeietorul învățământului și cercetărilor românești de parazitologie.

De la părintele său, frate după mamă cu Grigore Antipa³, format la școala germană a savantului Ernst Haeckel, Corina a moștenit

---

¹ Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași (în continuare: BCU Iași), fond Ibrăileanu, Arh. 69 (18 scrisori, 4 cărți poștale, 3 cărți de vizită), Arh. 151 (1 carte poștală), Arh. 199-11 (4 cărți poștale), dintre care doar o singură carte poștală este publicată în *Scrisori către G. Ibrăileanu*, vol. 4, editat de Mihai Bordeianu, București, Editura Minerva, 1982, p. 113.

² În studiile despre familia Leon și familia Sombart publicate de cercetători, anul morții Corinei Leon diferă. În lucrarea *Tinerete în Berlin 1933-1943* (traducere în limba română, București, Univers, 1999), Nicolaus Sombart precizează că vizitează România în 1971, după decesul mamei sale, Corina Sombart. Alți cercetători menționează că anul morții ar fi 1967.

³ Pentru mai multe informații, vezi Ștefan Negrea, *Pe urmele lui Grigore Antipa*, București, Editura Sport-Turism, 1990; Iorgu Petrescu, *Momente dramatice din istoria Muzeului*

aviditatea pentru lectură, pentru cunoaștere, o minte sprintenă și înclinații artistice. Pe distinsul profesor universitar colegii îl caracterizau ca fiind „un inspirat al muzelor literaturii”⁴, „un mare apologet al vieții sub toate formele ei, un iubitor de tot ce-i soare, culoare, poezie, avânt tineresc, în natură și în oameni”⁵. Întrebat ce face toată ziua, profesorul răspundea: „scriu, cetesc [...] în cetit găsesc cea mai desăvârșită satisfacție”⁶. Prin tatăl său, Corina venise în contact cu scriitorii de la Viața Românească, cu precădere îl cunoscuse pe Garabet Ibrăileanu, de la care împrumuta cărți și cu care avea lungi discuții literare: „am impresia că sunt încă la curent cu o latură din preocupările mamei, citind regulat Viața Românească. E așa de interesantă pentru mine să stau astfel de vorbă cu atâția cunoscuți și prieteni [...], răsfoind paginile acestei reviste pe care o iubesc ca pe o bună prietenă ce mi-aduce vești din patria și orașul meu natal!”⁷.

Corina N. Leon, studentă la universitatea ieșeană, fusese remarcată de Dimitrie Gusti, pe vremea când acesta profesa la Iași. În volumul colectiv *Studii sociologice și critice*, Iași, 1915 este cuprins și un studiu al remarcabilei studente⁸. Dacă ceilalți frați⁹ moșteniseră înclinația spre

---

Național de Istorie Naturală „Grigore Antipa” la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, în *Studii și comunicări/DIS*, VI, 2013, p. 81-107; Robert Păiușan, *Familia Sombart și Familia Leon*, în *Revista istorică* (serie nouă), XXI, nr. 5-6, 2010, p. 555-566.

⁴ Dr. M. Plătăreanu, postfață la N. Leon, *Note și amintiri*, București, Editura Cartea Românească, 1933.

⁵ *Lumea*, 7 octombrie 1931.

⁶ *Lumea*, 8 octombrie 1931.

⁷ Scrisoare din 17 martie 1926.

⁸ Henri H. Stahl, *Școala monografiei sociologice*, în *Arhiva pentru știință și reformă socială*, XIV, 1936, București, Editura Institutului Social Român, p. 1130-1165, *apud* Zoltán Rostas, *Monografia ca utopie. Interviuuri cu Henri H. Stahl*, București, Editura Paideia, 2001.

⁹ Rămas văduv la 39 de ani, dr. Nicolae Leon nu s-a mai recăsătorit și a fost preocupat să dea copiilor o aleasă educație: Lucia (Lucica), profesor, căsătorită cu profesorul Ioan Borcea; Ion (Willy), avocat; Gheorghe (George, Georgică), economist, profesor la universitatea clujeană până în 1934, apoi la Universitatea din București, membru PNL, ministru de finanțe, ministru al economiei, întemnițat la Sighet (1946-1955); Nineta (Elena), căsătorită cu ministrul Virgil Alimăneșteanu; Nicolae (Nicolăiță), medic. Pentru mai multe detalii, vezi N. Leon, *Amintiri*, vol. 1-3, Iași, Viața Românească, 1922-1927;

cercetarea științifică, iar sora mai mare, Lucia, căsătorită cu Ioan Borcea¹⁰ urmasse modelul tatălui, ajungând șef de lucrări la universitatea ieșeană, Corina moștenise de la părintele său deopotrivă înclinația spre cercetarea științifică¹¹ și pasiunea pentru literatură¹²: „Astă vară am fost o lună în pădurile Turingiei care amintesc mult peisajul munților Neamț și de aceea am răscolit mereu amintirile copilăriei și adolescenței. Poezia, însă, care mă îmbăta altădată în fața unui plop sunător bătut de vânt, sau a unui stog de fân pe o noapte cu lună, sau la murmurul unei păduri de stejar mă lasă astăzi trează și aceasta este cea mai mare pierdere ce mi-a adus-o bătrânețea. Eu mă consolez de multe ori zicându-mi că natura aici este lipsită de elementele care dădeau farmecul naturii în țara mea (nebunie!) legate de obiceiurile și viața poporului nostru și că desigur o fântână cu cumpănă de exemplu ar putea aduce o asemenea schimbare. Ce voi simți când voi asculta încă o dată clopotele Mrii Neamțului?”¹³

Dorul de locurile natale o va urmări toată viața pe Corina Leon. Cu toate că avea în față o carieră promițătoare, studentă fiind, se va căsători cu prietenul tatălui ei, sociologul german Werner Sombart¹⁴, cu

---

Ștefan Negrea, *Contribution à la connaissance de l'origine de Grigore Antipa*, în *Travaux du Museum National d'Histoire Naturelle « Grigore Antipa »*, vol. XXXIV, 15 nov. 1994, p. 487-490; Alexandru Marinescu, *Profesorul dr. doc. Virgil Nitzulescu, despre Nicolae Leon*, în *Studii și comunicări /DIS*, VII, 2014, p. 223-255.

¹⁰ Ioan Borcea (1879-1936), profesor de zoologie descriptivă la Universitatea din Iași, întemeietorul hidrobiologiei în România. A cercetat fauna Mării Negre și a pus bazele școlii românești de oceanologie, înființând în 1926 Stațiunea zoologică marină de la Agigea, al cărei director între anii 1940-1942 este soția acestuia, Lucia Leon Borcea.

¹¹ Corina N. Leon, *Sociologia ideilor-forțe după Fouillée*, extras din *Lucrările Seminarului de sociologie și etică al Facultății de litere și filosofie din Iași*, Iași, Institutul de Arte Grafice N.V. Ștefăniu, 1915, 15 p.

¹² Profesorul N. Leon mărturisește în *Amintiri* (vol. 2, Iași, Viața Românească, 1925, p. 89) că vedea în fiica lui cea mică o „distinsă scriitoare”, lucru care nu s-a adeverit; în schimb, înclinațiile artistice ale Corinei Leon au fost moștenite de copiii ei.

¹³ Scrisoare din 24 octombrie 1927.

¹⁴ Werner Sombart (1863-1941), economist și sociolog german, profesor la universitățile din Breslau și Berlin. A avut 4 fete din prima căsătorie cu Felicitas Genzmer (1866-1920). În 1922 se căsătorește cu Corina Leon, cu care a avut 2 copii, un fiu, Nicolae/Nicolaus (n.

30 de ani mai în vârstă decât ea. Profesorul Sombart, așa cum îl descrie unul dintre studenții săi, era fascinant, o combinație între om de lume și artist, cu o clasică luciditate. După căsătorie, Corina Leon va pleca în mare grabă în Germania unde va încerca să se adapteze la noua viață. Călătorește mult, în Franța, Elveția, Anglia, trimițându-i mentorului ei, profesorul Ibrăileanu, cărți poștale din locurile vizitate: „Precum ați constatat din numeroasele mele cărți poștale, am fost o lună în Anglia și în sudul Franței: o călătorie foarte interesantă și bogată în impresiuni [...] și v-aș povesti ceasuri întregi fragmentele frumoase adunate de prin locurile cele mai iubite și nimic nu m-ar putea opri din povestire, nici ora mesei, nici ciocăniturile în ușa, nici vizita prietenilor de la Viața Românească, nimic, absolut nimic!”¹⁵

Refugiul și-l găsește în lectură, Werner Sombart deținând o impresionantă bibliotecă. Apartamentul în care locuiau devenind neîncăpător, familia Sombart se mută într-o vilă din cartierul berlinez Grunewald¹⁶ care fusese cumpărată cu sprijinul financiar al familiei Leon¹⁷. Tot din lipsă de spațiu, câțiva ani mai târziu, Sombart a vândut biblioteca (30.000 de volume și 50 de titluri de revistă) Universității din Osaka, păstrând doar vreo 6.000 de volume care, din nefericire, au fost distruse de bombardamentele din timpul celui de-al doilea război mondial¹⁸. Din depărtări, prin intermediul scrisorilor, Ibrăileanu îi ghida lecturile: „Vă mulțumesc

---

1923) și o fiică, Ninetta (n. 1925). Pentru mai multe informații, vezi studiul lui Bernhard vom Brocke, Werner Sombart, *Capitalism – Socialism – His Life, Works and Influence since Fifty Years*, în *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, vol. 33, nr. 1, 1992, p. 133-142.

¹⁵ Scrisoare din 16 ianuarie 1928.

¹⁶ Renumit cartier berlinez, în apropiere de pădurea cu același nume, care făcea parte din districtul Wilmersdorf. Aici au locuit o seamă de personalități, între care pot fi amintiți Berthold Auerbach, Werner Sombart, Max Planck și Lion Feuchtwanger.

¹⁷ Conform unor însemnări manuscrise rămase în arhiva familiei, citate de Clara (1891-1972), fiica cea mare a lui Werner Sombart, căsătorită cu dr. Hans Creutzfeldt, profesor de psihiatrie la Kiel, casa ar fi fost obținută cu sprijinul financiar al familiei Leon (vezi studiul citat mai sus).

¹⁸ În *Tinerețe în Berlin 1933-1943*, Nicolaus Sombart mărturisește că în 1989, când a ținut cursuri la Universitatea din Osaka, a vizitat biblioteca de care își amintea plin de emoție.

mult pentru cărțile recomandate pe care le voi comanda pentru Crăciun. Dar m-ai înțeles falș că voiam numai literatură franțuzească, din contra cea rusească mă interesează și pe mine mai mult ca toate celelalte, așa că primesc bucuros recomandații și în această direcție”¹⁹ sau purtau împreună discuții despre scriitorii momentului (Ionel Teodoreanu, Mihail Sadoveanu, Lucia Mantu), Corina Leon făcând mereu aprecieri foarte personale despre opera acestora: „De câte ori citesc articolele matală, simt aceeași afinitate de gândire, *mutatis mutandis*, care m-a atras totdeauna către venerabilul meu prieten. De curând m-au încântat rândurile scrise asupra lui Panait Istrati care corespundeau complet aprecierilor mele. [...] Când citesc o carte de Panait Istrati devin un copil lacom și rău crescut înaintea unei farfurii cu prăjituri gustoase. Înghit pe nerăsuflăte, înecându-mă aproape, dar nimic nu mă hotărăște să întrerup lectura”²⁰.

Din majoritatea scrisorilor se degajă dorul de prietenii lăsați în urmă: „Vedeți dar că prietenia cea mai durabilă și cea mai atrăgătoare în bătrânul meu oraș își are originea în strada Coroi. Trăiască prelungirea ei și în strada Buzdugan!”²¹ sau dorul de locurile natale: „Mi-e atât de dor de Iași, de praful de pe Lăpușneanu; aci vara, deși de două săptămâni e o căldură tropicală, n-are niciun haz, fără colb, fără asfaltul găurit [...]. Dar mănăstirea Neamțului, aceea n-o găsesc nicăieri!”²². Singură într-o lume nouă, rămasă fără reperele pe care le iubea, Corina Leon a trebuit să se reinventeze. Personalități ale vremii, artiști (între care și Sergiu Celibidache), aristocrați (printre care se număra și contele Hermann von Keyserling, reputat filosof al culturii), diplomați (ambasadorii Franței și Italiei) au frecventat casa familiei Sombart din Berlin. Corina, o femeie frumoasă, foarte cultivată și cosmopolită, descendentă a unei vechi familii de boieri și intelectuali români, era renumită pentru

¹⁹ Scrisoare din 21 noiembrie 1927.

²⁰ Scrisoare din 17 martie 1926.

²¹ Scrisoare din 24 octombrie 1927.

²² Scrisoare din 13 iulie 1923.

salonul²³ ei, care de-a lungul anilor l-a fermecat și pe tânărul Sombart: divanul acoperit cu perne, fotolii adânci, draperii lungi, fețe de masă din borangic brodate, întreaga atmosferă ducând cu gândul la un colț de rai²⁴. Tânăra doamnă Sombart și-a făurit o lume a ei, a descoperit alți prieteni și a revărsat dragoste nețărnută asupra copiilor: „În schimb copiii e ceva divin, recapeți dreptul de a te juca fără a fi ridicol și suspectat de senilitate și cum eu am o mare înclinație pentru joc, trei ceasuri pe zi le dedic copiilor. Sunt doi copii vioi și voinici cu care nu mi se urăște niciodată. Mai că sunt convinsă că eu am descoperit că sentimentul către copii e singurul care nu e supus legii istorice, fiind unicul sentiment care nu cunoaște scădere, ci numai sporire, îmbogățire cu elemente noi”²⁵.

Dincolo de plenitudinea noii vieți, de lecturi, descoperiri intelectuale și reinventări ale eului, din toate scrisorile răzbate strigătul nostalgic după un timp trecut, oprit în loc, fără posibilitate de întoarcere: „Mă gândesc tot atât de des la vremea când băteam la fereastra din strada Coroi zilnic și orele petrecute împreună fac parte din cele mai frumoase amintiri din vechiul și iubitul meu Iași...”²⁶. „Aș avea mare gust astăzi să-ți fac o vizită, să fumez câteva țigări, să răscolesc biroul și

---

²³ Cu inteligență, rafinament și stăpânind admirabil arta conversației, Corina Sombart își întreținea oaspeții în cele două saloane, unul verde, mai mare și un altul roșu, mai mic. Erau cam o sută de persoane care frecventau casa Sombart: André German, fondatorul Crédit Lyonnais Bank, Eugène Susini, directorul Institutului Cultural din Berlin, ambasadorii Pierre de Margerie și soția sa Ysabelle, André François-Poncet, Vittorio Cerruti (ambasadorul italian în Germania) și soția sa Elisabetta, colegii profesorului Sombart – Carl Schmitt, Jens Jessen și Karl August Emge. Cei prezenți serveau ceai și purtau lungi discuții despre teatru, literatură, istorie sau politică (*apud* Fabrice d’Almeida, *High Society in the Third Reich*, translated by Steven Rendall, Cambridge, Polity Press, 2008, p. 142; cf. Nicolaus Sombart, *Tinerete în Berlin 1933-1943*).

²⁴ „Ce sunt și ce știu, datorez bibliotecii tatălui meu și salonului mamei mele”, mărturisește, în cartea *Tinerete în Berlin 1933-1943*, Nicolaus Sombart (1923-2008), sociolog, profesor la Freie Universität din Berlin, atașat la Consiliul Europei de la Strasbourg.

²⁵ Scrisoare din 17 martie 1926.

²⁶ Scrisoare din 15 octombrie 1927.

biblioteca și să povestesc multe, multe de tot. Dar nu se poate. Păcat, păcat!”²⁷

Correspondența întreținută de cei doi prezintă o deosebită valoare documentară, istorică și estetică. Nefiind destinată publicității, în majoritatea cazurilor, scrisoarea pune lectorul în legătură nemijlocită cu autorul. Scrisorile²⁸ Corinei Leon-Sombart, poetice de multe ori, trebuie puse în concordanță cu memoriile lui Nicolaus Sombart. Ele întregesc portretul intelectual al autoarei și desenează tabloul unei epoci.

*

Materialul a fost transcris în ortografia actuală, lăsând neschimbate anumite particularități specifice și importante pentru cercetător, care îl definesc pe autorul scrisorilor. De asemenea, neologismele au fost lăsate neschimbate, dorind să dăm la lumină un text plin de acuratețe. Sublinierile din text aparțin autorului, precum și scrierea cu majusculă și punctuația. Cuvintele prescurtate au fost completate între paranteze drepte, iar la scrisori, pentru o redare cât mai fidelă a originalului, s-au menționat filele. Am folosit caractere cursive pentru titlurile operelor care nu erau marcate în text.

Aducem mulțumirile noastre, și pe această cale, doamnei Elizabeth Sombart²⁹, care a avut amabilitatea de a ne acorda permisiunea să publicăm textul scrisorilor.

²⁷ Scrisoare din 22 ianuarie 1924.

²⁸ Alte scrisori ale Corinei Sombart sunt publicate în ediția lui Martin Tielke, *Schmitt und Sombart: der Briefwechsel von Carl Schmitt mit Nicolaus, Corina und Werner Sombart*, Berlin, Duncker & Humblot, 2015.

²⁹ Elizabeth Sombart, pianistă franceză, fiica lui Nicolaus Sombart și a Thamarei Khoundadze și nepoata Corinei Leon-Sombart. A început studiul pianului la vârsta de 7 ani la Strasbourg, avându-i ca maștri pe Bruno-Leonardo Gelber, Peter Feuchtwanger, Hilde Langer-Rühl și Sergiu Celibidache. A concertat pe toate scenele lumii. Bogată activitate umanitară prin Fundația Résonnance pe care a creat-o în 1998 și care are o filială și în România.

1.

Bilet

Destinatar: Domnului G. Ibrăileanu, Str. Lascăr Catargi 12, Loco

Iași, str.[ada] Butu 28 [strada N. Gane], 9/X.1911

Stimate Domnule Ibrăileanu,

Am cetit sau mai bine, am savurat cartea lui Caro³⁰ care a corespuns cu prisosință așteptărilor mele. Vă mulțumesc încă o data și vă rog să primiți expresia sentimentelor cele mai distinse,

Corina Leon

2.

Scrisoare

Destinatar: Domnului Prof.[esor] Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi

[Nedatată]

Stimate Domnule Ibrăileanu,

Dacă nu mă înșel că „Idiotul” lui Dostoievski figurează în biblioteca matală și dacă nu te deranjează prea mult să-l găsești, te rog foarte mult să mi-l împrumuți pentru o zi căci aș vrea să utilizez un pasaj pentru psihologie.

Cu mii de mulțumiri și tot atâtea salutări,

Corina Leon

P.S. O rog pe Maricica³¹ să-mi dea tot pentru o zi poveștile de Andersen.

---

³⁰ Elme-Marie Caro (1826-1887), filosof și critic literar francez.

³¹ Maricica Ibrăileanu, născută în 1902, este unicul copil al lui G. Ibrăileanu și al Elenei Carp.

3.

Bilet

Destinatar: Domnului G. Ibrăileanu, Str.[ada] Lascăr Catargi

[Strada] N. Gane 28, 4/II.1912

Stimate Domnule Ibrăileanu,

Îmi permit iarăși, pentru ultima dată însă, să apelez la amabilitatea Dumneavoastră. Nu găsesc nicăieri „Les Eaux printanières”³² decât tradusă prost în românește. Cum vreau însă să profit de faptul că timpul a șters mare parte de detalii și s-o recitesc, vă rog să mi-o dați pe-a D[umnea]voastră cu promisiunea că vă o înapoiez în două zile. // [verso] Primiți, vă rog, expresia sentimentelor cele mai distinse. Mulțumiri anticipate,

Corina Leon

4.

Bilet

Destinatar: D[omnu]lui G. Ibrăileanu, Viața Românească

[Nedatat]

Stimate Domnule Ibrăileanu,

Vă mulțumesc din suflet pentru delicioasele momente ce mi-ați oferit, procurându-mi cartea și pentru deosebita atențiune de a fi cercetat de ea.

Respectuoase salutări,

Corina N. Leon

---

³² Romanul lui Ivan Turgheniev, *Apele primăverii*, traducere în limba română de I. Constantinescu-Delabaia, București, Minerva, 1910.

5.

Carte de vizită [Corina N. Leon, Str. N. Gane 28]

Destinatar: D[omnu]lui Profesor Dr.³³ G. Ibrăileanu, În Oraș

[Nedatată – probabil 1912]

Stimate Domnule Ibrăileanu,

Vă mulțumesc din suflet pentru toată bunăvoința a D[umnea]-voastră relativ la ce v-am rugat; vă mărturisesc că interesul ce ați avut m-a consolat pe jumătate de tristețea că nu merg la mănăstire. Dar eu tot sper.

De cărțile ce erau la mine, nemaivând nevoie, vi le înapoiez (împreună cu cărțile de Sadoveanu ce erau la papa) pentru care vă mulțumesc mult.

Respectuoase salutări,

Corina N. Leon

Corina Leon folosește cartea de vizită a tatălui său: Prof. Dr. N. Leon, Decanul facultății de medicină.

6.

Carte de vizită [Corina N. Leon]

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[ofesor] Dr. Ibrăileanu, Lascăr Catargi 12

[Nedatată – probabil 1912]

Corina N. Leon roagă pe D[omnu]l Profesor Ibrăileanu s-o ierte (cu toate că a pierdut orice speranță) că a întârziat atât cu trimiterea cărților și să primească alături de mulțumirile sale cele mai respectuoase salutări.

Corina N. Leon

---

³³ În 1912 G. Ibrăileanu își ia doctoratul cu teza *Opera literară a d-lui Vlahuță*, tipărită într-un număr restrâns de exemplare la Tipografia „Dacia” P. & D. Iliescu.

P.S. Acest mizerabil om, care având o considerabilă influență asupra inteligenței cetitoare, se vede nevoită a se retrage de la examenele din sesiunea prezentă!

Corina Leon folosește cartea de vizită a tatălui său: Prof. Dr. N. Leon, Decanul facultății de medicină.

7.

Scrisoare

Destinatar: Domnului Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Lascăr Catargi 12, Loco

[Nedată – probabil 1915]

Mult stimat Domnule Profesor,

Împrejurările mă împing de a mă adresa iarăși Dumneavoastră pentru o carte; vă rog să mă iertați că-mi permit această mult repetată apelare, căci o fac cu gândul că atunci când lucrul v-ar deranja mă veți refuza. E vorba de o lucrare critică a lui Lichtenberger³⁴ „Le jeune Goethe”, pe care vă rog să mi-o dați pentru câteva zile, atunci când figurează printre cărțile D[umnea]voastră.

Cu această ocazie, vă urez o frumoasă întrebuințare a zilelor de vacanță și vă rog să primiți respectele mele.

Îmi place să cred că odată cu întoarcerea din Veneția³⁵, sau chiar din Berlin v-ați întors // [p. 2] cu o mai bună dispoziție, ceea ce o ameliorează și pe a mea întrucâtva.

Corina N. Leon

---

³⁴ Henri Lichtenberger (1864-1941), germanist francez.

³⁵ În primăvara anului 1904, Elena Ibrăileanu o însoțește pe cumnata sa Zoe (Zulnia) Carp în Elveția pentru a-și îngriji sănătatea. Ibrăileanu o urmează, prilej pentru ca familia reunită să facă o excursie pe itinerarul Veneția-Milano-Lacul Como-Lugano-Lucerna-Zürich-München-Salsburg-Viena-Cernăuți, ajungând la Iași la sfârșitul lunii mai (cf. *Amintiri despre Ibrăileanu*, vol. 2, Iași, Junimea, 1976, p. 208-218). Altă călătorie în interes medical o face Ibrăileanu în primăvara anului 1915 la Breslau, trecând și prin Berlin.

8.

Carte de vizită

Destinatar: Domnului G. Ibrăileanu

[Fără plic, nedatată]

Corina N. Leon – cu mulțumirile sale.

9.

Carte poștală [Grigorescu, *Păstorîța*]

Destinatar: Domnului Profesor Garabet Ibrăileanu, Iași, Str.[ada] Coroi

[9 iunie ? – data poștei neclară]

Cu cele mai afectuoase salutări și bune amintiri matală și urări de bine D[oam]nei Ibrăileanu o sfântă Elena.

C. Leon

10.

Carte poștală [Weimar Großherzogliches Schloss]

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi, Iași, Rumänien

Weimar, 20.III [21.4.1922 – data poștei]

Am primit scrisoarea matală în jurul plecării și am fost veselă ca înainte de a pleca la mănăstire! Voi răspunde bineînțeles lung, lung. Deocamdată trimit o caldă și prietenoasă salutare din Weimar unde am venit să vizitez casa lui Goethe și să trăiesc puțin din vremurile trecute.

De aci plec la Jena pentru vreo două zile în amintirea tinereții lui papa³⁶.
După cum vedeți prezentul meu îmi oferă cam puțin!

Cu nestrămutată prietenie,

C. Leon

11.

Scrisoare

Expeditor: C. W. Sombart, Rüdesheimerplatz 10, Berlin

Destinatar: D[omnu]lui G. Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi, Iași, Rumänien

Kiel, 24.XII.[19]22

Mult stimat și iubite prietene,

Și acum regret faptul că am fost oprită să viu să-mi iau ziua bună de la mata și familie, dar spre sfârșit s-au îngrămădit atâtea lucruri neprevăzute între care și natura acaparantă a soțului meu încât nu am mai putut să viu să te văd. Întrucât privește nenumăratele cadouri de nuntă care trebuiau să le ridic: Hogaș, Călugărul etc., îmi rezerv dreptul pentru cea mai apropiată ocaziune!

După cum îți povestisem anticipat, plecând din țară am prelungit întoarcerea acasă oprindu-mă prin toate capitalele: București, Cluj, Budapesta, Vienna, Praga etc. În toate orașele străine a ținut W. Sombart conferințe urmate de mult succes. Budapesta mi-a plăcut mult cu clădirile sale mărețe cu străzile lungi și drepte // [p. 2] și totul nou ca o pădure de ciuperci după o ploaie; nimic nu vorbește de trecut, nimic de o cultură; în schimb Vienna în mijlocul unei vieți moderne cu

---

³⁶ În 1884, N. Leon pleacă la Jena ca să studieze științele naturale. Aici lucrează în laboratorul naturalistului Ernst Haeckel (1834-1919), căruia i se datorează legea fundamentală a biogenezei, și al embriologului Oscar Hertwig (1849-1922). Tot la Jena vor studia și doi dintre copiii lui N. Leon, reputatul economist Gh. N. Leon și doctorul Nicolae Leon.

străzile cu vitrinele împodobite cu tot ce moda a inventat ieri, ți se deschid perspective pe străzi lăturalnice, cu fațade de palate baroc și statui vorbind de un trecut îndepărtat și fântâni și turnuri de catedrale, toate scoțându-te încet din viața zgomotoasă și pestriță care se desfășoară în jurul tău și introducându-te încet în viața trecută a unui popor cu cultură. Două zile îți ajung pentru Budapesta, o lună e insuficientă pentru Vienna.

Părăsind aceste două orașe care au avut amândouă farmecul noului în plus, am intrat în Praga, cunoscutul și favoritul meu oraș. Ți-am vorbit deja anul trecut mi se pare de adâncă impresie care mi-a lăsat-o, căci dacă la Wiena descopăr ici și colo rămășițele trecutului, aci le găsești grupate așa că te pierzi cu totul într-o altă lume. Trăiești în atmosfera // [p. 3] religioasă a Evului Mediu; întâlnești pe poduri sfinții împietriți, te plimbi pe ulițele unde negustorii fabricau piatra filosofală, te așezi la masa unde se întruneau meseriașii și multe, multe despre care nu-ți mai povestesc.

Din Praga am plecat la Brünn [Brno] un orașel studențesc din Cehoslovacia unde iarăși a ținut o conferință și de acolo în Berlin. Din punct de vedere economic dacă te interesează, viața cea mai scumpă ținând seama de valută e în Vienna și Praga și cea mai ieftină în Germania. Am plătit un drum de 4 ceasuri în Cehoslovacia cu 30000 mărci iar același drum în Germania cu 1000 mărci! Căile ferate e ce-i drept tot ce-i mai ieftin în Germania, e drept, dar alt exemplu: cu prețul unei fripturi în Cehoslovacia trăiești două zile în Germania. // [p. 4] Dar cum nu știu să ai intenția să faci vreo călătorie în curând, încetez cu aceste povestiri. Voiajul a fost f.[oarte] interesant și bogat, dar tot atât de obositor așa că am fost f.[oarte] mulțumiți când am descins în căminul conjugal! Odată însă ce am pășit pragul casei, am devenit doi burghezi cu unica preocupare de a-și aranja un apartament confortabil și simpatic și aproape o lună de zile am neglijat orice preocupări mai

înalte pentru acest sublim scop. Adică teatre, adică reviste, adică articole; doar un program de cabaret mai avea un farmec pentru doi oameni obosiți de muncă fizică. Dar într-o lună am scos un cosmos din haosul în care intrasem și după ce am savurat cu intensitate plăcerea creațiunii, admirând câteva zile // [p. 5] la șir reușita noastră operă ne-am făcut din nou bagajele și am pornit-o la Kiel, unde suntem de trei zile și unde am venit să petrecem crăciunul în familia soțului meu. De aici îți scriu această scrisoare după a cărei lungime poți aprecia regimul de lenevie în care mă delectez. Din nenorocire nu-l pot prelungi decât după sărbători când mă întorc în Berlin unde stau iarăși două săptămâni și apoi plec la munte. Sper ca în acest interval să primesc o lungă scrisoare de la mata cu multe noutăți despre mata, despre Iași, despre țară ca un bun prieten care se înduioșează față de o îndepărtată prietenă care suferă de dor și nostalgie.

Și ca să ajung la ceea ce te interesează mai presus de aceste neînsemnate // [p. 6] confesiuni, bărbatul meu persistă în intențiunea de a da un articol³⁷ pentru *Viața Românească*, cam peste o lună după sărbători și pot să ți-l promit cu siguranță. Am uitat însă ce onorar ai propus și de aceea te rog să mi-l spui pentru a putea să-l decid mai ușor să-l începă. Mă recunoști? Ce să faci? Crezi că e ușor să trăiești cu mărci în Germania de azi! Dar bineînțeles nu vreau să fac nicio combinație. Și oricare ar fi onorariul articolul tot îl primești, vreau musai să am o idee.

Viața Românească nu am primit-o încă, deși mi-ai promis-o și încă gratis și acum după ce am cheltuit abonamentul cu acadele după cum m-ai sfătuit îmi vei spune că nu mai poți. Nu-i nimic voi găsi un alt fond și mă voi abona în orice caz.

Te văd de aci cum ajungând la sfârșitul scrisorii, rămâi dezamăgit! Ce-ți promisese cu lungimea ei și ce găsești în schimb. Altă dată,

---

³⁷ În revista *Viața Românească* nu sunt publicate articole semnate de Werner Sombart.

bunul meu prieten, alte noutăți mai obiective, mai atrăgătoare. Deocamdată te las, salutându-te cu multă prietenie

Corina

12.

Carte poștală [F. von Lenbach³⁸, *Studienkopf*]

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi, Iassy, Rumänien
Berlin, Hindenburgstr.[asse] 66 [13.6.1923 – data poștei]

Iubite Domnule Ibrăileanu,

Aș dori din suflet să scriu o lungă scrisoare, nu îndrăznesc însă de frică că m-ai izgonit deja din rândul prietenilor după o atât de lungă tăcere. Și câte aș avea totuși de povestit!

Mă limitez a vă trimite cele mai calde salutări în speranța să-mi recâștig cât mai curând locul pierdut. Și atunci vești mai detaliate. Cu nestrămutată prietenie,

Corina Leon

13.

Scrisoare

Expeditor: C. Sombart, Rüdesheimerplatz 10, Berlin – Wilm.[ersdorf]

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi, Iași, Rumänien
Berlin, 13.VII.[1]923, Rüdesheimerplatz 10, Wilmersdorf

Mult stimatul și iubitul meu prieten,

De multă vreme nu am mai stat de vorbă și dorul nu pot spune că mi-a lipsit, dar ultima scrisoare am găsit-o scurtă și rece, ceea ce m-a

---

³⁸ Franz von Lenbach (1836-1904), pictor german.

înrăstătat și am tot așteptat să vie o reparație postumă dar basta, m-ai uitat complet. Și mai vorbești încă de fidelitatea prieteniei la bărbați și multe alte fraze goale.

În viața mea s-au petrecut multe de când ne-am despărțit, dar cel mai însemnat eveniment e desigur sosirea unui fiu, cu numele de Nicolai, care a fost și el una din cauzele care m-au împiedicat să-ți scriu. Aș fi avut chiar prilejul să-ți trimit un articol pentru „Revista Revistelor” // [p. 2] asupra unui articol [al] prof.[esorului] Herkner³⁹ (e prof.[esor] de econom.[ie] pol.[itică] la care am lucrat eu în seminar asupra lui Simmel⁴⁰) care a făcut o mare gălăgie în întreaga Germanie. El e autorul cărții „Arbeiterfrage” și a fost o viață întreagă prietenul clasei muncitoare. Deodată însă se declară contra ei arătând că o mare parte din mizeria actuală a Germaniei e datorită pretențiilor nemăsurate de salariu ale lucrătorilor care contribuie în mod decisiv asupra scăderii productivității și că salariile actuale depășesc cu mult necesitățile reale ale lucrătorilor. Dojenește apoi pe lucrători de lipsă de patriotism și în urmă îi amenință că dacă până aci cea mai mare parte din succesul ce l-a câștigat clasa muncitorească în lupta purtată contra patronilor este datorit concursului intelectualilor în caz că nu se hotărăște să-și înfrâneze pretențiile, ei vor fi aceia care vor lupta contra ei. // [p. 3]

Cum aceasta e una din chestiile din cele mai discutate astăzi în Germania, cearta între lucrători și întreprinzători, polemizând amândouă prin organe speciale, articolul nu spune nimic nou dar importanța lui stă în faptul că e iscălit de unul din cei mai vechi și mai devotați protectori ai intereselor clasei muncitorești astfel că a adus după dânsul o întreagă literatură de articole. Astfel de lucruri te-ar interesa pentru coada revistei? Sau o scurtă caracterizare asupra savantului Troelsch⁴¹

³⁹ Heinrich Herkner (1863-1932), economist german, profesor universitar și la Berlin (1907-1932).

⁴⁰ Georg Simmel (1858-1918), sociolog și filosof german.

⁴¹ Ernst Troeltsch (1865-1923), filosof și sociolog german.

care a murit de curând? Acum acestea stau deja cu două luni în urmă încât nu mai vin pe tapet, dar te întreb ca gen dacă îți convine?

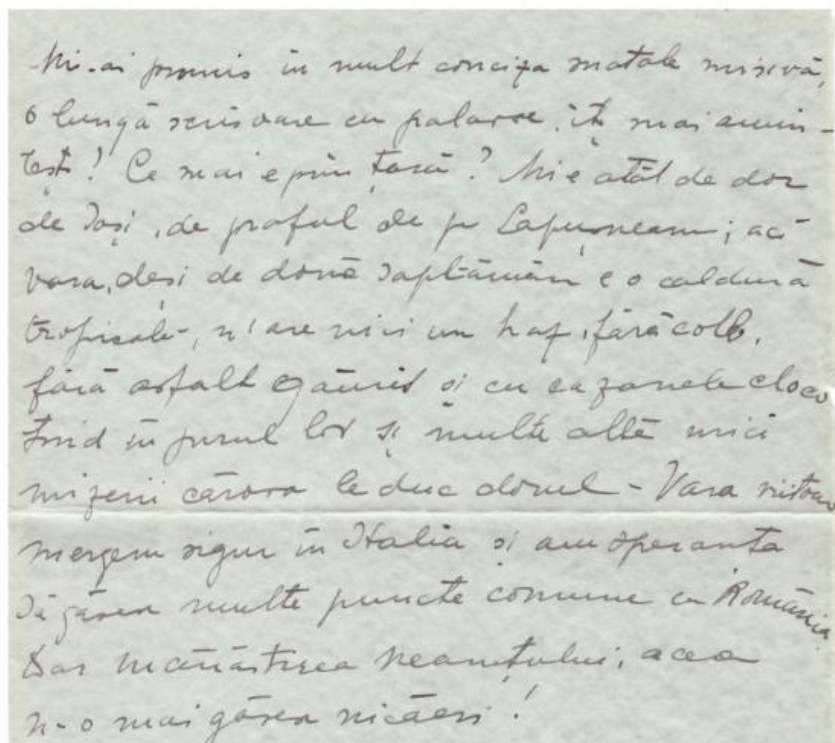
În al doilea rând bărbatul meu îmi pune la dispoziție două articole „Idea // [p. 4] proletismului” sau „Metafizica socialismului modern”. Titlurile sună bombastice dar scrise literar ca toate operele lui. Lungimea articolelor categorisită de mata ca „lungă”. Cred că ar interesa și pe cititorii noștri din România. Răspunde-mi, te rog, imediat ca să încep traducerea odată cu răspunsul. Luna septembrie și ceva din august o petrec la lacul Constantza de unde îți voi scrie în altă ordine de idei. Ești oare la mănăstire⁴²? Sunt tare curioasă să știu ce faci în vara aceasta și cu ce prieteni te întâlnești la mănăstire dacă te duci. Sunt numai curioasă fără a întreba căci știu că nu-mi scrii ca unui bun și vechi prieten în speranța că nu te mai întâlnești cu mine; te previn însă că cel mai târziu în primăvară mă înființez, dacă nu în vacanța crăciunului. // [p. 5] Mi-ai promis în mult concisa matale misivă, o lungă scrisoare cu palavre, îți mai amintești? Ce mai e prin țară? Mi-e atât de dor de Iași, de praful de pe Lăpușneanu; aci vara, deși de două săptămâni, e o căldură tropicală, n-are niciun haz, fără colb, fără asfaltul găurit și cu cazanele clocotind în jurul lor și multe alte mici mizerii cărora le duc dorul. Vara viitoare mergem sigur în Italia și am speranța să găsesc multe puncte comune cu România. Dar Mănăstirea Neamțului, aceea n-o mai găsesc nicăieri!

Te las, scumpul meu prieten, căci am flecărit destul, rugându-te să transmiți cele mai bune salutări D[oam]nei Ibrăileanu și Maricicăi; cu nestrămutată // [p. 6] prietenie,

Corina

---

⁴² Ibrăileanu, ca și alți scriitori, își făcuse un obicei de a se duce vara la mănăstirile din ținutul Neamțului (cf. *Amintiri despre Ibrăileanu*, vol. 2, Iași, Junimea, 1976, p. 169-243).

Fragment de scrisoare, Berlin, 13 iulie 1923.

Sursa: Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași

14.

Scrisoare

Expeditor: C. Sombart, Rüdesheimerplatz 10, Berlin – Wilm.[ersdorf]

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Mănăstirea Văratec, jud.[ețul]
Neamț, RumänienKürhaus, Freienwalde⁴³, 4.VIII.[1]923

Scumpul și stimatul meu prieten,

Dacă e vorba că te afli la mănăstire și stai pe balcon admirând
cetatea Neamțului, atunci vom sta mai lung de vorbă, fiind dat că sunt și⁴³ Bad Freienwalde este o stațiune în apropiere de Berlin, în landul Brandenburg.

eu la pădure și mă îmbat cu parfum de brad sorit după o ploaie răcoritoare. Sunt la o stațiune la două ore de Berlin, unde am venit numai din cauza apropierii pentru a călători mai ușor cu copilul, și cu totul neașteptat am dat peste o uriașă pădure cu părâiașe ascunse, cu poteci șerpuitoare ce-mi amintesc drumurile la Porcov [Pocrov] și Vovidenia⁴⁴ și astfel reîntineresc puțin uitând că nu sunt decât o mamă bătrână. Stau aci încă o săptămână și apoi mă întorc în Berlin din motive foarte plicticoase (nursa copilului mă părăsește pentru două săptămâni) și cum ți-am scris de abia în luna septembrie îmi voi face viligiatura de o lună la lacul Constanța [Constance] unde e o privesc atât de minunată încât îmi e frică să nu încep a scrie versuri; în orice caz va fi un moment // [p. 2] hotărâtor, ori acolo, ori deloc. Din cele spuse până aci, vei deduce ușor că nici aci nici la Constantza nu mă voi ocupa cu traducerea *Metafizicii ideii socialismului modern*, ci voi face totul să-l întreprind și să o termin în intervalul ce stau în Berlin. Poți să scrii că articolul e scris pentru V.[iața] R.[omânească]⁴⁵ (va fi publicat mai târziu în volum) nu ai nevoie să pui însă numele meu.

Mă bucur grozav că te simți așa de bine și regret că nu putem fi împreună; întrucât privește faptul că devii socru, am deliberat mult dacă să mai fiu în corespondență cu mata căci oricum mă compromit și eu puțin, dar m-am gândit că în definitiv și eu sunt soacră prin bărbatul meu!

Toate bunele urări Maricicăi din partea mea și s-o găsesc fericită așa cum doresc.

Eu am îmbătrânit, cum îți poți închipui, mama unui copil de trei luni⁴⁶! Este tare drăgălaș și promite a fi un om mare, cel puțin salvatorul lumii, după formatul capului, după privirea ochilor și după părinți!!! Să nu-ți închipui că-mi dau osteneala de a // [p. 3] fi o mamă mai respon-

⁴⁴ Schituri aflate la mică distanță de Mănăstirea Neamț.

⁴⁵ În revista *Viața Românească* nu a apărut niciun articol semnat de Corina Sombart.

⁴⁶ La 10 mai 1923 se naște primul copil al familiei Sombart, un fiu botezat cu numele bunicului din partea mamei, Neculae/Nicolai/Nicolas/Nicolaus Sombart.

sabilă care caută să facă o apreciere mai obiectivă, mai apropiată de realitate, mă las orbită de dragostea infinită și-l înconjur de o aureolă sclipitoare – așa că până nu-l vezi să nu crezi nimic din ce-ți voi scrie vreodată.

Viața din Germania a devenit cam deprimantă prin starea ei de război în timp de pace; cât ai vrea să te pui la adăpostul evenimentelor politice e imposibil căci starea mărcii o trâmbițează din zorii zilei. Rezultatul e că am devenit o matematiciană de forță și socotesc într-o clipă cu milioane: e destul să cumpăr o pereche de ghete sau o umbrelă sau o pălărie și sunt obligată să fac asemenea socoteli și apoi pentru a aprecia prețul transformarea imediată în punzi sau dolari mi-au agerit grozav mintea. Tot răul spre bine. Aceasta-i atitudinea aceluia care-și mai poate permite aceste cheltuieli, dar majoritatea a încetat de mult de a mai cumpăra altceva decât mâncare.

Îmi spui să-ți trimit recenzii de cărți, cu plăcere o voi face; cetesc acum lucruri // [p. 4] minunate. Max Scheler⁴⁷, filosoful din Köln și un bun prieten al nostru a scos un volum pe care-l cetesc și-l voi putea rezuma. Apoi asupra mișcării tinerimii ar fi iar interesant să scriu ceva, sunt f.[oarte] preparată asupra ei. E un fel de „Sturm und Drang” care bântuie întreaga Germanie, dar sunt așa de leneșă și din nenorocire, nobilul meu soț mă încurajează. E de părere că ceea ce face el e suficient: menajul Sombart și-a împlinit datoriile față de știință și literatură! Are poate dreptate. Altceva ce să-ți mai scriu? Mă voi pune să fumez o țigară minunată, care o păstrez de multă vreme și vom continua conversația în fumul ei parfumat.

Corina

---

⁴⁷ Max Scheler (1874-1928), filosof german. Contribuții în domeniul fenomenologiei, al antropologiei filosofice și al sociologiei cunoașterii. Lucrarea la care se face referire ar putea fi *Wesen und Formen der Sympathie*, 1923.

Cele mai afectuoase salutări D[oam]nei Ibrăileanu și cele mai frumoase amintiri munților Neamțului. C.

15.

Carte poștală [Roma, Il Colosseo]

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi, Iași, Romania

Roma, [4.10.1923 – data poștei]

Scumpul și stimatul meu prieten,

Îți trimit o salutare din eterna cetate unde sunt de cinci zile și admir minunățiile sub cel mai limpede cer: soarele prietenos, vântul blând și vinul auriu și parfumat îmi dau o idee clară de paradis. Cum aștept să ne revedem să-ți povestesc multe, multe. Nu am mai scris fiindcă luna august Neculai (fiul meu) a fost bolnav, iar de o lună mai bine călătoresc. Trei săptămâni am stat la Constanța [Constance], apoi am fost în Zürich, Genoa, Portofino, Milan, Piza [Pisa] și acum stau zece zile în Roma. Chiar în Constanța [Constance] unde am fost oarecum fixați nu am avut o clipă liberă din cauza multor excursii ce am făcut.

După cinci zile de ședere în Berlin plecăm în Norvegia. Cum mă refrez îți scriu lung.

Corina

16.

Scrisoare

Expeditor: C. Sombart, Rüdesheimerplatz 10, Berlin – Wilm.[esdorf]

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi, Iași, Rumănen
[Berlin], 22.I.1924

Mult iubite și stimate prietene,

Mi-am dat cuvântul că voi trimite pentru revista „ce cu onoare conduceți” un articol tradus, de Sombart și nu m-am ținut de cuvânt, ceea ce îmi sfâșie inima de remușcări. Multe împrejurări m-au împiedicat de la aceasta, pe care nu le voi enumera aci, dar care nu au nimic a face cu reaua voință și din această cauză nu am îndrăznit să-ți mai scriu. Astăzi cugetând mai adânc asupra acestei chestiuni mi-am zis că e păcat de așa „bunătate de prietenie” să o stricăm pentru motive cu totul străine ei.

Ieri a fost tânărul Philippide⁴⁸ la noi, pentru a-și lua rămas bun căci pleacă la Paris pentru a-și continua acolo studiile și cu această ocazie am vorbit mult de mata răscolind amintirile ieșene. Aș avea mare gust astăzi să-ți fac o vizită, să fumez câteva țigări, să răcoleșc biroul și biblioteca și să-ți povestesc multe, multe de tot. Dar nu se poate. Păcat, păcat! // [p. 2]

Nu-mi amintesc dacă ți-am scris, dar parcă da, că am fost în Svițera și în Italia și am făcut astfel o călătorie admirabilă. E f.[oarte] posibil ca în martie să fac un voiaj în Spania, iar în vacanța Paștelui plec la... Iași! Și atunci! Vai ce scandal dacă nu-mi scrii! Mi-am promis de mult că-mi vei da o fotografie pe care te rog să mi-o pregătești pentru când vin; renunț la drepturile mele asupra „călugărului” în schimbul ei.

---

⁴⁸ Alexandru A. Philippide (1900-1979), poet și traducător român, fiul lingvistului A. Philippide, studiază în Franța și Germania între anii 1922-1928.

Aci lucrurile merg acum f.[oarte] bine. Întâi am avut o iarnă convenabilă, cu omăt și ghețuș de o lună și acum o adiere primăvăratecă începe a sufla și cu ea dorurile și nostalgia! Dar ce-i mai frumos ca dorul?

Banii în [bilioane]⁴⁹ au fost izgoniți și mărci cu valoare de aur i-au înlocuit; pentru 30 de mărci am primit o bibliotecă întreagă franceză de la Paris: Anatole France și Barbusse și Farrère⁵⁰ și tot felul de poeți și iaca așa sunt valurile lumii!

Fiul meu a devenit mare de tot, așa mare că stă la masă pe scaun și participă cu o privire deșteaptă la toate conversațiile din casă⁵¹. E posibil să-l aduc și pe el în țară.

Cetesc lucruri f.[oarte] frumoase, văd lucruri frumoase, aud lucruri frumoase și astfel timpul trece. Mata ce mai faci? Cum o duci cu sănătatea // [p. 3] și cu revista? Cine vine să-ți ție companie când stai în casă? Ai mai găsit un prieten așa devotat ca mine? Dacă da, îmi pare rău!!

Maricica s-a măritat desigur⁵²; multe salutări din partea mea. De asemenea D[oam]nei Ibrăileanu.

Nu vreau să-ți povestesc prea mult fiindcă dacă știi tot nu-mi mai scrii nimic.

În așteptarea a noutăți de la mata, te rog să primești cele mai afectuoase salutări de la o veche prietenă.

Corina

⁴⁹ Cuvânt ilizibil din cauza plierii hârtiei.

⁵⁰ Claude Farrère (1876-1957), scriitor francez, autor de romane cu subiecte exotice.

⁵¹ Corina Sombart vorbea cu prietenele și cu copiii doar în franceză, limbă pe care o știa din familie, mama ei, Madeleine/Madelena/Magdalena, fiind fiica inginerului francez Emil Castano și a Mariei Predidici (cf. Ștefan Negrea, *Contribution à la connaissance de l'origine de Grigore Antipa*, p. 488).

⁵² Inițial, fiica lui Ibrăileanu a fost logodită cu G. Bârgăoanu, care o însoțea în excursiile de la Neamț, dar nu a ajuns până la căsătorie (Corneliu Carp povestește despre acest logodnic în *Amintiri despre Ibrăileanu*, vol. 2, Iași, Junimea, 1976, p. 38). În 1923, Maricica s-a căsătorit cu Gh. Agavriloaei (1906-1981), absolvent al Facultății de Litere din Iași, acesta devenind asistent la catedra de Literatură română și estetică literară (1932-1947).

17.

Scrisoare

Destinatar: G. Ibrăileanu [fără plic]

Berlin, 24 iunie 1924

Mult stimat Domnule Ibrăileanu,

Deși cunosc soarta primejdioasă care amenință scrisorile mele în luna august, îmi iau curajul să-ți scriu, începând prin a cere iertare pentru modul necuviincios cu care am dispărut, răpind o sumă de fotografii, care nu-mi erau încă dăruite și fără a-mi fi luat un rămas bun definitiv, ca și pentru tăcerea mea atât de lungă. Plecarea pripită din Iași și vârtejul de care am fost învârtită tot timpul, m-au împiedicat să-mi țin promisiunea adică repetarea vizitei și înapoierea fotografiilor spre schimb și multe, multe gânduri bune și rele m-au împiedicat să scriu în timpul din urmă.

Astăzi am primit o scrisoare de la Papa în care îmi descoperă misterioasa autoare de sub pseudonimul Lucia Mantu⁵³, care m-am chinuit atât să o descopăr fără a primi cel mai // [p. 2] mic ajutor de la bunul meu prieten! Bucuria a fost neîntrecută aflând că aceeași autoare, care o simpatizam atât de mult ca om, a publicat și un roman primit cu mare entuziasm de literați și de lumea profană. Voi căuta să-l cetesc imediat la biblioteca de aci. Această întâmplătoare revelație mi-a amintit multe scene din trecut și astfel m-am hotărât să scriu aceste rânduri chiar cu riscul de a rămânea multă vreme pe veranda din dos și de a fi apoi măturate pe asfaltul cu gropi atotînghițoare de pe strada Coroi.

---

⁵³ Lucia Mantu, pseudonimul literar al Cameliei Nădejde (1888-1971), profesoară de științe la Liceul de fete Doamna Oltea din Iași. Debutază cu proză scurtă în revista *Viața Românească* (1920). Autoare a volumelor *Miniaturi* (1923), *Umbre chinezești* (1930) și *Instantanee* (1945).

Mi-a părut grozav de rău că în scurta noastră întrevvedere am putut afla atât de puțin despre mata, dând drumul cascadei mele de nimicuri. Am simțit totuși că îți merge bine și asta m-a bucurat mult.

De când m-am întors, în afară de o scurtă călătorie în munții Turingiei, nu am întreprins nimic nou. Diferite simptome de bătrânețe m-au năpădit: cetesc mult filosofie, un lumbago încăpățânat mă chinuie de mai multe săptămâni, nenumărate fire de păr alb, un deosebit interes p.[entru] toaletă și ascunderea vârstei... // [p. 3]

Luna august am intenția s-o petrec în munții Harz⁵⁴, luna septembrie în sudul Germaniei unde voi participa la două congrese de sociologie, iar în iarnă sper să vin iarăși în România. M-aș bucura mult să primesc până atunci noutățile de la mata cu asigurarea că nu se vor pierde, ci mă vor urma pretutindeni chiar când lipsesc de acasă. Săptămâna trecută m-am abonat la *Viața Românească* și sper să o primesc în curând pentru a mă pune iarăși la curent cu ce mai e pe la noi. Puțin a lipsit ca vara asta să o petrec în România, în preajma mănăstirilor, dar anul viitor voi face tot chipul să fac o lungă excursie macar prin munții Neamțului. Mata ești deja în vreo mănăstire? Salută-le din partea mea cu dor.

Cele mai distinse salutări D[oam]nei Ibrăileanu iar matale respectuoase și amicale salutări.

Corina

---

⁵⁴ Masiv muntos situat la aprox. 200 km de Berlin.

18.

Scrisoare

Expeditor: C. Sombart, Rüdesheimerplatz 10, Berlin – Wilm[ersdorf]

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi, Iași, Rumänien

Berlin, 17 martie 1926, Rüdeshimerpl. [Rüdesheimerplatz] 10

Mult iubite Domnule Ibrăileanu,

Zilele acestea mi s-a spulberat orice speranță de a veni anul acesta în România și astfel nemaiavând ocazia să vă mai amintesc direct de existența unei bune și vechi prietene, mă hotărâsem să vă scriu, oricât de straniu vor suna aceste rânduri după o așa de lungă tăcere. Deși nu mai am primit de o veșnicie nicio veste de la mata, am impresia că sunt încă la curent cu o latură din preocupările matale, cetind regulat *Viața Românească*. E așa de interesant pentru mine, să stau astfel de vorbă cu atâția cunoscuți și prieteni, camarazi de școală și prieteni de copilărie, răsfoind paginile acestei reviste pe care o iubesc ca pe o bună prietenă ce mi-aduce vești din patria și orașul meu natal!

Cum n-aș da o goană până în strada Coroi să stăm puțin de vorbă, ca în alte timpuri! De câte ori cetind ceva care mă entuziasmează aș voi să vă povestesc în grabă, dar când e vorba să scriu, mă opresc. De câte ori cetesc articolele matale, simt aceeași afinitate de gândire, *mutatis mutandis*, care m-a atras totdeauna către veneratul meu prieten!

De curând m-au încântat rândurile scrise asupra // [p. 2] lui Panait Istrati⁵⁵ care corespundeau complet aprecierilor mele. Operele lui scrise în franțuzește m-au delectat cu frumoasa limbă românească, get-beget, în care sunt scrise dar și povestitorul m-a fascinat. Când cetesc o carte de P. Istrati devin un copil lacom și rău crescut înaintea unei

---

⁵⁵ G. Ibrăileanu publică o recenzie la volumul lui Panait Istrati *Kyra Kyralina* în *Viața Românească*, XVI, nr. 11, noiembrie, 1924, p. 183-285 și o alta la *Présentation des Haïdoucs*, Paris, Rieder, 1925 în *Viața Românească*, XVII, nr. 9, septembrie, 1925, p. 456-458.

farfurii cu prăjituri gustoase: înghit pe nerăsuflăte, înecându-mă aproape dar nimic nu mă hotărăște să întrerup lectura. Ultimul roman mi-a căzut în mâini când eram bolnavă în pat. La ce-au folosit amenințările doctorului, la ce dojana soțului meu? Până la miezul nopții am cetit și numai cu ultima pagină am încetat.

Aș fi dorit grozav să-l cunosc personal și am și încercat în vacanța Crăciunului, când mă aflam în Paris; dar am aflat că era plecat în țară și cu aceeași ocazie și multe altele care mi-au scăzut entuziasmul unei cunoștințe personale.

Și Ionel Teodoreanu mă interesează mult dar nu pot deosebi cât din acest interes e pur estetic și cât e atras de amintirile comune care le întâlnesc la fiecare pagină. Stilul prea încărcat în comparații exagerate și bizare îmi răcesc entuziasmul deșteptat de subtilele-i analize și vioiciunea descrierilor.

Capitolul recenziilor mi se pare f.[oarte] bine informat; am fost totuși mirată că singurul mare roman apărut anul acesta în literatura lumii: „Der Zauberberg”⁵⁶ de Thomas Mann nu a fost încă recenzat, nu fiindcă autorul e trecut de mult între nemuritori dar fiindcă e în adevăr vorba de o capodoperă. E romanul unui tânăr burghez din Hamburg, care trăind în sanatoriul din Davos (în care se desfășoară întreaga acțiune) izolat de lumea obișnuită // [p. 3] de care era înconjurat până acum și sub influența a trei tipuri de intelectuali, un Italian umanist, un Jesuit, un Olandez, ajunge să se preocupe și să discute cele mai înalte probleme care pot chinui mintea unui om din secolul nostru. Stilul în care e scris e atât de perfect, își îmbracă ideile cu un rafinament și o nuanțare că ajungi să dorești din când în când o întrerupere, vreun episod în stil mai neglijat. Nici dragostea nu lipsește, o dragoste discretă și frumoasă și declarația acestei dragoste e pagina cea mai originală, mai grațioasă și mai fermecătoare care am cetit-o în această materie. Și iată

⁵⁶ Thomas Mann, *Der Zauberberg* (Muntele vrăjit), 1924.

pentru ce cred că romanul trebuie recenzat în grabă. Dar ce mă amestec eu în lucruri care nu mă privesc? Domnule Ibrăileanu, știi că de când nu ne-am mai văzut am devenit mamă a doi copii⁵⁷, că pășesc grăbit către „quarantaine” și că nu mai am decât un singur admirator: fiul meu de trei ani; dar cât timp sunt în stare să păstrez acest ultim apreciator, sunt mulțumită, dar și când... atunci vine catastrofa!

Timpul aci aleargă cu o viteză necunoscută (cel puțin mie) în țară și nu ajung niciodată să fac mai mult de un sfert din cele propuse. Cu toate că mi-am înmulțit orele de lucru și înaintând în vârstă și scăzând orele de somn, tot nu reușesc să fiu mulțumită de activitatea mea. Jumătate e de vină orașul mare cu tentațiile lui și distanțele enorme, jumătate complicația vieții feminine cu copii, gospodărie etc.

Gospodăria e ocupația cea mai înjositoare care există, nu atunci când singur lucrezi ci când ai de a face cu servitori și când tu porți balastul detaliilor neinteresante și meschine iar servitorii cu satisfacția activității și a creației. Ce minunat să speli rufe în balie și să te gândești la cauzele revoluției franceze sau ruse și ce meschin să stai în fundul divanului, înconjurată // [p. 4] de biblioteci și să te gândești, care ferestre vor fi spălate săptămâna asta și ce conserve trebuie înlocuite la camară!

În schimb copiii e ceva divin, recapeți dreptul de a te juca fără a fi ridicol și suspectat de senilitate și cum eu am o mare înclinație p.[entru] joc, trei ceasuri pe zi le dedic copiilor. Sunt doi copii vioi și voinici cu care nu mi se urăște niciodată. Mai că sunt convinsă că eu am descoperit că sentimentul către copii e singurul care nu e supus legii

⁵⁷ În 1925 s-a născut al doilea copil al familiei Sombart, o fiică botezată cu numele mătușii ei, Nineta Leon. Pictorița Ninetta Sombart s-a căsătorit în 1947 cu pictorul american William Bruckner (1915-2002), pe care îl cunoscuse în timpul războiului, acesta fiind interpret pentru ofițerii americani aflați în Germania. După război s-au stabilit în Statele Unite ale Americii. În 1962, Ninetta Sombart revine în Europa, din 1978 trăind în Elveția (vezi interviul Ninettei Sombart pentru filmul *The Challenge of Rudolf Steiner*, 2012, <http://www.youtube.com>).

istorice, fiind unicul sentiment care nu cunoaște scădere, ci numai sporire, îmbogățire cu elemente noi a cărui rădăcini se înfing tot mai adânc ramificându-se la infinit. Dar de când ai făcut și mata aceleași constatări?

Teatrele, concertele și opera sunt așa de ademenitoare încât e imposibil să rezști participarea măcar la reprezentațiile excepționale (Shaw, Pirandello, de care sunt sătulă până peste gât, m-au urmărit și în Paris; e o adevărată epidemie). Dar cine poate urmări apariția literaturii imense chiar dacă se mulțumește să cetească despre ea, să o răsfoiască și ici și colo să cetească? Acum am intrat într-o manie. Cetesc seara regulat bărbatului meu literatura politică asupra oamenilor de seamă dinainte de război și o asemenea lectură e primejdioasă căci devine pasionantă și treci de la memorii la memorii și nu mai ai nicio putere să te oprești deși la drept vorbind nu are niciun rost să cetești acest nesecat izvor de afirmații subiective și contrazicătoare.

Dar iată cum fuge timpul! Dar voiajurile, dar expozițiile de pictură, dar relațiile chiar cu un cerc restrâns de prieteni? Știi de ce povestesc toate acestea? Pentru ca să puteți aprecia cât e de mare prietenia mea pentru mata când am profitat de prima seară în care sunt singură pentru a vă scrie această epistolă lungă, încâlcită, încărcată // [p. 1 sus] dar plină de marea prietenie ce vă port.

Corina Sombart

19.

Scrisoare

Expeditor: C. Sombart, Rüdesheimerpl.[atz] 10, Berlin – Wilm.[esdorf]

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi, Iași, Rumănen

Berlin, 29 iulie 1926

Mult stimată și iubite Domnule Ibrăileanu,

Nu în dorința de a imita exemplul mamei am întârziat atât de mult cu răspunsul la mult prietenoasa scrisoare, ce mi-a făcut o mare bucurie, ci împrejurările, de data asta, m-au împiedicat să am un singur moment pentru mine.

Întâi scrisoarea mamei m-a hotărât să fac eu singură recenzii pentru *Viața Românească*, apoi văzând că nu sunt în stare să o pun în execuție, m-am hotărât să traduc recenzii și articole originale de prieteni de ai mei pentru revistă și am multe promisiuni de la cunoscuți, dar m-am gândit, bărbatul meu trăgându-mi atenția, că poate acest din urmă plan nu cadrează cu intențiile revistei și de aceea te rog a-mi scrie ce crezi mamei.

Zilele din urmă am început să traduc o recenzie, de Dr. Ansorge asupra ultimei opere a lui Max Scheler. Cel din urmă e cel mai mare filosof actual al Germaniei, iar cel dintâi e un elev al lui și prieten al meu și a scris această critică special pentru revistă. Am încă promisiuni de la // [p. 2] Prof.[esorul] K.[urt] Breysig⁵⁸ (prof.[esor] de istorie la univ.[ersitatea] din Berlin), Prof.[esorul] Tönnies⁵⁹, celebrul sociolog din Kiel, Werner Sombart și mulți, mulți alții îmi vor da cu siguranță acest ajutor dacă îi rog. Rămâne să-mi scrii mamei dacă articole de autori străini pot fi publicate în *Revista „Viața Românească”*.

---

⁵⁸ Kurt Breysig (1866-1940), istoric și sociolog german.

⁵⁹ Ferdinand Tönnies (1855-1936), sociolog german.

Înainte de călătoria mea aş putea trimite numai recenzia despre care am vorbit care am tradus-o deja pe jumătate, de îndată ce aş primi răspunsul matala, care te rog mult să fie imediat ca să mă poată găsi acasă; stilul e cam greoi, dar nu e de mirat căci e filosofie pură şi germană!

Eu plec la 6 august în Franţa, întâi la Paris o săptămână, apoi în Chamonix şi de acolo Gèneve şi la lacul Lemman; mă bucur mult să cunosc aceste locuri noi pentru mine însă m-aş bucura şi mai mult să revăd locurile iubite ca Mănăstirea Neamţului, însă deocamdată nu-i chip. Calomnia matala că eu am fugit întotdeauna de aceste locuri pentru altele mai luxoase m-a costat cu atât mai mult cu cât venea de la unicul prieten care îmi cunoştea marea nostalgie pentru munţii Neamţului, cât şi greutatea cu care am luptat inutil. Dar aşa se uită totul!

Cât timp nu e o pensiune sau aşa vreo instituţie unde să poţi trăi fără gospodăria de acasă, nu pot veni la mănăstiri, căci ar fi cam complicat să // [p. 3] aduc din Berlin saltele[le] şi tingirile!

Rândul trecut când am venit în România am avut şi eu impresia de o răceală, însă în acelaşi timp de o răceală provizorie şi de aceea mi-am luat din nou curajul să-ţi scriu; scrisoarea ultimă însă a fost ca un crâmpei din conversaţiile noastre din timpuri şi m-am bucurat mult să regăsesc pe vechiul prieten (în afară de calomnii). Nu am scris însă imediat fiindcă eram tocmai în preajma plecării din Berlin; am fost câteva săptămâni la ţară în vecinătatea oraşului, la prieteni şi am petrecut f.[oarte] bine. Am făcut o excursie de două zile cu barca pe apă (un lanţ de lacuri unite printr-un fluviu) vâslind, o noapte am petrecut-o într-un sat într-un han vechi. A fost admirabil şi aşa de odihnitor să nu fii turburat de nimeni două zile şi să ai numai cerul, apa şi doi prieteni ca tovarăşi. Întreaga escapadă mi-a făcut f.[oarte] bine căci eram cam obosită înainte de plecare; în Berlin eşti întotdeauna în grabă.

Anul aceasta nu cred să mai vin în țară, fiindcă o soră⁶⁰ am văzut-o în ianuar la Paris, o soră (Borcea)⁶¹ a fost zilele acestea aici așa că nu sper să mai reușesc să obțin concediu pentru România, deși în septembrie suntem în Wiena; însă anul // [p. 4] viitor, la vară, cred că venim sigur chiar cu copiii pentru vreo două luni.

Sunt foarte îndrăgostită și trimit alăturat fotografia iubitului meu⁶². Cum îl găsești mata? Înțelegi că nu mai am timp pentru nimic? Doar pasiunea lecturii memoarelor nu am lăsat-o și dau zor să termin înainte de plecare un al IV-lea volum gros de Prințul Eulenburg⁶³!

Cu multe afectuoase salutări matale și D[oam]nei Ibrăileanu.

În veche prietenie,

C. Sombart

Scrisoarea conține o fotografie a Corinei Sombart, Berlin, iulie 1926.

Corina Sombart (Pășind spre quarantaine), Berlin, iulie, 1926.

Sursa: Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași

⁶⁰ Nineta Leon, căsătorită cu ministrul Virgil Alimăneșteanu.

⁶¹ Lucia Leon, căsătorită cu profesorul Ioan Borcea.

⁶² Corina Sombart se referă la fiul ei, Nicolae.

⁶³ Philipp zu Eulenburg (Philipp Friedrich Alexander zu Eulenburg und Hertefeld) (1847-1921), om politic și diplomat german.

20.

Carte poștală [Grande Hotel Regina, Les prez de Chamonix, Mt Blanc]

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi 6, Iași, Roumanie

[27 august 1926 – data poștei]

Multe salutări din acest minunat colț unde pot admira mărețul lanț al Alpilor și imaculatul Mt Blanc și sui zilnic 1000-2000 metri și gusta aerul și singurătatea zeilor. Mai rămân aici 10 zile adică până la 1 sept.[embrie], când plecăm în Geneva, așa că dacă cumva simțiți nevoia să îmi răspundeți la multiplele mele scrisori și [...?]⁶⁴ puneți mâna pe condei și în grabă expediați câteva rânduri.

Afectuoase salutări D[oam]nei Ibrăileanu.

C. Sombart

21.

Carte poștală [Le Couvent de la Grande Chartreuse]

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi, Iași, Roumanie

[31 august 1926 – data poștei]

O caldă salutare din cea mai superbă mănăstire⁶⁵ din cer și de pe pământ.

C. Sombart

Păcat că lipsesc călugării!

---

⁶⁴ Cuvânt indescifrabil.

⁶⁵ Mănăstirea La Grande Chartreuse, casa Ordinului Cartuzian fondat de Bruno Cartusianus, în anul 1084, se află la 4268 m altitudine și la aprox. 20 km nord de orașul Grenoble. Mănăstirea e evocată de Chateaubriand în *Mémoires d'outre-tomb* și a fost sursă de inspirație pentru Stendhal în *La Chartreuse de Parme*, iar Matthew Arnold i-a dedicat o poezie.

22.

Carte poștală [Aix-les-Bains, Lac du Bourget]

Destinatar: D[omnu]lui G. Ibrăileanu, Coroi, Viața Românească, Iași, Roumanie

[2 septembrie 1926 – data poștei]

Au temps suspends ton vol!...⁶⁶

C. Sombart

23.

Carte poștală [Montreux, Château de Chillon]

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi 6, Iași, Roumanie

[3 noiembrie 1926 – data poștei]

Multe salutări de pe mult căutatul lac⁶⁷ și din aceste superbe locuri. Peste câteva zile mă întorc acasă și sper să găsesc un cuvânt de la mata.

Corina Sombart

---

⁶⁶ „O, vreme, oprește-ți zborul!”, vers din celebrul poem romantic *Le lac* de Alphonse de Lamartine, tradus în limba română la 1830 de Ion Heliade Rădulescu.

⁶⁷ Castelul medieval Chillon, situat pe țărmul Lacului Léman/Geneva, a fost sursă de inspirație pentru Lordul Byron (*The Prisoner of Chillon*, 1816).

24.

Scrisoare

Expeditor: C. Sombart, Humboldstr.[asse] 35a, Berlin – Grönewald

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Coroi, Iași, Rumănen
[einschreiben]

Berlin, 15.X.1927

Mult stimat și iubite D[omnu]le Ibrăileanu,

Conform unei vechi promisiuni, am cerut la diferiți cunoscuți articole pentru Viața Românească și am multe promisiuni de la diferiți autori cunoscuți. Primul care mi-a trimis un articol e sociologul Tönnies din Kiel (autorul *Gesellschaft und Gemeinschaft*) pe care îl alăturez aci⁶⁸. Aveam intenția să-l traduc eu, cum însă a sosit înainte de plecarea noastră la munte nu am avut timp să mă ocup de el.

Întoarsă în Berlin, pregătesc mutatul într-o casă nouă, care-mi va da mult de lucru de aceea socot că ar fi păcat să rămână articolul pierdut din cauza acestor piedici neînsemnate. Eu am impresia că articolul nu e așa potrivit pentru Viața Românească, însă savanții se lasă greu urniți de pe domeniul problemei care-i preocupă momentan și de aceea Tönnies // [p. 2] mi-a trimis de asemenea ceva din chestiile care-l preocupă. Cum articolul este nepublicat încă și e iscălit de un nume așa cunoscut, conținând în același timp o idee originală, cred că ar putea găsi un loc în revistă; un traducător se va găsi ușor în cercul Vieții Românești, unde sunt atâți cunoscători ai l[im]bii germane. Aceasta e părerea mea, dar cum eu nu mă pricep deloc în redacția unei reviste, e foarte posibil ca D[umnea]voastră să fiți de altă părere. Și atunci vin cu marea rugămintă să faceți excepțiunea aceasta de la principiul revistei, și să-mi trimiteti manuscriptul îndărăt. În caz că îl puteți publica e de dorit să nu apară

⁶⁸ Scrisoarea aflată în colecțiile BCU Iași nu este însoțită de articolul la care se face referire.

prea târziu, ca să nu coincidă cu apariția lucrării conținând acest capitol. Bineînțeles nu are nevoie să fie plătit.

De mult nu am mai auzit nimic despre D[umnea]voastră și mă simt așa înstrăinată că nu îndrăznesc să mai scriu ca altădată. Mă gândesc tot atât de des la vremea când băteam la fereastra din strada Coroi zilnic și orele petrecute împreună fac parte din cele mai frumoase amintiri din vechiul și iubitul meu Iași.

Aștept un răspuns imediat asupra părerii și deciziunii D[umnea]-voastră asupra articolului și poate și noutăți de alt ordin. Cu respectuoase și distinse salutări,

C. Sombart

25.

Scrisoare

Expeditor: C. Sombart, [Humboldstrasse] 35a, Berlin – Grünwald (plic rupt)

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Buzdugan, Iași,
Rumänien

Pentru a fi cetită în patru hapuri

Berlin, 24 oct.[ombrie] 1927

Mult stimat și iubite prieten,

Ai perfectă dreptate! Eu am fost de data asta vinovată, dar nu din lene, uitare sau rea voință ci din intențiile cele mai bune. În ultima mea scrisoare promisesem să trimit articole pentru V.[iața] R.[omânească] și cum diferite împrejurări mă împiedicaseră să pun în execuție acest plan, pe care însă îl urmăream încontinuu în interiorul meu, nu puteam să mă decid a scrie înainte de a-mi fi ținut cuvântul. Și iată cum, deși m-am gândit mult de tot la mata și cu ocazia vizitei fratelui meu în Berlin și apoi a fostei mele colege Rose Hefter (care

seamănă cu prima iubire!) am vorbit așa de des de Iași, Viața R.[omânească] și conducătorul ei, de câte ori luam condeiul să scriu sabia lui Damocles tremura deasupra capului și renunțam imediat la acest plan.

Am aflat cu mare regret că te-ai simțit atât de rău în timpul din urmă și mai cu seamă că nu am fost în apropiere // [p. 2] pentru a vă face curaj sau mai bine zis pentru a ocări împreună soarta și împrejurările care amărăsc existența scurtă și păcătoasă a sufletului omenesc pe pământ. Nimic nu ușurează mai mult ca ocara în tovărășie!

În orice caz ați devenit proprietar de casă⁶⁹ și vă felicit. Vă doresc zile frumoase și speranțe noi sub acoperișul casei noi iar datoriile nu strică! Cine mai cumpără astăzi case fără datorii? Noi ne-am cumpărat o vilă mare⁷⁰, în unul din cele mai frumoase cartiere din Berlin, dar nu pot afirma că fără datorii! De trei zile ne-am mutat și m-am supraobosit așa încât la ora cinci m-am pus în pat și scriu scrisori! Numai așa e de explicat că în zarva amețitoare a mutatului, cu o bibliotecă de 8000 de volume, găsesc un moment de stat la sfat. Nu-mi pot aminti bine de casa lui Ene [Enea], dar mă bucur s-o știu pe aceeași stradă cu sora mea ca să ne putem vedea mai des când voi veni în Iași. Când? D[umne]zeu știe.

Astă toamnă, în octombrie, am fost în România, dar nu am venit în Iași fiindcă, mărturisesc în secret, papa mi-a răspuns f.[oarte] rece la scrisoarea mea în care mă anunțam și de aceea m-am dus direct la

---

⁶⁹ După ce s-a căsătorit, Ibrăileanu a locuit mai mulți ani într-o casă cu multe încăperi, pe Strada Română (ulterior, strada Lascăr Catargi). În urma incendiului din 1918, se mută cu chirie în strada Coroi, în vecinătatea casei Pogor, unde se ținuseră ședințele Junimii (cf. *Amintiri despre Ibrăileanu*, vol. 2, Iași, Junimea, 1976, p. 322). Proprietarul imobilului, intenționând să-l demoleze, intentează proces chiriașului pentru a-l obliga să plece. Ibrăileanu se vede nevoit să-și caute locuință. Cu credite de la bănci reușește să cumpere casa cu livadă ce aparținuse inginerului M. Enea în Fundacul Buzdugan nr. 10, care astăzi nu mai există, avându-i ca vecini pe Ionel și Lily Teodoreanu (cf. Lucian Nastăș, *Intimitatea amfiteatrelor*, Cluj-Napoca, Limes, 2010, p. 379-380).

⁷⁰ Este vorba despre vila din cartierul rezidențial berlinez Grunewald, evocată de Nicolaus Sombard în memoriile sale.

București. Am deliberat însă mult, și bărbatul meu care știe cât de mare e prietenia mea pentru mata // [p. 3.] mă sfătuisese, să mă opresc pentru câteva ceasuri în Iași pentru a ne întâlni. Cum însă riscam să jignesc prea tare familia, am renunțat la o așa mare bucurie în fața unei datorii. Vedeți dar că prietenia cea mai durabilă și mai atrăgătoare în bătrânul meu oraș își are originea în strada Coroi. Trăiască prelungirea ei și în strada Buzdugan!

De câte ori nu mă gândesc ce păcat e că nu voiajați deloc, altfel ați putea veni la Berlin, ați putea locui la noi și am sta de vorbă zile întregi. Werner Sombart e un om interesant și în viața obișnuită și am face un trio minunat.

Copiii mei au crescut, băiatul are patru ani, și sunt sănătoși și veseli: Neculae și Nineta. Băiatul e unicul meu adorator și stăpân, iar eu sclava cea mai supusă și mai fericită care a existat vreodată pe pământ. Fetița e de asemenea f.[oarte] dulce, însă o prietenă mai nouă.

În ce privește viața de aici pot spune că m-am aclimatizat total și numai după ce petrec câteva săptămâni în România îmi apare în conștiință ceea ce am pierdut dar și ceea ce am câștigat. Obișnuit, nu mai mă gândesc deloc la aceste chestii. Mi-am făcut câțiva buni prieteni, din nenorocire nu în Berlin, mai mult în provincie, prin cunoștințe făcute la congrese cu care mă întâlnesc destul de des. Berlinul nu // [p. 4] e un oraș în care se pot cultiva prietenii intime, vizite necalculate, conversațiile grațioase fiindcă toți oamenii sunt ocupați, grăbiți, preocupați de un anumit gând, economisesc timp și vorbe și fac act de prezență la recepții fixate cu zece zile înainte.

De aceea eu nu petrec bine decât când sunt împreună cu prietenii mei din Colonia, Wiena sau Kiel.

Astă vară am fost o lună în pădurile Turingiei care amintesc mult peisajul [peisajul] munților Neamț și de aceea am răscolit mereu amintirile copilăriei și adolescenței. Poezia însă, care mă îmbăta altădată

în fața unui plop sunător bătut de vânt, sau a unui stog de fân pe o noapte cu lună, sau la murmurul unei păduri de stejar mă lasă astăzi trează și aceasta este cea mai mare pierdere ce mi-a adus-o bătrânețea. Eu mă consolez de multe ori zicându-mi că natura aici e lipsită de elementele care dădeau farmecul naturii în țara mea (nebunie!) legate de obiceiurile și viața poporului nostru și că desigur o fântână cu cumpănă de ex.[emplu] ar putea aduce o asemenea schimbare. Ce voi simți când voi asculta încă o dată clopotele M[ănăsti]rii Neamțului? Aceasta va decide dilema.

Și acum destul. Cu cele mai afectuoase salutări matală și D[oam]nei Ibrăileanu. Vechea și deosebita prietenă,

C.S.

P.S. Vă rog a trimite un ex.[emplar] cu articolul lui Tönnies și lui pe adresa: Niemannswieg, Kiel.

26.

Scrisoare

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Buzdugan, Iași, Rumănen
Berlin, 21/XI 1927

Mult stimat și iubite prietene,

Azi e o zi minunată: afară ger și viscol, fără ninsoare. Vântul suieră pe la ferestre melancolic iar eu puțin răcită stau toată ziua în pat, beau ceaiuri cu rom și lămâie, vorbesc la telefon cu prietenii de aci și scriu scrisori la cei din depărtare! Cum azi dimineață am primit scrisoarea matală atât de grațioasă și plină de umor simt nevoia să-ți răspund imediat. Dar mai întâi o paranteză. Am cetit ultimul număr al Vieții Românești și vreau să fac câteva reflecții. Răsfoiesc revista, cetesc: *Demonul Tinereții* de Sadoveanu, vreau să trec mai departe fiindcă nu

cetesc niciodată ceva de acest autor f.[oarte] simpatic dealtfel, fiindcă subiectele lui se află în afară de cercul lumii ce mă interesează pe mine iar stilul lui jumătate biblic, jumătate străbunesc, sună străin și mă lasă rece. Zărind însă sus „Lui G. Ibrăileanu” și mai jos M[ănăști]rea Neamțului, m-am convins să-l cetesc. De la prima pagină însă m-am revoltat. De ce ai mata mai mult drept ca mine să primești o asemenea dedi- // [p. 2] cație? Întrucât ai „suspina” mata mai mult ca mine „în această încântată grădină a suvenirilor”? Protestez. Dedicatia trebuia să sune: Lui G. Ibrăileanu și D[oam]nei C. Sombart. Singura prietenie nu scuză asemenea lapsuri. Nu știu dacă această primă enervare mi-a stricat cheful de a gusta paginile următoare dar descrierea toacei și clopotele M[ănăști]rii (după care am și întrerupt lectura) nu mi-au plăcut deloc. Lipsit de orice poezie. A profanat, pot spune, cele mai sublime momente ale adolescenței mele. „Acrobații”, „mutrișoare neexistente”, „haine europenești” palmă una după alta. De aceea renunț și la dedicație fără invidie sau ciudă.

Alte observații: O. Botez să mai lase recenziile pentru cei mai tineri și să scrie articole cumsecade. Ralea să-și ia un stil mai puțin gazetăresc, iar Ionel Teodoreanu unul mai simplu, mai puțin încărcat, cu comparații mai puțin oratorice, el uită mereu că comparația e un mijloc a reda unei imagini mai multă claritate, iar nu pentru a îndepărta gândirea la zece kilometri de la ceea ce vrea să descrie.

Și acum destul cu observațiile răutăcioase! „Despre iubire” mi-a plăcut la nebunie, nu numai fiindcă e vorba de iubire, precum vei remarca mata malițios ci fiindcă cu mijloace atât de simple produce un efect atât de puternic. M-am delectat, nu altceva! // [p. 3] Îți mulțumesc mult pentru cărțile recomandate pe care le voi comanda imediat pentru Crăciun. Dar ai înțeles falș că vreau numai literatură franțuzească, din contra cea rusească mă interesează și pe mine mai mult ca toate celelalte, așa că primesc bucuros recomandații și în această direcție.

Cred că părerea matale asupra recenziei e desigur justă, e mult prea „profundă” și „neclară” pentru o Revistă literară. W. Sombart a scris un articol pentru o Revistă de aci asupra „marelor magazine” pe care am intenția de a-l traduce de pe corecturi și a-l trimite imediat ca să poată apărea și în Viața R.[omânească]. În același timp cu aci. Ar fi f.[oarte] potrivit și poate interesant și pentru publicul românesc. Oare voi avea energia să-l traduc și să-l expediez imediat? Sper dar nu promit. Dacă nici acum nu voi reuși atunci după crăciun poate mă voi scutura puțin și voi trimite cu siguranță un articol de el. Dar voi căpăta multe articole, de nume cunoscute (numai pentru recenzie m-am gândit că e destul un doctor) în caz că publicul nu va reacționa contra elementului străin în Viața „Românească” și mai cu seamă [...]”⁷¹.

Câteva retușări ale istoriei cu geamandanul.

În primul rând nu era un geamandan mare ci o valiză mică de tot dar tocmai de aceea e suspectă // [p. 4] trecătorilor dubioși și cum în întunericul străzii Coroi nu prea mă simțeam sigură, am bătut la geam să mă întovărășiți până la sora mea. Am fost în adevăr mâhnită că ați refuzat de a mă conduce însă în sentimentul meu de prietenie pentru mata mi-am zis imediat că a lipsit un moment prezența de spirit de a ruga pe prietenul din odaie să aștepte puțin la căldură și lumină în comodul balançoire sau de a-l fi invitat să meargă împreună cu noi câțiva pași, dar în lipsa mea de modestie nu m-am gândit niciun moment că ai preferat pe prietenul din odaie și astfel nu m-am simțit deloc jignită.

Faptul că ați reținut atâția ani această întâmplare și chiar regretul de a nu fi procedat altfel îmi umple inima de lacrimi.

Când voi veni la Iași? Nu am habar. Deocamdată nu văd perspectiva până peste vreun an. Deocamdată e fixat un voiaj în Anglia, în Londra (care n-o cunosc încă) în luna martie și în aprilie probabil în

---

⁷¹ Cuvânt indescifrabil.

Florența – bineînțeles dacă rămânem sănătoși –. Perspectiva. Amândouă călătoriile mă bucură; Londra pentru cap, Florența pentru inimă.

Evocația matală a M[ănăști]rii Neamțului a făcut mai mult decât paginile lui Sadoveanu.

Calistrat Hogaș, ce simpatică figură! Mi-amintesc // [p. 5] așa des și povestesc lui Werner S. cum la școală sta întotdeauna alături de banca mea, iar când mă ocăra, ceea ce se întâmpla f.[oarte] rar deși eram de-o obrăznicie țipătoare la cer, îl amenințam că am să mă mut de lângă D[omnia]sa. Iar într-o bună zi când a venit în clasă m-a găsit în fundul clasei, în ultima bancă, bosumflată. Ce credeți că a făcut Conu Calistrat? Călcând peste orice demnitate și ambiție mi-a spus: D[omnișoa]ră Leon, vino la loc și fii cuminte; de acum înainte nu am să te mai ocărăsc! Cu vocea cea mai blândă. Un suflet de artist: care profesor⁷² de liceu burghez ar fi în stare de un asemenea gest?

Elevele protestau: D[omnu]l Hogaș numai Corina Leon are voie să vorbească neîntrebată. D[omnu]l Hogaș: Cine învață are voie să fie obraznică! Și întotdeauna găsea un cuvânt să mă apere.

Ce timpuri, ce timpuri!

Desigur am îmbătrânit obiectiv și subiectiv, dar și bătrânețea are farmecul ei și dacă natura poate nu-mi mai inspiră aceleași sentimente [...?]⁷³, altele i-au luat locul și sufletul are atâtea coarde care vibrează încă puternic încât mă declar mulțumită cu vârsta asta.

Și acum, D[omnu]le Ibrăileanu spune mata singur dacă nu am pălăvrăgit destul?

S-a făcut ora 10 și eu tot nu m-am oprit.

O caldă salutare,

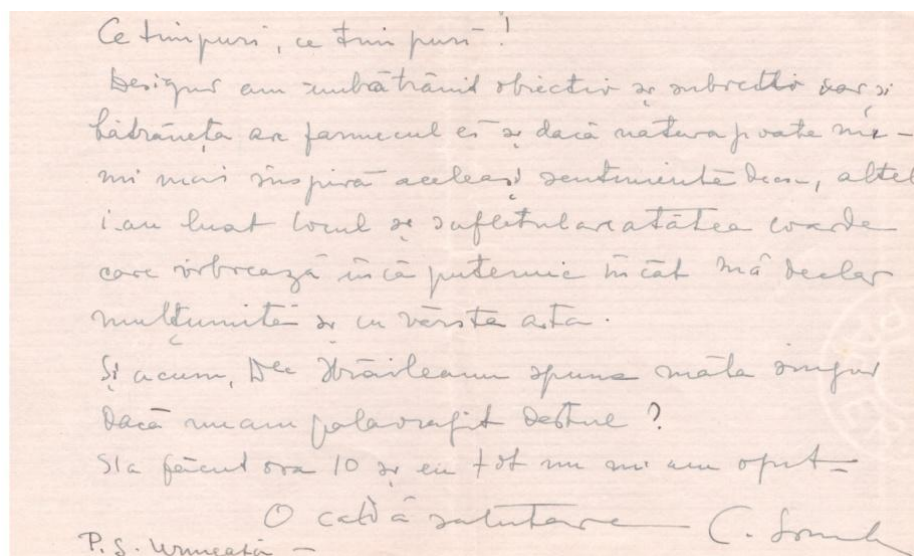
C. Sombart

⁷² Calistrat Hogaș a fost profesor de română și latină la Liceul Internat din Iași în perioada 1899-1912. Stimulat de G. Ibrăileanu, va scrie și va publica în revista *Viața Românească* amintiri de drumeție.

⁷³ Cuvânt indescifrabil.

P.S. Urmează // [p. 6]

Banii alăturați sunt pentru abonamentul Vieții Românești. 500 e prea puțin, 1000 e prea mult pentru un an. Ce să fac? Aci nu-i pot schimba. Poate îmi poate trimite un librar vreo carte de Paul Zariphopol [Zarifopol] pentru rest.

Ce timpuri, ce timpuri!

Desigur am urmărit obiectiv și subiectiv dar și
hătrânetă aa farmecul ei și dacă natura poate mi-
ni mi mi inspira aceleasi sentimente de... altel
i au luat locul și sufletul acatatea coade
care vibrează în că puterme în cat mă declar
multumite și cu vârstă asta.

Și acum, De Ibrăileanu spună mata singur
dacă am am palorafit debte ?

Sta făcând ora 10 și eu tot nu am oprit-

O ceață salutară - C. Ibrăileanu

P.S. Urmează -

Fragment de scrisoare, Berlin, 21 noiembrie 1927.

Sursa: Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași

27.

Scrisoare

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Buzdugan, Iași, Rumänien
Berlin, 16/V 1928

Mult stimat și iubite Domnule Ibrăileanu,

Mi se pare nu-i rândul meu la scris, dar voi fi și de data aceasta
mărinimoasă și voi pune eu capăt pauzei lungi de când nu am mai stat
de vorbă. Din fericire sunt din nou răcită și în pat, așa că sunt la
adăpostul nenumăratelor și variatelor turburări care nu-mi lasă în zilele

normale nicio clipă liniștită pentru prietenii mei din depărtare, ce înseamnă neplăcerile unei răceli față de bețele în roată puse de evenimentele banale ale vieții de toate zilele? Precum ați constatat din numeroasele mele cărți poștale am fost o lună în Anglia și în sudul Franței. O călătorie f.[oarte] interesantă și bogată în impresiuni, cu mare drag m-aș așeza „gemüllich”⁷⁴ în fotoliul balançoire și v-aș povesti ceasuri întregi fragmentele frumoase adunate de prin locurile cele mai iubite și nimic nu m-ar putea opri din povestire, nici ora mesei, nici ciocănitul la ușa, nici vizita prietenilor de la Viața Românească, nimic, absolut nimic! În scris, nu sunt în stare să mă concentrez și astfel se pierde un avut comun, care îți aparține matală, tot atât cât și mie. Să sper la o vizită în Iași? Nimic nu-mi dă deocamdată prilejul să făuresc asemenea planuri.

Ieri am început să cetesc numărul penultim al Vieții Românești // [p. 2] și m-am delectat în lectura aventurilor măgărușului Martin. Ce bijuterie cizelată de un artist desăvârșit! Cu măgărușul Martin aș voi în orice moment să schimb viața mea, să mă plimb prin grădinile cu flori minunate, să hoinăresc pe trotuarul cu treptele de piatră, pe străzile înguste, pe la fântâna întâlnirilor și chiar la loviturile cu lemnul ale D[omnu]lui Clement nu pretind să renunț căci ce înseamnă câteva lovituri cu lemnul pe zi, față de loviturile care le primește bietul om? Această existență ideală aș alege-o fără multă socoteală. Ce gândești mata asupra măgărușului Martin? Dar asupra unui astfel de schimb?

Trecând la altă ordine de idei, tot în legătură cu Viața Românească, voi reveni asupra vechiului capitol: articole. Din nenorocire articolul asupra „Marelor Magazine” promis pentru ianuar, nu am putut să-l trimit fiindcă banditul de editor nu a trimis manuscrisul îndărăt la timp pentru a putea fi tradus pentru o apariție simultană. În ce privește articole de alți autori, e f.[oarte] greu de procedat pentru o revistă

⁷⁴ germ. „confortabil”.

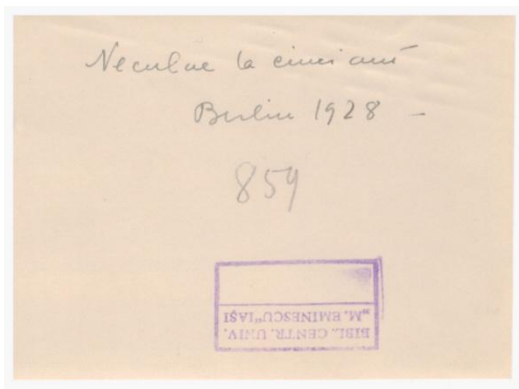
literară, cunoscuții mei fiind toți oameni de știință, așa că pe cât e de ușor a găsi ceva pentru Minerva pe atât e de greu pentru Viața Românească; sper că nu te îndoiești de buna mea voință și mai cu seamă de atașamentul meu față de Viața R.[omânească], făcând abstracție de prietenia noastră, însă nu sunt în stare să o ajut.

Cu acestea voi încheia această misivă fiind chinuită de o mare migrenă subită și nu vreau să mai întârzii cu scrisul. Te rog mult, mult, scrie-mi imediat, nu mă lăsa să aștept, ce mai faci? Dacă ai rămas același vechi și bun prieten? Ce mai e pe acasă pe la mama? Ce face Mm [Madame] Ibrăileanu, ce face fetița (știu că e măritată). Scrie-mi tot ce crezi că poate interesa pe o prietenă exilată și mai cu seamă, fără întârziere.

Cu cele mai afectuoase salutări,

Corina Sombart

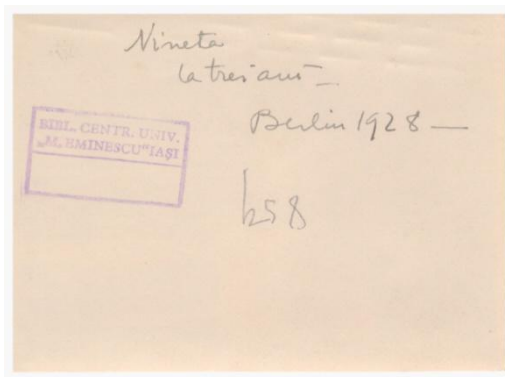
Scrisoarea conține fotografiile copiilor, Neculae și Nineta, Berlin 1928.

Neculae la cinci ani, Berlin 1928.

Sursa: Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași

Nineta la trei ani, Berlin 1928.

Sursa: Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași

28.

Bilet

Destinatar: G. Ibrăileanu [fără plic]

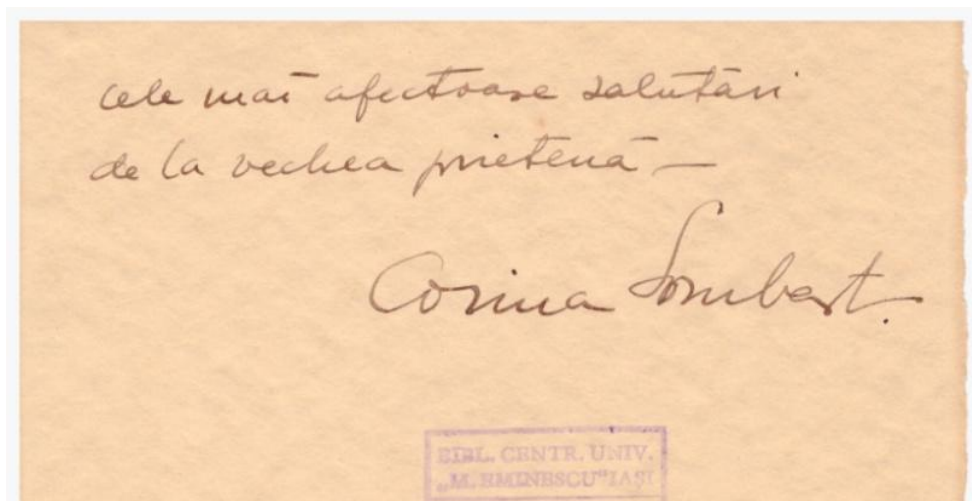
Berlin, 23.II.[19]31

Stimate Domnule Ibrăileanu,

Deși v-ați hotărât să mă izgoniți total, simt nevoia să vă prepar cu o împrejurare inevitabilă: Între 10 și 15 martie voi sosi în Iași și voi avea curajul de a vă face imediat o vizită.

Până atunci vă rog să primiți // [verso] cele mai afectuoase salutări de la vechea prietenă,

Corina Sombart

Fragment de scrisoare, Berlin, 23 februarie 1931.

Sursa: Bibiloteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași

29.

Bilet

Destinatar: Domnului Profesor Ibrăileanu, acasă

[12 martie 1931 – notația bibliotecarului]

Mult iubite Domnule Ibrăileanu,

Am sosit și doresc să vă văd, când mă puteți primi? Numai azi după dejun nu sunt liberă, orice altă zi din săptămâna ce vine puteți alege. Vrei nu vrei bei Grigore // [verso] aghiazmă, spune vorba românească!

Cu cele mai prietenoase salutări,

Corina Sombart

30.

Carte poștală⁷⁵ [Eiger (3975 m), Mönch (4105 m)]⁷⁶

Destinatar: D[omnu]lui Prof.[esor] G. Ibrăileanu, Str.[ada] Buzdugan, Iași, Rumänien
Wengen, 23.VIII.[19]31

Mult iubite Dle Ibrăileanu,

Din aceste locuri mărețe⁷⁷ unde ne-am instalat pentru luna august și unde ploaia și noroiul ne cam strică cheful, vă trimit salutări afectuoase și amintiri frumoase, atât cât și D[oam]nei Ibrăileanu; mirosul de brad, deosebit de tare după ploaie imi evocă viu scene din trecut, de la Mănăstirea Neamțului.

Corina Sombart

---

⁷⁵ Scrisoare publicată în *Scrisori către G. Ibrăileanu*, vol. 4, ediție îngrijită de Mihai Bordeianu, București, Minerva, 1982, p. 113.

⁷⁶ Eiger, Mönch și Jungfrau sunt munți în Alpii Bernezi, Elveția.

⁷⁷ Wengen este o stațiune elvețiană, situată în Alpii Bernezi.

*Corina Leon-Sombart and Garabet Ibrăileanu.
Epistolary Confidences*

~ Abstract ~

Keywords: *women and diaspora, Corina Leon-Sombart, correspondence, literary friendship, Garabet Ibrăileanu, „Mihai Eminescu” Central University Library of Iasi*

This paper aims to portray the life of Corina Leon-Sombart (1873-1970), daughter of the rector of the University of Iasi and the second wife of the well-known German sociologist Werner Sombart. Searching the archival documents treasured in the Central University Library of Iasi we found 30 letters and postcards addressed by Corina to professor Garabet Ibrăileanu, the founder of the *Viața românească* [Romanian life] journal, that had never appeared in print. The letters are especially witty and interesting, as they give us a glimpse into Corina Sombart's innermost thoughts and feelings, featuring wise meditations on different topics such as literature, political and economic life, family and friends.

Corina Sombart's correspondence is important not only because of what it reveals about her own life and work, but also because it gives a unique insight into literary networks of the period. Among the contemporary writers that she valued stand out Panait Istrati, Ionel Teodoreanu, Lucia Mantu, Anatole France and Thomas Mann.

The letters offer a remarkable record of the experience Corina was to turn as a wife and as a mother: that of a young Romanian woman entering the Sombarts, experiencing the new social, cultural and political possibilities opening up in Germany during the twenties. Corina's letters speak us powerfully and seductively, having a way of revealing as much about the subject matter as they do about the author and the recipient. They offer slivers of the live, love and longings of the author living in a foreign country.

In the twenties and the thirties the Sombart house in Grunewald along with Corina's salon was the center of a circle of discussion partners and friends like Carl Schmitt, Jens Jessen, Karl August Emge, count Hermann von Keyserling, Sergiu Celibidache, the ambassadors Pierre de Margerie, Vittorio Cerruti and many other important people. The subjects of discussion included theatre, literature, history and politics, as Nicolaus Sombart refers in the most acclaimed volume of memoirs, *Youth in Berlin*. Being in close proximity to some of the high profile people who gathered in her salon, Corina Sombart witnessed the most important historical events of the last century.

Lucian Nastasă, Dragoș Sdrobiș (editori),
Politici culturale și modele intelectuale în România,
Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, 425 p.

După 1989, cercetările de istorie culturală, mai ales cele care se referă la istoria intelectualilor și a universităților ca arii subsumate, au devenit o constantă în istoriografia românească. Treptat, se poate vorbi de apariția unor noi generații de specialiști, adesea cu pregătire și metodologie de lucru interdisciplinară (sociologică, antropologică, istorică, de științe politice), care s-au aplecat cu interes și acribie asupra domeniului.

Volumul de față, intitulat *Politici culturale și modele intelectuale în România*, editat de reputatul cercetător Lucian Nastasă-Kovacs și de mai tânărul său coleg Dragoș Sdrobiș, se înscrie în seria lucrărilor dedicate acestei teme majore. Apărută ca urmare a unui proiect de cercetare finanțat de UEFISCDI¹, cartea ia în discuție, după cum o precizează și titlul, rolul și locul intelectualilor români din perioada modernă și contemporană.

În introducere, editorii prezintă succint atât motivațiile care i-au determinat să investigheze tipologia intelectualilor autohtoni, cât și perspectivele din care au abordat subiectele cercetate. Reține atenția observația privind decalajul înregistrat, după crearea statului național (1866), dar cu precădere după apariția României Mari și chiar și ulterior, între dezvoltarea elitei intelectuale și atenția acordată de autoritățile statului unor politici sistematice de dezvoltare a culturii și educației. Așa cum sublinia Dragoș Sdrobiș, „*anacronismul modelului elitist al culturii – menținut în mare măsură și în perioada interbelică de către statul român – intra în contradicție cu revoluția electorală, dar și cu liberalizarea învățământului, mai ales a celui superior. [...] Dacă în interbelic cultura devenise un factor al inegalității sociale, în comunism, cultura trebuia să fie un*

---

¹ Este vorba de proiectul PN II-ID-PCE-2011-3-1089.

liant social și fundament al totalitarismului” (p. 14). Așadar, lucrarea pe care o prezentăm analizează deopotrivă dezvoltarea, dar și abuzurile sau excesele făcute prin intermediul politicilor culturale derulate în România începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea și pe parcursul secolului XX. Intelectualii sunt, pe rând ori chiar simultan, inițiatori, participanți și beneficiari ai acestor procese și politici. Ca urmare, ei modelează prin prezența și activitățile lor înfățișarea spațiului public românesc, intrând în concurență, adeseori acerbă, cu alte categorii socio-profesionale.

Volumul coordonat de Lucian Nastasă și Dragoș Sdrobiș conține un număr de șaptesprezece studii, grupate în trei părți distincte, intitulate *Mecanisme ideologice și intelectuale ale identității*, *Legitimarea meritocrației și a elitelor: Universitatea*, respectiv *Ideologii și modele intelectuale*. Titlurile secțiunilor definesc în fapt cele trei mari axe de cercetare pe care le-au urmărit autorii, și anume: axa etnico-socială, axa instituțională și apoi cea ideologică sau, am putea spune, chiar propagandistică. Din perspectiva conținutului textelor reunite în acest volum, putem însă distinge și alte câteva constante ale temelor examinate, căci aici sunt dezbătute structura și funcționarea unor asociații ori a unor institute profesionale și culturale (de ex. Societatea pentru Diseminarea Culturii și Științei din primele decenii comuniste), statutul intelectualilor evrei și relațiile stabilite între aceștia și majoritatea românească, relațiile intelectualilor români cu spațiile culturale externe. Aceste capitole sunt completate de asemenea de câteva studii de caz, dedicate unor personalități academice (de ex. Constantin Marinescu sau Theodor Lavi) cu destine marcate de evenimentele geopolitice ale sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX.

Așadar, datorită bogăției și complexității textelor antementiionate, se impune o lectură conștiincioasă și totodată atentă a acestora.

Articolul semnat de Dietmar Müller – *Instituționalizarea cunoașterii sociale în perioada interbelică: Institutul Social Român și Asociația de Politică Socială (Verein für Sozialpolitik)* (p. 19-33) – se remarcă prin

perspectiva sa comparatistă. Studiul său subliniază influența exercitată de ideile Școlii istorice de Economie Națională din Leipzig, coagulată în jurul profesorului Karl Bücher, asupra unor structuri asociative din România interbelică, mai precis asupra Asociației pentru studiul și reforma socială, devenită ulterior Institutul social Român. Înființate de profesorul Dimitrie Gusti, secondat de Virgil Madgearu (ambii foști doctoranzi ai lui Bücher), aceste instituții au preluat și au încercat să aplice, adaptând la contextul național și regional, metodele științelor sociale germane. Avem așadar în față, după cum afirmă chiar autorul, o analiză critică și nuanțată a „*unei forme românești de scientizare a socialului și de profesionalizare a politicii*” (p. 29). Studiul lui Müller exemplifică în mod convingător ideea de model intelectual (cel german) translatat într-un alt spațiu geografic, social și mental (cel românesc), deschizând totodată posibilitatea unor investigații ulterioare privind confruntările dintre paradigmele științei franceze și germane în Europa de sud-est. Rămânem în tiparul culturii și civilizației germane și în textul scris de Mihai A. Panu (*Activism politic și promovare etno-culturală în rândurile minorității germane din Banatul interbelic*, p. 62-80), care acordă atenție activității șvabilor bănățeni în anii interbelici. Deși temeinic documentat, acest capitol nu se ridică pe deplin la înălțimea obiectivelor propuse în titlu, căci înfățișează extrem de succint latura culturală a comunității șvabilor, concentrându-se în schimb asupra ideologiilor care i-au animat pe reprezentanții minorității germane din Banat, și în special asupra modului în care a fost receptat aici național-socialismul lui Hitler și al acoliților săi. Pentru cititor rămân neelucidate mecanismele și criteriile pe baza cărora s-a realizat coagularea culturală și identitară a șvabilor, chiar problematica criteriului lingvistic fiind, în opinia noastră, insuficient valorificată.

La fel ca studiul realizat de Dietmar Müller, contribuțiile semnate de Grigore Moldovan (*Instituții ale stalinismului cultural românesc: Înființarea Institutului de studii româno-sovietic filiala Cluj – 1949*, p. 103-119)

și, respectiv, Zsuzsánna Magdó (*Mass Enlightenment, Atheism and the Romanian Socialist Nation: The society for the Dissemination of Culture and Science, 1949-1963*, p. 120-153) cercetează fenomenul complex al asociaționismului intelectualilor din România, oprindu-se însă cu precădere asupra perioadei staliniste. Ambele capitole reușesc să evidențieze dimensiunea ingerințelor politicilor comuniste asupra vieții cultural-științifice din intervalul 1949-1963, precum și amploarea ralierilor membrilor din lumea academică autohtonă la procesul de diseminare a ideologiei venite dinspre URSS. Știința și cultura sovietică trebuiau și au fost prezentate, a se înțelege impuse, drept „*cele mai înaintate ale lumii*”, iar principiul că lupta muncitorimii trebuia asociată cu cea a savantului a devenit treptat unul predominant (Grigore Moldovan, p. 110). Prin tematica abordată, dar mai ales datorită numelor de personalități menționate în cadrul lor, cercetările antementionate reprezintă o contribuție valoroasă la istoria intelectualilor din primele decenii ale comunismului românesc. Metodologic însă, cele două capitole sunt sensibil diferite. Astfel, Grigore Moldovan ne propune un studiu de caz, care, deși relevant, ne oferă o imagine incompletă asupra a ceea ce a însemnat prezența și activitatea Institutului de studii româno-sovietic (ISRS) în cadrul vieții cultural-științifice din România acelei perioade. Acest studiu s-ar impune continuat, sau mai precis completat, cu analiza altor filiale locale ale acestei structuri, tocmai pentru a percepe impactul real al ISRS în remodelarea peisajului socio-cultural românesc după 1945. Prin contrast, studiul Zsuzsánnei Magdó se dorește a fi unul exhaustiv, care încearcă, și în foarte mare măsură reușește, să epuizeze întrebările privind rolul exact și funcționarea Societății pentru Răspândirea Științei și Culturii (SRSC), precum și a filialelor și subfilialelor sale regionale și raionale. SRSC reprezenta în fapt, lucru ce este foarte sistematic explicat și exemplificat cititorului, o organizație profund ideologizată, destinată formării noilor cetățeni ai socialismului și comunismului. În pofida dife-

rențelor metodologice, atât cercetarea efectuată de Grigore Moldovan, cât și cea a Zsuzsánnei Magdó se remarcă prin folosirea unei bibliografii de specialitate extinse, bazată pe lucrări europene de referință din domeniu, precum și printr-o foarte solidă documentare arhivistică.

Capitolul redactat de Veronica Turcuș (*Academia Română și politica ei culturală externă la începutul anilor '30. Raportul cu Accademia d'Italia*, p. 80-102) abordează activitatea Academiei Române din anii interbelici dintr-o perspectivă mai rar studiată la noi, anume aceea a Academiei ca actor în diplomația culturală și a relațiilor internaționale și europene. Autoarea argumentează și ilustrează convingător politica de stabilire a unor contacte personal-oficiale între savanții români și cei italieni, politică încurajată de președintele Academiei, profesorul Ioan Bianu. Adesea, susține Veronica Turcuș, astfel de legături (semi)informale au „precedat [...] sau au influențat în mod generos raporturile instituționale” (p. 99) dintre Academia Română și Accademia d'Italia în deceniul patru al secolului XX. Prima secțiune a volumului conține și un articol dedicat „modelelor” vehiculate în și de către mediul cinematografic românesc în perioada interbelică. Analiza realizată de Mihaela Grancea și Radu Șerban (*Industrie și artă, etic și estetic în filmul interbelic. Câteva realități și opinii din mediul cultural românesc*, p. 34-61) demonstrează, pe baza presei de specialitate, precum și a titlurilor de filme care au fost distribuite în cinematografele autohtone, faptul că „în România, cinematograful a contat mai mult ca loisir. Deși în state ca Ungaria, Polonia, Slovacia [sic!] sau Grecia peliculele au avut o contribuție serioasă la efortul de (re)construcție identitară, în România acest potențial a fost mai degrabă neglijat [...], în România interbelică cinematograful a fost perceput doar prin prisma consumului cultural (primar) și prea puțin ca și canal de comunicare între individ și societate” (p. 61).

A doua secțiune a lucrării editate de Lucian Nastasă și Dragoș Sdrobiș se concentrează în jurul universității, al tipologiilor intelectuale

și exemplelor de conduită profesională (a se înțelege științifică) și umană oferite de instituțiile academice românești. Din cele cinci studii incluse aici, majoritatea analizează anii interbelici. La prima vedere, această predilecție pentru epoca 1919-1945 pare a oferi o imagine unilaterală, deci implicit ușor dezechilibrată, cu privire la rolul de model socio-cultural oferit de universitățile din România contemporană. De fapt, insistența asupra primei jumătăți a secolului XX susține ipoteza că perioada aceasta ascunde încă multe teme de cercetare ofertante, ilustrând totodată efervescența ei socio-culturală și științifică. Articolul semnat de Nagy Levente (*Concursul discursurilor. Catedra de română de la Budapesta și discursul despre continuitatea daco-romană în perioada interbelică*, p. 170-209) propune cititorilor o privire inedită, „dinspre exterior spre interior”, asupra continuității daco-romane, așa cum a fost ea reflectată în discursurile și cercetările lingviștilor și istoricilor interbelici din Ungaria, Germania și România. Mai precis, studiul lui Nagy abordează un subiect semnificativ din cadrul dezbaterii privind identitatea națională românească – o dezbatere predominantă, și atât de aprinsă, în mediile intelectuale interbelice. Perspectiva autorului este una interdisciplinară, dar și una comparativă. Astfel, el decriptează teoriile lansate în problema continuității istorico-lingvistice a românilor în nordul Dunării de către savanți precum Carlo Tagliavini, Lajos Támas, Nicolae Iorga, Gh. I. Brătianu, Paul Henry, Fritz Valjavec etc., reflectând în amănunt asupra polemicilor iscate între toți aceștia. Pornind de la argumentele folosite de fiecare dintre protagoniști, Nagy Levente concluzionează în mod nuanțat că toate cercetările legate de problemele identității naționale, deși rămân mereu extrem de legitime din punct de vedere academic, nu pot fi abordate exclusiv din perspectiva seacă, ori mai bine spus „aseptică”, a omului de știință. *„Nu faptul că nu s-a reușit stabilirea unui adevăr istoric autentic este cel mai trist în întreaga discuție despre continuitate între specialiștii maghiari și români*

[...]. Și maghiarii și românii se acuzau reciproc că celălalt nu este obiectiv și imparțial din punct de vedere științific, pentru că discursul său științific urmărește de fapt scopuri politice. Nimeni nu a avut curajul să afirme că munca omului științific nu se derulează într-un vid, ci este strâns legată de contextul social, economic și politic” (p. 203). Într-adevăr, mai ales în perioada de după Primul Război Mondial, științele socio-umane din Europa centrală și de sud-est au fost în mod frecvent influențate de reconfigurarea teritorială stabilită prin conferința de pace de la Paris-Versailles.

Tot despre rivalități, orgolii și poziții ori abordări părtinitoare este vorba și în articolul semnat de Șerban Turcuș: *Istoricul Constantin Marinescu despre Universitatea din Cluj (politică de cadre, atmosferă, programe de studiu)* (p. 228-250). Avem în față un alt studiu de caz, aici analiza fiind focalizată asupra atmosferei intrauniversitare, în speță a lucrurilor care se petreceau la Universitatea clujeană interbelică. Pe baza schimbului de scrisori dintre profesorul Constantin Marinescu și Emil Panaitescu sunt reconstituite aspecte nu prea măgulitoare, însă extrem de interesante din viața academică clujeană. Autorul pune în evidență aspecte care țin de așa-numitul „factor uman”, cel mai inefabil și mai greu de cuantificat, dar și cel mai important în bunul mers al unei instituții. Șerban Turcuș reușește astfel să explice anumite opțiuni de carieră ale istoricului Constantin Marinescu, dovedind încă o dată, dacă mai era nevoie, relevanța corespondenței, și în subsidiar a memorialisticii, ca surse în cercetarea istoriei universităților. Tocmai de aceea nu putem să nu remarcăm și să nu deplângem absența din studiul lui Turcuș a oricăror precizări metodologice legate de locul de păstrare a documentelor care i-au aparținut lui Constantin Marinescu (arhive publice, fonduri private sau familiale?).

Studentii, ca participanți și totodată beneficiari ai procesului de formare a elitelor intelectuale, reprezintă subiectul cercetărilor elaborate de Leonidas Rados, Irina Nastasă-Matei și, respectiv, Marius Cazan și

Vlad Pașca. Utilizând informații din arhivele ieșene, Leonidas Rados (*Jewish students and Jewish-Gentile relations in the University of Iași 1860-1900*, p. 157-169) creionează una dintre tipologiile intelectualului evreu care urma o pregătire universitară în România sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX, mai precis pe cea a studentului medicinist. Principala concluzie a lui Rados este că evreii care s-au înscris la Facultatea de Medicină de la Universitatea din Iași au reprezentat, mai ales în anii 1890-1900, trecerea de la modelul „enciclopedist” la cel al „specialistului” (p. 162-163). A doua mare idee care se desprinde din acest articol este aceea că, în pofida unor încercări timide de apropiere, ca de exemplu în cazul Societății studenților în medicină fondată în 1894, relațiile dintre tinerii români și evrei s-au înscris mereu într-un tipar tensionat, de rivalitate și conflict interetnic (p. 166-168). Textul Irinei Nastasă-Matei (*Studenții români în perioada interbelică, între educația „națională” și universitățile occidentale*, p. 210-227) arată cititorilor care au fost destinațiile predilecte de *peregrinatio academica* ale studenților români după 1918. Așa cum era de așteptat, autoarea confirmă prin investigațiile sale interesul românilor pentru universitățile, cultura și știința franceză, cel puțin în perioada 1920-1930, și deplasarea acestuia către spațiul german începând cu jumătatea anilor '30.

La rândul lor, Marius Cazan și Vlad Pașca s-au aplecat asupra măsurilor legislative prin care regimul comunist a dirijat educația societății românești în anii 1948-1964 (*Lupta de clasă la porțile facultăților. Politici de promovare socială prin învățământul superior în epoca Gheorghiu-Dej*, p. 251-279). Pornind de la măsurile adoptate de autorități, dar și pe baza unor date prosopografice și statistice, cei doi cercetători constată profunzimea transformărilor sociale reușite de comuniști, care au înlocuit selecția meritocratică a elitelor profesionale și academice cu alte criterii, motivate ideologic: „în iunie 1964, mai mult de două treimi dintre salariații cu studii superioare absolviseră învățământul superior după anul

1948. La o estimare de cel puțin 50% fii de muncitori și de țărani, licențiați după 1948 [...] putem aprecia că la sfârșitul intervalului studiat, o majoritate a populației cu studii superioare avea datele necesare pentru a susține regimul comunist condus de Gheorghe Gheorghiu-Dej” (p. 276).

Cea de-a treia și ultima parte a volumului editat de Nastasă și Sdrobiș este intitulată *Ideologii și modele intelectuale*. În fapt, studiile incluse în această secțiune sunt, cu mici excepții, dedicate doar raporturilor dintre intelectualii evrei și cei români, validând ideea construcției identitare a elitelor autohtone printr-o neîncetată competiție și comparație. Astfel, capitolele redactate de Lucian Zeev-Herșcovici (*De la ortodoxia iudaică la asimilism: Heymann Tiktin*, p. 283-294) și Silvia Mitricioaiei (*Judaism și pedagogie sionistă în opera de tinerețe a lui Theodor (Loewenstein) Lavi*, p. 378-393) ilustrează parcursul biografic a două personalități culturale iudaice. Ambele cercetări reprezintă exemple elocvente ale raporturilor de includere și excludere stabilite între mediul socio-cultural românesc și alogeni. Textul lui Liviu Neagoe (*Intelectualii români și chestiunea evreiască 1870-1910*, p. 329-348) abordează o tematică congruentă, mai exact, aceea a atitudinii scriitorilor, istoricilor și sociologilor români de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX (Slavici, Eminescu, A.D. Xenopol, Nicolae Iorga, A. Claudian) față de evrei. Autorul demonstrează că „discursul antisemit românesc de după 1870 poate fi interpretat ca parte a discursului modern asupra națiunii și definirii identității naționale” (p. 348).

Secțiunea este completată de două contribuții teoretice, aparținând celor doi editori ai volumului. Lucian Nastasă examinează problematica extrem de vastă a tensiunilor dintre intelectuali, mai exact, a conflictelor care se manifestă în mediul academic, plasându-se astfel într-un registru oarecum apropiat de cel anunțat anterior prin studiul lui Șerban Turcuș. Deși, deocamdată, violența în spațiul public este un teren investigat cu timiditate în istoriografia românească, există sufi-

ciente motive, dar și suficient material documentar, pentru a inaugura o asemenea linie de cercetare. Este ceea ce și-a propus să facă Lucian Nastasă în capitolul pe care îl semnează (*Intelectualii și violența*, p. 349-377), care, după o consistentă introducere asupra chestiunii, ia în discuție o serie de incidente în care au fost implicați de-a lungul vremii profesori universitari faimoși, precum Nicolae Iorga ori George Călinescu. În ceea ce-l privește pe Dragoș Sdrobiș, acesta aduce în fața cititorilor o analiză de ansamblu, dedicată intelectualului ca actor social al României interbelice (*O identitate disputată în România interbelică: intelectualul. Între tribulații generaționale și diferențe specifice*, p. 295-328). După o descriere a modului în care s-a structurat societatea anilor 1918-1940, Sdrobiș dezbate locul și rolul public al intelectualilor, opinând: „în România interbelică a fi intelectual înseamnă a fi creator de idei, dar mai puțin activist social” (p. 326), „intelectualul român din interbelic se exprimă liber și tot mai sentențios. Această libertate de expresie – deși uneori încălcată – devine definitorie și consacră” (p. 327).

Consacrarea *intelectualului* ca obiect de studiu științific, multidisciplinar, constituie de altfel ideea în jurul căreia s-a construit volumul *Politici culturale și modele intelectuale în România*. Cartea este, în pofida unor minore dezechilibre cronologice sau metodologice, un pariu reușit. Departate de a epuiza tema anunțată în titlu, vocile celor șaptesprezece specialiști, din generații diferite, reunite aici reprezintă tot atâtea argumente în favoarea continuării cercetărilor în domeniu. Elucidând numeroase chestiuni legate de elitele românești din ultimii două sute de ani, aceste capitole sugerează concomitent noi întrebări și ipoteze de lucru, demonstrând că istoria intelectualilor rămâne extrem de ofertantă pentru istorici, sociologi, politologi.

Ana-Maria Stan

Ion I. Solcanu, *Ioan Hudiță: istoric, om politic și autor de jurnal*, București, Editura Enciclopedică, 2015, 642 p.

Lucrarea semnată de Ion I. Solcanu creează încă înainte de a fi lecturată o serie de așteptări, pe măsura relevanței istoriografice pe care o presupun volumele de *Jurnal politic* scrise de Ioan Hudiță și publicate în ultima vreme.

Înainte de a trata în mod succint obiectivele pe care cercetarea lui Ion I. Solcanu le asumă, încercăm să înțelegem rosturile unei astfel de monografii. Fără îndoială, activitatea lui Ioan Hudiță ca om politic, precum și destinul său într-un regim totalitar conferă legitimitate demersului istoriografic. Totodată, studiul asupra vieții fostului om politic țărănist suscită reale provocări prin însăși existența îndelungată de care acesta a avut parte. Prin jurnalul său, cititorul poate beneficia de cunoașterea unor etape în evoluția societății românești, pe care nu foarte multe personalități au reușit să le parcurgă și mai ales să le conserve. Pe acest fond, inițiativa autorului este una esențială, îndeosebi atunci când ne confruntăm cu o voce a trecutului care a lăsat posterității un volum uriaș de informații cu privire la propria existență și la peisajul de epocă.

În acest mod, principalul obiectiv pe care îl formulăm, încă din debutul textului, vizează rațiunile care au stat la baza unui asemenea proiect de reconstrucție și restituție a vieții unei personalități marcante și mai ales maniera în care istoricul ieșean alege să-l situeze pe Ioan Hudiță în galeria marilor oameni politici ai secolului XX. Ion I. Solcanu pleacă, în propria analiză, de la modelul lăsat de fostul lider național-țărănist. Personajul principal este un exemplu de succes prin ascensiunea socială, de la origini modeste, până în fruntea elitei politice interbelice, dar are și un destin tragic, trecând din mediul academic în temnițele comuniste.

Lucrarea este echilibrat structurată, fără discrepanțe notabile între cele patru părți care o alcătuiesc. De asemenea, imaginea omogenă asupra temei și personajului indică o bună cunoaștere a tipurilor de surse utilizate de către istoric.

În prima parte, predomină informațiile provenite din documente găzduite de Arhivele Naționale ale României (București, Iași), precum și cele din *Jurnalul politic* al lui Ioan Hudiță. În schimb, cea de-a doua parte, dedicată în linii generale activității omului politic național-țărănist, își fundamentează analiza pe dezbaterile parlamentare, valorizând intervențiile sale de la tribuna Adunării Deputaților. Apelul la documentele de arhivă se reduce aici semnificativ, istoricul preferând să se mențină în limitele peisajului creionat de I. Hudiță în jurnalul său. În partea a treia a lucrării, cercetarea se bazează, inevitabil, pe sursele existente în Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității; autorul este, de altfel, nevoit să se bazeze pe acest tip de izvoare, din moment ce jurnalul personajului politic se oprește în ultima fază a tranziției către regimul comunist. În fine, cea de-a patra parte, așa cum sugerează chiar titlul („Ioan Hudiță, autor al *Jurnalului politic*”), îl „blochează” pe istoric în paginile scrise de Ioan Hudiță. Ar fi fost utilă, la final, existența unei bibliografii, pentru ca cititorul să-și facă o imagine mult mai clară asupra surselor utilizate, dar și a scrierilor speciale consacrate temei.

Revenind la conținutul propriu-zis al lucrării, în prima parte istoricul prezintă, în detaliu, ascendenții și familia lui Ioan Hudiță, mai degrabă într-o manieră biografică decât într-una contextualizată. Este preferată o structură fragmentată a informației, în detrimentul axării pe un fir central, cu scopul de a reliefa anumite particularități ale originilor sociale cu efecte în parcursul lui I. Hudiță. Efortul autorului de a schița portretul unei familii numeroase indică o preocupare atentă îndreptată spre cunoașterea ascendenților și a fazelor primare care au permis

deschiderea drumului unuia dintre fiii satului către studiile superioare în străinătate. Fără îndoială, alături de memoria locală ce a supraviețuit timpului, informațiile noi aduse de Ion I. Solcanu, pe baza izvoarelor, nu fac decât să contureze mai clar locul central al unei familii cu origini transilvănene în localitatea Bogdănești (județul Baia).

Din punctul de vedere al informațiilor, Ion I. Solcanu se remarcă prin efortul de a reda traseul personajului, având ca referențial etapele educaționale. Cele mai multe considerații fac referire la anii studiilor universitare din Iași. Mărturisim că interesul nostru s-a concentrat mai ales asupra manierei în care istoricul își construiește demonstrația științifică în jurul tuturor celor 18 volume lăsate de Ioan Hudiță, sau, mai curând, asupra metodei utilizate în vederea punerii în valoare a acestor surse. Capitolul dedicat studiilor rămâne o recompunere a mediilor în care se formează din punct de vedere intelectual.

Ambiția specifică unui tânăr cu origini transilvănene, precum și conștientizarea unei condiții sociale dificile, joacă un rol determinant în construcția unui model local ce cunoaște calea studiilor superioare. Relevante ni se par îndeosebi informațiile referitoare la etapa în care tânărul urmează specializarea la Sorbona. Poate și prin prisma volumului considerabil de surse, reperul central în jurul căruia istoricul construiește demonstrația este participarea la concursul pentru ocuparea catedrei de Istorie modernă și contemporană, desfășurat în anii 1930-1931. În acest caz, autorul preferă să se mențină pe linia adoptată de I. Hudiță în propriul jurnal, tânărul conferențiar al Universității din Iași considerându-se o *victimă* a grupului coalizat în jurul contracandidatului său, transilvăneanul Andrei Oțetea. S-ar fi convenit ca analiza referitoare la acest episod relevant din viața personajului, invocat ulterior în numeroase momente, să beneficieze de o problematizare ceva mai fermă, care să nu-l regăsească pe I. Hudiță doar într-o postură defensivă. Alianțele realizate de tânărul conferențiar (precum cea cu Giorge Pascu)

explică numeroase luări de poziție împotriva sa, în contextul desfășurării concursului, dar mai ales după extinderea conflictului cu rectorul Traian Bratu și cu Ioan Botez, acesta din urmă fiind decan al Facultății de Litere și Filosofie.

Contextul suspendării „abuzive”, așa cum o consideră Ion Solcanu, este tratat mai curând într-o manieră episodică, ce dorește să-l prezinte pe I. Hudiță ca pe o victimă a intervențiilor adversarilor săi din Facultatea de Litere și Filosofie la nivelele superioare ale guvernului. Angajamentele partizanilor tânărului conferențiar, sau chiar corespondența acestuia, reprezintă fundamentul demonstrației. Trista experiență universitară de la Iași a fost urmată de etapa în care țărănistul „lupist” a ocupat posturi de conferențiar la București până în timpul războiului.

Anii petrecuți în „capitala Moldovei” sunt expuși de către autor sub imaginea unor tentative nereușite ale lui I. Hudiță de a ocupa un post de titular la o catedră universitară, ca „localnic”, împiedicate de „eternii” adversari, fie că se aflau în persoana savantului N. Iorga (impedimentul profesional), fie a lui Traian Bratu (impedimentul politic și academic). Instaurarea regimului antonescian a acutizat procesul de marginalizare a lui I. Hudiță în mediul academic românesc, în contextul misiunii sale de secretar din interiorul formațiunii național-țărăniste. În orice caz, imparțialitatea lui I. Hudiță în raport cu politica antonesciană, verticalitatea sa politică dovedită de o loialitate manifestată față de Iuliu Maniu și respectul pentru propria profesie constituie repere de bază, utilizate de istoric în descrierea relațiilor academice ale lui I. Hudiță. Mergând mai departe, considerăm că analiza asupra *istoricului* Ioan Hudiță nu poate fi restrânsă la însemnătatea ocupării unui post într-o catedră universitară, ci ar fi meritat și o abordare îndreptată către dimensiunea preocupărilor istoriografice, ideile și influențele profesionale în interpretarea trecutului.

Autorul tratează într-o manieră mai degrabă secvențială unele momente pe care le considerăm esențiale în activitatea lui Ioan Hudiță, cum ar fi orientarea către viața politică, în detrimentul unei cariere universitare „stopate” de o bună parte a universitarilor din Iași. În aceeași măsură, ne-am fi așteptat la prezentarea rațiunilor pentru care un intelectual își proiectează orizonturile către un nou spațiu, cel politic, în ciuda unei pregătiri profesionale frecvent invocate atât în lucrarea lui I. Solcanu, cât mai ales în *Jurnalul politic* al lui I. Hudiță.

Întâlnim pagini întregi în care istoricul creditează profilul psihologic pe care însuși personajul analizat și-l creionează în propriul jurnal. Existența unor note memorialistice, sau a unor însemnări zilnice, conferă, de regulă, o serie de avantaje în cercetarea unei personalități istorice. Observăm, totodată, și capcanele pe care acest tip de izvor documentar le aduce prin densitatea unor imagini trecute printr-un filtru subiectiv.

Cea de-a doua parte a lucrării urmărește „Orizontul politic” al lui Ioan Hudiță, pus chiar de către personaj sub semnul impedimentelor în cariera universitară. Demersul lui Ion I. Solcanu confirmă un traseu intelectual complicat al „tânărului sorbonard”. El a fost nevoit să opteze pentru mult mai atractiva viață politică românească, după eforturile depuse în prima parte a anilor '30 în direcția unui dublu statut social, atât de frecvent întâlnite în cazul tinerilor de formație umanistă: universitar și om politic. Identificăm preocuparea autorului de a explica comportamentul lui I. Hudiță, atât în anii de deputat, cât mai ales în raport cu instituțiile cu rol de poliție politică (Siguranța, Securitatea).

Calea către notorietate politică primește influențe, în mod inevitabil, și din statutul social a lui Ioan Hudiță. Postura de „fiu al satului” ajuns pe culmile succesului este transformată într-un izvor important de popularitate. Originea socială lipsită de privilegiile unui statut favorabil în societatea românească, activitatea într-o formațiune politică plasată

mai degrabă în stânga spectrului politic, precum și contextul în care țărănistul activează ca deputat îl recomandă ca un veritabil spirit democrat. Instaurarea unui regim de autoritate monarhică și venirea marelui Ion Antonescu la conducerea statului încurajează, încă o dată, modelul omului politic rezistent la tentația puterii. Bineînțeles, cel de-al doilea capitol este dedicat apropierii dintre Ioan Hudiță și principalul lider național-țărănist, Iuliu Maniu, rămas epicentru al democratismului interbelic, al rezistenței împotriva exceselor dictatoriale și exponent al procesului de înlăturare totală a elitei politice în primii ani de guvernare comunistă.

Referitor la amprenta pe care I. Hudiță a lăsat-o în viața politică internă, istoricul își axează câmpul de analiză asupra activității omului politic țărănist în cabinetele Constantin Sănătescu și Nicolae Rădescu, ca ministru al Agriculturii și Domeniilor.

După instalarea unui guvern pro-comunist, imaginea lui I. Hudiță se apropie de tipul angajat împotriva tendințelor de bolșevizare a României. Prin intervențiile în dezbaterile politice purtate în anii de tranziție către regimul totalitar, personajul își conturează un portret specific omului politic solidar cu problemele economice existente în rândul societății românești. Penuria și foametea extinsă, cu precădere în spațiul rural, reprezintă liantul dintre realitățile sociale și discursul politic al lui Ioan Hudiță.

Raporturile cu comuniștii, precum și tentativele noii conduceri politice de a-l atrage pe I. Hudiță, informații furnizate îndeosebi în jurnal, nu au fost demonstrate și confirmate de către istoric prin apelul la surse documentare. Considerăm că însemnările lăsate posterității, atât cu privire la biografia sa, cât mai ales prin schițarea unui cadru al vieții politice și universitare românești într-un interval de timp dominat de regimuri dictatoriale, ar fi putut reprezenta pretextul unei sondări mai aplicate. Considerăm că autorul ar fi putut insista mai mult pe imaginea

lui Ioan Hudiță ca actor în miezul unor contexte politice, analize sprijinite de surse care să confirme sau să contrazică legitimitatea propriilor percepții trasate în jurnal.

Soarta tragică a omului politic țărănist exercită o influență directă asupra autorului. Pentru perioada petrecută de personajul său în regimul comunist, Ion I. Solcanu își fundamentează cercetarea pe arhivele CNSAS, abordare „clasică” pentru personalitățile politice care au devenit victime ale represiunii comuniste. Analiza se axează pe impediamentele puse de autoritățile comuniste, după anii petrecuți în închisoare, atât în viața profesională, cât și în privința reintegrării sociale. Datele inedite legate de viața privată a unui membru marcant al PNT într-un regim totalitar reprezintă o contribuție semnificativă pentru cunoașterea personajului. Alături de *Jurnalul politic*, dosarele întocmite de Securitate constituie izvoare de primă importanță în creionarea destinului unui om politic în regimuri antidemocratice. Paginile scrise de Ion Solcanu referitoare la „reîntâlnirea” lui I. Hudiță cu universitarii în faza în care foștii adversari, precum A. Oțetea, deveniseră între timp „dirijori” ai istoriografiei *dezghețului* comunist, reprezintă puncte esențiale în analiza despre raportul existent între regimul comunist și intelectualii trecuți prin sistemul carceral și care căutau reintegrarea socio-profesională.

Reconstituirea itinerarului carceral, pe o bază documentară oferită de arhivele Securității, raporturile cu ceilalți membri ai familiei și indiciile unui comportament specific pentru un om politic „slobod la gură”, așa cum îl consideră istoricul, reprezintă fazele predominante al cercetării realizate în partea a treia a lucrării. În același timp, sunt aduse la suprafață informații prețioase ce propun o etapizare a tentativelor Securității de a-l utiliza pe Ioan Hudiță după cei opt ani petrecuți în închisoare, mai precis în intervalul 1956-1961, care delimitează cele două arestări ale fostului țărănist. Obiectivele instituției erau „clasice” pentru

o ținută cu importanță, precum un membru marcant al PNT: raportarea față de propriul trecut politic, imaginea sovieticilor atât în perioada anterioară instaurării regimului comunist, cât mai ales în contextul imediat următor.

Ultima parte a lucrării, „Jurnal sau memorii”, debutează cu o serie de interogații interesante pe care autorul le formulează cu privire la manuscrisele lăsate de Ioan Hudiță „viitorului”. Sunt realizate câteva comparații utile, spunem noi, cu alte note memorialistice, în scopul de a reliefa inclusiv unele puncte de slăbiciune ale textelor scrise de Ioan Hudiță și plecând de la particularitățile acestei specii literare.

Investigațiile merg mai departe, chiar până la punerea sub semnul îndoielii a unor relatări sau evidențierea lipsei de veridicitate a acestora. Intervențiile, de altfel foarte probabile, ale autorului de *Jurnal politic* în rememorarea unor momente pe care le-a trăit ridică mari semne de întrebare cu privire la verticalitatea politică pe care I. Hudiță o sugerează în „opera” sa (p. 457-458). În fine, autorul monografiei tranșează într-o ultimă fază valoarea științifică a oricărei viitoare abordări asupra personalității lui Ioan Hudiță, considerând că volumele editate de către ginerele său, Dan Berindei, rămân cea mai relevantă contribuție la cunoașterea personajului. Din anumite puncte de vedere, tindem să fim de acord cu autorul.

Treptat, tentativa de tratare critică a *Jurnalului politic* se rezumă la elogii aduse istoricului Dan Berindei, urmate de realizarea unor portrete universitare (George Călinescu, Gheorghe Brătianu etc.) pe baza scrierilor lui Ioan Hudiță. În privința unui subcapitol intitulat „Imaginea minorității israelite din România în anii celui de Al Doilea Război Mondial și ai instaurării dictaturii comuniste”, am fi preferat ca istoricul să insiste și pe unele intervenții în spațiul publicistic, care să confirme datele din jurnal. Rezumându-ne doar la jurnal, ne este dificil să reperăm o atitudine clară a omului politic față de comunitatea evreiască.

Informațiile existente în jurnal indică mai degrabă prezența unor personaje cu această origine în sfera de relații politice a deputatului țărănist, aspect care nu definește în termeni clari o anumită atitudine.

În registrul limitelor pe care cartea le prezintă poate fi integrată și tratarea într-o manieră episodică a unor intervale dificile în care Ioan Hudiță se regăsește ca actor politic, precum anii războiului sau primii ani postbelici. Volumul considerabil de informații pe care jurnalul îl furnizează îl determină pe autor să urmărească atent doar firul central, perspectivele de fond fiind rareori semnalate. Dificultățile metodologice, alături de o prea firavă distanțare critică a autorului, creează cititorului impresia că lecturează o variantă restructurată a însemnărilor politicianului țărănist. Faptul că autorul nu este familiarizat cu tipul de abordare asupra epocii se observă prin apelul frecvent la fragmente de text, provenite fie din documentul de arhivă, fie din volumele *Jurnalului politic*. Considerăm că unele descrieri introduse de autor în text, cu referire la natura regimului antonescian sau imaginea structurilor comuniste din primii ani postbelici, reprezintă direcții de care istoricul s-ar fi putut dispensa. Ori, în cel mai bun caz, acestea ar fi putut reprezenta un punct de pornire care să-l orienteze pe istoric către alte fonduri de arhivă.

În linii generale, Ion Solcanu respectă profilul pe care însuși Ioan Hudiță și-l creionează în propriul jurnal. Mai mult, nu face decât să confirme, ca voce a posterității, rolul semnificativ al „istoricului, omului politic și autorului de jurnal” atât în viața politico-diplomatică a României, îndeosebi în intervalul 1938-1946, cât și ca personalitate ce a lăsat în urmă o imagine lucidă a unei etape complicate din istoria modernă a românilor. În aceeași măsură, nu excludem nici contribuțiile aduse prin apropierea de cauzele și consecințele activității politice a lui Ioan Hudiță. Pe de o parte, ne referim la tentativele „tânărului sorbonard” de a-și proiecta o strălucită carieră universitară, urmând ca

angajarea politică să-i complice o mare parte din etapa maturității omului politic, care se confundă cu anii petrecuți în închisorile comuniste, precum și cu inerenta prezență ulterioară a structurilor represive în viața fostului țărănist.

Finalmente, eforturile laudabile depuse de istoricul Ion I. Solcanu deschid perspective noi de analiză referitoare atât la personalitatea lui Ioan Hudiță, cât și în direcția unor viitoare abordări dedicate parcursului elitei politice interbelice, de la democrație la totalitarism. În aceeași măsură, inițiativa îndreptată spre cultivarea unor modele în comunitate definește implicarea activității academice în slujba unei cunoașteri menită să mențină vie raportarea la trecut.

Marian Hariuc

Livia Ciupercă, *Oreste Tafrali. Uitare-n neuitare*,
Iași, Editura StudIS, 2015, 425 p.

Monografia scrisă de Livia Ciupercă¹ se dorește a fi un omagiu adus lui Oreste Tafrali, la 140 de ani de la nașterea sa (14 noiembrie 1876, Tulcea – 5 noiembrie 1937, Iași). Construită în 16 capitole notate de la I la XVI, alături de 15 anexe, bibliografie și index, lucrarea este însoțită de numeroase ilustrații. Încă din primele rânduri, autoarea declară că prin inițiativa sa editorială intenționează să-l readucă în atenția publică pe Oreste Tafrali, întocmind „o primă carte complexă, deloc completă, deloc lină, cu spinoase urcușuri și coborâșuri, despre omul și creatorul Oreste Tafrali, printr-o oglindire firească a epocii sale” (p. 11).

Lucrarea poartă cititorul prin întreaga existență a lui Oreste Tafrali. Începând chiar din primul capitol, intitulat „Traiect existențial”, putem identifica date biografice și genealogice ale celui în cauză, autoarea încercând să lămurească neconcordanțe apărute în diverse scrieri privind liceul absolvit de Tafrali și dacă numele este Orest sau Oreste (p. 18). Capitolul al doilea, denumit „Travaliul unei biblioteci”, este o paranteză în parcursul și prezentarea biografică, Livia Ciupercă prezentând detalii cu privire la modalitatea în care Oreste Tafrali și-a constituit biblioteca personală, titlurile pe care le conținea aceasta, care era valoarea ei și unde mai pot fi găsite astăzi exemplare din acele volume.

Încă din primele pagini își fac loc afirmații critice, dar și invitații la reflecție, autoarea susținând că „eventual, poate cineva ar dori să-i dedice un studiu amplu, atotcuprinzător”. Din păcate pentru cititor, nu precizează la cine se referă sau de la cine are aceste așteptări. Speram ca tocmai prin apariția acestui volum Livia Ciupercă să realizeze o

---

¹ Absolventă a Facultății de Filologie din cadrul Universității București, membră în mai multe societăți (Uniunea Scriitorilor din România, Societatea Culturală „Junimea 90” etc.). A debutat publicistic în 1982, iar editorial, în 1996 (v. Livia Ciupercă, *Oreste Tafrali...*, p. 423-424).

radiografie a întregii activități a lui Oreste Tafrali, care să umple golul istoriografic identificat anterior. Speranțele noastre au fost, însă, repede spulberate și entuziasmul întâlnirii cu un subiect de interes major a scăzut treptat pe măsura parcurgerii textului. În ansamblu, lucrarea cuprinde numeroase informații, însă mai toate deja publicate, ineditul cercetării fiind principalul sacrificat.

Semnalăm și aspecte care îngreunează lectura cărții: nu există un parcurs cronologic al vieții și activității lui Oreste Tafrali; lipsește citarea surselor în cazul utilizării citatelor, iar atunci când acestea există, sunt așezate în text între paranteze după un sistem propriu de citare, incomplet; autoarea înclină spre un stil tânguitor și metaforic în compoziția frazelor, fără a analiza comportamentele și faptele în mod obiectiv pe parcursul narațiunii; prezența în text a expresiilor: „măria sa, Internetul și informațiile pe care le oferă acesta” ar trebui evitate, fiind suficientă trimiterea către link-ul accesat; autoarea scrie: „sursele sunt Wikipedia și Enciclopedia Cugetarea, plus fișierele BCU Iași, plus dosarele D.J.A.N. Iași” (p. 31). Dar care dosare, care fișiere, rămâne să aflăm, poate, la ediția a doua. Autoarea preferă să-l prezinte pe Oreste Tafrali prin prisma povestirilor contemporanilor, selectate astfel încât să-i creeze personajului său o imagine perfectă, ireproșabilă. În același timp, tonurile mai închise ale biografiei și personalității sale sunt retușate de autoare și aspru criticate, chiar dacă ele veneau de la mari personalități ale vremii, precum Nicolae Iorga. Portretul conturat astfel nu este obiectiv și nu există echilibrul și contrastul atât de omenesc, în fond.

Textul este greoi și firul logic greu de urmărit din cauza prezențelor de cărți și site-uri, inserate fără o analiză prealabilă sau contextualizate în raport cu subiectul monografiei, lăsând impresia unei însăilări nereușite (p. 113). Și alte divagații și-ar avea locul în notele de subsol; așa ar fi referirile biografice la Pimen Georgescu (p. 114),

Episcopul Teotim (p. 115), Meletios Sirigos (p. 138-139) etc., sau parantezele prea lungi, care distrag atenția de la firul narativ principal.

Din punct de vedere editorial, lucrarea este întocmită precar și parcă în grabă. Pe lângă greșelile repetate de editare și ortografie², întâlnim și inconsecvențe; de exemplu în capitolul XIII, „Arta și Arheologia”, care are rolul de a prezenta revista publicată de Oreste Tafrali între 1927 și 1936, autoarea face repetate greșeli. În text, la p. 8, p. 36, p. 155 o numește revista *Artă și Arheologie*, iar la p. 268, p. 277, p. 281 și p. 284 *Arta și Arhitectura*. Sunt scăpări aparent minore, dar neadmise în cazul unei lucrări care se dorește a fi temeinic construită. Iarăși, notele nu sunt aliniate și sunt scrise pe fugă³.

Poate un timp mai îndelungat acordat cercetării unui subiect atât de generos ar fi fost de ajutor pentru constituirea unei monografii dedicate unei personalități complexe precum cea a lui Oreste Tafrali. Și, în orice caz, precaritatea surselor pentru fundamentarea unor analize din cuprinsul lucrării reduce substanțial din consistența textului.

Unele teme, direcții merită completate. De exemplu, datele referitoare la fratele lui Oreste Tafrali. La p. 41 și 136 apar câteva informații despre un așa-numit „S. Tafrali”, care lucra la Paris ca „traducteur-juré près du tribunal de la Seine, à Paris”, pregătind, în același timp, un mare dicționar al limbii grecești bizantine și moderne. Autoarea se rezumă să preia o informație din *Revista Critică*, fără a aprofunda documentarea, care ar fi relevat că S. Tafrali era, de fapt, „Georges S. Tafrali”⁴, născut la

² Nu aș mai fi menționat neapărat și aceste erori, dar sunt stridente: p. 13: „Monitorul Oficial”; p. 34: cursuri universitate; p. 43: Tzagara în loc de Tzigara; p. 93: conservă a mostră; p. 108: citat copiat greșit: se contată; p. 109: Constantonopol; p. 122: activitatea al unui; p. 123: dictorul în loc dictonul; p. 159: Oreste Tafral etc.

³ La p. 144, nota 3 este nealiniată și plină de erori: „Fundația Caroli I”, „revue internationale...” scris cu minuscule etc.

⁴ Găsim această informație despre Georges S. Tafrali în *École Pratique des Hautes Études. Section des sciences historiques et philologiques. Annuaire 1913-1914*, în lista alfabetică a elevilor și auditorilor constanți ai cursurilor în timpul anului școlar 1912-1913: <http://>

Tulcea (România) la 16 decembrie 1859, și nu așa cum bănuiește autoarea că s-ar fi numit, Simion sau Spiridon.

Pentru cel de-al X-lea capitol, „Muzeul de Antichități”, autoarea semnalează sursele documentării: „răsfoind bogata arhivă, conservată la D.J.A.N. Iași, deopotrivă lecturând studiul (compendiu), **Muzeul de Antichități** (Institutul de arte Grafice N.V. Ștefăniu, Iași, 1935)”; din păcate, însă, nu face nicio trimitere la articole publicate în ultimii ani. La p. 226, Livia Ciupercă face o remarcă surprinzătoare: „Astăzi Muzeul de Antichități a rămas doar o amintire, frumoasă, conservată în câteva fotografii din sălile care prezentau Colecțiile Muzeului, la 1935 (inclusiv, 1937) [...] Numai cei care au ucis muzeul nu au avut niciodată valoare de tezaur”. Pentru a nu trăi cu decepția unei distrugerii ireversibile, autoarea ar trebui să știe că întreg patrimoniul Muzeului de Antichități din Iași se află astăzi conservat la mai multe instituții din Iași sau din București.

În sfârșit, monografia întocmită de Livia Ciupercă se încheie cu o sumară bibliografie și cu un indice de nume organizat pe capitole (nu alfabetic sau cronologic, așa cum cer toate normele; unele nume se repetă în mai multe capitole, iar cel al lui Oreste Tafrali apare doar în indicele pentru primele capitole). Privită în ansamblu, lucrarea își propune să contureze o imagine atotcuprinzătoare a lui Oreste Tafrali, însă reușește doar să condenseze în paginile sale fragmente de informații și analize, necomentate și necontextualizate. Realizează o incursiune grăbită în viața unei personalități de seamă, pierde acuratețea, sare, în multe cazuri, peste documentare și nu explorează surse.

Vasilica Mîrza

**Ion Didilescu, *Universitari din alte vremuri*,
Iași, Editura „Ștefan Lupașcu”, 2010, 208 p.**

Ion Didilescu, absolvent al Facultății de Filosofie din București, a realizat medalioanele „universitarilor din alte vremuri” în anul 2000, însă manuscrisul a fost tipărit abia zece ani mai târziu, după dispariția sa, prin bunăvoința filosofului Dragan Stoianovici.

Lucrarea are caracter memorialistic și conturează imagini retrospective ale momentelor și persoanelor cu care autorul s-a însoțit de-a lungul vieții. Unii dintre cei evocați i-au fost profesori, iar cu alții a legat relații de prietenie sau colaborare. Ion Didilescu subliniază trăsătura dominantă a fiecăruia, încadrându-l în câte un episod din cariera sa academică. Alături de prefața în care Dragan Stoianovici îi face un scurt portret lui *Ion Didilescu, în postura de evocator* și realizează o succintă prezentare a conținutului lucrării, autorul însuși explică în câteva pagini călătoria sa *Prin lumea universitară*.

Prima personalitate evocată este un intelectual cu renume în mediul academic ieșean, filosoful Ion Petrovici, pe care autorul l-a cunoscut atât din discuțiile avute cu studenții colegi de la Iași, cât și cu prilejul unei conferințe pe care profesorul a susținut-o la Biblioteca Centrală din București. În paginile dedicate acestuia, Ion Didilescu scoate în evidență capacitățile oratorice cu care era înzestrat cel evocat, accentuând faptul că „a pronunța și a asculta discursuri rămăsese cea mai aleasă delectare a profesorului” (p. 34). Păstrând domeniul, autorul alege un alt nume cunoscut filosofiei românești, Petre P. Negulescu, fost profesor al catedrei de Istoria filosofiei de la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București. Legătura cu acesta a fost una dintre cele mai cunoscute și mai benefice pentru cariera sa academică, deoarece Negulescu i-a fost profesor și chiar îndrumător în perioada

studenției, „cel mai productiv dintre profesorii care au ilustrat cadrele noastre universitare în aria largă a disciplinelor filosofice” (p. 40).

Șirul evocărilor continuă cu profesorul Constantin Rădulescu-Motru, de la Facultatea de Psihologie din București, căruia i se datorează înființarea unui laborator de psihologie experimentală, rămas în memoria autorului ca „singurul psiholog român ale cărui lucrări sunt ancorate într-o viziune filosofică de ansamblu: energetismul”. În paginile următoare, Didilescu își îndreaptă atenția către filosoful Nicolae Bagdasar, pe care l-a cunoscut prin intermediul psihologului I.M. Nestor, atunci când cel dintâi era secretar de redacție al *Revistei de Filosofie*.

Un alt orator pe care Ion Didilescu l-a apreciat încă de când era elev este profesorul de economie politică de la Facultatea de Drept a Universității din București, Gheorghe Tașcă. Acesta a susținut o conferință în orașul unde autorul și-a făcut studiile liceale, Roman, iar felul în care și-a expus conferința i-a atras atenția. Mai târziu, student fiind, Didilescu își amintește că la finalul cursurilor lui Tașcă, acesta își încheia pledoaria prin expunerea unor idei care „te îndemnau la muncă și creație, singurele care pot da valoare vieții” (p. 77).

Un medalion interesant este dedicat și filosofului Silvestru Găină, fost cadru didactic al Universității din Cernăuți, stabilit la Iași în anul 1940, una dintre personalitățile pe care Ion Didilescu le vizita periodic. Al șaptelea personaj evocat este Constantin Daicoviciu, profesor de arheologie și istorie antică, fost ministru adjunct pentru învățământul superior și apoi rector al Universității din Cluj. Daicoviciu a rămas în amintirea autorului ca „una dintre personalitățile cele mai prestigioase ale învățământului nostru superior după cel de-al doilea război mondial” (p. 89). Filosoful Victor Iancu este, la rândul lui, portretizat de Didilescu. Profesor de istoria literaturii universale și literatură comparată la Universitatea din Timișoara, Iancu a intrat în cercul prietenilor lui Ion Didilescu după colaborarea cu acesta la universitatea clujeană. Autorul

își amintește de Petre Botezatu, un alt profesor al Universității din Iași care i-a atras atenția într-un mod aparte. Profesor de psihologie și logică, Botezatu a rămas un colaborator de suflet al autorului pe tot parcursul vieții.

În seria portretelor realizate de Ion Didilescu se regăsesc alte două nume sonore, care s-au remarcat în domeniul pedagogiei și psihologiei românești: Ștefan Bârsănescu, respectiv Vasile Pavelcu. În paginile dedicate celor doi, sunt prezentate atât operele de bază ale acestora și caracterul lor remarcabil, cât și activitățile care au condus la dezvoltarea învățământului superior ieșean. Preocupat de limba latină și istoria antică, profesorul Nicolae Lascu se află și el pe lista celor evocați de autor. Pe lângă pasiunea pentru specialitatea sa științifică, Lascu i-a atras atenția autorului și prin dorința de a călători în scop didactic, susținând permanent ideea că o astfel de deplasare trebuia să „desăvârșească formația unui om de cultură, a unui umanist” (p. 136). Alți colaboratori cu care Didilescu a păstrat o legătură de amicitie sunt profesorii Facultății de Filosofie din București, I.M. Nestor, căruia i se datorează înființarea unui laborator de psihotehnică, și Florea Țuțugan, un cunoscut logician orientat deopotrivă spre silogistică.

Și pentru Alexandru Dima, profesor de estetică literară la Universitatea din Iași, mai târziu la catedra de Literatură universală și comparată de la Universitatea din București, autorul a avut o apreciere aparte. Lista „universitarilor din alte vremuri” se încheie cu evocarea lui Tadeusz Kotarbinski, logician polonez, și a lui Petre Cancel, fostul profesor de slavistică al Universității din București, profesori pe care autorul i-a cunoscut în urma unor colaborări științifice.

Deși Ion Didilescu afirmă că portretele nu îl satisfac, considerându-le doar „tușe de penel”, lucrarea sa, reunind medalioane dedicate unor profesori din centrele academice din țară și din străinătate (Polonia), este o inițiativă laudabilă și contribuie la cunoașterea unor

personalități care au dezvoltat învățământul superior românesc. Filosofi, logicieni, psihologi, pedagogi, istorici și economiști, aceștia sunt oamenii cu care autorul a luat contact, iar amintirile sale conturează mai bine nu doar epoci și evoluții instituționale, ci și parcursuri personale, întregind perspectivele pe care documentul de arhivă le reține în dreptul fiecăruia dintre cei amintiți.

Petronela Podovei

**Anca Filipovici, *Cărturarii provinciei. Intelectuali și cultură locală în nordul Moldovei interbelice*,
Iași, Editura Institutul European, 2015, 221 p.**

Cartea Ancăi Filipovici este la origine o teză de doctorat susținută la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Originea botoșăneană a autoarei și deschiderea manifestată de conducătorii dizertației, profesorii Toader Nicoară și Ladislau Gyémánt, au făcut posibilă acceptarea unei teze despre istoria nordului Moldovei la Facultatea de Istorie din inima Ardealului. În spațiul vechiului regat, mai ales, un astfel de subiect era greu de frecventat întrucât delimitările geografice regionale nu au aceleași regularități ardelenene. Însă, cu mult curaj, istoricul format la Cluj, Anca Filipovici, a separat în nordul Moldovei o regiune formată din județele Botoșani, Dorohoi și Baia, ca fiind regățene, și Suceava, Rădăuți și Câmpulung, revendicate drept bucovinene. În acest topos geografic, mai mult convențional decât cu tradiții autonome, și-a plasat autoarea demersul asupra fenomenului cultural interbelic.

La intersecția istoriei sociale și a celei culturale, autoarea și-a propus să releve specificitățile „localismului creator” din arealul desemnat. Criticul literar sibian Alexandru Dima a cultivat în anii '30 ai secolului trecut interesul pentru istoria și cultura locală. Tema potențialului creator al provinciei este una care posedă reale valențe, fiind abordată cu mai mult succes în istoriografia spațiului transilvănean. Un simplu inventar al lucrărilor despre intelectualii ardeleni arată un decalaj simțitor față de situația istoriografiei din vechiul regat. Aceasta a fost și motivația pentru care Anca Filipovici s-a oprit asupra unui subiect de istorie și cultură locală moldovenească.

Cartea este compusă din cinci capitole, inegale ca întindere și densitate analitică, dar care își justifică relevanța prin ineditul temei. Pe urmele identității cărturarului de provincie este capitolul I, în care sunt

făcute precizările necesare asupra relațiilor dintre intelectual și educație, bunuri culturale și munca intelectuală. Suportul teoretic este asigurat de cercetările istoricului francez Christophe Charle. În capitolul al doilea, sunt prezentate date despre trecutul orașelor la care se referă cercetătoarea, cu un interes aparte pentru identificarea revistelor, societăților culturale și a intelectualilor care au animat zona. Din punctul de vedere al profesiilor desemnate drept intelectuale, autoarea a mizat pe recensământul din 1930, oferind date statistice pentru domeniile: justiție, educație, administrație, armată, biserică, arte și sănătate. În capitolul al treilea, cel mai întins din carte, sunt repertoriate școlile și liceele teoretice din orașele amintite, apoi sunt făcute scurte considerații asupra populației școlare interbelice. În capitolul al patrulea sunt identificate revistele culturale din nordul Moldovei și prezentate reverberațiile acestora pentru criticii „centrali”. Al cincilea capitol conține inventarul intelectualilor din județele regătene și bucovinene din perspectiva contribuțiilor scrise în revuistica locală.

Cartea are câteva merite punctuale, dar și locuri în care analiza autoarei merită adnotată. Subiectul este unul care, fără îndoială, suscită atenția istoricilor. Autoarea a adus la lumină reviste și cercetări uitate, intelectuali locali a căror importanță în conturarea unei culturi zonale a fost determinantă. Apoi, a readus în atenția noastră cercetători din muzeele și arhivele locale, care au trudit o viață pentru redarea istoriei locale. „Indexarea” intelectualilor care au avut un rol în cultura scrisă este o reușită care a încununat efortul autoarei în arhivele și bibliotecile din Botoșani și Suceava. În lipsa studiilor de profil despre profesiile interbelice, cartea istoricului Anca Filipovici este o necesară introducere asupra intelectualilor locali din nordul Moldovei.

Pornind de la delimitarea geografică restrictivă a autoarei voi face câteva scurte considerații colegiale asupra subiectului și asupra analizei întreprinse. Lăsarea în afara zonei nordului Moldovei a orașelor

Iași și Cernăuți trebuia justificată. Fără îndoială, introducerea a două orașe universitare în ecuație ar fi complicat mult problema, însă, în opinia mea, nordul Moldovei interbelice nu poate fi trasat convențional. O discuție mai amplă asupra moldovenismului zonei, unde regăsim județe bucovinene, regățene și basarabene (vezi Hotin) trebuia făcută. Titlul și cercetarea realizată duc către impresia unor particularități deosebite într-o zonă mult mai complexă teritorial.

Cartea oferă, în unele locuri, o impresie doar de identificare a temelor de cercetare. Discuția teoretică asupra intelectualilor, inclusiv asupra criteriilor după care au fost identificați, și asupra temei centrale, „localismul creator”, nu oferă puncte solide de argumentație. La finalul cărții simți nevoia mai multor clarificări în privința juxtapunerii cercetărilor asupra liceelor și populației școlare din zonă cu cea a intelectualilor locali. Istoria învățământului secundar din perspectiva istoriei intelectualilor avea nevoie de un bagaj teoretic mai amplu și de valorificarea surselor existente (fondurile de arhivă ale inspectoratelor școlare regionale spre exemplu). Precaritatea surselor primare sau, poate, ignorarea altora mai bogate în informații a condus de multe ori cercetarea în zone închise. De altfel, atunci când descrie ambianța interbelică a zonei, autoarea revine în multe pagini la exemplul unor intelectuali bucureșteni. În lipsa monografiei școlilor secundare din perspectiva elevilor care au urmat apoi studiile universitare (vezi dosarele personale ale studenților din perspectiva registrelor matricole ale școlilor secundare), concluziile oricăror analize asupra domeniului conțin o doză de arbitrar. Puținele memorii și unele analize contemporane asupra școlii interbelice din nordul Moldovei nu pot conferi credibilitate tabloului creionat. Din punctul meu de vedere, radiografia învățământului secundar interbelic realizată în primele subcapitole ale capitolului al treilea nu este făcută de autoare pe sursele primare (legile din epocă, dezbaterile parlamentare, opinii ale profesorilor, pedagogilor). Din această cauză, Anca

Filipovici reia concluziile trasate de Carol Iancu sau Irina Livezeanu. În cazul istoriei și culturii locale, cititorul este interesat de ce este dincolo de cadrul general cunoscut în România interbelică. Din punctul meu de vedere, din perspectiva statutului învățământului minoritar existent în județele amintite, analiza mai trebuie nuanțată.

Criteriile care au stat la baza delimitării temei de cercetare meritau o discuție lămuritoare. În indexul realizat sunt inventariați intelectualii publici ai zonei, care pot fi reperați prin preocupările aferente „mesei de scris”. Relevanța acestora și a revistelor locale nu cred că poate fi măsurată prin identificarea în zona de interes a lui Călinescu, Iorga, Lovinescu sau a altor autori de sinteze asupra culturii interbelice. Nu doar critica bucureșteană poate oferi indicii asupra culturii locale din nordul Moldovei, mai ales că nu este vorba de identificarea calitativă a producțiilor interbelice.

Aceste simple observații nu pot umbri efortul autoarei, care a readus la viață reviste culturale locale și a adus la lumină intelectuali provinciali uitați. Școlile secundare locale care încă nu au un patronim se pot inspira din lista realizată de autoare. „Cărturarii provinciei” este o carte care a dezvăluit celor interesați un subiect inedit și care se constituie într-o bună introducere asupra arhitecturii culturii locale din nordul Moldovei interbelice.

Cătălin Botoșineanu

Grigore T. Popa, *Jurnalul unui savant român în America*, ediție îngrijită, note și postfață de Richard Constantinescu, prefață de Dumitru Radu Popa, București, Editura Filos, 2014, 302 p.

Volumul de față editat de medicul Richard Constantinescu marchează debutul unei colecții de scrieri Grigore T. Popa. Demersul inaugural s-a concentrat asupra scrierilor din America ale profesorului care a dat numele Universității de Medicină din Iași. Patronimul așezământului obligă comunitatea academică la o recuperare mai amplă a ilustrului medic român. De altfel, pentru universitatea de medicină ieșeană istoria instituțională sau restituțiile biografice se înscriu deja într-o tradiție bine-cunoscută. Voi face în nota de față câteva precizări asupra ediției care se pare că va conduce la o publicare completă a scrierilor lui Grigore T. Popa¹. În primul rând, am în vedere faptul că s-a păstrat, din câte ne lasă să întrevădem editorul, un fond de arhivă al savantului.

Între anii 1925-1926, tânărul pe atunci Grigore T. Popa a obținut o bursă în SUA, din partea Fundației Rockefeller din New York. Universitatea din Chicago a fost aleasă de savantul român pentru a urma stagiul de pregătire. Lăsa acasă, la București atunci, soția cu doi copii și un al treilea care urma să se nască în perioada de bursă. Așadar, împlinirea vocației medicale urma să fie dublată de grijile și iubirea pentru cei de acasă. Din acest motiv, pare că în America Grigore T. Popa a fructificat fiecare clipă a periplului academic. A ales să țină un jurnal cu ce „nu trebuie uitat”. La întoarcerea în țară, de-a lungul perioadei interbelice, între 1927-1943, a publicat mare parte din notele sale în ziarul bucureștean *Dimineața*, în anul 1927, și în revista ieșeană *Însemnări*

---

¹ Asupra importanței cărții din perspectiva surprinderii societății americane interbelice s-au făcut deja observații cuprinzătoare. Vezi prezentarea cărții de față realizată de către Marian Hariuc în *Archiva Moldaviae*, VII, 2015, p. 425-428.

ieșene, de-a lungul anilor. Le-a considerat mai mult „însemnări” și nu „impresii”, nedorind să confere o notă calitativă celor constatate. Însă, așa cum vom constata, această intenție primară a fost treptat nuanțată, cel puțin în perioada ieșeană. De altfel, savantul avea experiența jurnalului ca mijloc pentru opinii și opțiuni politice sau academice².

Grigore T. Popa³ face parte dintr-o generație de medici români pentru care profesia de bază nu marca și o îngustare de orizont. Viața politică, militantismul social sau vocația literară au fost coordonatele care au dublat vocația medicală. Pentru acesta, prezența publică a intelectualului era un mod de a lua parte la eforturile de construire a unei noi societăți, fie politică, literară, sau a unui nou model de universitate. Intelectualul Grigore T. Popa s-a păstrat în liniile unui civism meritoriu pentru anii interbelici și, mai ales, pentru debutul comunismului în România.

Ediția de față reia articole din ziarele și revistele menționate, prezentate într-o notă introductivă de editor (p. 10-11). Deși R. Constantinescu menționează că a avut acces, prin intermediul fiului savantului, Dumitru Radu Popa, la unele manuscrise ale acestuia, nu știm dacă editorul a confruntat textul manuscriselor cu articolele din ziare. De menționat că doar două articole din carte sunt redată după arhiva Grigore T. Popa, păstrată de editorul cărții. Cititorul nu este astfel înștiințat dacă perioada mare de timp în care au fost publicate însemnările are un corespondent în alegerea temelor de către savantul ieșean. Altfel spus, Popa le-a valorificat dezinteresat, ca simple însemnări, sau a ales anumite

² Grigore T. Popa, *Din viața universitară. Amintiri, critici și propuneri*, Iași, 1922.

³ Grigore T. Popa (1892, Șurănești, Vaslui – 1948, București). Studii liceale și universitare la Iași, doctorat în 1920, apoi șef de lucrări la Facultatea de Medicină din București, între 1925-1926 bursier Rockefeller în SUA, din 1928 profesor titular la Iași. Din 1942, s-a transferat la facultatea din capitală. A fost, la nivel mondial, unul dintre creatorii neuroendocrinologiei, în domeniul căreia a făcut cea mai importantă descoperire a unui medic român, alături de cele ale medicilor Paulescu și E. Palade. La Iași, alături de Sadoveanu și Topârceanu a fost unul din animatorii revistei „Însemnări ieșene” (C. Romanescu, *Gr.T. Popa în istoria medicinei contemporane universale și în memoria școlii ieșene de medicină*, în *In memoria lui Grigore T. Popa*, ediție îngrijită de Cătălin Ciolca, Iași, Editura Omnia, 1999).

momente/evenimente politice interne drept pretext pentru comentariile retrospective asupra experienței americane. La prima vedere cel puțin, din lectura titlurilor articolelor de presă, pare că asistăm la o evoluție a temelor alese pentru publicul român, mai ales cele din anii 1938-1940. Dacă mai sunt astfel de articole din perioada stagiului american, sau dacă au fost incluse toate notele publicate, încă nu știm, lucru care oferă o perspectivă incompletă asupra contextului apariției acestei ediții. De ce Grigore T. Popa nu a publicat în întregime într-un foileton însemnările sale este cheia principală a înțelegerii scrierilor din SUA ale savantului ieșean. La 10 ani de la primele apariții din ziarul *Dimineața* ale anului 1927, Grigore T. Popa, de astă dată în calitate de redactor al revistei *Însemnări ieșene*, reia seria notelor din stagiul său american. O explicație a acestei absențe trebuie oferită, în contextul în care suntem avertizați asupra operei de recuperare a scrierilor celebrului medic.

Formația de istoric îi lipsește editorului, de aceea nu aflăm din această carte inaugurală cum a intrat „fondul Grigore T. Popa” în „Arhiva personală dr. Richard Constantinescu” (p. 10). O arhivă este, în chip firesc, și un titlu de glorie personală, cu atât mai mult cu cât vorbim de patronul spiritual al școlii medicale ieșene. Opțiunea publicării manuscriselor sau scrierilor savantului ieșean trebuie însă însoțită, în mod obligatoriu, de prezentările necesare, firești, de altfel, titulaturii de ediție. Într-o prefață consistentă trebuie avute în vedere contextul intrării în posesia manuscriselor de către editor, istoria păstrării arhivei, pierderi sau „rătăcirii interesate” ale documentelor, tipul acestora și mărimea fondului personal. Cu atât mai mult cu cât este vorba de inaugurarea unei colecții recuperatorii Grigore T. Popa, cititorul trebuia să aibă la îndemână și o biografie consistentă în paginile de început ale lucrării. În oricare alte condiții, e greu de contabilizat meritul editorial și noutatea cărții de față.

Cătălin Botoșineanu

Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (coordonatori),
Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”,
2015, 402 p.

Cercetările reunite în volumul coordonat de Cătălina Mihalache și Leonidas Rados constituie o încercare de recuperare a istoriei școlare prin intermediul, așa cum sugerează însuși titlul volumului, unor „condiționări” ale procesului educativ care au fost omise sau ocolite de istoriografia domeniului. Cartea abordează diferite aspecte ale educației publice pe care ar trebui să le aibă în vedere un cercetător a cărui preocupare de bază este istoria învățământului românesc.

Volumul cuprinde studii grupate în patru părți distincte, în funcție de subiecte comune și comparabile la anumite niveluri ale cercetării. Primul studiu îi aparține lui Arcadie M. Bodale și este dedicat școlii și învățaturii în Țara Moldovei până la începutul secolului al XIX-lea, cu un accent pe educația elementară în limba română și pe slaba dezvoltare a învățământului, ultimul aspect determinând, conform autorului, o amploare a fenomenului analfabetismului în epoca premodernă.

Al doilea text, semnat de Nicoleta Roman, surprinde particularitățile învățământului rural în perioada 1831-1848. Un loc important este rezervat contribuției autorităților la crearea infrastructurii școlilor sătești, documentele din anexe oferind informații valoroase în acest sens.

În continuare, Ramona Caramelia oferă o perspectivă preliminară asupra materialului didactic în școlile secundare românești prin intermediul transformărilor înregistrate în perioada cuprinsă între 1864 și 1914.

Petru Negură ne invită să aruncăm o imagine asupra învățământului primar rural din Basarabia interbelică, elementul central fiind constituit de ipostazele violenței școlare. Un aspect demn de reținut este

evoluția procesului pedagogic de la sistemul punitiv la instaurarea unei „violente simbolice”.

Următorul text conține un studiu de caz ilustrativ pentru educația copiilor elitei, anume educația în familia postelnicului Iancu Costache Negel (1838-1861). Dan Dumitru Iacob utilizează surse inedite, precum și materiale genealogice, reușind să schițeze caracteristicile unei educații moderne de pension.

Studiul lui Leonidas Rados urmărește traseul scolastic al viitorului istoric Constantin Erbiceanu între anii 1844-1858. Autorul se concentrează pe bazele instrucției „junelui teolog”, de la primii ani de școală până la absolvirea Seminarului Teologic de la Socola.

Cătălina Mihalache aduce în atenție un subiect inedit prin particularitatea de gen, anume *Mode și modele ale educației feminine în secolul XIX*, analizând parcursul intelectual al unor femei care au avut, la un moment dat, adevărate cariere publice, precum Constanța Dunca, Ana-Maria Callimachi, Sabina Cantacuzino și Elena Bibescu.

Marius Chelcu propune un studiu dedicat înființării și organizării unei instituții de ocrotire a copilului, orfelinatul „Procopie Florescu”. Autorul arată importanța acestei inițiative particulare de pionierat, încurajând cercetarea altor așezăminte de același tip.

Următoarele trei studii sunt reunite pe criteriul identitar. Irina Năstasă-Matei prezintă situația școlilor germane din Transilvania până la instaurarea regimului comunist, fiind urmată de Carol Iancu cu studiul său asupra Școlii israelito-române „Cultura” din Hârlău, prin care contribuie la cunoașterea școlarizării elevilor evrei și a învățământului evreiesc în Regat. De asemenea, o contribuție importantă în această direcție este adusă de Anca Ciuciu Tudorache și Felicia Waldman prin textul intitulat *Condiția și condiționările școlilor evreiești din București la sfârșit de secol XIX și început de secol XX*. Studiul conține

o sumă de constatări privitoare la discriminările, constrângerile și restricțiile întâmpinate de elevii evrei în București.

Ultimele trei studii sunt dedicate învățământului în secolul XX. Anca Filipovici subliniază raportul dintre femeie și educație, printr-o incursiune în învățământul secundar feminin. La finalul unui parcurs statistic, autoarea evidențiază câteva aspecte reformatoare care au caracterizat instrucțiunea feminină în perioada interbelică. Dragoș Sdrobiș are meritul de a aduce în discuție un subiect foarte util pentru schițarea mentalității epocii de după Marea Unire folosind, ca referință a cercetării, naționalismul. Reconstruind, în cercetarea intitulată *Despre aventură, școală și vacanță în filmele românești din perioada comunistă*, imaginile copilăriei așa cum apar în cinematografia românească din perioada comunistă, Mihaela Grancea relevă faptul că filmele pentru copii sunt mai puțin supuse presiunii ideologice.

Trebuie semnalată încercarea autorilor de a preciza o serie de noțiuni și a formula câteva probleme principale din procesul pedagogic românesc. Studiile au un aport original prin evidențierea aspectelor controversate sau ignorate ale educației publice, dorind în același timp să umple o lacună a istoriei sociale prin metodă și prin utilizarea unor surse inedite, prezentate în anexele documentare.

Alina Frunză

Nicoleta Roman (coordonator), *Copilăria românească între familie și societate (secolele XVII-XX)*,
București, Editura Nemira, 2015, 416 p.

Volumul *Copilăria românească între familie și societate (secolele XVII-XX)* este rezultatul primei conferințe naționale dedicate copilăriei românești și cuprinde un număr de paisprezece studii grupate în patru părți distincte. Prima dintre ele este dedicată imaginii, locului și amintirii, a doua reunește patru studii despre familie și lege, pentru ca următoarele trei studii să aducă în prim-plan imagini ale copiilor aflați „în grija statului și a celorlalți”. Ultimele trei texte se concentrează în jurul termenilor „a învăța, a educa, a forma”.

În primul studiu, Adrian-Silvian Ionescu ne invită să aruncăm o privire asupra portretisticii infantile de studio, pe care o situează – nu întâmplător – între statut social și artă fotografică. Sunt amintite principalele momente din viața unui copil, demne de a fi surprinse în imagini memorabile, precum și tehnicile aplicate de artistul fotograf în realizarea „icoanei duioase a copilăriei secolului al XIX-lea”.

Al doilea studiu, semnat de Luminița Dumănescu, pornește de la un manuscris ce conține amintirile unui preot din Apuseni despre anii lui de școală petrecuți la Seminarul din Blaj. Prin intermediul celor douăsprezece fragmente de viață, care servesc drept surse în recrearea unei istorii a copilăriei, autoarea aduce o contribuție importantă la conturarea imaginii copilăriei de altădată.

În continuare, Elena Bărbulescu, prin textul intitulat *Copilărie rurală contemporană. Cadre noi, perspective vechi*, pune în discuție diversitatea culturală a copilăriei, pentru ca mai apoi Andi Mihalache să ne propună o incursiune în *universul simbolic al copilăriei în literatura autobiografică românească*.

Studiul Elenei Bedreag, intitulat *Despre copii, reglementări juridice și mărturii documentare în Moldova veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea*, conține informații prețioase despre statutul juridic al copiilor reflectat în sursele epocii (pravile și documente), precum și despre incest, moștenire și modalitatea în care copiii erau legați de familie și stăpânire.

Demersul următor ilustrează accepția asupra copilăriei în secolul al XVIII-lea românesc, prin intermediul surselor inedite (manuscrise), urmărind traseul copilului de la stadiul de făt până la cel de învățăcel în clasele superioare. Constanța Vintilă-Ghițulescu se concentrează asupra copilăriei așa cum apărea ea în trei surse importante: în testamente, în memorialistică și în arhivele judiciare. Punctul forte al cercetării constă în sublinierea rolului tribunalelor ecleziastice în responsabilizarea părinților, contribuind în acest mod la trasarea unei adevărate politici sociale.

Având ca reper sursele demografice create și păstrate pentru Bucovina, mai ales cele pentru parohia Putna, Bogdan Mateescu aduce o contribuție importantă la studierea ilegitimității ca fenomen social și a impactului său asupra indivizilor. Prin explorarea analizei statistice autorul tratează multiplele ipostaze ale ilegitimității: ca fenomen asociat servitorilor, ca efect al inegalității accesului la zestrea părintească și ca expresie a degradării morale.

În continuare, Nicoleta Roman propune un studiu dedicat dezi-deratelor, obiectivelor și practicilor vaccinării în Țara Românească între anii 1831-1856, considerându-le părți integrante ale unei politici medicale în favoarea copilului.

Următorul studiu, semnat de Constantin Bărbulescu, se focalizează asupra a două aspecte sociale cu impact în istoria copilăriei: mortalitatea infantilă și degenerarea rasei în România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, analizând componenta demografică și problema rurală.

Luciana Jînga aruncă o privire asupra politicii demografice duse de regimul Ceaușescu în anii '80, punctul de interes fiind constituit de evoluția practicii abandonului și a sistemului de ocrotire în România comunistă.

Demersul lui Andrei Pippidi se concentrează asupra educației genoveze a tinerilor români, ca elevi ai lui Rodolphe Töpffer în prima jumătate a secolului al XIX-lea, având la dispoziție corespondența dintre principele Alexandru Suțu și mama sa, precum și dintre Töpffer și elevii săi.

Ramona Caramelia prezintă practicile și instrumentele punitive utilizate în școlile românești la sfârșit de secol XIX, accentuând funcția educațională atribuită pedepsei, dincolo de imaginea „oficială” a subiectului.

Ultimul studiu, cu titlul sugestiv *Mic, naiv și necesar. O istorie politică a grădinițelor de copii*, îi aparține Cătălinei Mihalache și are în centru etapa preșcolarității de-a lungul secolului XX, cu influențele pe care diferitele regimuri politice le-au exercitat asupra acesteia.

Toate aceste contribuții de istorie socială vin să încurajeze și să îmbogățească istoriografia domeniului.

Alina Frunză

